

TAKÁTS SÁNDOR

BAJVÍVÓ MAGYAROK
KÉPEK A TÖRÖKVILÁGBÓL

VÁLOGATTA ÉS AZ ELŐSZÓT ÍRTA
RÉZ PÁL

TARTALOM

ELŐSZÓ

AZ IGAZI SZEGÉNYLEGÉNYEK

TÖRÖK-MAGYAR SZOKÁSOK A VÉGEKBEN

EGY HŐS KAPITÁNY HALÁLA

A SZÖKTETÉS

ENYINGHI TÖRÖK BÁLINTNÉ, A „KESERVES ASSZONY”

A TÖRÖK PORTYA ÉS A MAGYAR PORTYA

ORRSZEDÉS

KÜZDELEM A RÉSZEGESKEDÉS ELLEN

BALÁZSDEÁK ISTVÁN

EGY KERTGAZDÁNK A XVI. SZÁZADBAN

VÁSÁRÜTÉS

BERENHIDAI HUSZÁR PÉTER

A TÖRÖK-MAGYAR ÉNEKESEK ÉS MUZSIKÁSOK

FERHÁT BASA HALÁLA

LESVETÉS

KATONATEMETÉS A TÖRÖK VILÁGBAN

A NAGY THÚRY GYÖRGY

A MENYEGZŐMEGHÍVÁSOK ÉS A LAKODALMI SZOKÁSOK RÉGENTE

A RÉGI DIÁKÉLETBŐL

ZRÍNYI MIKLÓS EMLÉKEZETE

ZRÍNYI ÁDÁM

EMBERVÁSÁR

LIPÓT CSÁSZÁR ÜZLETEI

A MAGYAR EMBER SORSA

JEGYZET

ELŐSZÓ

TAKÁTS SÁNDOR

Író volt vagy történész? Elbeszéléseket adunk az olvasó kezébe, vagy történelmi tanulmányokat? Nehéz a válasz. A történettudósok magukénak vallották, az írók is; az irodalomtörténet viszont nem tartotta számon Takáts Sándort. Talán mert nálunk irodalom és tudomány nem volt olyan egységes, egymást erősítő, támogató, mint például a XIX. században a franciáknál, angoloknál. A történelemtudomány többnyire megelégedett a tények közlésével, száraz elmondásával, alig törekedett rendszerezésre, átfogó szemléletre, világképre; arra sem, hogy élvezetesen, szórakoztatóan, irodalmian, olvasmányosan mondja el a nemzet történelmét. Irodalmunk - a legjobb esetben - csak forrásnak használhatta a történelmi műveket; de gyakran még annak sem. Legtöbb történészünk, ha következtetett, összefoglalt - ingoványos talajra tévedt, torz, s nemegyszer helytelen, hamisító kommentárt adott. S történelem és tudomány különválását szolgálta az is, hogy történettudósaink nyelve - többnyire - nehézkes, irodalmiatlan, élvezhetetlen volt.

Takáts Sándor azok közé tartozik, akiket sem szemléletben, sem a feldolgozás módjában nem kell elmarasztalnunk. Katolikus pap volt, kegyesrendi szerzetestanár - és vallási türelmet prédikált, tanulmányaiban az ellenreformáció kegyetlenségeiről, a katolikus egyház pénzhésgéről ír. A ferencjózsefi Magyarországon választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1910-től az országgyűlés főlevéltárosa volt - és cikkeiben, könyveiben mindvégig a Habsburgok magyarellenés és népellenes politikájáról szólt. Egyik tanulmányát, amelyben Zrínyi Ádám szomorú életét és korai halálát írta meg, így fejezte be: „Vajon ki nem látja a Zrínyi család tragédiájában azt a sorsot, amit a Habsburgok Magyarországnak juttattak?” - Nem elégedett meg a puszta tényközléssel - kommentált, rendszerbe foglalt, összefüggéseket látott meg. S éppen ezért, mint minden nagy történész, korának életében, politikai kérdéseiben is állást foglalt. Nem elsősorban politikailag, tehát a közéletben - álláspontját történelmi művei tükrözik.

1860-ban született, 1886-ban szentelték fel papnak - a 20-as évek végéig dolgozott. Munkássága tehát az Osztrák-Magyar Monarchia virágzásának idejében indult meg - és Horthy kormányzásának idején jelentek meg utolsó kötetei a magyar múltról. Takáts Sándort egész életében két társadalmi-politikai tény érintette a legérzékenyebben: az osztrákok, németek magyarellenés gyarmatosító politikája, és a feudális, fél-feudális magyar társadalom szociális igazságtalanságai. Ezeket a problémákat írja meg történelmi vonatkozásaiban - nagy tudással, alapos ismeretek alapján - cikkeiben, tanulmányaiban.

A „legmagyarabb század”, a török hódoltság kora foglalkoztatja leginkább. Hosszú ideig dolgozott a bécsi levéltárban; adatok, okmányok, tények alapján vizsgálta felül, hogy igaz-e mindaz, amit törökök, magyarok és osztrákok harcairól tudósaink addig írtak. Igaz-e, hogy Magyarország Európa védőbástyája volt, a kereszténység védelmezője a barbár törökség ellen - hogy c s u p á n az volt? S amikor feledhetetlen hőstettekről, a végvári vitézek és a nagy magyar generálisok, küzdelmes sorsú kapitányok életéről s haláláról talált új s új adatokat - egyben meglátta azt is, hogy „k é t p o g á n y k ö z t e g y h a z á r t” folyt a háború, nemcsak a török, de az osztrák is fenyegette a magyarság ügyét - két malomkő között őrlődött a nemzet. A törökök kegyetlenségei, a hódoltság rémségei semmivel sem voltak jelentéktlenebbek és nemzetpusztítóbbak, mint a habsburgi restauráció tudatos magyarellenessége -

sőt! Takáts Sándor polémikusan, osztrákpárti és császárpárti tudósok szemléletével vitatkozva írta meg új adatokat feltáró tanulmányait. Ezért esik meg az, hogy néhol - a vita hevében - túl is becsüli a törökök emberségét, vallási türelmét, hősiességét, derekasságát. Ezek a túlzások azonban nem változtatnak idevonatkozó kutatásainak, adatközléseinek alapvető érdemén: Takáts - egyike azon keveseknek a magyar tudományos életben, akik a XVI-XVII. századi Magyarország nemzetközi és belső viszonyait l é n y e g é b e n helyesen látták meg.

A történelmi események emberi vonatkozásai érdekelték leginkább; Takáts Sándor írásai ezért sűrölik a széppróza fogalmának határát. A végvári szegénylegényekről ír, a török-magyar szokásokról, muzsikásokról, a „szöktetésről”, törökök és magyarok portyáiról, kertgazdaságokról, részegekről, a lesvetésről, a katonatemetésről, a diákéletéről, vásárüetésről, színesen, érdekesen, sok-sok adat alapján, írásainak nyomán megelevenedik előttünk a kor, amelyet annyira szeretett, amely olyannyira hevítette mindig adatokból kiinduló képzeletét. A száraz tények, történeti adatok, történelemórákon tanult évszámok, csataszínhelyek, személynevek életté kerekednek, megelevenednek a szemünk előtt. Kortársnak érezzük magunkat, Balassi és Zrínyi, Thúry György és Huszár Péter kortársának, megismerjük mindennapjaikat, halálra-kész hősiességüket, s kisszerűnek tűnő nyomorúságukat, az örökösödési küzdelmeket és a menyegzőmeghívási szokásokat egyaránt. Az a tudomány hat, az a tudomány lesz szerves részévé a nemzeti életnek, amely élvezetesen, olvasmányosan, érdekesen tárja olvasói elé a tényeket.

Ez az oka talán annak is, hogy író-kortársai annyira szerették. Jó barátja volt Jókainak, Eötvös Károlynak, Mikszáthnak. Ritka jelenség ez is irodalmunkban: tudósok és írók barátsága, közös munkája. Mikszáth nagyon szerette, több levelét ismerjük, melyben gratulál Takátsnak egy-egy újabb tanulmányához, cikkéhez - s a levelek hangja az évek folyamán mind bensőségesebb, mindinkább baráti. A fekete város alapötletét egy Takáts-írás adta, erről Mikszáth maga is megemlékezik. Takáts így ír együttléteikről: Rendkívül szeretvén a históriát (Mikszáth), rendszeresen tárgyaltuk a Habsburgok három századát... Mikszáth olykor-olykor megállított a beszédben, nagy szemében a lelkesedés tüze csillogott, s jókedvvel kiáltotta: „Megállj! - ez nekem való!” - Egy levelében így ír Mikszáth Takáts Sándornak: „Gyönyörű dolog az, így belenézni az akkori élet gyomrába.” A Csász. kir. bor, az Aranyos csikó című elbeszélések meséjét és környezetrajzát is Takáts írásaiból és a vele folytatott beszélgetésekből merítette Mikszáth.

Barátságuk oka nemcsak Takáts nagy tudása volt, nem is csupán Takáts Sándor szeretetre méltó emberi természete - amelyről sok kortársa megemlékezik. Mikszáth - joggal - írónak, jó írónak tartotta tudós barátját. Azt mondta Takáts tárcacikkeiről, hogy új műfajt jelentenek, mely középhelyet foglal el a szépirodalom és a történetírás közt. A kitűnő stilisztát, az író, anekdotamondót becsülte benne, aki kávéházi asztal mellett vagy a Budapesti Szemle hasábjain elsőrangú elbeszélőnek mutatkozott. Aki elolvassa Takáts Sándor tanulmányait, azt most is magával ragadja nyelvének hangulata, ízei, zamata, a Mikszáthéval rokon próza varázsa. Csak néhol archaizál, de nyelvi játékosságával is azt szolgálja, hogy az olvasó előtt mind elevenebben álljon a tárgyalt kor, minden részletével, egész bonyolultságával, sokszínűségével. Mesemondó történész, író, anélkül, hogy ez a tudományosság kárára válna. A tartalom nemessége, a forma tisztasága és elevensége biztosította Takáts írásainak maradandóságát. A magyar gyalogság történetéről írott hatalmas munkáját ma is hadiakadémiákon tanítják; kutatásainak eredményeit a török hódoltsággal foglalkozó tudósok, Zrínyi művét elemző fiatal irodalomtörténészek felhasználják és továbbfejlesztik. Négy évszázad távlatából elevenné, újra-élővé varázsolt egy kort, melyből mindig, most is van mit tanulnia a magyar ifjúságnak: derekasságot, becsületességet, helytállást és hazafiságot.

AZ IGAZI SZEGÉNYLEGÉNYEK

*Ó szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép,
Kár, hogy tartottál úgy mint senyvedendő kép,
Előmeneteldre nincs egy utad is ép.*

A magyar katonát úgy a hazai, mint az idegen írók minden időben magasztalásokkal halmozták el. Acélkarú, törhetetlen szívű s félelmet nem ismerő férfaink ugyan mindig voltak, de a XVI. és a XVII. században ezrével és ezrével terem az ilyen. Nem is magyar, hanem külföldi ember írta a XVI. században, hogy *a hazaszeretet eredeti magyar virtus!* Külföldi költők énekelték meg a magyar katona hazafias gondolkozását, önfeláldozási készségét, vitézi szellemét s vakmerőségig menő bátorságát. A mi írott emlékeink napnál világosabban hirdetik, hogy a XVI. században mindaz, ami igazában magyar és nemzeti, a végházak vitézeiben él és virul. Itt a végházakban folyik a magyarosodás, itt élnek a nemzeti hagyományok, itt lelkesednek s küzdenek a hazáért. Itt hangoztatják ezerszer és ezerszer: „Ha nem harcolunk a török ellen, azt is elveszítjük, ami még a miénk Magyarországból”. A végházak népe kiáltja világga: „hazánkért és magunk becsületéért lakjuk a végeket, fizetés nekünk nem jár!” Temérdek ily felemelő hang szólal hozzánk a végekből. A Temesvárbán körülzárt Losonczy István közvetlenül halála előtt írta volt nemzetének: „Én az én Istenömhöz való jó hitömben, az én hűségemben és az én hazámhoz való szeretetemben, az én lelkem míg testben leszen, az élő Istennek segítségével meg nem fogyatkozom, de ha Magyarországból akartok lakni, idegen embörré dolgotokat ne bízzátok; mert az magyarokat semminek veszik; szömömmel látott dolgot mondok; nyilván nem szánja sem országunkat, sem mimagunkat!” Íme, ilyen hang szól hozzánk a végházakból! Van-e ennél mélyebb hazaszeretet? S nem ezt hangoztatja-e a végbeli vitéz is, mikor a magyar nemzet romlásán kesergett, írván:

*Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmes mind tavaszom s telem:
keseregi, sírj, kiálts Istenedhez velem.
Nálad, hogy szeretlek, legyen e vers jelem.*

S ott, ahol ilyen hangok hallatszottak, ott a végházakban és főúri várkastélyokban nevededett a magyar ifjúság elitje. Itt tanították meg arra, hogy a magyarnak a vitézi névnél és tisztességnél féltőbb kincse nincsen. Itt tanulták meg ifjaink, hogy nincs szebb elmúlás a hősi halálnál, nincs szebb temető a zöldbe borult mezőnél. A végházakban és a kastélyokban élnek a lantosok és a hegedősök, köztük Balassi Bálint, a végbeli életnek ez örökéletű dalosa és zengő szíve. Ki tudná megmondani, mennyi szép vitézi ének született itt, hiszen az ismerteken kívül még ma is sok porlad a családi levéltárakban. Az egyik ilyenben például a végbeli vitéz így fohászkodik a magyarok Istenéhez védelemért:

*Mert te igazgatod minden dolgaimat,
viselöd az hadban ügyemet, gondomat,
forgatod kezömben az harcos szablyámat,
te tanítod vívni az én fiaimat.*

*Kezembe adod még én ellenségimet,
ki mostan elhordja édös nemzetömet,
szertelen pusztítja szép zsíros földemet,
gyakorta levágja erős vitézüinket.*

Egy másik, *Szép ének* című versben így kesereg a magyar vitéz: „Miért hagyál el minket ilyen igen megromlanunk? mi nemzetségünkben elpusztulnunk, miért távozá el Úristen ily messzi mitőlünk? Azért kell tisztelnünk pogányokat, gyilkosokat, paráznákat, bálványimádókat, kiknek el kell viselnünk kemény igájukat. *Elvevéd tőlünk országunkat, királyunkat, földhöz veréd az mi koronánkat*, szemed elől veted a mi áldozatainkat. Megszűnnek sok helyeken szent nevednek dicséreti, szép ifjak ékes éneklési; mert az bálványimádás tüled azt érdemli. Eltávozá mitőlünk jó nagy Isten mi örömünk, nincsen immár semmi vigasságunk, siralomra fordula az mi nyájasságunk. Támadj fel azért immár nagy Úristen mi mellettünk, és te jobb kezedet nyújtsd ki rajtunk és ne vess el előled, kik megnyomorodtunk. Lássák meg az pogányok, hogy mirőlunk gondot viselsz, kiket szent igéddel legeltetsz, és noha megbántottunk, tetűled el nem vetsz.”

Felemelő s lelkesítő mindaz, ami a végbeliek életéről, küzdelmeiről s igaz magyarságáról ránk maradt. Pedig ha tudjuk, hogy már a XVI. század első felében mennyit kellett nélkülözniök, mennyit szenvedniök, akkor még inkább értékelnünk kell mindazt, ami a végbelieket a magyar nemzet büszkeségévé, féltett kincsévé s egyedüli reményévé tette.

Harcosaink jó része a hódoltság területéről elűzött nemesekből került ki. Ezeknek szegényeknek semmijök sem volt, s ha zsoldot nem kaptak, éheztek. „Az szegény nemesség - írják 1550-ben - igen elbúsult; mert olyak vannak bennök, hogy éhen is meghalnak, oly szegények vannak bennök. *Sírnak az nyavalyások, de azért helyüket megállják.*” Akárhányszor megesett, hogy nemesek, akik két-három lóval mint tisztek szolgáltak, a nagy nyomorúság miatt közvitézekké lettek. Azaz úgy jártak, mint Bank Pál, Déva várának kapitánya, aki 1552-ben Castaldónak írta volt: „Igen kevés vagyok én egyedül ennek (a várnak) megtartására, ha ezek eloszolnak; mert *jobb énnekem tisztességemre az más ember lovát vakarnom, hogynem mint egyedül szégyent vallanom, ha az uraim, akik itt vagynak, eloszolnak.*”

Kornis Gáspár 1605. április 16-án Batthyány Ferencnek írta volt: „*Az én uramnak való hűséges szolgálatom miatt csak egy dolmányban maradék! Urból közönséges katona levék.* Immár Isten mire adja dolgomat, nem tudom; kegyelmed gondolhatja, mit remélhetek.”

A lovagias, vitézi szellem és lelkesedés is, mely a végbeli vitézeket a XVI. században olyannyira áthatotta, nem volt állandó. Régi magyar mondás, hogy a szegénység nagy emberséget gyaláz! A végbeliek lelkes életét is a szegénység tette tönkre. Vitézeink elmétől alig megfogható nyomorúságban éltek. Az éhség és a nyomorúság megölte a lelkesedést, megbomlasztotta a fegyelmet.

Nincs ország - írják a végbeliek -, ahol a küzdő vitézekkel oly keveset törődnének, mint nálunk. Ausztria főurainak vadállatait - írja Lippay érsek - jobban élelmezik, jobban gondozzák, mint a végháziak hadinépét. Tudott dolog, hogy a magyar gyalogosnak havi két forint, a huszárnak havi három forint volt a fizetése. Ebből kellett ruhát, fegyvert szereznie, ebből kellett magát, családját és lovát tartania. Amíg egy jó magyar lovas havi három forintot (s azonkívül semmit se) kapott, addig a császári lovasnak (kürasszírnak) havi tizenöt forint s élelem járt. Pedig a császári nehéz lovasnak a török ellenében alig vehették hasznát. Volt idő, mikor egy német gyalogos annyiba került, mint hét jó magyar hajdú. Volt idő, mikor a nagy török háború alatt pusztá kenyerért is akárhány magyar katonát lehetett kapni. A bécsi kor-

mányszékek mégis németekkel rakták meg a végházakat, s a magyar katonát rendesen sosem fizették.

Tudott dolog, hogy szegény katonáink zsoldjukat felerészben posztóban kapták. A tizenkét-huszonnégy forintos posztó végjét a katonáknak huszonnégy-huszonnyolc forintba számították, s még a magyar sing és a brabanti rőf közt levő különbséggel is csaltak. Innét van, hogy katonáink nemegyszer négyhavi zsoldjukról hajlandók voltak lemondani, ha posztó helyett készpénzben fizetik őket. Pénzt azonban mindig ritkábban kaptak, s így kénytelenek voltak elfogadni a silány posztót is. A legtöbbször azonban ez is elmaradt, s így a szegény katonák sóhajtva kiáltották: *se pénz, se posztó!*

I. Ferdinánd és Miksa idejében is nagy volt ugyan a fizetetlenség, de az elviselhetetlen nyomorúság Rudolf uralkodása idején szakadt a szegény végbeliekre. Ekkor énekelte Rimay János a magyar katonáról:

*Kedvelt s böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá.*

*Föld reménységére felnevelt úrfiak,
Szemétre vettetek úgy, mint köz tyúkfiak
Zsirokkal hízódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek, mint az ördögfiak.*

A magyar vér mérhetetlenül olcsó lett. Katonáink zsoldja elmaradt, s idegenek híztak a magyar jövedelmen.

Az ország keleti részén a szepesi kamara fizetvén a végházakat, itt katonáink mindig jobb sorsban éltek, mint a nyugati részeken. De azért Rudolf uralkodása idején a szepesi kamara területén is megesett, hogy a végbelieknek ötven-hatvan hónapon át mit sem fizettek. Tokaj, Szendrő, Ónod, Kálló, Ecsed és Szatmár lovas- és gyalogrendjei összegyűlvén, maguk írták a kamarának: „Rudolfus császár idejében hol ötven, hol hatvan havunk maradt fizetetlenül; most öfölsége (II. Mátyás) idejében is hol húsz, hol huszonöt havunk vagyon hátra.”

Az ország nyugati részein még rosszabb volt a helyzet. A palotai kapitány írta például rongyban csühödő és éhező katonáiról: „*Nincs oly ember az világon, ki ezeket nem keserül-né.*” A felzendült lévai vitézeket 1576-ban tisztjeik csak nagy nehezen tudták lecsillapítani. Ők, a tiszték írták aztán Rudolf császárnak: „Immár koldusnak, s nem szolgáló népnek láttatunk lenni... Talán fölségednek mi láttatunk legalábbvaló hívei lenni, kiknek árnyékában vannak az fölséged több végei.” A szegény palotaiak, kiket hosszú szenvedés és várakozás után egy darab papirossal fizettek ki, elkeseredetten jelenték ki, hogy tovább nem szolgálhatnak: „Tudjuk és hisszük - írták -, ha mi nyomorúságot öfelsége rajtunk cselekeszni kész, az Úristen öfelségének ezt el nem engedi, hanem az mirajtunk teendő nyomorúságáért öfelségét úgy megveri mind testében, mind lelkében, és minden dolgaiban szerencsétlenné teszi, hogy minden fejedelmek között öfelsége például léssen.”

A kanizsaiak egy évvel később szintén ilyen hangon jelentették, hogy már éhhalál is volt köztük. „Ezután - írták -, most, hogy ruhátlanok vagyunk, s nincsen mivel ruházni magunkat, hideggel kell meghalnunk!”

Ilyenformán írogatnak a többi végház lakói is. A hős Pálffy Miklós újvári vitézeiről írta például, hogy jámborul s igazán szolgálnak, de hogy minemű fogyatkozásban vannak, azt csak Isten tudja. „Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel írhatom, hogy sokaknak közülök, akik vagyon negyven esztendeje, hogy az öfelsége szolgálatjában vannak, *az orcájokon és vén*

szakállukon csurgott le az könnyük... Az ellenség is penig nagy szívet és bátorságot veszen rajta, ha látja, hogy az őfelsége régi szolgálait így éhhez hagyják meghalni, meg nem adván az övéket... Bocsátottam immár el közülok harmincat olyakat, hogy száz mérföldről kellett volna őket idehozni. Jó hitemre mondhatom, hogy ugyan sokan vannak közülok, hogy három vagy négy nap is nem ehetnek az kenyérből.”

Amint Pálffy levele is mutatja, Rudolf uralkodása alatt sok végbeli vitéz otthagyta a szolgálatot, mert elviselhetetlenné lett a nyomorúságuk. Amint a kanizsaiak, úgy a többiek is világosan megérték, hogy „az éhenhalás viszi őket a végházakból.”

Ez időben még igen sok erősség és várkastély főuraink kezén volt, s mivel ezek ekkor még nemcsak hogy egyetértettek a nemzet többségével, de legtöbbször áldoztak a nemzeti védelemre és a nemzeti kultúrára, tehát igen szívesen fogadták szolgálatukba a végházakból távozott vitézeket. A kanizsai őrség írta volt ekkor: „Minden vitézlő ember az urak fizetésére siet; mert az urak az ő szolgálók fizetésében el nem vesznek, hanem pénzről pénzre nekik megfizetnek. Annak fölötté jószágokat is sokat közikbe osztanak. Ha melyik gonosz szerencsével kárt vall, mindennel segítik, s nem hagyják megszegényedni.”

Az urak azonban nem fogadhattak meg minden bújdosó katonát. Akik tehát a végházakban maradtak, azok tovább is szenvedtek és nélkülöztek. A szécséni őrség 1607-ben írta: „mezítelenek, költségtelenek és éhezők vagyunk”. Ugyanez évben a bányavidéki valamennyi végház küldöttei Újvárt gyűlést tartván, elbocsátásukat kérték; mert tovább nem bírják a nyomorúságot. „Ekkoráig - írták - nagy éhezéssel, szomjúzással, pénztelen, ruházatlan kellett őfelsége végházaiban éjjel-nappal vigyáznunk.”

A harmincéves háborúban a végbeliek sorsa még rosszabbra fordult. A birodalmi segély ugyanis teljesen elmaradt. Szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor főkapitány jelentette 1620-ban, hogy a *keszthelyi őrség tizenegy év óta semmi fizetést nem kapott*, s most elrendelték, hogy ötven lovas és ötven gyalog a táborba vonuljon. E szegénylegények - írja Bakács - Keszthelyt minden ellenségtől őrzik és védik, de fizetetlenül s ruhátlanul hadba nem mehetnek. A Dunántúl többi végházának kapitányai kijelentették, hogy szegény hazájuk oltalmára és hasznára akarnak lenni.

Esterházy a bányavidéki végházak népéről jelentette, hogy a végső nyomorúság nyomja őket. Ő maga a sajátjából segíti ugyan a vitézeket, de valamennyit nem táplálhatja; ezért csak az éhenhalókat tartja cipóval. Ha - írja Esterházy - végsőig elkeseredik a vitézlő nép, mindegy neki, kötéllel vagy éhséggel kell-e elpusztulnia; de oly dolgot cselekszik, amit sok mérő búzával sem lehet felváltani.

A dunántúli végházakból ugyanilyeneket írogatnak. Hagymásy Miklós kapitány például Batthyány Ferencnek jelentette: „Az gyalog három lövés port vagy önt nem tudna puskájához venni. Az lovasnak annyi embersége nincs, hogy egyszer meg tudná lovát patkoltatni, vagy hogy magának lábbelít vehetne.”

Azoknak a huszárezredeknél sem volt jobb dolguk, melyek a harmincéves háború alatt a birodalomban küzdöttek. Esterházy Miklós nádor a haditanácsnak írta 1637-ben, hogy *Kovács Péter ezer emberéből csak kétszáz maradt életben*. Hősiesen, vérük ontásával küzdöttek ezek, megérdemlik tehát a szegények, hogy valamit kapjanak. Legalább egy hónapra szállást adjanak nekik.

A szegény végbeliek aratás idején mind kimentek a várakból; mert ha takaráskor nem szereztek maguknak élelmet télire, éhenhalhattak. A kiskomáromiakról írják például 1648-ban: kimentek mind „képében aratni, mivel szegényeknek kenyerök nem volt.” Keglevich Péter vicegenerális 1648 július 3-án jelentette Batthyány Ádám generálisnak, hogy a végházak vité-

zei négy-öt mérföldre is elmennek aratni. „Elszéledtenek a szegénylegények - írja ugyanő -, s elfutottanak az aratásra.”

Ha nem kaptak munkát - ami sokszor megesett -, éhségtől úzva a másét vették el. A dunántúli vicegenerális írta Batthyáynak Egerszegről: „Hogy életét megtarthassa, ki kell mennie (a vitéznek) a falukra. Erővel elveszi az polgárnak az mije vagyon. Onnad aztán az vármegyékben, az országban is nagy kiáltás vagyon az vitézlő rendre.”

I. Lipót kerülve a trónra, a magyar katonaság múltjának legszomorúbb korszaka kezdődött. A nagy fizetlenséghez ekkor még hozzájárult a vallási üldözés, s a magyarság nyílt üldözése. A szegény végbeli katonaságunknak éreznie kellett, s érezte is, hogy Bécsből egyenest romlására törekszenek. Volt végházunk, ahol szegény katonáink tíz éven át nem kaptak fizetést. A végbeli kapitányok jelentései szerint a vitézek döglött lovak húásával, fakéregből és korpából készült kenyérrel, s a mocsarokból kiásott bűzös gyökerekkel táplálták családjaikat. Ha - írja Forgách Ádám generális - a végbeliek halálra ítélt rabok lennének, akkor sem szabadna őket éhséggel megölni (1662). A legjobb vitézek - jelenti Batthyány Kristóf -, hogy családjukat táplálhassák, kénytelenek a falukra menni, s a másét elvenni. S ha megfogják őket, *a hazának e hű és vitéz katonáit, mint rablókat kerékbe törik vagy felakasztják*. Végső romlás és pusztulás lesz ennek a következménye!

Kollonits Lipót érsek 1669-ben írta a bányavidéki végházak katonáiról: „Ezek a szegények hat év óta egy harapás kenyeret, egyetlen fillért nem kaptak.”

Szendrő, Putnok és Diósgyőr őrségéről jelentették 1673-ban, hogy leírhatatlan a nyomorúság köztük. *E három helyőrség nyolc év alatt mindössze csak kéthavi fizetést kapott.*

A titkos tanács 1664-ben magának az uralkodónak jelentette, hogy *Győrött és Pápán száznál több magyar katona halt éhen*. S akik még élnek, szinte árnyékká lettek a nyomorúság miatt.

A haditanács jelentette őfelségének 1691-ben, hogy az éhség és a kétségbeesés az ellenséghez űzi a szegény végbelieket. Nigrelli most írta Kassáról, hogy a Kecskemét környékén állomásozott huszárok az élelem hiánya miatt majd mind elpusztultak. A kolozsvári és a székelyhídi őrségről ugyanezt jelentették.

Ilyen viszonyok közt éltek a szegény magyar katonák Lipót uralkodása idején! Isten csodája, hogy e nyomorúsággal telt esztendőkből végházaink mind el nem veszték. A szentgróti és a béri vitézlő rend írta 1676-ban Batthyáynak: „*Botokkal s csaknem mezítelenül kölletik őfelsége kapuit őriznünk*. Csak az egy élő Isten az, ki még eddig az pogányságnak csalárdságát meggátolta.”

A Habsburgok politikája s a bécsi kormányzések magyargyűlölete, amint láttuk, először koldusokká tette a magyar katonákat. S mikor már elég gyöngének tartották a magyar haderőt, Laxenburgban a király elnöklete alatt azon tanácskoztak, mint lehetne a magyar haderőt felosztatni. 1671. december 11-én aztán megjelent a császári rendelet, mely egyelőre mintegy nyolcezer végbelit fizetés nélkül szélnek eresztett. A magyar katonaságra mért gyalázat hihetetlen elkeseredést és zűrzavart okozott. A kipróbált régi harcosok majd mind a felkelőkhöz csatlakoztak. S mikor Bécsben látták ez eredményt, a soproni országgyűlésen visszavonták az 1671-i császári rendeletet.

A nagy török háborúban aztán katonáink vitézül harcoltak ugyan, de ezzel sorsukon mit sem lendítettek. A magyar gyalogosnak havi egy forintot, a németnek havi nyolc forintot és élelmet adtak. Zichy István győri vicegenerális arra kérte a haditanácsot, hogy legalább csizmát adjanak a szegény hajdúknak; mert mezítláb járnak s télen elfagy a lábuk. Az Eger blokádjánál részt vett magyar katonák vitézségét még a bécsi kormányzések is magasztalták, de azt is

megírták róluk, hogy e szegény emberek házról házra koldulva szerzik meg darabka kenyerüket.

A háború szerencsés bevégezése után Bécsben nyíltan hirdették, hogy a magyar végbeliekre már nincsen szükség, s az újonnan építendő várakba német és rác katonát kell helyezni. Aztán hozzáfogtak a régi magyar végházak lerombolásához. S régi dicsőségünknek szentelt falait egymás után döntik le. Az 1699. évtől 1702-ig alig volt hazánkban magyar katona. Szatmárt tartottak hatvan huszárt és negyven hajdút az adók és porciók beszedésére. Ezek a szegények is 1702-ben fizetésért könyörögtek; mert tíz év óta mit sem kaptak.

A magyar katonaság szenvedésének tengernyi sokaságából csak egy szemernyitadtunk itt. De ez adatok is világosan hirdetik, hogy a Habsburg-uralkodók örökös bizalmatlansága, s a bécsi kormányshékek magyargyölölete századokon át minö rettenetes nyomorúsággal és szenvedéssel sújtotta a magyar katonaságot!

Akaratlanul is felvetödik itt a kérdés, vajon Magyarország nem bírta-e fizetni saját katonaságát? A feleletet erre a magyar rendek többször megadták. Ha - mondták ezek - Magyarország maga rendelkezhetik bevételeivel, minden katonáját rendesen fizetheti. Sajnos! - ebbe az udvar sohasem egyezett bele. Mindent, ami nagyobb jövedelmet hozott, kivett a magyar kamara kezéből, s Ausztria javára fordította. A magyar kamara írta volt 1549-ben: „Omnes proventus ad cameram majestatis vestrae pertinentes ab eadem sunt abstracti et aliorum curae et administrationi ac dispositioni commissi, ita ut pene nihil camera praeter nudum titulum habeat”! Azaz, hogy a magyar kamarától minden jövedelmet elvontak, s idegenekre bízta, úgyhogy a magyar kincstárnak a pusztá néven kívül egyebe sem maradt.

A magyar kamara kiszámította, hogy Mária özvegy királyné 1526-tól 1548-ig hány százezer forintot húzott Magyarország jövedelméből (harmincadokból s bányákból). S kiszámította azt is, hogy e hatalmas összeg után mennyi katonát kellett volna tartania. S Mária királyné egyetlen katonát nem tartott, s nem fizetett! Az 1580. évben a magyar rendek azt írták a királynak, hogy minden végbeli katonát rendesen fizetnek, s még tizenötezer lovas és gyalogost tartanak, a király konyhájára tizenötezer, a tornajátékokra négyezer forintot adnak évenként, ha Magyarország maga rendelkezhetik a marhakereskedés jövedelmével.

Hogy mire költötte az udvar a kezén levő harmincadok jövedelmét, azt a számadások világosan mutatják. A magyaróvári harmincadból 1586-ban a francia királyné (osztrák főhercegné) nemcsak százötvenezernyi hozományát kapta, de ezenkívül ugyaninnét évi hétezeröttszáz forintot húzott. Ugyaninnét fizették az osztrák landmarschallt, II. Mátyás gyóntatóját, Izabella Klára infánsnő innét húzott évi négyezer forintot, innét fizették az udvari káplánokat, az udvar szállítóit, szakácsait, a bécsi apácázárdákat, az udvari muzsikusokat stb. Althan Adolf, aki az udvarnak jelentős kölcsönöket adott, 1619-1033-ig 78 598 forintot kapott a magyaróvári harmincadból. Az 1625. évben még Károly főherceg ravatalának költségeit is a magyaróvári harmincaddal fizettették. Így állván a dolog, nem csoda, hogy *1627-ben az óvári, a pozsonyi és a nedölcei harmincadoknak másfélmilliónál több volt az adósságuk!* S ezt mind a magyar marhakereskedés jövedelméből kellett megfizetni!

Íme, a Habsburgok imigyen sáfarkodtak Magyarország jövedelmével! Pedig eddig a bányák jövedelméről nem is szöltünk. Pedig ebből sem látott Magyarország semmit. *De a főhercegeknek csupán Mikulásra évenként négyezer körmöci aranyat utalt ki az uralkodó!*

Mindenféle kiadás szerepel az említett harmincadhivatalok számadásaiban, csak a végbeli katonaságnak adott összegek hiányoznak onnét. S ha a XVII. században szerepel is néha a katonai kiadás, ez jelentéktelen összeg, s jobbra a bécsi arzenálnak szöl.

Az eddig felsorolt adatok világosan hirdetik, hogy mit kellett a magyar katonának nélkülöznie és szenvednie. Megértjük tehát, miért hívtak a végbeli vitézeket szegénylegényeknek. Ők maguk is így nevezték magukat még a kuruc-labanc világban is.

A legény szón nem nőtlen embert kell értenünk - mert ezt *rideg legény*nek hívták; hanem olyan kitanult katonát, aki az inas éveken már túl volt. Még a főurak kastélyaiban nevelkedő ifjaknak is több évig inaskodniuk avagy apródoskodniuk kellett. (Apród és inas egy fogalom volt.) Ez a szokás a végekben szolgáló katonák közt is megvolt. Zay János írta például 1582-ben haza: „Az darabontokat elküldeni ne felejtse kegyelmed, nyolc-tíz, jókat, *ne legyenek inasok, hanem merész legények.*” Tudott dolog, hogy a gyalogságnál és a naszádosoknál minden vajdának volt inasa vagy apródja. Ez a szokás a lovastiszteknél is járta. Ezeket az inasokat vagy apródokat fegyverhordozóknak is hívták. Amíg a végekben szolgáló iratos katonákat szegénylegényeknek hívták, addig a szabad hajdúknak *szabad legények* volt a nevük. Azokat a hajdúkat, akik mint *ökrészek* vagy *sőrészek* a tőzsérek szolgálatában marhahajtással szolgáltak, *botos legények*nek hívták.

A XVI. század első felében jobbra csak gyalogosainkat hívták szegénylegényeknek. A gyalogosok ugyanis a marhahajtók és a jobbágyok sorából kerültek ki, s földhözragadt szegényemberek voltak. A lovasok ellenben túlnyomóan nemesek voltak, és soknak közülük birtokuk is volt. Rudolf korában azonban már a lovasok (huszárok) is szegénylegényeknek írták magukat. Sőt, igen sokszor a tisztjeik is így nevezik magukat.

A XVI. század végbeli vitézeinek lovagias szelleméről, önfeláldozásáról s hazafiságáról már szözlöttünk. Lássuk mármost, minő szellem uralkodott a szegénylegények közt, mikor félig mezítelenül, éhséggel küszködve szolgáltak.

Először is a tisztekről ejtünk szót. Ezer szerencse, hogy főuraink jó része a hódoltság korában még együtt érzett s együtt küzdött nemzetével. E főurak a maguk várkastélyaiban állandó katonaságot tartottak, s ha a királyi végházakban szolgáltak, ott a fizetetlen magyar katonákat gabonával és pénzzel támogatták. A Zrínyiek, a Nádasdyak, Esterházyak, Batthyányak stb. rengeteget áldoztak imígyen a haza javára. Akkor még ilyenekre, s nem külföldi szórakozásra költ el a főurak jövedelme. Csak például említünk néhány esetet. Zrínyi György, csakúgy mint apja, a szigetvári hős, állandóan jelentős számú katonát tartott a saját költségén. Ezenkívül mint kerületi generális és főkapitány a nyomorgó királyi zsoldosokat is gyakran fizette. Követelése imígyen az udvaron 1601-ben már 79 743 forint volt. Frangepán Miklós, volt bán ugyanilyen módon ötvenezer forintnyi követelésének megfizetését sürgette (1624). Kollonits Szigfrid, bányavidéki generális, akit a bécsi udvar mint magyar rebelist elzárattott, többnyire a magából fizette a végházak szegény katonáit. Nem is volt nála népszerűbb tiszt a végekben. Követelése egymillió forintnál nagyobb összegre rúgott, de az udvar mit sem adott neki. S hány oly főtisztünk volt, aki soha nem látott fizetést, bár évtizedeken át becsülettel szolgált. S csak maradéki könyörögtek érdekes apjuk hátralékos zsoldjáért.

A XVI. században a vitézi lelkesedés és a lovagias szellem egylelkű testületté tette a végbeli őrségeket. Testvériségnek (*fraternitas, communitas*) nevezik magukat az egyes őrségek, s még a főtiszt is testvéreinek s barátainak hívja a közvitézeket is. A szegénylegénység korában a közös nyomorúság és szenvedés fűzte egybe a végbelieket. Megható jelenség, hogy oly időben, midőn a szegénylegényeknek alig volt betevő falatjuk, rabságba esett társukért mindenüket készek feláldozni. Nilkay András deák, szentmártoni kapitány hűségesen („*honestissime*”) szolgált. A palásti szerencsétlen csatában mindenét elvesztvén, rabbá esett. Tisztársai azonban kiváltották (1555). Szászfay András katonarokonát akarván a rabságból megszabadítani, hátralékos zsoldjáért könyörgött. (1559). Az alsóőrsi csata alkalmával a tisztek jutalom helyett arra kérték a királyt, segítené meg Pribék Imre huszárhadnagy társukat, aki még kétezer

forinttal tartozik a töröknek sarcában (1570). Szabó István kiszabadítására Csontos Benedek és Horváth György szendrői vitézek háromszázharmincegy forintnyi zsoldjukat ajánlották fel (1577). Czakó Ambrus, veszprémi huszárkapitány, híres vitéz s emberséges ember lévén, mikor török rabságba esett, a pápai gyalogosok - amint maguk írták - nem nézhetvén szenvedését, zsoldjukat ajánlották fel kiváltására (1579). Roussel Péter, szendrői főkapitány jelentette 1577. május 17-én, hogy Szabó Istvánt bajtársai kiváltották. A veszprémi őrség nem bírván összehozni Tarnóczy Farkas kapitány sarcát, Batthyány Boldizsártól kértek támogatást, s megírták neki, hogy „*vérük hullásával, sőt halálukkal megbizonyítják*”, hogy hálátlanok nem lesznek. Komornik István Bocskay járásakor esett rabságba, s majdnem húsz évig sínylődött ott. A nagy fizetetlenség s a közbejött háború miatt a végbeliek csak 1626-ban fogtak hozzá a kiszabadításához. A Kanizsával szembevetett végházak szegénylegényei egyhavi zsoldjukat ajánlták fel kiváltására. Salamonfái Rátky Menyhért vicegenerális, Bessenyei János és Sehonnay István huszárkapitányok pedig 4367 forintnyi zsoldhátralékjuk felét elengedték a kincstárnak, hogy a másik felét megkaphassák, és Komornik kiváltására fordíthassák.

Ilyen és ezekhez hasonló adat seregével maradt ránk. Közöséges jelenség volt a hódoltság korában a raboknak kezességen való szabadon bocsátása. Az ilyen rabok aztán tisztjeiktől *kolduló levelet* váltottak, s végházzal végházra jártak, hogy sarcukat összekoldulják. S a végbeli szegénylegények sohasem tagadták meg az ilyenektől a segítséget. Olyan esetek is történtek, hogy ha a rab vitéz nem talált gyámolt, bajtársa ment helyette a tömlőcbe, s addig ott maradt, míg a rab rendezte itthon ügyeit. Ersénygyártó Gáspár is ezt tette!

A szegénylegényeknek ilyenén emberségét és páratlan áldozatkészségét akkor méltányolhatjuk igazában, ha tudjuk, hogy ők maguk minő nélkülözés és szenvedés között tengették életüket. Akkor, mikor a török rabságban sínylődő vitézek elkeseredetten írták volt: „*Minden ország kiszabadítja rabjait, egyedül a mi magyar nemzetünk árva és elhagyatott*”, akkor, midőn ugyanezek sóhajtván kiáltották: „*nincs elhagyatottabb, szerencsétlenebb nemzet a magyarnál*”, akkor a szegény végbeliek tettek legtöbbet a rabok érdekében.

De lássuk, mit tettek ugyanezek a hazai kultúra terén. Eddig egyáltalán ismeretlen dolog nálunk, hogy a végbeli vitézek a maguk költségén iskolákat tartottak fent, templomokat építettek, s papot, tanítót fizettek. S ezt úgy a katolikusok, mint a protestánsok megtették. A magyar szokás szerint az egyes várőrségekben a pap és a tanító közemberi fizetést kapott. A kincstár azonban ezt a csekély fizetést is megtagadta, főleg ott, ahol az őrség protestáns volt. Eszerint a papot és a tanítót a szegény katonáknak maguknak kellett fizetniük. Szatmár várában például 1635-ben kétszáz hajdú és kétszáz huszár volt. A prédikátor itt két közember fizetését húzta, a tanító pedig egy gyalogosét. Az udvari kamara és a haditanács e fizetést nem engedélyezte, mert a prédikátor és a tanító öfelségének nem katonája. Ezentúl tehát a szegény katonák maguk fizették papjukat és mesterüket. Voltak kisebb és szegényebb végházaink, ahol a pap és a tanító még közlegényi fizetést sem kapott. Babolcsán például a lelkész és az oskolamester két köből rozsot kapott.

Az egyes őrségek nagyon ragaszkodtak papjukhoz. Ami nem is csodálandó. A súlyos napokban ugyanis ezek vigasztalták és biztatták őket. Mikor például a körmenti prédikátor távozni akart, a körmenti sereg Batthyányt kérte közvetítésre. „Mi - írták a katonák - ökegyelme tanítását kedveljük, s akarjuk köztünk való megmaradását.”

Az 1670. évben a pápai vitézlő rend néhány száz tallért gyűjtván, két főlegényt Sárospatakra küldött, hogy onnét papot s mestert hozzanak.

Végbeli katonáink nemcsak papokat és mestereket tartottak, de templomokat is építettek. A veszprémi ágostai vallású őrség például gyűjtés útján szedett össze annyi pénzt, hogy a templomépítést megkezdhesse. Mivel azonban a szegény katonák nem kapták a zsoldjukat, az építést nem folytathatták. Ezért Batthyány Ferencnéhez, az ágostai vallásúak nagy patronájához fordultak segítségért.

Gombay János egerszegi vicekapitány ötven éven át katonáskodott. Részt vett a svéd háborúban is, s ott kitüntette magát. Az 1676. évben 13 ezer forintra rúgott zsoldhátralékja. Ennek feléről hajlandó volt lemondani, ha a másik felét megkapja. Ez esetben a templom felépítését hajlandó magára vállalni!

A végbeli szegénylegényeknek illetően templomépítéseiről bőségesen maradtak ránk adatok. Még több ilyennel rendelkezünk a papok s a tanítók alkalmazásáról, s iskolák alapításáról. S ha tekintetbe vesszük a végbeliek hallatlan nyomorúságát, akkor el kell ismernünk, hogy a szegénylegények súlyos áldozatokat hoztak hazájuknak. De ha bármi nagy és felemelő dolgot cselekedtek is, az udvar bizalmát s a bécsi kormányzések jóakarátát sosem sikerült megnyerniük. Az, amit a hős Forgách Simon írt Rudolf uralkodása alatt, minden időre szólott! S mit is írt ő Batthyáynak? Teljes az ő (ti. az ausztriai tanácsosok) gyűlölete a magyar nemzet iránt! „Inkább elszenvednek minden károkat, hogynem mint magyarokkal is közlessék dolgokat... Magyarországnak mire jutott dolga az idegen tanács és idegenek administratioja miatt, látja minden világ. Ím, az marad oka is, minemű nagy veszedelemben vagyunk miatta.”

A következő, XVII. század derekán más szavakkal ugyan, de ezeket mondotta Zrínyi Miklós, a költő is. Hogy ő mily lelkesedéssel védte a magyar katonát, s mily keserűen hangoztatta az udvar örökös bizalmatlanságát, fölösleges ideírnunk. Eléggé ismert az.

TÖRÖK-MAGYAR SZOKÁSOK A VÉGEKBEN

A magyarországi törökök levelei, meg aztán a jámbor török utazók a hódoltsági városok szőlőskertjeiről és gyümölcsöseiről mindig nagy gyönyörűséggel szólnak. A kelet minden szóvirágját bokrétába fűzik, amikor Pécs vagy Eger ezer és ezer szőlőskertjének illatos gyümölcséről, mézédesszőlőjéről és tüzes borairól írnak. A harmadéig magasztalják az áldott magyar föld e termését; szép hírt, jó nevet adnak rájuk, és megvallani se áttallják, hogy a jámbor muzulmánoknak szeme a mi szőlőkoszorúza hegyeinkről, a borivók e paradicsomáról, el nem szakad.

Amit a lelkes török utazók és a kertgazdák írva hagytak, a hivatalos iratok nagy tömegével bizonyíthatjuk. Bizonyos dolog, hogy a hazai törökség nagy odaadással és szeretettel üzte a kertészkedést. Egész sereg gyümölcsfajt, virágot és hasznos fűvet honosítottak meg nálunk. S bárhol telepedtek meg, mindenütt feltörték a földet kerteknek, mindenütt ültetgettek s kertészkedtek. A tizenhat éves háború alatt történt, hogy egy sereg török vár és palánk a mi hadaink kezére esett. A bevett szokás szerint e birtokról urbáriumokat és összeírásokat készítettek. Bármelyikét vesszük elő, mindegyik a török kertek sokaságáról beszél. Esztergom ostromakor, 1595-ben és 1596-ban a katonák már tavaszkor gyümölcsöt szedgettek a törökök elfoglalt kertjeiben. Még Thurzó György is küld a táborból korai cseresznyét a feleségének.

Ugyanez időben Fülek is visszavétetvén a töröktől, a mieink azt írják, hogy minden katonának jutott kert, és mégis elég maradt gazdátlanul. Szabatka kastély (Rimaszombat mellett) kertjeiről írják a visszafoglalás után, hogy pompás, öreg termőfák vannak bennök. Így szól az ugyanezen évben készült jászberényi összeírás is.

A rengeteg sok kertet a császári hadak azonban mind elpusztították és elégették!

Van számos török rendeletünk, amik a magyarországi elég nagyarányú telepítésekről szólnak. A szultánoknak és basáknak ez ügyben kiadott rendeletei kivétel nélkül megírják, hogy a letelepített rájáknak (keresztény lakóknak) elegendő földet, *kertet* és szérüs-kertet kell adni. Az új telepesek magyar módra több éven át teljes adómentességet is kaptak.

Egyszóval, ahol török lakott, vagy ahova telepített, ott a kert nem hiányozhatott.

Mivel a kertészkedési kedv a magyar urak és asszonyok között a XVI. században hihetetlenül nagy volt, kapva kaptak mindazon, ami újat a törökök kertjében láttak vagy hallottak. Már a XVI. században a budai basák virággyökereket küldözgetnek magyarországi ismerőseiknek. A sarcon kibocsátott török rabok még a szultán kertjéből is hoznak a mieinknek tulipán- és dupla nárcisz-hagymákat, drinápolyi dinnyemagot és egyéb virágmagvat.

Eddig azt hittük, hogy a tulipán nálunk a XVII. században terjedt el, s hogy Németalföldről került ide. A történeti valóság azonban az, hogy már a XVI. században a magyar urak kertjeiből viszik külföldre a tulipán, a nárcisz stb. hagymáit, a török szegfű gyökereit, az ezüstvirág magvait stb.

Mind a XVI., mint a XVII. században azt látjuk, hogy a mi uraink igen gyakran török kertészekkel műveltetik a kertjeiket. Nádasdy Tamásné és Batthyány Boldizsár kertjeiben például rab törökök is kertészkednek. Pecsevi török történetíró munkájában olvassuk, hogy Bocskay Istvánnak a kertjét török ember művelte, akit csak Bocskay emírének híttak. Igen ájtatos, istenfélő, s derék ember volt ez - írja Pecsevi.

Musztafa budai basa említi egyik levelében, hogy az egriek ellopták egyik pesti kertészét! A rab kertésszel aztán bizonyára az egri kerteket műveltették. Közöséges szokás volt ez a végekben!

A török és a magyar érintkezés a kertészkedés terén sok üdvös dolgot teremtett nálunk. Magyarország lesz a közvetítő a kelet és a nyugat között a gyümölcsfa és a virág dolgában! A magyar gyümölcs a XVI. század derekán már európai hírre vergődik. A mi uraink és főasszonyaink nyerik el gyümölcsükkel a pályát - így mondták ezt akkor - a bécsi udvarnál. I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok idején az udvari kerteket magyar gyümölcsfa-csemetékkel ültetik be. Mária királyné meg Brüsszelbe is Magyarországból hozat oltóágakat, s Batthyány Ferenc és felesége küldik neki a télire való gyümölcsöt ugyanoda. A dinnyét is a mieink terjesztgetik nyugaton. A XVI. és XVII. században nálunk a török és magyar kert egyik legkedvesebb ünnepe a *dinnyeszüret* volt, melyre messzeföldről is hazamentek a kertgazdáink. S jó *dinnyebor* mellett vígan lékeltek a sokféle érett dinnyét. Amit elfogyasztani nem tudtak, azt a dinnyesokadalmakra küldték eladni. Mert hát a hódoltság korában külön dinnyevásáraink is voltak.

Említők már, hogy a törököknek tömérdek szőlőskertjük volt hazánkban. Bizonyos dolog, hogy sok új szőlőfajt honosítottak meg nálunk. Mivel a bortermő vidékeken a török vegyest lakott a magyarral és a rác néppel, tehát a borcsinálás a szeme előtt folyt le. A vámbevételekben szerepel is eleget a hordó. Hihető dolog, hogy a hordókat nem üresen szállígtatták, hanem borral töltve. A török bor - mint jó bor - a magyar levelekben is elég gyakran szerepel. Maguk a törökök azonban nem említik, tollukra nem veszik, hogy kik is itták meg a sok török szőlő termését? Mivel a kíváncsi utókort ez a kérdés is bizgatja, nekünk kell rá megfelnünk. Hogy ki itta meg a török szőlők termését? Hát ki más, ha nem maga a török? A szent Korán ugyan eltiltotta őket a borivástól, de hát uramfia, azt még a törökök prófétája sem tudhatta, hogy az ottoman nemzet egykor a bortermő Magyarország állandó lakója leszen. Márpedig itt csak az nem ivott bort, akinek nem volt.

Az igazhívő muzulmánától sem lehetett kívánni, hogy a posványos vízzel az egészségét rontsa. Ezért tehát ők is bort ittak. Hogy a tiltott ital jól is esett nekik, egész biztossággal nem állíthatjuk, de valószínűnek tartjuk.

Régi sípon fújdogálunk, mikor azt mondjuk, hogy a törökök a mieinktől sok mindent eltanultak. Jó, magukhoz méltó vitézeket, páratlan lovasokat láttak a magyarokban, s így szívesen barátkoztak, szívesen mulattak velük. A barátkozás és a mulatozás már a XVI. században is olyan volt, hogy bor nélkül meg nem eshetett. A törökök között tehát a borivás lépést tartott a magyar barátsággal. Már hogy a barátság kedvéért ittak légyen, avagy az ivás kedvéért barátkoztak-e, az a törökök titka marad. Annyi bizonyos, hogy valami nagy áldozatot nem hoztak, mikor magyar szomszédaikkal versenyt ittak. Ismeretes, hogy a vitézi korban minden bajviadalt, minden kopjatörést, még ha halállal végződött is, lakomával fejeztek be. Akinek úgy tetszik, ezt a lakomát áldomásnak is mondhatja. A párbaj után a vitézek tehát konyhát ütöttek, s ha az étel elkészült, a török és a magyar együtt lakomázott, együtt ivott, együtt mulatott.

A viadalokon kívül a török és a magyar végbeliek még máskor is összejöttek. A XVI. században a szomszéd végbeliek között az a szokás is járta, hogy egymást mulatságra hívták. Amikor az idő kinyílt, s a vizek megszálltak, a virágos mezőkön gyakran lehetett látni mulató magyar és török csapatokat. Fölöstökömtől fogván vecsernye-harangkorig mulattak egymás között! Egymás lovait nézegették, egymás fegyvereit bámulgatták. Ki ezt, ki amazt kért a szomszédjától. Aztán, ha az idő rájuk sötétedett, nagy békével hazamentek. Az ilyen mulatozás alkalmával ismerték meg egymást a vitézek közelebből. Nincs tehát mit csodálnunk azon, hogy a mieink nemcsak a török vitézeket, de még a legjobb paripáknak a nevét is tudták. S

bizony sok jó vitézünk akadt, aki ennek vagy amannak a bégnek a lovát elkívánta az istállóból. Ha a végbeli vitézek leveleit lapozgatjuk, meggyőződhetünk, mennyi praktikával igyekeztek ezt vagy amant a török lovat megszerezni. Úgy a tél szívében, mikor a hó ellepte a vidéket, s a harcra kijárni nem lehetett, a mi vitézeink egyébről sem beszéltek, mint a jeles török vitézekről, s a jó török lovakról. Bizony sok jó magyar vitéznek az álma félbeszakadott, mikor az ilyenekre gondolt.

A török végházakban csakúgy emlegették a nagynevű magyar vitézeket, mint a mi várainkban a török daliákat. S nem haraggal tették ezt! Ellenkezőleg! Az ilyen vitézeket mind a két fél nagyra tartotta, s mind a két fél ivott az egészségükre. Nem mi, hanem a török vitézek írják például a nagyhírű Huszár Péternek: „Kigyelmednek mind az ottvaló urak előtt s mind pedig az ittvaló basák és bégek előtt jó híre, neve vagyon, és sokat iszunk az kegyelmed egészségére!”

Pecsevi, a pécsi születésű török történetíró meséli, hogy egy magyar vitézzel a portára utazott. Útközben természetesen iddógáltak is. A magyar vitéz egyik ilyes alkalommal így szólott:

- Teli pohárral áldomást igyunk!

- Kire? - kérdem én.

- Olyan emberre - felelte a magyar - akinek párja nincs sem a szultán, sem a király hadában, akinek kardjánál hatalmasabb kard nincs, aki bárhova megy, mindenütt győz. *Nádasdy Ferenc ez!*

Erre a névre valamennyien felkeltek, s kezüket hátrátéve, fejüket meghajtották.

- Én - felelé erre a török - Deli Arszlánra iszom, aki Sebespalánknál Nádasdyt megugrasztotta, s kicsibe múlt, hogy a farába kopját nem vetett. A repülő kopja ugyanis a nyeregfabá vágódott!

- Nem igaz - kiáltá a magyar - ez gyalázatos hazugság! - S haragjában mind felborítá a poharakat, s mint egy örült, úgy hadonászott. Mikor Isztambulba érkeztünk - írja Pecsevi -, az átkozott magyarral csak nagy nehezen békülhettem ki!

A követjárások alkalmával ilyen dolog többször is megesett. A török követségek tagjai ugyanis nálunk ritkán kerülhették el az ivást. Lehet, hogy nem is igen kerülgették. A követségek tartásáról ránkmaradt hivatalos számadások azt mutatják, hogy a törökök bizony hamar a bornak adták magukat, s néhanapján alkalmasan eláztak. Szulfikár követsége 1609-ben ötven törökből állott, s ezek naponként két akó bort ittak. Az 1617. évben hozzánk jött török követség naponként száztíz pint bort és tíz pint sört fogyasztott el. Mondanunk sem kell, hogy e rengeteg italból a követséget kísérő huszárok (convoy) is eleget fogyasztottak.

Örök lakat az embereknek a száján már a XVI. században sem volt, titok számba nem igen ment, hogy a török szomszéd szívesen iszik, s jónéven veszi, ha borral megbecsülik. De az igazi muzulmán azért mégsem szívesen vette, ha szőrin nevezték a lovat. Minek is hangos dobra verni az olyat, amitől a jámbor muzulmánáságnak a tisztessége megfogyatkozik? Az igazi török tehát legszívesebben akkor ivott, mikor senki sem látta. Még a borvásárlás körül is óvatos volt, hogy a pórparaszt előtt a híre és a tisztessége meg ne aláztassék. Ezért a vásáron a bort meg nem ízlelte, hanem a legjobbabból egy-egy palackot töltetett meg látópohárnak (kóstoló pohárnak) és hazaküldte. „Főrabjaim vannak - mondá ilyenkor -, azoknak kell a bor.” És szentül hitték neki! Még dicsérték is a jó szívét, amiért hogy a rabjait ilyen drága borokkal tartja! Becse uram írja például 1556-ban: a babocsa bég kiüzent, „vinnék neki ötven pint bort be; nem magának, mert ő nem iszik most bort, de egy főrabja esett, annak kellene”.

Török uraimék ezt az óvatosságot akkor sem mellőzték, ha vendégeik voltak. Az ő követek - amint láttuk - elég bort ittak. De ha Bécsből őhozzájuk menesztettek követeket, azok a bornak még színét sem látták. Ezeknek már csak illatos serbetet adtak italul. Ezzel a derék itallal tartogatta az esztergomi bég 1584-ben a Lichtenstein-féle követség tagjait. A követségről szóló jelentés meg is írja, hogy a serbet mézes cukrosvíz és kitűnő hashajtó!

Kétségtelen dolog, hogy a hazai törökök közt sokan akadtak, akik a bort meg nem itták, de azért ivó is bőven volt köztük. A szultán rendeleteiben is olvashatjuk, hogy ettől vagy amattól a török úrtól elvették a birtokát (a tímárságot), mert mindég részeg.

Pecsevi történetíró munkájában olvashatjuk, hogy az esztergomi vár felmentésére küldött vezérbasa holtrészen ült a lován; ide-oda dülöngött és erősen okádott! Pecsevi szerint félelmében itta le magát.

Gyakran megesett, hogy olyan törökök kerültek közénk, akik bort még sohasem ittak. Amikor először volt alkalmuk az ivásra, ugyancsak eláztak a szegények. Borittukban aztán néha nagyon vidám dolgokat műveltek. Az 1570. évben például két előkelő esztergomi dalia kora reggel lóra ült. Még nem látták a gyönyörű vidéket, tehát kissé körül akartak nézegetni. A hidason (kompon) átkeltek a Dunán, s Nagymarosra lovagoltak. Hogy, hogy nem, az ördög becsalta őket az első csárdába. Nagyon jó borra akadhattak, mert estig ki sem mozdultak onnét. Amikor rájuk sötétedett, lóra ültek, s duhaj kedvvel hazafelé vágattak. Azaz hogy csak hitték, hogy hazafelé tartanak. Jókedvükben ugyanis egészen megfeledkeztek arról, hogy a Dunán is át kéne kelniök. Csak mentek-mendégéltek, hol száguldva, hol meg poroszkálva, de az az átkozott Osztrogon (Esztergom) sehol sem mutatkozott. Végre, hogy az idő a szürkülethez közelített, sötét várkapuhoz érnek. Nagy lármával dörömbölni kezdenek. Az álmából felvert porkoláb káromkodva megy a kapuerkélyre, és kitűzi a lámpást. Látván, hogy csak két lovag kér bebocsátást, leereszteti az emelcsős kaput. A két török dalia belép, s bámulva látja, hogy törökök helyett magyarok állanak előttük! A jó vitézek aztán megértetik velük, hogy nem Esztergomban, hanem Érsekújvár várában volnának. A mámoros daliákat természetesen igen szívesen látták, mert ilyen olcsó áron török rabokhoz még sohasem jutottak. Az érsekújvári vitézek öröme azonban korai volt. Az eset frigy idején történt, s így a rabokat nem volt szabad megtartaniuk. Mivel De Rhym orátor épp ez időbe ment Konstantinápolyba, a király meghagyta neki, hogy az Érsekújvárba botlott két török vitézt is vigye magával. A dolog így is történt. De Rhym a két törököt Budán átadta a basának. Musztafa basa nem valami nyájas tekintet vethetett a két ifjúra, mivel ezek földre borultak előtte, s a papucsait csókolgatták. Mi történt velük, nem tudni. Csak annyi bizonyos, hogy Musztafa viszonzásul két lanckenétet bocsátott szabadon.

Ilyesféle mulatságos dolog néha a török követeken is megesett. Az 1562. évben például a török követ egyenest a portáról jött Bécsbe. A régi jó szokás szerint Komáromtól Bécsig végbeli vitézek kísérték őket. Ezek az úton természetesen folyton ittak, s a követnek is innia adtak. A derék török azonban még nem ismerte a bort, s nem tudták rávenni, hogy megízlelje. Amikor Bécsből visszajöttek, Somorja mellett a convoy éjjelig iddógált. Hogy, hogy nem, itt a török követet is sikerült rávenniök, hogy velük igyék. Egyik pohár a másikat követte, s az eddig néma és magába zárkózott követ egyszerre felvidámodott. Bacchus édes poharai a nyelvét is megoldák, s mosolyogva mondá el küldetése igazi célját, s a szultán minden titkos tervét. A szegény követ tehát elárulta urát és nemzetét, anélkül, hogy jómaga tudott volna róla. A kíséreknek természetesen az volt az első dolguk, hogy Bécsbe minderről írott jelentést küldjenek.

Gyakran megesett, hogy büntetésből vagy egyéb okból a már nálunk megtollasodott török vitézeket hazarendelték. Alig akadt olyan török, aki az ilyen áthelyezést sérelmesnek nem nézte. Különösen rossznéven vették az olyanok, akikben természet szerint való hajlandóság

volt a borivás gyönyörűségére. Mert hát a császár portáján a bornak honnét tegyék szerét? Úgy látszik, ezen a bajon is segítettek. Akadtak jószívű görögök, akik jó pénzért s titokban bort is árultak. Az 1581. évben, épp a szultán fiának körülmetéltetése napján, vagyis a legnagyobb nemzeti ünnepen történt, hogy néhány szomjas iszópáhia (török huszár) a városon kívül egy görög korcsmában borozgatott. Az ördög éppen akkor vitte arra a szubasit (udvari prófózt), aki meghallván a lármát, a görög korcsmárost kihívatta és erősen megbotoztatta. A jajgatásra kijön az egyik iszópáhia, s szép szóval kéri a szubasit, hogy ne üttesse a szegény korcsmárost, mert ők kényszerítették rá, hogy bort adjon. A szubasi erre hitvány borivó gyaurnak nevezi az iszópáhiát. Ez kardot ránt, de a szubasival levő öt janicsár körülfogja és megöli őt. A korcsmában mulató tíz iszópáhia erre kiront, a szubasit lerántják a lováról, és az öt janicsárral együtt megkötozik. A meghalt iszópáhiát vállukra vevén, a megköötözött janicsárokkal együtt egyenest a hippodromba vonultak, ahol a körülmetélési ünnepség folyt. Itt, a szultán rácsos fülkéje előtt leteszik a halottat, s rettentő lármával elégtételt követelnek. A szultán leizen hozzájuk, hogy csendben legyenek; egyúttal meghagyta, hogy a szubasit a szerájba vigyék, s ott a fejét vegyék. A hippodromban levő janicsárok, meghallván, mi történik, az iszópáhiákra rontottak, s néhány pillanat alatt rémítő verekedés támad. A szultán rácsos ketrecében rémítően hadonászott, de a verekedők rá sem hederítettek. A janicsárok agája ezalatt titokban elsompolygott, hogy a kaszárnyából segítséget hozzon. Csak az utolsó pillanatban sikerült a janicsár-kaszárnya ajtait elzárni, s a verekedőket szétválasztani. Így is egy csomó halott és sebesült hevert a hippodrom porondján! Mivel a verekedésnek oka nem annyira a bor, mint inkább a szubasi volt, a szultán még aznap kivégeztette őt. Mellékesen aztán a bormérő görögök talpaira is húzatott néhány százat.

A török-magyar érintkezés nagy hatással volt a festői magyar viselet kifejlődésére is. Bizony ma már kevesen sejtik, hogy az úgynevezett magyar díszruha legnagyobb részt török eredetű! A prémes és zsinóros mentét a törökök viselték, s a mieink tőlük vették át. A végbeli vitézek levelezésében gyakran olvashatjuk, hogy a törökök készen küldik nekünk a mentéket. A Budán megfordult követeink a basáktól török-magyar mentét is kapnak ajándékba! A régi összeírásaink a nagyurak ruhaneműi között különösen háromféle mentét emlegetnek: a cselebi-mentét, a csausz-mentét és a hosszúujjú cserkesz-mentét. Ezeket a mentéket a Batthyányak inventáriumában (leltárában) is feltaláljuk. Így vagyunk a dolmánnyal is. Ha a XVII. század első feléből ránkmaradt rajzokat vizsgáljuk, látjuk, hogy főuraink dolmánya és a törökök kaftánja között semmi különbség sincs. A mieink (főleg követeink) temérdek kaftánt kaptak a törököktől, s ezeket itthon aztán becsületesen viselték. A XVI. század végéről és a XVII. század első éveiből maradtak ránk rajzok, melyek a török és a magyar lovasokat együtt ábrázolják. A ruhájuk teljesen egyforma, csupán a süveg dolgában ütnek el egymástól. A törökök ugyanis turbánt (magyarul tombókot) viseltek, a magyar lovasok pedig süvegfélét. A XVII. században azonban ez a különbség is eltűnt. A magyarországi születésű török történetíró: Pecsevi írja, hogy a magyarországi törökök nem hordanak turbánt, hanem magyar módon süvegben járnak. A nálunk utazó Evlia Cselebi szintén megírja, hogy a magyarországi törökök magyar módra süveget, és nem turbánt viselnek.

A XVI. században a magyar és a török végbeliek minden kitelhető furfanggal igyekeztek egymást lesre csalni és rászedni. Mivel a ruhájuk teljesen egyforma volt, csak süveget kellett cserélniük, s így aztán senki sem tudta, miféle nemzet legyenek. A budai basák leveleiben (a XVI. században) többször olvashatjuk, hogy a magyar végbeliek török süvegben megjelentek egyik-másik török végház alatt, és segítségül hitták a bentlevő őrséget a magyarok ellen. Persze, ha a törökök észbe nem vették, s rámentek a kelepére, a mieink hamarosan végeztek velük.

Mindez természetesen lehetetlen lett volna, ha a török és a magyar vitézek öltözete különböző lett volna.

A vitézi élet, a hadakozási mód, s a lovagias vetélkedés a török és a magyar végházak elit-népe között teljesen azonos volt. Még a fortélyokban s lesvetésekben, s a különféle praktikákban is egyazon móddal éltek. Bátorság és vitézség dolgában egyik fél sem engedett a másiknak. A gyávát mind a két fél megvetette.

Mikor minden magyar és török katonának vitéz volt a neve, gondolhatjuk, hogy a vérbeli katonák közt gyávák nemigen akadtak. Olyan azonban mind a két félen akadt, aki csak a vitézi névvel élt, de jómaga vitéz sohasem volt. Az ilyeneket az igazi vitézek nem tűrték maguk között, s bárhova ment is légyen, kenyeret egyik végházban sem kaphatott. Bornemissza vicegenerális írja, hogy a diósgyőri asszonyok verték ki a városból azokat a hajdúkat, akik a török támadásakor a szőlőkben és a bokrokban rejtőztek. S az egész város népe csúfolta a kivert hajdúkat. Ezek - írja Bornemissza - vitézi kenyeret többé soha nem esznek.

A törökök is ilyen szégyennel verték ki maguk közül azt, aki gyávának mutatta magát. Pálffy Miklós 1586-ban leírja, hogy a törökök a gyáva katonát Budán háttal tehenre ültetik, aztán az utca népének hahotája közben kiverik a városból, miközben a sivalkodó gyereknépség, az asszonyok és a férfiak az utcák szennyével dobálják őt.

Íme, még ezen a téren is hasonló szokással éltek a török és a magyar végházakban.

Tudjuk, hogy a XVI. század a magyar halászatnak és haltenyésztésnek aranyideje volt. Nincs birtok nálunk halastó vagy halászó víz nélkül. Egész sereg községünk tisztán a halászatból és nádvagásból élt. Az urak legkedvesebb foglalkozása a halászat.

Mivel legjobb halászó vizeink török kézen voltak, s mivel a törökök is szerették a halat, a halfogással járó magyar szokásokat, meg magát a halászmesterséget is hamar eltanulták. S mint a mieink, úgy ők is nagy kedvteléssel vettek részt a halászatokban. Ha tanyát vontak, ha a halászó vizeket megrekesztették, a vészeket megtapogatták, a török tímárbirtokosok mindig megjelentek a helyszínen, s nagy volt az örömük, mikor a szép fehér halak a hálóban fickándozni kezdtek. A 1559. évben a koppányi bég is ilyen módon örvendezett, mikor a halászok jelenték neki, hogy számos hal (nagy hal) van a hálóban. A bég önagysága nem bírta megvárni, míg a hálót kivonják, s örömeiben ő maga is a tóba szökellik. A hínár azonban elborítja a szerencsétlent, s míg a halászok odafutnak, addiglan meghalt a vízben. „Utána szökött volt egy aga - írják -, de azt is halva szerrel vonták ki a vízből.” A derék halászok a maguk módja szerint élesztgették a két főtörököt. De biz a lelküknek csak a hült nyomát találták.

A malmokra a töröknek csak oly szüksége volt, mint a magyarnak. Malom dolgában tehát hamar megértette egymást a két fél. A budai basák levelei szerint, ha török épített malmot, attól a magyar úrnak is fizetnie kellett a bevett módon. Már a XVI. században közönséges jelenség volt, hogy a török és a magyar végbeliek közös költségen építenek malmot, s közösen élvezik a hasznát. A komáromi udvarbíró és az esztergomi török porkoláb például közös akarattal építették meg a fizetői malmot. Jászberény visszafoglalása alkalmával a mieink öt derekas malmot találtak ott. Köztük volt Musztafa basának szép malma is. Az öt malomban jobbra magyar őrlőmesterek voltak, akik békességben éltek a török malomgazdákkal. Nádasdy Ferenc korában írják a szegedi malmokról: „A szegedi emberek malmokat bírnak a Tiszán. Hogy a töröktől inkább csöndesiben maradhassanak, törököket fogadtak az malmokhoz. A törököknek is vagyon közük az malmokhoz. Hogy így a törökök a magyarok árnyékában maradhassanak meg, viszontag az magyarok az törökök árnyékában.”

Ilyen és hasonló jelentés seregével maradt ránk. A békeséges egyezés a malmok dolgában igen üdvös dolog volt. Tudnunk kell ugyanis, hogy a nagy háborúk alkalmával a seregek legelőször is a malmokat égették el. Ez ellen a barbár szokás ellen mind a magyar, mind a török molnár úgy védekezett, hogy az ellenség közeledtekor elmeríté, elsüllyeszté a malmot! Ha azonban török is volt a malomban, akkor a török hadak nem bántották a malmot. A mieink sem égették el, ha a magyarnak is volt benne része!

Ha ezt az üdvös szokást más téren is behozták volna, sok pusztulástól menekedett volna meg az ország.

Hosszú, nagyon hosszú ideig lakván együtt a magyar és a török, igen elismerkedtek egymással. Seregszámra írják egymásnak a barátságajánló levelet, s íróik tettekkel is megmutatják, hogy nem üres szó, amit írnak. Nyakra-főre küldözgetik egymásnak az ajándékot, s meleg részvétellel írnak a török urak, ha magyar szomszédaikat valami bánat érte. Ha ki barátságos kérelemmel fordult török szomszédjához, bizonyos lehetett benne, hogy illő választételben lesz része. Recski Zsigmond és Recski György írják 1576-ban: „Sok jámbor fővitézlő török barátinknak mikor írtunk, nagy tisztességgel és böcsülettel vették az mi levelinket, és szép választ adának... Vén emberektől kell venni jó példát az ifjaknak.”

A barátságajánló és barátságkérő leveleknek egész tömege maradt ránk. Nem egy közülük ma is megragadja a magyar lelket! Különösen kiemelkednek közülük Ali budai basának a levelei. Ezt a derék embert igazán kedvelték a mieink, s ő is szívesen barátkozott a magyar urakkal. A mieinkhez intézett magyar levelei annyi bensőséggel, annyi közvetlenséggel íródtak, hogy akiben kővé nem vált a lélek, s meg nem fásodott a szíve, meghatottság nélkül alig olvashatja. Vagy kell-e annál szebb levél, mint amit Ali basa az ő *édesapjának* nevezett Illésházy Istvánhoz írt? Lehet-e nyájasabb hangon, melegebb érzéssel írni, mint ahogy Ali basa írt Batthyány Ferencnek? S így érintkezett ő a többi magyar úrral is. Nem csoda aztán, ha Thurzó György aggódó levélben kéri Ali basát, tudassa vele, nem beteg-e, mert már régebben nélkülözi nyájas leveleit.

A társadalmi érintkezés a magyar és a török között sohasem volt olyan őszinte és közvetlen, mint Ali basa idejében. S mikor 1616-ban távozott az országból, magyar barátai fájó hangon írt levelekben mondanak neki búcsút. Sajnos, az utódai között már alig akadtak, akik a tőle teremtett megértést és közeledést tovább fejlesztették volna. Egyeseknek barátságos érintkezése természetesen azért nem szűnt meg. S különösen sűrű volt ez a Dunántúl. Itt, a dunántúli végházakban kezdődik először az a szokás, hogy a végbeli törökök magyar vezetéknévvel vesznek föl. Ez a szokás a XVII. század közepén aztán mindig nagyobb erőre kap. Különösen a török mesteremberek szeretik a magyar nevet. Könnyű ezt megértenünk. Ezek a mesterek ugyanis magyar embereknek is dolgozgattak, s magyarul is tudtak.

Általában, ha mélyebbre ereszkedünk a hódoltság korának tanulmányozásában, meglepve kell tapasztalnunk, minő nagy arányban terjedt a magyar nyelv ismerete a törökök között. A XVII. század közepén már egész helyőrségeket találunk, melyeknek mindegyike beszélt magyarul. Elég e tekintetben Kanizsára és Egerre hivatkoznunk. A nálunk utazó Evlia Cselebi is több helyen megemlíti, hogy a törökök jól beszélnek magyarul. Neki magának is igen megtetszett a magyar nyelv, s dicséri is szépségét és ékességét. Evlia írja a többi között, hogy a magyarországi török vitézek között az elsőség mindig az esztergomiakat illette. Az ő utazása idején is ezeknek a híre volt a legnagyobb. Az esztergomi török vitézek - úgymond - teljesen magyar formájú ruhát viselnek. Aki látja őket, magyaroknak hiheti. *Valamennyien szépen és jól beszélnek magyarul!*

Ismeretes dolog, hogy a magyarországi törökök senkit a hite miatt nem bántottak. Amíg a magyar király területén a legnagyobb hévvel folyt a vallásüldözés, addig a hódoltságban nyugodtan terjeszthették az új hitet. A budai basák nemcsak hogy nem akadályozták, hanem még támogatták is az új felekezeteket. A dunántúli végházak vitézeinek a leveleiből tudjuk, hogy ők a török földről hozatnak maguknak prédikátorokat, sőt néha mestert is. Az is ismeretes dolog, hogy a törökök büntették azokat a keresztény alattvalókat, akik az istentiszteleten nem vettek részt, vagy valami egyházi kihágást követtek el. Az 1580. évben a bécsi udvar bűnül rótt fel Kara Ovejsz budai basának, hogy egy katolikus papnak a talpára veretett. A basa imígyen menté magát: „Pap néven viselvén magát, feleségével és gyermekeivel járt. Gonosz cselekedete miatt tehát büntetést érdemelt.”

A társadalmi viszonyok természetes következménye volt, hogy a mieink közül sokan török hitre tértek. S nemcsak férfiak, hanem nők is sűrűn akadtak, akik a Koránra megesküdték. Még a papok között is akadtak ilyenek. Az 1577. évben például bizonyos Mehmet nevű bég szolgál a szultán udvarában. Őkigyelme ezelőtt zágrábi kanonok volt.

A Konstantinápolyba rabul vitt magyar katonákat díván elé állították. Ha itt megesküdték a Koránra, vagyis ha törökké lettek, nem vasalták őket a gályára. Ezek hosszabb-rövidebb idő után majd mind hazatértek, s itthon ismét a régi hitükre tértek. Akadtak olyan vitézek is, akik háromszor-négyszer estek török rabságba. Az ilyenek már jól ismervén a portai szokásokat, minden gondolkozás nélkül megesküdték a Koránra. Így tett Isrági Mátyás hajdúvitéz is. Mikoron őkigyelmét 1572-ben ismét elfogták és Konstantinápolyba vitték, tudván már a szokást, a Koránra ismét megesküdt. Ezúttal azonban rosszul járt. A törökök ugyanis azt követelték tőle, hogy itt Konstantinápolyban vesse alá magát a körülméltékedésnek. Meghökken erre Istrági uram, de nagyon. Váltig vonogatta magát a csíziónak nevezett keresztiségtől, mondván, hogy ő azt majd Budán veszi fel. Vonakodása a törökben gyanút fogott. Látták, hogy Mátyás gazda nem „jó járapotbéli” ember. Tehát kényszerítették őt, hogy Konstantinápolyban vesse alá magát a kellemetlen szertartásnak. És ekkor kisült, hogy Isrágit nem méltéhetik körül, mert őkigyelme már régen átesett volt a csízión. A jámbor muzulmánok rémítően megharagudtak Mátyás gazdára, aki a hitét többször változtatta, mint a ködmönét. S őkigyelmét mint renegátot a tengerbe vetették.

Itthon, magyar földön nemcsak a férfiak közt akadt, aki török hitre tért, de igen sok nő, még nemes úriasszony is könnyen ráadta a fejét a renegátságra. Az asszonyi rend természetesen a házasság miatt vette fel a török hitet. Igen sok török tisztnek és török földesúrnak volt magyar felesége. Még az utolsóelőtti budai basa felesége is magyarnak vallotta magát! A magyarországi janicsárokról tudjuk, hogy még pénzért is vásároltak magyar asszonyt; mert ilyent kívántak feleségül. S akadtak városi polgáraink, akik szívesen eladták a feleségüket a janicsároknak. Olyik talán ingyen is megtette ezt a szívességet.

Nemzeti szempontból igen hasznos dolog volt, hogy sok főtöröknek magyar asszony volt a felesége. Ezek az asszonyok ugyanis sok jót tehettek, és tettek is a magyar népnek. Nemcsak a veszprémi bég magyar feleségéről tudjuk, hogy veszedelem idején a falvak népét jóelőre figyelmeztette! Megtették azt mások is. Az is bizonyos dolog, hogy a magyar asszonyoknak is van abban részük, hogy a hazai törökök között meglepő módon elterjedt az egynejűség. Abban is van részük a mi asszonyainknak, hogy a hazai főtörökök a magyar úriasszonyokkal szemben lovagiasan viselkedtek. Ismeretes dolog, hogy az egyik török csapat elfogta az utazóban levő Frangepánnét. Mikor a török tiszt meg tudták, ki légyen az elfogott asszony, nemcsak elbocsátották őt, hanem még kíséretet is adtak mellé. Mikor Bebek György, mint a császár rabja, a Fekete-tenger partján levő tömlöcben ült, bánatba esett feleségét itthon a szomszéd törökök biztatták és vigasztalták. Révay Péterné (Forgách Mária) Túróból Kapuvárba

utazván a leánya látogatására, maga írja, hogy az övéi „iszonyú félelmes rettegéssel bocsátották” az útra. Ők ugyanis nem hitték, hogy a hódoltsági területen bántódás nélkül átjuthasson. Néhány nap múlva aztán maga Forgách Mária írja, hogy semmi baja nem esett az úton. A törökök Esztergomnál segítségére voltak a kompon által való költözésben! „Úgyannyira, hogy maguk az főtörökök, patyolatosak, azok emelték szekeremet az kompra és általköltözvén az Dunán, ott azon kértek, hogy bémenvén az városba hozzájok, fölöstökömözzem nálok.”

Mikor Forgách Mária tovább ment - mint maga írja - a törökök kísérőt adtak melléje, s megmondták, mely falukban dúl a pestis, s kérték őt, hogy arra ne vitesse magát.

Forgách Mária távol lakván a törököktől, felőlük csak rosszat hallott. A fentebbi udvariasságukat és lovagiasságukat ezért nem is nekik, hanem az Istennek köszöngette. Mert szentül hitte, hogy Isten őszentfelsége az ő kedvéért lágyította meg a pogány török szívét!

Nem kell felsorolnunk azon politikai üldözötteket, akik a törökök között szintén olyan fogadtatásban részesültek, mint Forgách Mária. Történeti könyveink elég bő szóval tárgyalják ezek dolgait. Azt is tudjuk, hogy az üldözött magyarok a török kiverése után is barátságot s új hazát találtak Törökországban. Pedig itthon ebben az időben már senki sem ábrándozott a török barátságról. Feledve volt az régen. Csak egy-két minaret s néhány török virág maradt nálunk a hódoltság korából. Elfeleltünk minden jót, s nyakába zúdítottunk minden rosszat, minden bűnt annak, aki már nem védelmezhetette magát, akihez a magyar átok már el nem jutott...

EGY HŐS KAPITÁNY HALÁLA

A nemesek a hódoltság területén birtokukat mind elvesztették. A hódítók a jobbágyokat, az iparosokat és kereskedőket nem bántották, a nemeseket azonban elűzték. Ezeknek tehát igen ösztövről állt a sorsuk. Egy szál karddal s egy-két lóval jöttek a királyi területre, s karddal keresték kenyerüket. Ádáz dühvel harcoltak a hódítók ellen, sokan közülök kardjukkal és vitézségükkel szereztek új birtokot.

Amit tehát egyfelől a szerencse elvett tőlük, másfelől helyrehozta.

A menekült nemesség a királyi terület nemeseivel és főnemeseivel egyelkű testületté lett. Ha valamikor, úgy a XVI. században el lehetett mondani, hogy a nemesség kastélyai és kúriái a nemzeti érzésnek, a hazafias felbuzdulásnak és áldozatkészségnek igazi mentsvára!

A másfél századig tartó harcok azonban mód nélkül apasztották a nemesek számát. A hiányt tehát új elemmel kellett pótolni. Amint Mágócsy Gáspár írta 1502-ben: a fából is embert kellett volna csinálni. A célt úgy érték el, hogy a kiválóbb elemet seregével nemesítették. Lett legyen valaki katona, iparos, jobbágy vagy kereskedő, ha kivált társai közül, ha bármi téren kitüntette magát, nemessé tették. Egy török fej beszolgáltatása egyenlő volt a nemesi levéllel. Aki hosszabb ideig derekasan szolgált, aki a harcban kitüntette magát, nemességet kapott. A magyar lovasságnál minden főlegény (altiszt), a gyalogságnál minden vajda és a legtöbb tizedes nemes volt. A nemeslevél adományozása oly gyakori volt, hogy a bécsi kormány-székek a XVII. század vége felé már azt hirdették, hogy a magyar kancellária valamennyi csizmadiának nemeslevelet osztogat. S ez állításban volt is némi igazság. A kis Komárom városában például harminchárom kuriális nemes lakott. Ezek közt huszonegy iparos és kereskedő volt. A polgári telkeken lakó, s többnyire újabb nemesek kétszázötvenheten voltak, akik között százhatvan volt iparos és kereskedő. A városnak tíz csizmadiája mind nemes volt!

Eörsy Péter is, akiről itt szólnunk, a szegénység és a névtelenség sorából került ki, és maga küzdötte föl magát a nemesi rend legendás hősévé. Mivel évkönyveink alig tudnak róla, érdemes őt tollra vennünk. Eörsy Péter Komárom megyében született, s úgyszólván még gyermekorban volt, mikor a katonai pályára adta magát. Mint közhuszár kezdte a hadi életet, de tudásával, vitézségével és emberségével gyorsan emelkedett. Arra a kérdésre, hogy hol kezdte és hol folytatta katonai szolgálatát, adatok hiányában felelnünk nem lehet. Annyi bizonyos, hogy a XVI. század nyolcvanas éveiben mint huszárkapitány szerepel Pápán, ahol a derék Majthényi László, Gyulaffy Mihály s Horváth Balázs voltak lovaghadnagytársai. Ezek Eörsy Péterrel együtt Nádasdy Ferenc (a hős fekete bég) kardja alatt küzdöttek a dunántúli harcokban. Eörsy Péter szolgált még Érsekújvárott, s tán Komáromban is. Pálffy Miklós, a kitűnő hadvezér és kerületi generális, felismervén Eörsy nem mindennapi tehetségét és vitézségét, megtette őt helyettesének, s nemegyszer a legnehezebb feladatokkal bízta meg őt.

Eörsy Péter kortársai - főleg Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós -, valamint a hazai török basák leveleikben elégszer foglalkoznak vele, s így nem nehéz dolog képét rámába foglalnunk. Minden ízében lelkes magyar volt ő, aki hitte, hogy hazáját sikerül a török iga alól fölszabadítani. Tehát a török ellen való küzdelmet tűzte ki élete céljául. Nemes elhatározás volt ez, melyet híven követni dicsőség.

Eörsy Péternek célja eléréséhez megvoltak lelki és testi tulajdonságai. Acélkarú, rettenthetetlen vitéz volt, akinek tűzön, vízen, járatlan helyeken általútja volt. Rajta is teljesült a régi mondás: aki a dicsőség útjára tévedt, nem ismeri a félelmet. Bár nagyon jól tudta, hogy a

szerencse bátor szívvel társalkodik, azért mindig óvatos volt, s addig nem lépett a vízbe, míg követ nem látta. A legfontosabb végház őrzése lévén rábízva, szeme-füle mindig résen volt. Tudta nagyon jól, hogy a török nagyon ásít Esztergom várára, melynek ő volt a főkapitánya, de sikerült a török minden csalárdságán túljárnia. Bátran írhatta tehát nekik: „*a róka náthája nincsen rajtunk, hogy meg ne éreznénk csalárdságtok bűzét!*”

Eörsy Péter jól ismerte a végbeli szokástörvényeket, s azokat mindig megtartotta. A szomszédságbeliekkel tehát szépen élt, s még a budai basával is nyájas hangon váltott leveleket. A kardja alatt lévő katonáit becsülte és szerette. Tudott dolog, hogy a végházak fizetése gyakran megkésődött, és sokszor el is maradt. Ilyenkor az elkeseredett katonák a görék előtt való padokon, az úgynevezett *szakállfüstölőben* (avagy *morgó színben*) hatalmas káromlással eresztették meg a nyelvüket, s a császárnak és a bécsi uraknak ugyancsak nem sok jót kívántak.

Eörsy Péter ilyenkor nem riaszkodott reájuk, nem is fenyegette őket, hanem pénzes búzát osztott nekik, s úgy Bécsben, mind a kerületi generálisnál megsürgette a fizetést. Reánk maradtak azon „*siető levelek*”, miket az ügyben Pálffy Miklósnak írt volt. Mint a gondos atya a gyermekeiért, úgy könyörgött ő éhező katonáiért, akik szegények már alamizsnán voltak kénytelenek vajuszni.

Eörsy Péter nemes szíve nemcsak a katonáival szemben mozdult meg. Mivel a főbb törökök mind jól ismerték őt, a tizenöt éves háborúban a vezérek őt használták a keresztény rabok kiszabadítására. S Eörsy Péter szíves-örömet szolgált e téren is. Pontosan tudta, melyik török várban raboskodik ez vagy amaz a vitéz, s mindent elkövetett kiszabadításukra. Maguk a rabok is neki írtak, s őt kérték meg közvetítésre. Az 1597. évben például Pálffy generális meghagyta neki, írnia meg, micsoda főrabok vannak török fogságban. Eörsy február 11-én azt felelte Pálffynak, hogy Egerben tizenkilenc magyar fővitéz raboskodik. Ezek írtak is már neki, s levelükre választ is küldött. „Sem Budán, sem Pesten - írja - egy főrab sincsen, az ki harcon veszett volna el, hanem Szolnokban vagyon Nyáray Gáspár és Kutya Antal.”

Mivel a budai basák s más török urak Eörsy Péternek nemcsak vitézségét, de emberségét is jól ismerték, szívesen egyezkedtek vele a rabok megváltása ügyében.

Eörsy Péter - amint már említettük - először Nádasdy Ferenc harcaiban tüntette ki magát. Országos híré vitézzé azonban a tizenöt éves háborúban lett. Esztergom hosszas ostrom után elfoglaltatván, e fontos vár élére Eörsy Péter került. Esztergom akkor valóságos romhalmaz, s amellet a legveszedelmesebb végház volt. A török ugyanis mindent megtett, hogy e reánézve fontos erősséget újból visszafoglalja. De minden kísérlete balul ütött ki. Eörsy éjjel-nappal fegyverben volt, s vígan várta a török támadását. Ha pedig sikerült a támadást visszavernie, szélnek eresztette szép, lobogó zászlóit, s ő verte föl a törököt. Pálffynak és Eörsynek reánk maradt levelei hirdetik, hogy az ilyen támadás nagyon sokszor megesett, s majd mindig jószerencsével tértek vissza a mieink. Eörsy Péter olykor nagyobb csatát is vívott, s ilyenkor fényesen igazolta, hogy a hadvezetésnek is mestere. Az 1602. év őszén például az egri törökök ezerkétszáz lovassal a szerdár segítségére siettek. Háromkornétás (lófarkas) basa vezéri pompával járt előttük. Eörsy Péter a lovasaival megtámadván őket, az egész sereget szétverte, s tömérdek zsákmánnyal és rabbal tért vissza Esztergomba. Mátyás főherceg szeptember 4-én maga írta meg az uralkodónak Eörsy Péter jelentése alapján a lovascsata és győzelem lefolyását, s mellékelte Eörsy levelét, mely a török foglyok vallomását is tartalmazta.

Eörsy nemcsak lovascsatákat vívott. A naszádosoknak is ő lévén a kapitánya, a Dunán is gyakran hadakozott a törökök gályaival s naszádjával. Pest ostromakor a fővezér Eörsy Péterre bízta a törökök dunai hídjának szétrombolását, s ő ezt naszádjával mesteri módon végrehajtotta.

1597. május 2-án Eörsy jelentette Pálffy-nak, hogy a törökök hajón gabonát akartak Tatára szállítani. Szabó Vince és Béczel Péter vajdák, akik a Dunán őrködtek, megtámadták a fegyveres török hajót, s levágván az őrséget, a gabonáshajót elhozták. A magyar naszádosok közül hét esett el. *„Hanem - írja Eörsy - énnekem küldött volt egy átalag vörös bort az pozsonyi bíró. Azt nem tudjuk, ha megitták-e avagy hová tették?”*

Mivel Eörsy Péter emberei folyton kijártak csatára, s mivel a hódoltsági magyarok is rendesen tudatták vele a törökök rezgelődését, Eörsy Péter a legjobban értesült kapitányok egyike volt. Hiszen a szomszéd erősségek kapitányai is elsősorban őt értesítették; mert Eörsy Péter kardja alatt a legtöbb katona volt, s így tőle várhatták leghamarabb a segítséget. Szögyéni Máté például Nógrádról kér tőle két-háromszáz embert. Eörsy András (Péter fivére) Vácról jelenti neki, hogy a török megindult Pestről. Nagy Enyed kapitány meg azt írja, hogy „négyezer tatár a bácsi mezőben vagyon s csak azt várják, hogy az út szikkadjon.”

Az imigyen kapott hírek alapján írta volt Eörsy Péter 1597. január 7-én Pálffy-nak: „Az én kegyelmes uramnak, az nagyságos Pálffy Miklósnak, őfelsége tanácsának és ország kapitányának adassék ez levél kezében. Az minemű keresztény emberink ott bent Budán és Pesten vannak, ugyan maguk közül egy emberüket bocsáttanak ki énhozzám, az kitől azt izenték, hogy török császár az végeken azt írta, hogy semmit ne féljenek; mert általánfogva minden bizonnal Szent György napjára itt kint akar személye szerint lenni. Ha penig akkorra ki nem érkezhetné, tehát *minden bizonnal az mikor az rózsa kivirágzik, itt kint akar lenni, és azt is írta, hogy bátor az Makumetát soha ne láthassa, hogyha ez megnevezett napra ki nem jó...* Jól tudja nagyságod, hogy ez a hely (ti. Esztergom) mi állapotban vagyon. Az mióta az Isten kezünkbe adta, azolta fogva igen keveset építtetnek rajta; most is senki sem épít rajta semmit. Az mióta nagyságod innét kiment, azóta fogva egy lapát földet sem vetetnek egyik helyről az másik helyre.” De azért - írja levele végén - *„az egész vitélő néppel jó vigyázásban vagyunk”*.

Erre a vigyázásra nagy szükség volt; mert hiszen február 11-én Eörsy Péter már azt jelentette Pálffy-nak, hogy a török Esztergom ellen készül.

Említők már, hogy Eörsy Péternek mind a magyar, mind a török előtt jó híre s neve volt. Emberségével és vitézségével szerezte ezt. Bizony még a török szomszédok is azt írták róla, hogy akinek szíven és szemén nem ül az ördög, hallania kell Eörsy jó hírét. Bár a háború szakadatlanul folyt, a budai basák fel-felkeresik őt leveleikkel, s ügyes-bajos dolgaikat békésen elintézik. Az 1597. év őszén Eörsy például arra kérte a budai vezért, engedné meg, hogy az elmenekült váciak hazaköltözhessenek. Ahmat budai basa november 20-án kelt levelében aztán imigyen írt ez ügyről: „Az váciak dolgát az mi illeti, mi abban ellentartók nem vagyunk, hogy haza ne szállanának, ha valami házacskaik vagyon, ahol megmaradhatnának;... de minthogy három basa és tíz szomszéd bég vagyon itt, kiket az csatázástól meg nem tarthatunk, azoktól féltek szegények, hogy vagy őmagokban, avagy gyermekökben valami kár ne legyen, és mi is attól féltettük szegényeket, azért nem akartuk hazaszállítani; mert mi azt akarnánk, hogy faluk, városok épülnének. Az óbudaiaikat is biztassa haza kigyelmed.”

Ezután megírja Eörsy-nek, hogy a kecskemétiak, körösiak és ceglédiak erősen panaszkodnak a végbeliek ellen. „Legyünk jó szomszédsággal - írja Ahmat -, mert ha mi is úgy kezdünk cselekedni, semmi jó nem következik belőle.”

Levele végén arra kéri Eörsyt, küldené egyik főemberét Budára, szóval akar vele izenni. Bátran jöhet „még az hajának sem leszön egy szál bántása is.”

Eörsy erre Váczi Borbély Györgyöt és a megyeri bírót küldi a basához. Mivel Borbély György jól tudott törökül, a basa szóval is izent, s levelet is küldött véle Eörsynek. A levélben a Budán lévő magyar rabok emberséges tartását jelentette. *„Az rabok dolgát az mi illeti - írja Ahmat - titkon tudakozza meg kegyelmed. Ételök, italuk itt szépen vagyon. Azért kegyelmed is szegényöknek az ottvalóknak megadja; mert hiszen azoknak is istenök vagyon, kiknek az másvilágon jutalmát veszi kegyelmed.”* (1597. dec. 4. „Mi Ahmat passa, az hatalmas Istennek akaratjából az győzhetetlen török császárnak főhelytartója Budán és gondviselője Magyarországnak. Tisztelőtös és becsületös vitélő nemes személy, nekünk jó szomszédunk.” stb. stb.)

Érdemes megemlítenünk, hogy a budai vezér a béketárgyalások alkalmával is Eörsy Péterrel tudatta a törökök kívánságait. Mátyás főherceg például 1600. szeptember 7-én Rudolf császárnak jelentette, amit a budai vezírbasa a békesség ügyében Eörsynek írt volt.

Vezír Mehmet basa augusztus 31-én írta Eörsynek, az ő jó szomszédjának, hogy a török deputátusok a béketárgyalásra Esztergomba jönnek, s már útban vannak.

A többször megkísérelt béketárgyalások eredményre nem vezettek. A háború tehát szokatlanul folyt, s Eörsy abban tevékeny részt vett. Legvéresebb harca a törökkel Győrött volt 1598-ban. Győr visszafoglalásáról elég sokat írtak már, de Eörsy Péternek ottan való szerepléséről szót is alig ejtettek. Pedig a legvéresebb harcot ő és az ő katonái vívták, s az ő embereiből vezett el legtöbb. Eörsy Péter ezer vízi és szárazföldi hajdú élén küzdött ott. A hivatalos jelentés szerint a győri kapu felrobbantása után a francia Vabecourt rohant be a várba elsőnek. Erre jött Eörsy Péter ezer hajdújával; őt követte Don Lopes, s végül Schwarzenberg fővezér jött. Pálffy a huszárokkal a vár körül őrködött.

Schwarzenberg fővezér március 30-i jelentésében ugyanezt írja, s hozzáteszi, hogy Eörsy Péter magyar gyalogosaival nagyon kitüntette magát.

Mikor Rudolf császár meghallotta Győr visszafoglalását, az idegen tiszteket elhalmozta jutalommal. Eörsy Péter természetesen semmit sem kapott, bár háromszáz emberénél több esett el, s a megmaradtak is jobbára sebesek voltak. Pálffy Miklós is így járt.

Eörsy Péter a háború további folyamata alatt is többször kitüntette magát, s jelentéseivel több ízben fontos szolgálatot tett. Az 1600. év május 14-én például Pogrányinak írta, hogy Csáki Gergely és Kalmár István vajdák minő vízi csatában verték meg a törököt. Az 1601. évben az esküszegő franciákról (akik a törökökhöz pártoltak) részletes jelentést írt Mátyás főhercegnek. Ugyanez év október havában Thurzó Györgynek írta, hogy a váci őrséggel és a saját hadi népével Buda alá vonult. Gutray István alatt a váciak oly szerencsés portyát csaptak, hogy tömérdek zsákmányt hoztak. Ilyen portya és csatázás - írja Eörsy - rég nem volt.

Érdemes megemlítenünk, hogy Fehérvár ostromakor a budai basa így szólott főembereihez: *Ti kutyák! Oly sokáig alkudoztatok Eörsy Péterrel a békesség dolgában, hogy Fehérvárt imígyen eljátsztátok!*

Mondanunk sem kell, hogy az olyan vitézt és tapasztalt katonát, mint Eörsy Péter, Buda és Pest ostrománál sem nélkülözheték. Az ő érdeme a törökök pesti (dunai) hídjának szétrombolása. Részt vett mindkét város ostromában, s Pest elfoglalása után Eörsyre és Strozza olasz tisztre bízta Pest védelmét. Hasszán basa megszállván a várost, Eörsy hősiesen védte azt, s embereivel gyakran kiütvén, az ellenségnek nagy bajt okozott. Mielőtt a török abba-hagyta volna az ostromot, a fővezér parancsára több német ezred és Eörsy Péter magyarjai rohamot intéztek a török sáncok ellen. Nem tudni, mi rémítette meg Eörsy Péter csapatait, de a

legvadabb rémület közt rohantak vissza a pesti kapu felé, hogy a városba menekülhessenek. Eörsy Péter kivont karddal állta útját a megrettent futóknak, s néhányat közülök le is vágott. A tolongó és rémülettől űzött tömeg azonban eltiporta a derék embert. Éktelenül elrútított holttestét alig lehetett fölismerni. Azok a csapatok, melyeket oly sokszor vezetett győzelemre, öntudatlanul okozták halálát! Amikor észbe kaptak s megtudták a szomorú esetet, bőségesen megsiratták vezérüket s hív társukat...

Eörsy Péter családjáról keveset tudunk. Mikor Esztergom főkapitányává nevezték ki, feleségét nem merte a veszedelmes Esztergomba hozni, tehát Eger vidékére vitette. Pálffy annak idején neki adta a lédeci falut s jószágot, abból tartotta feleségét. Mivel Eger 1596-ban török kézre került, semmi adat sem maradt ránk arról, hogy mi történt a feleségével.

A SZÖKTETÉS

Az olvasó ne gondolja, hogy valami regényes szöktetésről esik itten szó. A hódoltság korában nálunk a marhaszöktetés sűrűn járt, s erről akarunk egyet s mást elmondani. Mi is volt hát az a marhaszöktetés? Tudott dolog, hogy a magyar, a német és a török minden (eladásra) kihajtott marha után harmincadot szedett. Ez a vám vagy adó súlyos adó volt a tőzsérekre (vagyis a marhakereskedőkre). Pedig a harmincadon kívül még fűpénzt, úsztatópénzt, hidast, kormánypénzt, kövezetvámot, álláspénzt, vásárdíjat, handgraf-illetéket, cédulapénzt, unterkeufel-pénzt, liberevendát, libere-vadát stb. is kellett fizetni. Bizony-bizony, a Szent Iván éneke sem volt hosszabb annál a lajstromnál, amit a tőzsérnek különféle címen fizetnie kellett, amíg marháival szerencsésen külföldre ért. Aztán minden harmincadhivatalnál és vámnál meg kellett állnia, s a császár zászlója alatt a harmincadost szalutálnia. Ez az ember azután alaposan megvizsgálta, rendben van-e a tőzsér „regiá”-ja s egyéb írása?

Amit a marhahajtásról eddig mondtunk, az csak teher volt. De akadt ám veszedelem is, mégpedig sok. Azokban a zavaros időkben sok kóborló katona, szabad legény, prédára éhes tolvaj és martalóc leste az utakat, s ha módját ejtette, elragadott néhány kövér és hústartó marhát. Ilyenkor a hajtók (vagy botos legények) a tőzsérekkel együtt *hosszát* kiáltván, a támadókkal megharcoltak.

Bár az efféle harc, meg a gulyariasztás napirenden volt, a tőzsérek és a botos legények nem annyira ettől, mint inkább a fizetéstől irtóztak. Ezért ezernyi furfanggal és hamissággal azon fortélyoskodtak, hogy a harmincadosok házáat észrevétlenül elkerüljék. Nehéz dolog volt ez, de azért az ördög apostolainak, ahogy a hajtókat hívták, elég gyakran sikerült. A harmincadosoknak voltak ugyan lovas látóik (überejtőik), akik az utakat kémlelték; nyomjárók és nyomnézők is akadtak ugyan, de azért sok-sok folt marhát észrevétlenül elhajtottak az orruk előtt.

Aki a harmincadot nem fizette meg, arról azt mondták, hogy elszökte a császár harmincadát, vagyis a marhaszöktetés bűnébe esett. Az efféle szöktetés nálunk csakúgy megesett, mint a török területen. A budai basák panaszkodnak is amiatt, hogy a tőzsérek a győzhetetlen török császárnak („a földi paradicsom nagyprépostjának”) harmincadját elszökték.

Bevett szokás szerint az illetén marhacsempészet valamennyi marha elkobzásával járt, már tudniillik, ha a marhaszöktetőt sikerült volt megcsípni. Musztafa budai basa például 1574-ben Miksa királytól követelte az elszöktetett marhákat, írván imígyen: „Valami baromhajtók szökték volt el Marosnál az hatalmas császár harmincadját, mely dolog felől ez levélmutató szövény bővebben szól fölségednek... Tudja jól fölséged, hogy az, ki a harmincadot elszöki, annak marhája császár számára foglaltatik és feje császár kegyelmén marad.”

A hódoltság korában a magyarországi marha vad és módnélkül szilaj volt. Az istállót nem ismerte, s még télen is a szabadban tanyázott. Ember lett légyen a gáton, aki az ilyen vad gulyákat fékezni és vezetni tudta! Ma már el sem hinnők, hogy a hajtók ezerszámra úsztatták át a Dunán a marhát, s egyéb baj nem történt, minthogy egy-két ökör megszökött.

A XVI. és XVII. században a marhahajtás három irányban történt. Legtöbbet a bécsi hetivásárra hajtottak. Ide nem ritkán tíz-húszezer marhát is hajtottak egyszerre. A második irány Cseh-Morvaország volt. Itt a hetivásárokat Auspitz városában (Pusto-Pech) tartották. E város nevét a magyar tőzsérek *Pusztia-Pécs*re keresztelték. Amint a bécsi, úgy az auspitzi vásárok élén is egy-egy handsgraf (honti gróf) állott. E tisztséget Auspitz városában nemegyszer

magyar nemes viselte. A hajtás harmadik iránya Légrádon át Velencébe vezetett. Ide évenként csak húsz-harmincezer marhát hajtottak Magyarországból.

A bevett szokás szerint a jelesebb *göbölös gazdák*, akik több száz hízott marhát tartottak, botos legényeikkel maguk hajtották a *bécsi kőre*. A kereskedéssel foglalkozó tőzsérek ellenben előbb itthon összevásárolták a gazdáktól. E célra kiküldötték *göbölyszerű* embereiket a *marhagyűjtéshez*. Az *elsőleg vásárlóknak*, a *kereskedősöknek* és a *kufároknak* sokasága miatt azonban nem könnyű dolog volt a marhát összeszedniük. Ha elegendőt gyűjtöttek, feltáérték, s a hizlalóföldre hajtották. Meg kell jegyeznünk, hogy a marhagyűjtéshez csak akkor foghattak, ha a harmincadostól *marhagyűjtő cédulát* váltottak. Mikor a marhát meg akarták indítani, régiát (schédát) kértek, s azzal hajtották a marhát a határok felé.

A XVI. és a XVII. században a határok felé vivő külön marhahajtó utaink voltak. Rendkívül széles és hatalmas utak voltak ezek, de majd mindég a vámokhoz, a kelökhöz és a harmincadhivatalokhoz vezettek. S ezeket felkeresni nem mindenkinek volt kedve. Inkább választották tehát a rejtett utakat, erdőkön, folyókon keresztül, hogy imígyen elkerüljék a vámszedőket és a harmincadosokat. A hajtók, akiket *botos legényeknek* is hívtak (mert rengeteg furkósbotl jártak), nagyszerűen ismerték az úgynevezett álutakat. Értették azt is, mint kell rejtegetni s lappangtatni az erdőben s a csalitsorokban a feltmarhát. És ezerszer meg ezerszer sikerült nekik kiszöktetniük a gulyákat. Majd minden évben jelent ugyan meg egy-egy császári Generalmandat vagy egy-egy Ruf a csempészek ellen, de a hajtók s a ravaszabb tőzsérek ezeket kutyába sem vették.

A marhaszöktetés tehát napirenden volt. Rengeteg adat áll erről rendelkezésünkre, de hát fölösleges lenne ezeket mind felsorolnunk. Mutatoul azonban adunk néhányat. A harmincadosoknak adott utasítások - úgy a XVI. mint a XVII. században - kivétel nélkül panaszkodnak a gyakori marhaszöktetés, vagyis csempészés miatt. Az 1549. évi utasítás például meghagyta a harmincadosoknak, hogy a nyári hajtás idején több lovas (überraítert) tartsanak, s a marhaszöktetőket még Morvában is üldözzék.

Az 1569. évben a váradi püspök a marhacsempészet ellen azt ajánlotta az uralkodónak, hogy a Magyarországon eladott szarvasmarha után is vegyék meg a harmincadot. A bevett szokás szerint ugyanis legnagyobb részt külföldiek vásárolnak nálunk, s ezek harmincad nélkül, lopva viszik ki a marhát.

A váradi püspöknek ez ajánlatát elfogadták, s az 1569. évi országgyűlés proposíciói közt már ott találjuk a fentebbi ajánlatot.

Két évvel később az országgyűlési proposíciók között már ismét szerepel a marhacsempészet ügye. A kamara jelentése szerint ugyanis a török hatósága alatt levő megyékből és Erdélyből seregesen hajtják a marhát a magyar megyékbe, s egy ideig ott legeltetik, aztán hozzácsapván néhány hazai marhát, mint itthon nevelt állatokat adják el a Tisza jobb és bal partján. Imígyen a kincstár elesik a török területről behozott marhák harmincadjától. Az illetén csaláson kívül Balassa András, Petheő János, a Homonnaiak, Dobó István stb. birtokairól rejtett utakon viszik ki a marhát és a borokat. Ezért szükségessé vált, hogy az álutakat hatalmas tölgyek kivágásával járhatatlanná tegyék, s az utasokat és kereskedőket a Lengyelországba vezető közutak használatára szorítsák.

Ilyen és hasonló intézkedések édeskeveset ártottak a marhaszöktetőknek. Folyt az állandóan, bár veszélyes helyeken egymás után állítják fel az új harmincadhivatalokat. Ezeknek az új harmincadosoknak a dolga nem valami irigylendő volt. Az 1556. évben például Ferdinánd király írta volt Erdődy Péternek: „A te kazárvári tisztartód kiadta a parancsot, hogy a

harmincadosoknak senki se fizessen! Te pedig meghagytad a harmincadosoknak, hogy tizenöt nap alatt menjenek a fenébe; mert különben halál vár rájuk.”

Az 1559. évben a kamara Gábor deákot küldé a szikszói sokadalomra, hogy a kincstár jövedelmét beszedje. Bebek György azonban megfogatta őt, s írásait elvette. A marhatőzséreknek és a kereskedőknek pedig meghagyta, hogy ha a kamara embere pénzt követel tőlük, kövezzék meg! Szegény Gábor deák aztán egyetlen fillért sem vitt a szikszói nagy vásárról a kamarának.

A krapinai harmincados jó csomó szöktetett marhát foglalván le, azokat Nagytáborba hajtatta. Ám Rátkay Péter kapitány fegyveres erővel valamennyit kiszabadította, s a harmincadost derekasan elverette.

Az efféle dolog nem ment ritkaság számba. De az sem történt meg sűrűn, hogy a marhaszöktetőket sikerült volna megcsípni. Sok tőzsérről és kereskedőről tudták, hogy nagy szerencsével űzi a csempészetet, de rajtaérni mégsem sikerült. Miksa király írja például, hogy Felső vagy Nemes Pulya magyar tőzsérei nagyban űzik a kontrabandát (csempészetet), s *csupán 1574-ben hatezernél több ökröt hajtottak ki az országból harmincad fizetése nélkül!* A pulyai nemesek - húsznál többen - fegyveresen kísérték a marhaszöktetőket, s megtámadták a harmincados embereit.

Bár minden lehető megtették a marhacsempészet megakadályozására, bizony folyt az állandóan. S akárhányszor megesett, hogy a csempészek helyett a becsületes tőzséreket büntették. Braun Rézmán magyaróvári német kapitány, aki maga is foglalkozott a csempészetrel, s egyszerre kétszázhetvenöt hízó marhája is volt, 1571-ben elfogatta a legkiválóbb magyar tőzsérek egyikét: Kalmár Jánost, aki évenként tizenkétezer forintot fizetett a harmincadba. A magyar kamara csak nehezen tudta őt kiszabadítani.

Ha a tőzsérek jelentéktelen emberek voltak, s összeköttetésekkel nem rendelkeztek, a bécsi udvari kamarától hiába várták, hogy jogtalanul elkobzott ökreiket visszaadja. A hatalmasok azonban nehézség nélkül célt értek. Az ország egyik leghatalmasabb tőzsére és kereskedője: Thököly Sebestyén 1569-ben nagy kontrabandát követett el, s rajtacsípték. A király azonban egyharmadát visszaadatta néki, miután a harmincadot utólag megfizette. Alaghy Menyhért országbírónak ökreit is kontrabandálták Auspitzban (Pusztapécsett), de ő is visszakapta. Ellenben a szegény Vargha István tőzsér, bár becsületesen megfizette a harmincadot, semmit sem kapott ökrei után, melyeket a császári katonaság élelmezésére foglaltak le. Ugyanígy jártak a kecskeméti tőzsérek is. Nekik egyenest megtagadták a kártérítést.

Mivel az ilyen esetek igen gyakran megtörténtek, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a tőzsérek és a hajtók, ha csak tehették, elkerülték a harmincadhivatalokat, ahol nemcsak fizetniük kellett, de igen sok kellemetlenséggel terheltek őket.

A XVI. és a XVII. században a kamarák jelentése szerint legtöbb marhaszöktetés a Morva folyó mentén történt. Itt bizony évenként több ezer marhát kicsempészték.

Amíg a hajtók a Morva folyóig értek, a marhát mindenütt *lappangtatták*. Azaz éjjel titokban hajtották, s nappal az erdőkbe rejtették. A folyóvizekkel nem sok bajuk volt. A XVI. században akadt hajtó, aki Magyaróvár mellett háromszor úsztatta át marháival a Dunát, s tette ezt a harmincados szeme láttára. De megcsípni mégsem tudták őt. Híres marhaszöktető volt ez időben Vad Bálint nevű marhakereskedő, akit csak egyszer sikerült rajtakapni a marhaszöktetésen. Pécsy Márton jelentése (1563) szerint ekkor is „gaz nyelvével akarta gonoszságának eleit venni.” Különben - írja a harmincados - Vad Bálint a fenés bor miatt éjjel-nappal részeg fővel jár, de azért erősen állítja, hogy ő nem vitte szökve a marhát sem éjjel, sem erdőn vagy bokorban nem vitte, hanem az útfélen hajtotta.

A marhaszöktetés a Morva mentén annyira elharapózott, hogy külön tisztet rendeltek oda. De ezzel sem sokra mentek. Az 1584. évben maga ez a tiszt jelenti a kamarának: „Ez tisztnek sok álutai vannak az egész Morva környékén. Az álutaknak vigyázására elégséges nem lehetek.”

Mivel a Morva folyót csak két lovas (überrájter) látó őrizte, világos, hogy e két emberrel nem sokra mentek. Az 1572-ben ez ügyben Bécsben gyűlést is tartottak, s ott kimondották, hogy a két überrájter képtelen a csempészetet megakadályozni. A morva városok, a mészárosok és a kereskedők tárt karokkal várják a csempészeket - jelentik az uralkodónak - s összejátszanak a magyar tőzsérekkel és hajtókkal. Bár a lovasok és a határharmincadok számát növelték, azért nem sokra mentek, mert a hivatalos jelentések szerint a morva urak és városok nem tűrték ezeket a lovasokat, s tiltakoztak a határharmincadok ellen. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy olykor a harmincadosok is részt vettek a csempészetben, akkor megértjük, mint lehetett a marhát ezrével kiszöktetni.

A XVI. században a legnagyobb arányú marhacsempészetet a Fuggerek üzték. A két Fugger-testvér (Vöröskő és Detrekő urai) a rézbányák bérlői voltak. Hatalmas, dúsgazdag emberek lévén, mindent mertek. Fegyveres csapatokkal ezrével szöktették ki a marhát Magyarországból. Jó ideig üzték már e jövedelmező mesterséget, anélkül, hogy bajuk esett volna. Tán nem is történik semmi sem, ha a harmincadosokat meg nem veretik. A nagyszombati harmincados, Bácsy Benedek azonban feljelentette őket és tisztjeiket. Ebből aztán hatalmas pör keletkezett. A király 1558. november 14-én törvény elé idéztette a két Fugger-testvért: Antalt és Jakabot. A két „magnificus” úr azonban rá sem hederített az idézésre. Erre megkezdődött ellenük a törvényes eljárás. A bíróság ezernégyszáznál több tanút hallgatott ki. Ezekon kívül kihallgatták még a Fuggerek tisztjeit: Cziráky Balázs diákot, Kubinyi Kristófot, a Fuggerek ügyvédjét, Lipói Bezenczey Kelement, a Fuggerek titkárját stb. A Fuggerek és tisztjeik természetesen mindent tagadtak, de rengeteg tanú igazolta, hogy a vádlottak éveken át seregével szöktették ki a marhát. Ekkor már a Fuggerek is jónak látták felszólalni. Írásukban határtalan szemtelen hangon nyilatkoznak nemcsak a delegált bíróságról, de magáról a királyról is. Rakovszky György, a kiküldött kommiszáriusok egyike, a Fuggerek felterjesztéséről azt írta, hogy hamisság és hazugság az egész. Mint Detrekő és Vöröskő urai, éveken át csaltak és csempészkedtek. Védelmükre pedig egy betűt sem tudtak felhozni.

Mivel a Fuggerek egyik idézésre sem jelentek meg, s írásban sem tisztázták magukat, elítéltettek. Az ítélet szerint elvesztették a detrekői és vöröskői uradalmakat. A két várat fegyveres erővel kellett tőlük elvenni.

Az ítélet kihirdetése után a két Fugger-testvér egyszerre megjuhászodott. Együttesen könyörgő és ezúttal már igen alázatos hangú folyamodást bocsátottak a király elé. Elmondták benne, hogy ők a többszörös idézésre betegségük (?) miatt nem jelenhettek meg. Őszintén sajnálják, hogy nem lehettek szemben őfelségével. Ami a marhaszöktetést illeti, ha csakugyan történt ilyesmi, az az ő tudtuk nélkül történt. Egyébként ők sok-sok ezer marhát hajtottak ki Magyarországból, de valamennyit megharmincadlották. Ezért esdve kéri őfelségét, tekintettel az ő nagy érdemeikre, mutassa irántuk királyi kegyelmét, s oldja fel őket a súlyos büntetés alól.

Késői megbánás volt ez. A Fuggerekre hozott ítéletet nem másították meg.

Az eddig említetteken kívül a marhaszöktetésnek még más módja is dívott. A fortélyos tőzsérek és a hajtók hamar kieszeltek, hogy némi furfanggal is külföldre csempészhetik a marhát. Úgy tettek tehát, hogy hat-nyolc ökröt fogtak egy-egy szekérbe, s így indultak útnak. Az ökrösszekerek után, melyeken árukat vittek vagy hoztak, nem kellett harmincadot fizetni, mert hiszen úgyis visszajöttek az országba. Legalábbis ez lett volna kötelességük. Sajnos!

Ezeket az ökrösszekereket a jámbor harmincadosok sohasem látták többet. A tőzsérek ugyanis az ökröket és szekereket eladták, és aztán a pénzzel gyalogszerrel vagy lóháton szépen hazaballagtak. A harmincadosok pedig bottal üthették a nyomukat.

Így tett az a tőzsér is, aki ökrösszekéren Morvába ment „adóssággkérni”. Bemondta ugyan ökreit a harmincadosnak. De vissza már egy vén gebén jött, s volt rá gondja, hogy a harmincadosok házának a táját elkerülje.

De sok más formában is dívott a marhacsempészet. S nemcsak tőzsérek, de egyházi és világi urak is foglalkoztak ezzel. A magyaróvári főharmincados jelentette 1613-ban az udvari kamarának, hogy úgy az egyháziak, mint a világiak, a nemesek és a nemtelenek, sőt a magyar deákok is tudják a módját, mint kell harmincad nélkül mindent kicsempészni.

A XVII. században igazában már nem a tőzsérek, hanem a császári tisztek csalásai ellen kellett volna küzdeni. A XVII. század ugyanis a magyar marhakereskedés hanyatlásának a kora. Az általános elszegényedés rohamosan terjedvén, a kóborló és fosztogató katonák, a szabad legények és a martalócok mód nélkül elszaporodtak. Ezeknek a számát nagyban növelték a fizetetlen végbeli katonák. Mindezek zsákmányból élvén, az utakat lesték, s az útonjárókat fosztogatták. Fegyveres kíséret nélkül alig lehetett marhát hajtani. Furcsa jelenség, de való igaz, hogy a tőzsérek és az árus emberek a török területen nagyobb biztonságban voltak és szabadabban jártak, mint a magyar király kezén lévő területeken. Számptalan egykori jelentés igazolja ezt. Csak például említjük a marosi főbíró jelentését, aki 1618-ban azt írta volt a kamarának, hogy a csoportos marhát hajtó tőzsérek nem az ország útján járnak, hanem a kaszáló réteken, s a marhák mellé a vitélő népből fogadnak embereket. „Pedig - írja - sem török, sem más nem háborgatja őket valahol az igaz útban járnak. Láttuk is Budán létünkben, hogy elég tőzsér ember jár által az hídon, de csak egyet sem háborgatnak közülök. Nem gondolnak velök, bátor, akármely felé hajtának.”

A törökök mindig védelmezői voltak a kereskedői rendnek, s így nincs mit csodálnunk azon, hogy a tőzsérek is baj nélkül járhattak idestova. Persze a királyi területeken egész másképp állott a dolog. Itt a tőzséreknek és kísérőiknek valóságos csatákat kellett vívniok az útonálló katonákkal és latrokkal. Mint jellemző adatot felemlíthetjük, hogy a törökök egyetlen évben (1669) hatvanezer szarvasmarha megfizetését követelték, mert ennyit ragadtak el a mieink a hódoltságiaktól.

Az utak bizonytalansága, a végbeli élet bomlása okozta, hogy a marhahajtás a XVII. században évről-évre jelentéktelenebbé lőn. Ehhez járult még a bécsi kormánynak kizsákmányolásra alapított gazdasági politikája, mely a magyar tőzsérrendet koldusbotra juttatta. Ugyanis a marhakereskedést állami monopóliummá tette. Már 1626-ban történt erre kísérlet, de ez csúfosan megbukott. Az 1651. évben aztán behozták a marhakereskedés általános monopóliumát, s kivették a magyar tőzsérek kezéből a kenyeret. Bár ez a monopólium is megbukott, I. Lipót újra kísérletet tett vele. A monopóliumokkal a kincstár bevételeit akarták fokozni, de éppen az ellenkezőjét érték el vele. A magyar tőzsérséget azonban sikerült tönkretenniök. A XVI. században és a XVII. század első felében a tőzsérség még színmagyar volt, de aztán lassan-lassan teljesen idegenek lépnek örökségébe. A XVIII. századból rendelkezésünkre áll a magyarországi marhakereskedők teljes összeírása név és nemzetiség szerint. Magyar egyetlenegy sincs köztük. Legtöbb az örmény, köztük Gorové Kristóf, kinek ezeröttszáz ökre és kétszáz lova volt.

Mivel a XVII. században a hódoltság területéről mindég kevesebb és kevesebb szarvasmarhát hajtottak nyugat felé, a húshiányt más országokból kellett pótolni. Jobbára Erdélyből, és Moldvaországból hozatták a magyarországinál jóval silányabb és apróbb szarvasmarhát.

Mivel Erdély szélein, aztán Szabolcs, Szatmár és Abaúj megyékben imígyen a hajtás nagyon megélénkült, a marhaszöktetés itt napirenden volt. A hét szabad hajdúváros lakói a maguk nevelte marha után nem fizettek harmincadot. Sőt még azok után sem fizettek, amiket Szabolcs és Szatmár megyékben vásároltak, s a Tiszán is áthajtottak.

A XVII. században jobbára a császári tisztek üzték nagyobb mértékben a marhaszöktetést. Ezek a szarvasmarhát természetesen a békés lakóktól ragadták el, s aztán harmincad nélkül hajtották ki. Montecuccoli járásakor - amint a megyék jelentették - a császáriak egész megyéket kifosztottak, s minden lábas marhát elhajtottak. A magyar kamara jelentette aztán, hogy a császári tisztek rengeteg marhát hajtatnak ki. Maguk állítják ki a szabad passzust, s katonákkal kísértetik a marhát.

Amikor e század végén kitört a hosszú török háború, a harmincadosok egyebet sem igen jelentenek, mint a császári tisztek marhacsempészetét. Palkó Ferenc érsekújvári harmincados például egyetlen napon lefoglalta Heyssler generális hatszáz marháját, a noszvadi réten elcsípett háromszázhetvenet, Diószegnél pedig hatszáznegyvenhatot. A kamara meghagyta neki, hogy ezerszáztizenhat marhát adjon el őfelsége javára.

Ezt tették a többi főtiszték is. És hiába írtak a magyar kormányshékek ez ellen, senki sem gondolt az orvoslásra. A magyar kancellária azt ajánlotta az udvari kamarának, hogy Nyitrán kell harmincadot állítani, mert a marhaszöktetés Nagy-Tapolcsán és Szered felé folyik legnagyobb mértékben. Azonban Nyitra városa és a káptalan hallani sem akar a harmincad felállításáról.

A XVII. század végén a nagy háború hihetetlenül megfogyasztotta nálunk az állatállományt. Az 1695-ben Felső-Magyarországba küldött királyi biztosok egyáltalán nem találtak vágómarhát. Az ország többi része sem állt jobban. Így állván a dolog, Erdélyből és külföldről kellett szarvasmarhát szerezni. Mivel minden jó áron kelt el, az erdélyi főurak kereskedő-kompániát alakítottak. 1695 nyarán például Bánffy gubernátor és Bethlen Miklós kancellár ezer forintnyi belépés mellett marhakereskedő-kompániát alakítottak, melynek könyvvezetője Bethlen Sámuel volt. „Ez a kereset - írják a nevezettek - bizonyos és hasznos, csak Isten ő szent felsége dögtről és fegyvertől oltalmazzon, melyet jó reménységgel és imádsággal várunk őfelségétől.”

Kitörvén II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, a marhakereskedés a külfölddel a minimumra csökkent. A harmincadosoknak alig akadt dolguk. Ami marha külföldre ment, az jobbára szöktetéssel jutott át a határon. Érdemes megemlítenünk, hogy a csempészet ekkor is jobbára a Morva folyó mentén folyt. Sartorius Ignác jelenti például 1700-ban az udvari kamarának, hogy a marhaszöktetés élénken folyik a Morva mentén. Ő - írja - többször rajta érte a marhaszöktetőket, s a kincstárnak imígyen több mint ötezer forintot szerzett. A katonákat persze ő sem merte bántani.

ENYINGHI TÖRÖK BÁLINTNÉ, A „KESERVES ASSZONY”

Írott emlékeink szerint Török Bálint korának legszebb férfja volt. Van levélírónk, aki Bálint úr szépségét a pogány istenekéhez hasonlítja. Akad olyan is, aki második Herkulesnek mondja őt. Tinódi szerint „szebben termett embert sehol sem lelének.” Még a krónikás Szerémi is írva hagyta reánk, hogy mikoron Bálint uram Budáról a szultán sátorába indult, a budai asszonyok és lányok könnyezve néztek utána, mert attól tartottak, hogy többé nem látják őt.

Deli természetének, testi szépségének megfelelők voltak lelki tulajdonságai is. Bátor, rettenhetetlen vitéz, nyájas, leereszkedő, nyíltszívű férfiú volt. Valamennyi kortársa kiemeli eszességét, hazaszeretetét és hitvesi hűségét. Ellenségei is azt írják róla, hogy a török ellen való harcmódot senki nála jobban nem ismerte. Mint a magyar könnyűháti lovasság egyik legkitűnőbb mestere s vezetője, számtalanszor bebizonyította, hogy a harcnak minden csínját-bínját érti. I. Ferdinánd királyt a tanácsosai arra kérték, hogy Roggendorff fővezér mellé őt helyezze; mert amit Roggendorff nem tud, az Török Bálintnak a kisujjában vagyon.

Török Bálint nemcsak katonái vezetéséhez, de fegyelmezéséhez is kitűnően értett. Abban az időben az ő lovas seregénél különb nem volt az országban. Ötszáz magyar lovasáról Ursinus Velius írja, hogy „Mars lelke tündökölt mindegyikben.” És a katonák rajongtak vezéréért. Mert Török Bálint atyafiainak, testvéreinek nevezgeti katonáit, akik, mikor elbúcsúzott tőlük, könnyezve váltak meg tőle. De nemcsak a katonái szerették őt. Kortársai írva hagyták nekünk, hogy Török Bálint korának legnépszerűbb magyarja volt. S lehet-e valaki népszerű megfelelő kvalitás nélkül?

Levelei, miket ő írt, s miket hozzá intéztek, legnagyobb részt a levéltárakban kopnak. Tehát igen kevesen tudják, mily hazaszerető szív, mily magyaros gondolkozás szólal meg azokban. Történetírásunk idáig jobbra csak a hibáival foglalkozott, s készpénzül fogadta mindazt, amit Ferdinánd király krónikásai írtak róla. Hogy ezek János király leghatalmasabb hívéről jót nem igen mondanak, könnyen érthető dolog. Bizony-bizony ideje volna már, hogy a XVI. század e nagy magyarjáról hozzá méltó életrajz íródjék. Megkapó lesz ez minden tekintetben; valószínű szomorújáték, melynek hőse pusztulásában is nagynak mutatja magát. Mint annyi sok jelesünknek, úgy Török Bálintnak romlását is az okozta, hogy olyan lóra ült, amelynek féksúlyát más keze igazgatta...

A XVI. század első évtizedeiben élte a megmagyarosodott Pemflinger-család virágzása időszakát. A család tagjai közül egyszerre három is jelentékeny szerepet játszik. Pemflinger Márk - kinek apja budai bíró volt - a szebeni királybírói tiszteletet viselte, s emellett jeles lovas-tiszt volt, aki igen nagyra tartotta a magyar huszárságot. Jómaga is rendesen kétszáz huszárral szállt táborba. Mikor 1532-ben a német császár és I. Ferdinánd király nagy hadat toboroztak, Pemflinger Márk panaszos hangon írta volt Maylád Istvánnak, hogy mindenféle nemzetet fogadtak, de a magyar huszárok fogadását elhanyagolták. Maga Pemflinger Márk még 1536-ban is kétszáz magyar huszár élén állott Kassán. Ő azon kevesek közé tartozott, akik állandóan a magyar huszároknak nagyobb számmal való tartását sürgették.

A második Pemflinger, akit Istvánnak hívtak, I. Ferdinánd nagybefolyású hadbiztosa volt. Buda elfoglalása után a király őt nevezte ki budai udvarbírónak. 1531. júl. 21-től fogva pedig a magyar kamara elnöki tisztségét viselte. Mint ilyen, bárói rangot kapott, és 1537. május 21-én

halt meg Pozsonyban. Felesége Fánecsy Borbála volt, aki később Balassa Zsigmond felesége lett.

A harmadik Pemflinger (Sebestyén) szintén katonáskodott. Ő is buzgó híve volt Ferdinánd királynak. Mint Diósgyőr várának kapitánya, e gyönyörű várban élte napjait hűséges feleségével és gyermekeivel.

Végül még egy János nevű Pemflinger is szerepel, kinek Nagyszebenben tizenkét halastava és gyönyörű kertje volt.

Az 1536. évben Diósgyőr várának udvarbírája jelentette Bécsbe, hogy Pemflinger Sebestyén, Diósgyőr ura május hó 3-án meghalt. A vár nagy veszedelemben forog - írja az udvarbíró -, mert János vajda seregei könnyen elfoglalhatják. Úgy a várról, mint Pemflinger árváiról gondoskodni kell.

Fánecsy Borbála valamivel később János lundeni püspökhöz levelet intézett, melyben kijelenté, hogy ő Ferdinánd híve marad s kérte, hogy Diósgyőrt hagyják a kezén.

Mind a három Pemflinger sűrűn levelezett Ferdinánd királlyal, s mind a három jelentékeny szolgálatokat tett uralkodójának. Sebestyén és Márk még II. Lajos király özvegyével is több levelet váltott. Márknak Kata nevű lánya a királyi udvarban is gyakran megfordult. Sőt - amint az egykorúak említik - udvarhölgy is volt egy ideig Mária királyné mellett. Hol ismerkedett meg Török Bálinttal, nem tudjuk. Még az idő sem biztos, mikor vette őt nőül Bálint úr. Az bizonyos, hogy országos esemény volt, mikor a legszebb, legdaliásabb és legnépszerűbb ember a „királyi hölgyet” oltárhoz vezette. És a házasságuk szerencsés és boldog volt. Pemflinger Kata oly lelki tulajdonságokat őrzött a szívében, melyek mindenkorra biztosították a családi boldogságot. Mélyen érző, gyöngéd és hívséges feleség volt ő, aki a hitvesi hűséget és szeretetet a koporsójáig vitte. Férjét tartá „egyetlen egy lelke életének”; érte minden áldozatra kész volt. Tudjuk, hogy Török Bálint állandóan hadakozott, élete tehát mindig kockán forgott. Ferdinánd király hívei kétszer is intéztek ellene gyilkossági kísérletet. S a török meg állandóan fente rá a fogát. Felesége tudta, érezte a férjét környező veszedelmeket, s ha távol volt, a szegény asszony lelkére sötét bánat nehezedett. Remegett és aggódott. Ki tudná megmondani, hány álma szakadt félbe miatta? Ki számlálhatná meg, lelket szorító gyötrelmében hányszor küldte férje után, hogy hírt halljon arról, aki neki minden java, gyönyörűsége és védelme volt?

A borúra azonban derű következett. Mikor az idő hidegre fordult és hóharmat borítá a növényeket, Török Bálint visszatért családi tűzhelyéhez. Majd mindig győztesen és zsákmánnyal terhelten érkezett haza. Volt aztán öröm otthon. A lantosok, hegedősök és énekmondók zaja verte föl a még nemrégiben csendes házat. Tinódi Sebestyén - a magyar lantosok fejedelme - Török Bálint szolgálatában állván, szintén ott pöngette lantját, s ott mondogatta vitézi verseit.

Mivel férj és feleség nagy patrónusai voltak a magyar versszerzőknek és íróknak, Tinódin kívül több más író is otthonot talált Török Bálint házában. Ott nevedezett s állandóan a család alkalmazottja volt Martonfalvai Imre deák, a jeles tollú író, akinek ránk maradt levelei és naplója hirdeti, milyen buzgó humanista volt. Ugyancsak Török Bálinték kenyerén élt a jeles Földvári Bálint deák, Szabadkai Kis Ambrus, Verebélyi Fülöp, Deregdy Pál, Veres Lőrinc stb. Ezek közül Földvári Bálint volt Török Bálintné asszonyom titkos deákja (titkára).

De nemcsak az írókat látták szívesen Török Bálintéknál. Megfordultak ott az új hit apostolai is. A nagyhírű Melius Juhász Pétert meleg barátság fűzte Bálint úrhoz. Lehet, hogy az ő tanítása nyerte meg őt Kálvin vallásának. Felesége: Kata asszony, még férje előtt a lutheránus valláshoz szíttott. Valószínű, hogy ő az új hitet már Mária királyné környezetében felvette. Szerémi luteránus oroszlánnak nevezi őt.

Férj és feleség az új hitnek lelkes hívei lévén, Somogyban és Baranyában nagy buzgósággal terjesztették Kálvin vallását. A siker e téren azért volt nagy, mert Török Bálint és neje példás családi életükkel sok embert vonzottak magukhoz. Ott Somogyvárott, Szigligeten és Csurgón nagyon kedvelt és népszerű alak volt Török Bálint, „kinek ékes vala háza jó feleségével és két szép gyermekével.” Ott töltötték legboldogabb napjaikat. Ott futkostak gyermekeik Kata asszonynak méltán elhíresedett kertjeiben.

Sajnos, Isten Török Bálintnak nem adá megérnie azt az időt, melyben derék fiai felnőttében gyönyörködhetett volna. Az 1541. évben Bálint úr - mint tudjuk - Budát védelmezte. Megérkezvén Pestre a nagy török sereg, az urak alámentek a szultán sátorába. Bálint úr, mintha csak sejtette volna, mi fog történni, nem akart Buda várából mozdulni. Kijelenté, hogy ő védelmezni akarja a várost a török ellenében. Fráter György és mások rábeszéléseinek azonban mégis engedett, s ő is a szultán elé járult. Többé aztán nem is tért vissza. A szultán Konstantinápolyba vitette, és eleinte a Héttoronyban, később az egyik konstantinápolyi házban őriztette őt. Abban az időben oly szél lengedezett felőle, hogy Fráter Györgynek köszönheti a fogságát. E nagy diplomata ugyanis tartott Török Bálinttól, aki tekintélye és népszerűsége mellett János király fiának is egyik gyámja volt.

Nagy és állandó fájdalom csak nagy lélekben verhet fészket. A sírig ható hitvesi hűség sem lakozhatik köznapi lélekben. Pemflinger Kata asszony igazában csak most mutatta ki lelke nagyságát, most, amikor virágjában, társától megfosztva, nem talált orvosságot sebesült szívére. A saját leveleiből, meg kortársainak feljegyzéseiből tudjuk, hogy ránézve a halálnál is keservesebb csapás volt férjének elvesztése. Mikor az első hírt vette férje elhurcolásáról, majd kettéhasadt a szíve. A mellette lévő Tinódi a szemével látottakat írta le, mikor imigyen zengte szomorú énekét:

*Fohászkodik vala és igen sír vala
Jó Török Bálintné, hogy hírt nem hall vala;
Mert ő vitéz urát igen félti vala,
Hogy az török hiti végre meg ne csalja.*

*Egy levelet néki ha megmutatának,
Hogy fogságra volna ő vitéz urának:
Erő szakaszkodik kezének, lábának,
Földhöz üte magát, ott sokan sírának.*

*Csudaképpen töri, fárasztja ő magát,
Sírva apolgatja futosó két fiát,
Oly igen kesergi urának fogságát
És az két fiával az nagy árvaságát.*

*Igyen éjjel-nappal hallják kesergését,
Immár nem alítja világban élését,
Hallja meg az Isten az ő könyörgését,
Hogy hamar láthassa ura megjövését.*

Tinódi e soraival megegyezik mindaz, amit a hű Martonfalvai Imre deák jegyzett fel bánatos úrnőjéről. E hívséges szolga naplójában állandóan csak „keserves asszony”-nak nevezi Török Bálintnét, s mind ő, mint több kortársa egyöntetűen írnak a magára maradt asszony elmetörődéséről, s meg nem szűnő bánatáról.

A sors tehát Kata asszony élete útjait ezentúl röggel hintette be. Szíve gyászba öltözött, s álmodó elméjét állandóan Konstantinápoly felé vetette. S nem nyugodott meg a Gondviselés végzésében, hanem erős lélekkel és önmegtagadással kereste az utat férje megszabadítására. És semmi áldozattól nem riadt vissza; a sikertelenség el nem csüggesztette. Míg tartott a lélegzetben, tartott a reménységben is.

Legendába való az a küzdés, amit Kata asszony férje kiszabadítása dolgában művelt. És soha meg nem pihent. Egy évtizeden át mindig és mindig újabb kísérletet tett. Levelei, miket ez ügyben Batthyány Ferenc bánhoz, Nádasdy Tamáshoz, Fráter Györgyhoz stb., stb. intézett, a hitvesi hűség és szeretet apoteózisai lehetnének.

Török Bálint, mikor a törökök magukkal vitték, beteg volt. Ezért a szultán Nándorfehérvárott hagyta, és ott gyógyíttatta. Nem kell hinnünk, hogy véle úgy bántak, mint valami közönséges rabbal. Uri módon tartották őt. Nándorfehérvárott például naponként egy aranyat kapott az asztalára. A levelezéstől sem tiltották el. Többször írt a feleségének s háza népének. Kata asszony természetesen még többet írt neki. Sajnos, a levelek nem állnak rendelkezésünkre. Tinódi, aki még mindig Török Bálintné udvarában élt, szintén megemlékezik Bálint úr izenetéről:

*Szolgaínak izent ő nagy bánatjában,
Hívással lennének ő szolgálatjokban.*

*Török Jánost, Ferencöt, néki két szép fiát,
Hallgatnák egyemben ő asszony szép társát.
Fogadnák mindenben ő parancsolását,
Gondolnák az Pekry Lajosnak példáját.*

Azokban a zavaros időkben nagyon is elkelt volna, ha Bálint úr szolgálói hívek maradnak a szegény asszonyhoz, s megvédelmezik. Régi magyar példabeszéd, hogy a hatalmasnak minden adatik. S a hatalmasok hamar megkezdték Bálint úr jószágainak elfoglalását. Báthory András például Somogyvárát és Remete-Udvarhelyt ragadta el Kata asszonytól „mint hűtlentől”. Martonfalvai deák írja naplójában, hogy „mint keserves asszonyállat megadatá mindezeket, s mind több jószágát. Nem akara fejére és gyermekeire hűtlenséget hozni”.

Ugyanő írja, hogy Kata asszony szolgálói (ti. katonái) jobbára elszéledtek. „Egyik sem akará magát megkötelezni az én keserves kegyelmes asszonyomnak, de én megmaradék és házamhoz szállék 32 lovas szolgálommal Somogyba. Jó falka időig ott laktam fizetetlen, magam életén.”

Kata asszonynak pápai tiszte is otthagya a szolgálatot, s pusztán hagyta a házat. „Ezen - írja Martonfalvai - keserves asszonyom igen megbúsult.” Aztán őt, Martonfalvait Szigligetbe hívatta és „sírással is kére, vállalná a pápai tiszte.” Martonfalvai csak nagy nehezen volt rábírható, hogy Pápára menjen. Végre azonban őt is meglágyította a könnyező asszony. „Nagyságod ne sírjon - monda Martonfalvai -, íme elmegyek az nagyságod parancsolatjára, s mind élni, mind halni Pápán akarok... Kész vagyok halálommal is szolgálni nagyságodnak.”

A törökök portyázása, de meg hatalmas szomszédainak erőszakossága arra bírta Kata asszonyt, hogy házanépe számára menedéket keressen. A nagylelkű és érző szívű Batthyány Ferenc bán, aki a mohácsi csata után több főúri özvegynek és menekültnek adott szállást, Katalin asszonyt is szívesen látta. Egy ideig aztán Németújvárott élt gyermekeivel és egész házanépével együtt, mint Batthyány Ferencnek és feleségének a vendége. Amint Martonfalvai írja naplójában, Katalin asszony 1543-ban búcsút vett Németújvártól, s udvarnépével együtt Pápára vonult, s egy falka időig ott lakott. A törökök támadásai miatt azonban itt sem

maradhatott. „Az én kegyelmes, keserves asszonyom - írja Martonfalvai - nem merészlék Pápán sokáig lakni, tehát Debrecen felé indula kisuraimékkal önnagyságokkal és minden népével egyetemben. Engemet pedig sok kéréssel és fogadásokkal esmég Pápán hagyta, mint egy szedett szőlőt.”

Amíg Katalin asszony imígyen ide-oda vándorolt, azalatt birtokait egymás után foglalták. Elvesztette imígyen a csurgói uradalmat is, legkedvesebb tartózkodási helyét, itt, Csurgón gazdálkodott ő legszívesebben. A csurgói nagy kertben találja őt a bimbós tavasz és a kalászos nyár. Itt játszadozott két szép fiacskájával; itt álmolta vissza a régi emlékeket, melyek egyedüli vigaszai voltak sok bús látott lelkének. Ez a csurgói nagy kert az egyetlen, melyről ez időből kimerítő leírás maradt reánk. A magyar műveltségtörténet szempontjából kincs ránk nézve ez a leírás, mert ebből tudjuk meg, mi minden volt akkor egy magyar kertben. Gondolhatjuk, mekkora lehetett ez a kert, mikor csupán a dinnyeágyak két holdat töltöttek be. A kerti vélemények is több holdnyi területet foglaltak el. A magyarság kedves virágai: a zsálya, levendula, liliom, izsóp, ruta stb. számtalan bokorral szegték az ágyakat. Kata asszonynak, úgy látszik, a fehér liliom volt a legkedvesebb virága; mert ebből négyszáz bokor díszlett kertjében.

Zrínyi Miklós elfoglalván Csurgót, Kata asszony egy ideig Szigliget várában húzta meg magát. Ez a vár is férjének tulajdona volt. Itt kellett hallania, hogy Verbőczy Imre katonái is követik Zrínyi Miklós példáját, s Kata asszony jobbágyainak ugyancsak volt mit szenvedniük.

Bár a foglalások és fosztogatások is sok gondot okoztak Kata asszonynak, nem a birtokai ügyében járt ide is, amoda is. Olyanokat keresett ő, akiknek feltárhatta szívét, elükbe önthette nagy keservét. Az volt a főgondja, azért járt-kelt, hogy férjének kiszabadítására támaszt keressen. Az ő drága ura volt néki minden java, gyönyörűsége és védelme, tehát minden lépése, minden írása csak néki szólt. Bizonyos dolog, hogy Török Bálintnak, mint hatalmas és hatalmaskodó úrnak sok ellensége volt, de az is bizonyos, hogy rabságát tudva még ellenségei is megbékéltek, és szívesen támogatták Katalin asszonyt fáradozásaiban. Az egykorú levelek egész serege bizonyítja, hogy amit Tinódi írt, az a tiszta valóság volt. A jó lantos deák pedig így kiált Török Bálinthoz:

*Foházkodik mostan sok gyakor sírással
Asszony-feleséged az két szép fiaddal,
Mert ők élnek mostan az nagy árvasággal,
Nagy sok bosszúsággal, gyámoltalansággal.*

*Örömök seholt nincs te jó szolgálidnak,
Kik szívvel szeretnek, gyakran foházkodnak,
Egynéhány közülök tétova bujdosnak,
Ha megszabadulnál, mégis sokan várnak.*

*Csuda mint áhítanak az te jó barátid,
Még azok is hogy kik voltak ellenséged,
Lennének nagy somma kinccsel segítségid,
Csak kiválthatnának az te szeretőid.*

Katalin asszony, miután Batthyány Ferenc bánt, Nádasdy Tamást, Szalay Jánost megnyerte ügyének, elment Izabella királynéhoz és Fráter Györgyhez is. Mindannyian megígérték támogatásukat. Bár Török Bálint János király híve volt, Ferdinánd király is követői útján azon volt, hogy Bálint urat megszabadítsa. Ferdinánd királyt Nádasdy Tamás nyerte meg. Ő

nemcsak Török Bálintnak, hanem rabtársának, Maylád Istvánnak megszabadítása érdekében is fáradozott. Hiszen Maylád fiatal felesége Nádasdy Anna volt.

Ha Török Bálintot és Maylád Istvánt bármily nagy összegben meg lehetett volna váltani, akkor hamar kiszabadultak volna. A váltságösszeget ugyanis itthon hamar összeszedték volna. Ám a két rab a szultán rabja volt, s az ilyent pénzért nem szokták elbocsátani. Ezért diplomáciai úton próbálták meg kiszabadításukat. Nemcsak Izabella és Ferdinánd király követei fáradoztak ily módon, hanem a francia király konstantinápolyi követe is kísérletet tett - sajnos minden eredmény nélkül. Amint Fráter György írta, a francia követ ezt felelé: „Igen nehéz dolog a gyöngyöt a tenger fenekéről kiemelni.” A vezérbasa azt felelé, hogy Maylád Istvánra mód nélkül neheztel a szultán.

Izabella királyné embere megérkezvén Konstantinápolyból, Mayládnénak jelenti, hogy meglátogatta Török Bálintot és Mayládot, akik Konstantinápolyban egy szép házban laknak. Izabella királyné embere egy éjjel szálló vendége is volt a két rabnak.

E látogatásról írta aztán Mayládné Nádasdy Tamásnak és Szalay Jánosnak: „...az mely házban vannak uram és Bálint uram, egy püspököt és szép jeles urakat vetének volna hozzájuk. Azt is mondja (ti. Izabella embere), hogy egészségben vagyon mind az én uram, mind Bálint uram. Azt is mondja, hogy szegény uram levelet is küldött volna énnekem... Az én szerelmes uram felől is értem, hogy lelt volna kegyelmetek oly utat, hogy ha Istennek kellemetes leszen, megszabadul, kit adna az Úristen és én életemben láthatnám, ha vagy csak egyszer, ha Istennek kellemetes volna.”

Nem tudjuk, minő út lehetett az, melyen Nádasdy remélte, hogy a rabokat megszabadíthatja. Nővéréhez intézett levelében ugyanis csak ennyit írt: „Az mi atyánkfia megszabadulásáról oly utat leltünk, ki miatt ha Istennek kellemetes leszen, megszabadul. Azért kigyelmed ne bánkódjék és az Istennek könyörögjön; mert ő az, ki az mi meglölt utunkat véghez viheti.”

Az 1542. évben Ferdinánd hadai Budát és Pestet akarván visszafoglalni, elkeseredett küzdelem támadt az ostromlók és a védők között. Az első siker alkalmával Nádasdy Tamás levelet írt Pemflinger Kata asszonynak, akinek tudtul adá Pest megszállását, s híreket is írt Török Bálintról. Kata asszony október 13-án felelt Nádasdynak. „A hatalmas Isten adja - írja -, hogy minden téren győzelmet arathassunk a törökön. Ezért imádkozunk mi állandóan! Az én uramról is hírt ír nagyságod. Ennél kedvesebbet nekem nem írhatott volna. Megszolgáljuk ezt fiammal együtt Nagyságodnak. De igen kérem, írja meg Nagyságod, Maylád szolgálja visszatért-e már, s vajon az én édes férjem és Maylád konstantinápolyi házukban vannak-e még?”

Levele végén még előkelő török rabok megszerzéséről ír. Ezeket természetesen férje megváltására igyekezett megszerezni.

Ez évben egyik levelet a másik után írja Nádasdynak. Kérve kéri őt, védelmezze meg az ő szegény jobbágyságait, akiknek van mit szenvedniük. „Nagyságodnak - írja - szerelmes uram a legjobb barátja volt, s ami jót velem cselekszik Nagyságod e nehéz időkben, az uram meg fogja szolgálni.” Ő szegény már szabad volna, ha Maylád ügye nem hátráltatná elbocsátását.

Hiú remény volt ez! Török Bálint szabadonbocsátása nem ment oly könnyen, mint ahogy a szegény asszony gondolta. Hiszen a törökök oly dolgokat kívántak Bálint úr szabadonbocsátása fejében, miket sem ő, sem a király nem teljesíthetett. Várait ugyanis nem akarta török kézre bocsátani.

A vízbe haló ember azonban még a hab után is kapdos. Kata asszony is minden szalmaszálat megragadott s mindig remélte, hogy fáradozását siker koronázza. Ezen 1543. évben egyik levelét a másik után írta Nádasdy Tamáshoz és másokhoz. Csupán Nádasdynak egymás után hat levelet írt. Kár, hogy csak a kísérő leveleket ismerjük; bizalmas dologról lévén szó, Kata asszony ezt nem vetette papírra, hanem bizalmas embereire bízta a szóval való tárgyalást. Egyszer nemes Bálint és Bertalan familiárisait, másszor meg Verebélyi Fülöpöt, Szabadkai Kiss Ambrust és Földvári Bálintot küldte fontos ügyben Nádasdyhoz. Majd meg Deregydy Pált, aztán Weres Lőrincet bocsátotta hozzá, kérvén őt, hogy hallgassa meg, amit szóval előadnak.

E nevekből is láthatjuk, hogy Kata asszony udvarában csakis magyarok szolgáltak.

Ezenközben Kata asszony más úton is kísérletet tett ura kiszabadítására. Azokban a veszedelmes időkben felkereste Izabella királynét, majd meg Fráter Györgyöt is, és kérve kérte őket, vennék kezükbe Bálint úr kiszabadításának ügyét. A királyné hajlott Kata asszony kérésére, és követe útján megkezdé a tárgyalást Rusztán nagyvezérrel. Ugyanekkor Dessewffy János Budára küldetvén, ő meg Mehmet basát igyekezett az ügynek megnyerni. Mehmet basa a többi közt ezeket monda Dessewffynek: Maylád Istvánt most is ott őrzik, ahová elfogatásakor vitték. Török Bálint azonban a budai basának és sok másnak közvetítésével többször kérte a szultántól elbocsátását. Legutóbb a felesége Erdélybe ment, s a királynét kérte meg a közvetítésre. A tárgyalást most ő vezeti. Kár, hogy a királyné ezt a budai basa elkerülésével tette. Különben Török Bálint megígérte, hogy várait a szultán kezére bocsátja (?), s néki engedelmes lészen. Így állván a dolog, a szultán őt kihozatta a tömlöcből, török módra felruházta őt, és átadatta Ruszlán basának. Ott él most is a basával. Ha Török Bálint meg nem változtatja ígérését, ügye hamarosan jó véget ér.

Puchaim ugyanez évben Konstantinápolyból jelenté, hogy Izabella királynénak és Fráter Györgynek követsége itt van. „Török Bálint és Maylád István kiszabadítása ügyében tárgyalnak, de én nem hiszem, hogy sikerüljön nekik.” Ugyanez a Puchaim jelenti azt is, hogy a rab Móré László török hitre tért.

Az 1543. évben egy ágostonrendi szerzetes jött Katalin asszony csurgói udvarába. Szíves fogadtatásra találván, elmondá, hogy Franciaországba készül a királyhoz. Erre Kata asszony negyven aranyat és jó lovat adott néki, hogy a franciák királyának előadja az ő kérését. Ugyanis azért könyörgött a királynak, hogy lenne kezes a rab Török Bálintért. Ha ugyanis ő kezeskedik érte, a török császár menten elbocsátja szegény rab urát.

Eljutott-e ez a kérés vagy folyamodás a francia királyhoz, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy a király megtette, amit tehetett. A rab Mayládhoz (talán Török Bálinthoz is) levelet is írt, melyben a többi közt tudatja, hogy a törökök nem akarják szabadon bocsátani Török Bálintot, mert sok kárt okozott nekik.

Amíg a tárgyalások és az alkudozások folytak, úgy Török Bálint, mint Maylád István többször írtak az öveiknek. Oláh Miklós például Prágából írja Maylád fiának, hogy édesatyja Konstantinápolyból levelet írt néki. A levelet itt küldi. Hisszük - írja Oláh -, hogy atyádat meg fogjuk szabadítani. Te úgy tanulj, s a jó erkölcsökben úgy fejlődjél, hogy amikor édesatyád visszatér, benned örömet és megnyugvását lelje.

Az 1545. évben Nádasdy Tamás kérésére a király meghagyta a portára küldött követének: Adurnus Jeromosnak, hogy Maylád kiszabadítása ügyében tárgyaljon a törökkel. Adurnus azonban váratlanul meghalt Konstantinápolyban.

Adurnus meghalván, a király Siccus Miklóst küldé Budára s Konstantinápolyba. Siccus az utóbbi helyről jelenti a királynak, hogy a törökök ragaszkodnak ahhoz, hogy a fegyverszünet fejében Török Bálint várai nekik adassanak.

Amíg Adurnus élt, s Konstantinápolyban tárgyalt, Maylád két levelet intézett hozzá. Megírta, hogy vele és Török Bálinttal még három német rab is van. Február 1-én kaptam meg - írja - uraságodnak és a francia királynak levelét. Az utóbbi írja, hogy uraságod megkísérli kiszabadításomat. Ám ha erre uraságodnak alapos fundamentuma nincsen, akkor jobb, ha hallgat. Török Bálintnak azt felelték, hogy sok kárt okozott Magyarországnak, tehát nem érdemli meg, hogy elbocsássák. Félek, hogy uraságodnak is ezt fogják felelni. Az Isten szerelmére kérem, írja meg uraságod (titkos írással) ügyem állását.

Ne gondoljuk, hogy csak a követek fáradoztak a rabok kiszabadításán. Igaz ugyan, hogy ezek állandóan tárgyaltak a basákkal, de hát kevés eredménnyel. Még Zsigmond lengyel király követe is, aki főleg Török Bálint elbocsátását sürgette, kilátástalannak találta a helyzetet. Így állván a dolog, Török Bálintnak és Maylád Istvánnak többet használtak a követek tárgyalásánál Izabella királynénak és Pemflinger Kata asszonynak ajándéktárgyai, miket Rusztán nagyvezérnek és a budai basának küldözgettek. Izabella királyné sűrűn küldözgette Rusztánnak az arany- és ezüstmíveket, de Török Bálint elbocsátását mégsem tudta kivinni. Bálint urat a rabság sem törte meg. Büszke, indulatos és makacs maradt a fogságban is, és fittyet hányt a törökök követeléseire. Izabella tehát csak annyit ért el, hogy Rusztán biztosította, hogy Bálint urat emberségesen tartják, és hogy semmi rosszat nem tesznek neki.

Bár Bálint úr megszabadulására kevés volt a kilátás, Pemflinger Kata asszony meg nem pihent. Ha orátor ment a portára, ha külföldi követ indult ugyanoda, Kata asszony mindig talált módot, hogy rab urának izenjen, s belé reményt csepegtessen.

És múlt egyik esztendő a másik után. Az egyik reménységét hozott a „keserves asszonynak”, a másik - mint a dérlelő hidegség a virágot - elfagyasztja minden reményét. De azért az írásban és a könyörgésben meg nem fáradott. S nem is volt hiány az olyanokban, akik a szegény asszonyt biztatták. S ő boldognak érezte magát, ha valakitől ígérető szót hallott. Hiába! egy biztató szó több a kétségbeesettnek, mint száz ijesztő.

Szolimán szultánnak sógora: Rusztán nagyvezér, akit úgy Izabella királyné, mint Kata asszony elhalmoztak ajándékkal, 1546-ban kijelenté, hogy ő hajlandó Török Bálintot szabadon bocsátani.

Ez is csak homokba írt szó volt, amit az első szél elsöpört.

Ígérni mások is ígértek eleget, de mind csak ígéret maradt. Maylád és Török Bálint már nem sokat adtak az efféle ígéretekre. Az 1547. évben elkeseredetten írta Maylád „a barát” ígéretéről: „igen esküszik, hogy Bálint uramért és mind én érettem akarna törekedni, de azért alattomba mind csak vádol bennünket. Una manu levat lapidem alia panem.” Az 1547. évi követi jelentésekben és tárgyalásokban is szerepel még a két rab ügye. Ám egy lépéssel sem vihették előbbre szabadulásuk ügyét.

Egyéb körülményen kívül baj volt az is, hogy Mehmet (Muhamed) budai basa, aki a két rab ügyében barátságos indulatot tanúsított, 1548 január havában meghalt. Utódja Kazum (Kaszim) basa volt, akinek kisebb gondja is nagyobb lett Török Bálint ügyénél. Katalin asszony ezzel a Kazum vagy Kaszim basával már 1544-ben is váltott levelet, mikor még mohácsi és pécsi szandsákbég volt. Mint budai basának is írt, s kérte támogatását. Nincs semmi nyoma annak, hogy Kaszim basa tett volna valamit Török Bálint érdekében. Mint a legtöbb basa, úgy ő is szívesen vette az ajándékokat, de nem tett semmit.

Közben úgy Török Bálint, mint Maylád István mindig írogattak haza. Akik Konstantinápolyban megfordultak, meg is látogatták őt. Pozsgay Zsigmond naszádos kapitány, akit mint rendkívüli követet többször küldtek a portára, 1549-ben írja, hogy János deák háromszor, négyszer is volt Mayládnál, és mindig bebocsátották őt.

Ugyanez évben bizonyos Ferenc nevű pálos barát szabadult ki a rabságból. Ez a Ferenc is látta Mayládót és Török Bálintot. Móré Lászlónál meg két napig vendégeskedett.

A következő évben a francia király és I. Ferdinánd újra kísérletet tettek a két rab kiszabadítására. Maylád 1550. június 21-én örömmel értesíté Nádasdyt, hogy most biztos reménye van a szabadulásra. Ugyanezen levelében írta Maylád, hogy szegény Török Bálint súlyosan beteg.

Nádasdy Tamás augusztus 25-én felelt Maylád István levelére. Szívből fájjalja - írja - Török Bálint betegségét. Mi már azelőtt is éreztük és sejtettük, hogy Bálint idő előtt elpusztul, mert keménynek és türehtetlennek mutatta magát.

Szegény Török Bálint betegségéből nem is gyógyult fel. Hiába fáradoztak tehát övéi még ekkor is kiszabadításán; mert ökegyelme 1550. év július vagy augusztus havában kilehelte nagy lelkét. Mikor érezte halála közeledtét, még írt az övéinek, s levelét meg is kapták. Martonfalvai ugyanis ezt írta a naplójába: „Hunyadban létemkor Borsolo Ferenc hozza levelet az én kegyelmes uramnak fogságából, kibe parancsolá önagysága, hogy közel lennék gyermekeihez.” Nagy és értékes kincsünk lenne, ha Török Bálintnak az utolsó levele megkerülne!

A nagy vitéz halálának híre itthon általános részvétet keltett. Az első hírt kimúlásáról Fráter György kapta. Nádasdy Tamás csak december 15-én értesült a szomorú esetről. Tahy Ferenc 1550. december 15-én jelentette Salm Miklósnak: „Az Terek Bálint öt hónapja, hogy megholt.”

Zavaros, hadas idők jártak nálunk, mikor Török Bálint halálának híre az országban elterjedt. Katalin asszony ekkor Debrecenben tartózkodott; idősebb fia, János pedig a törökkel hadakozott, s Lippa ostrománál hét sebet is kapott. Martonfalvai írja a naplójában: „Asszonyomat mindennyi háborúban Debrecenben tartottam nagy nehezen.”

Gondolhatjuk, hogy minő hatással volt a „keserves asszonyra” férje halálának a híre! Csoda-e, ha e gyászos hír teljesen leverte a bánatos özvegyet? Nagy lelki fájdalom csak nagy szívben verhet állandó fészket. Az ilyen fájdalmat, nem lévén rá orvosság, testi-lelki sorvadás szokta követni. És Katalin asszony is hamar követte az urát a halálba. Az egykorú levelek és írók egyöntetűen állítják, hogy a búbánat törte meg.

Mikor Tinódi deák 1553-ban Debrecenben a fiatal Török János harcait megénekelte, Katalin asszonyról már mint halottról emlékezett meg, írván róla:

*Nem élhete asszony sokat ez világban
Urán való szertelen bánatjában
Ő meghala Debrecen városában,
Az két fia marada árvaságban.*

Szerémi szerint ott Debrecenben temették őt el a szerzetesek templomába.

Török Bálintot hamar követte a halálba rabtársa, Maylád István, özvegye Nádasdy Anna 1551-ben már azt írta fiának: Maylád Gábornak, hogy csizmáit megfeketítheti. „Az én szerelmes uramat - írja -, az te szerelmes atyádat az Úristen ez világból kivette. És mely igen keserves nekem az én szerelmes uram halála, az még inkább keserves, hogy ilyen kicsi korodban az te szerelmes atyádtól árvája maradtál és ingyen sem ismerted a te szerelmes atyádat. De hiszem, hogy így volt kellemes Istennek.” Mayládné s tán Pemflinger Kata asszony is azon fáradoztak, hogy férjüknek holttestét hazahozathassák. Nem akarták, hogy pogány temetőben pihenjenek. Azonban ezen igyekezet is hiábavalónak bizonyult.

Mondanunk sem kell, hogy Pemflinger Kata két fiába beléoltotta a török ellen való gyűlöletet... Alighogy a két fiú felseledt, máris a harcra adta magát. Mind János, mint Ferenc azon volt, hogy atyjuk halálát megbosszulják. Sajnos, édesanyjuk nem érte meg azt az időt, mikor daliás fiainak dicső küzdelmeiről az egész ország beszélt.

A TÖRÖK PORTYA ÉS A MAGYAR PORTYA

1 A TÖRÖK PORTYA

A hódoltság korában a portyázást is *mezei munkának* hívták. Ez a mezei munka, vagyis portyázás - amint a hideg melegre tért - nagyobb erővel s több kedvvel indult meg, mint a szó szoros értelmében vett mezei munka. A papíron békesség volt ugyan, de a valóságban a szünet nélkül való csatázás, száguldás, lesvetés, várszállás, várütés, útállás stb. járta. A vitézek hajlandósága a harcra sarkantyú nélkül is mindig késznek mutatkozott. Nem kellett őket hajtani a hadra: örömmel siettek oda, ahol a kardvég és a golyó utat nyitott a másvilágra. Nagy bizodalmuk vitte őket a harcra; mindegyik hitte s remélte, hogy neki szolgál majd a szerencse, és hírnév meg bő zsákmány kíséri a vállalkozást. Hogy kárára fordulhat-e a dolog, azt senki sem latolgatta. Mindegyikét vakon vitte a szerencse, hol sikerre, hol veszedelemre. A harc csak a füvelés, meg az aratás idején szünetelt. De amint a kévegabonát kalangyába rakták, vagyis amint a takarítás ideje elmúlt, a csaták (csapatok) azonnal szállongni kezdenek. Kezdődik a vitézek mezei munkája!

A XVI. század hetvenes éveiben Ali volt a székesfehérvári nazur- és szandsákbég. Ismerte e nevet akkor minden végbeli vitéz, török és magyar egyaránt. Harcba forgott, vitézségben aggott, vakmerő könnyűháti lovas volt ökgigyelme. Nyílt csatában éppoly veszedelmesnek tartották őt, mint a ravaszul kieszelt lesvetésekben. Mindig hamis praktikát forgatott a fejében, mindig fortélyozott s incselkedett. A mieink sohasem tudták, mit hordoz a szívében, kinek a jószágában akar zsákmányt tenni? A Székesfehérvárral szemben levő magyar végházak népének éjjel-nappal vigyázásban kellett lennie, mert sohasem tudhatta, mely órában lepi meg őket Ali bég.

Bár Alinak a szerencse is levett süveggel udvarolt, bár szilaj híre mindenfelé nagy volt: azért a magyar végbeliek nem követték a régi jó tanácsot: *darazsat ne szurkálj!* Ellenkezőleg! Mindent elkövettek, hogy Ali béget haragra indítsák, s ha lehet, kelepcebe csalják. Azt gondolták, ha a palotai magyar kapitánynak sikerült Ali béget bajviadalban legyőznie, nekik is sikerülhet Ali népén a vámot vérrel megvenniök. Tehát folyton azon incselkedtek, mi okot vethessenek hozzá a harcra; mi módon alázhassák meg az elszenvedhetetlen kevélységű Ali béget? Enemű törekvésük azonban nagyon balul ütött ki, mert hát Ali bégnél is sóval sóztak, s amilyen adjonistént vetettek hozzá, olyan fogadjával felelt ő is.

Az 1577. év augusztus első napjaiban - bár még az aratás sok helyen javában folyt - a végbeliek mezei munkája is megkezdődött. Kisebb-nagyobb csaták (csapatok) járták a mezőket, s kémlelték az utakat. Hiába hálátott a gazda puszkásokat az asztagok mellett, a török a magyarét, a magyar meg a törökét vitte a maga csűrébe. Hogy a gabonával együtt a csordára hajtott marhát és lovat is elvitték, mondanunk sem kell. Istvánffy István kapitány uram is a jó szokást követvén, a huszáraival Székesfehérvár táján lappangott. Szily Tamás uram meg Pákozdtól mellett állott lesben a maga embereivel. Néhány török kivétvén magát, Szily Tamás utánuk eredt, s hármat el is fogott bennök. Ali fehérvári bég azonban száz jó török lovast bocsátott Szily hada után, s meghagyta nekik, hogy Tatáig űzzék a magyarokat, s ott várjanak. Maga Ali bég is kiindult, s Csókakőig száguldott, de estvére kelve visszatért Fehérvárra. Másnap reggel nyolc órakor mintegy 500 lovassal ismét kijött, s Almás falunál a Vértessalja

felé tartott. Itt találkozott az űző törökökkel. Erre Kain Mehemet kalauzt hatvan lovassal előjáróba Győr felé bocsátván, ő maga is megindult. Bársonyosnál megvárta az estvélyt, s éjjel észrevétlenül Nyúl faluba ért. Ez a falu - amint tudjuk - Győr szomszédságában feküdt. Hogy a falusiak a győrieknek hírt ne vihessenek, Ali bég körülvétette a falut s egész éjjel őriztette. Másnap - augusztus hó 4-én -, vasárnap volt, s a mit sem sejtő győri hadnép épp a prédikációt hallgatta, mikor parasztok jöttek a várba, s jelenték, hogy török sereg leskelődik a szomszéd falvakban. - Láttad-e a törököket? - kérdik vala az egyik paraszttól. - Láttam bizony - felelé -, meg is vertek alaposan!

Amint a török sereg megjelenésének a híre Győrött ismertté lőn, a seregtrombitás - nem tudni kinek a parancsára - *lármát trombitált!* (Így hívták akkor a riadót.) A templomban levő tisztek, nemes urak és vitézek a trombita szavára azonnal kirohantak, s lóra kapván, a bevett szokás szerint a kapuknál gyülekeztek. Nem valami sokan voltak. A győri országos híru huszárságnak majdnem a fele hiányzott. Ezek vagy a birtokukon gazdálkodtak, vagy pedig arató béreseknél állottak be, hogy télire való kenyeret szerezhessenek. Általános szokás volt ez a végházakban aratás idején. A katonák zsoldot ritkán láttak, tehát a kezük munkájával kellett kenyeret szerezniük.

Bár imigyen a győri vitézlőrend a szokottnál jóval gyöngébb volt, nagy örömmel vette a hírt, hogy török van a közelségben. A vitézek s a fegyveres polgárok parancsot nem várva, erővel a mezőre akartak rohanni. Egy Tomaskó nevű huszár ki is ugratott a kapun, s egymagában száguldott a török elé. Elfogták őt.

A török seregnek az volt a célja, hogy erejét rejtegetve a győrieket kicsalja. Ezért a bevett szokás szerint 20-25 lovast előre küldött. Ezt a csapatot a XVI. században martaléknak hívták, mert a legtöbb esetben csakugyan martalékul szolgált. Arra való volt, hogy a mieinket maga után csalja a második és nagyobb előcsapathoz, s ha már megütköztek, kivetette magát a dandár, vagyis a deréksereg.

Amint a török lovasmartalék a szőlőhegyen látható lett, *Gregoróczy Vince főkapitány*, a győri magyar hadak nagyhíru parancsnoka, húsz lovon való jó huszárt bocsátott ki, hogy a török szállongó lovasait megüzzék, s a patkók nyomát járva a török sereg számát és hollétét megtudják. Ezenközben a győri magyar katonaság számos nemessel és polgárral egyetemben a mezőre sietett, s Győrtől félmérföldre állott meg. Gregoróczy csapatvezető főkapitány most a leghíresebb magyar huszártisztet: *Vajda Kristóf*ot hatvan jó lovon való huszárral Csanak felé bocsátá. Majd meg Rácz Péter hadnagyot küldé előre a kardja alatt levő huszárokkal. Mind a kettőnek szigorúan meghagyta, hogy jól körütekintsenek, s hogy messze a törököt ne üzzék. Erre a második lovascsapatot is a török elébe bocsátá. Ezt Borbély János és Horváth Mátyás hadnagyok (kapitányok) vezették. Egyszerre Nyúl falunál óriási porfölleg támad. A törökök előhada verte fel e port. Gregoróczy erre Horváth Lőrinc és Oszlán (Oroszlán) Mátyás kapitányokat is a törökre bocsátá, meghagyván nekik, hogy aki hátrál, menten vágják le. Most hirtelen Nyúl falu körül még hatalmasabb porfelleg támadt. Még a templom tornyát is elfedte a szem elől. Ali bég derékhada vetette ki magát, annak lovasai verték fel a port. Most megkezdődött a csata Nyúl, Csanak és Gyirmót faluk között. Vajda Kristóf serege találkozott először a török előcsapatával. Hamarosan szaladásra kényszerítette ezt. Űzőfélben azonban szemben találta magát a török derékhadával. Körülfogták őt, de Vajda Kristófnak kemény küzdelem után sikerült magát kivágnia. E percben száguldó huszár jön a küzdők közül Gregoróczyhoz, s jelenti neki:

- *Nem nekünk való az ellenség; sok a török, pozdorjává törhet minket!*

- Magam is látom - felelé Gregoróczy -, de hogyan vonuljunk vissza becsülettel? Nem hagyhatjuk veszni Vajda Kristófot, aki az első sorban küzd!

- Íme, ott van Vajda Kristóf - kiáltá az egyik vitéz -, már kivágta magát legényeivel együtt!

Eközben észreveszi Gregoróczy, hogy Izdenczy Péter, a győri magyar gyalogság főkapitánya lihegve jön Győr felől háromszáz jó hajdújával. Gregoróczy erre a főzászlótartónak meghagyta, hogy forduljon vissza. Ez jel volt az általános visszavonulásra. A küzdő huszárság csakugyan visszavonult, és egyesült a magyar gyalogsággal. Gregoróczy meghagyta Izdenczy Péternek és vajdáinak, hogy a gyalogságból két szárnyat alkossanak, úgy, hogy a közepére a huszárság kerüljön. Ez megtörténvén, elég erősnek érzé magát, hogy a rohanva közeledő 500-600 török lovassal szembeszálljon. E pillanatban érkezett meg Czelting Károly győri generális. Ahelyett, hogy elegendő német katonaságot hozott volna magával, Győrből tizenhat német lovassal és egy szekéren néhány német puskással jött. A puskásokkal a közeledő törökökre lövetett, mire azok kissé megrezzenve megállapodtak. Czelting erre magához szólítá Gregoróczy csapatvezető kapitányt, s meghagyta neki, hogy az egész lovassággal vonuljon vissza. Gregoróczy intett a seregzászlótartónak, az megfordult, s utána az egész huszárság vágatva vonult vissza egy dombtetőre. *A gyalogságot otthagyták a török előtt.* Az 500-600 főnyi török lovas néhány perc alatt a gyalogság nyakán termett. Iszonyú öldöklés támadt. A hajdúk hiába küzdöttek, a török lovasság erősebb volt, s rövid harc után megsemmisítette a győri magyar gyalogságot. Izdenczy Péter lóháton lévén, megmenekült ugyan, de embereinek a java ott maradt a csatatéren.

Elesett Jajczay Balázs és Podgoray Tamás gyalogos vajda, Lukács deák, a győri iskolamester, Tözsér János, Mód Demeter és igen sok derék győri, komáromi és óvári polgár. Ez utóbbiaknak a számát meg sem lehetett állapítani. Az egykorú jelentések egyike a győriek veszteségét háromszáztizenhat emberre teszi, a másika az ismeretleneken kívül kétszázharminchat elveszett emberről számol be.

A súlyos veszteségnek az oka a győri generális volt, aki a magyar huszárságot visszarendelte! Nemcsak a magyar tisztek vallották ezt, hanem a királytól kiküldött vizsgálóbizottság is ezt állapította meg. Bizonyos dolog volt ugyanis, hogy a győri huszárság a harcra vágyó magyar gyalogsággal egyetemben elég erős volt a török feltartóztatására. A tanúvallomások szerint a huszárok harcolni akartak, s mikor a generális visszaparancsolta őket, csak káromkodva és szitkozódva engedelmeskedtek! A gyalogságról maga Izdenczy főkapitány vallotta, hogy friss, bátor és harcra vágyó volt az egész gyalogrend; semmit sem óhajtott jobban, mint a törökkel szembeszállni!

A győztes török had amily gyorsan jött, éppoly sietséggel távozott, magával vivén a rabokat és a levágott fejeket. Pálffy Tamás palotai főkapitány augusztus hó 9-én a kémek jelentése alapján azt írja, hogy a fehértvári bég százhatvan rabbal érkezett haza. A Bezliaváros (katona-vár) előtt nagy fentőt csináltatott, és a megnyúzott hetvennégy hajdúfejet ott rakatta fel. A fejbőröket Budára akarja vinni. Némelyek - írja Pálffy - azt mondják, hogy a rabok közül többeket megkínóztatott, ki akarván belőlük venni, hol lehet a Rábán legkönnyebben átmenni?

A győriek vereségének a híre hamar elterjedt itthon és külföldön egyaránt. A vereség okának a kiderítésére még augusztus havában bizottság ment Győrre. A bizottság tagjai voltak: a veszprémi püspök, Illésházy István kapitány, Kollonits Szigfrid, Braun Rézmán és Samaria de Specia Casa főtisztek. A bizottság megtekintette a csatateret, kihallgatta a magyar tiszteket, s megállapította, hogy a visszavonulás fölösleges és elhibázott dolog volt. A bizottság véleménye szerint a győri generális: Czelting Károly volt a vereség oka, mert ő rendelte vissza a huszárságot.

Czelting generális nem találván a győri magyar tisztek között bűnbakot, a palotai főkapitányra: Pálffy Tamásra kente a bűnt. Azt írta a királynak, hogy mindennek Pálffy az oka; mert nem jelentette idejében a török közeledését! Pálffy erre kijelenté, hogy amint a bég felvonulásának híre jött, azonnal megírta. A levelet futva vitte az embere Csesznekre, hogy onnét Győrre küldjék. A levélvivő este érkezett Csesznek vára elé. Eleget kolompozott ott, de nem bocsátották be. A kapunálló virrasztó azt mondá néki, majd kapunyitáskor jöjjön, akkor átveszi a levelet. A híradás ily módon későn érkezett Győrbe. Az efféle híradás különben is nehéz dolog, mert a török nem a palotaiak orra előtt szokott elvonulni, hanem a Vértes aljában, Almás és Csurgó között indul fölfelé. Onnét pedig semmi hírt sem szoktak hozni. Jó főkémet kellene Fehérvárott tartani - írja Pálffy -, ő rajta is volna mind ígérettel, mind adománnyal, de sehol szerét nem teheti. A mostani kémnek sem adott a győri generális biztató levelet, hát hogyan higgyen a beszédnek és ígéretnek?

Ezenközben a győri csatában elfogott rabokat Konstantinápolyba cipelték, Ungnad rezidens (követ) megkérdezte a rabokat, mint történt a győri csata? A magyar rabok ugyanúgy adták elő a dolgot, mint a kiküldött biztosok. Ungnad konstantinápolyi jelentése szerint (1577. nov. 3.) a törökök a gyűlölt Gregoróczyt mondják a vereség okának. Természetes dolog ez - írja Ungnad -, mert a törökök mód nélkül gyűlölik a jeles Gregoróczyt, aki bizony már sok csapást mért reájuk.

Mivel a győri csata békeség idején történt, a bécsi udvar Budán is, meg Konstantinápolyban is óvást emelt a frigy törés miatt, s elégtételt kért. Kárbaveszett fáradság volt! A budai basa kereken kijelentette, hogy nem a törökök, hanem a magyarok kezdték a harcot, ők ingerelték a fehérvári béget, s így ők az okai mindennek! És tagadhatatlan, hogy a jelen esetben a budai basának volt igaza.

A győri csata után jó csomó derék polgár és vitéz családja maradt támasz nélkül. A kenyérkeresőjük ugyanis vagy megöletett, vagy rabbá esett. A szegény özvegyek és árvák aztán megható sorokban rimázkodtak öfelsége előtt, adná meg nekik boldogult férjeik fizetését legalább a következő mustráig (katonai fizetésig), hogy éhhel ne haljanak. Megtörtént-e ez, nem tudjuk. De abban az időben nem igen hordozták a könyörületesség köntösét...

A győriek veresége súlyosan esett a végbelieknek. Nem akadt vitéz, aki ezt nem keserülte volna. De azért mégis hamar feledésbe ment. Az újság feledtette a keserűséget; a hadakozás izgalma és gyönyörűsége hamar felvidította a lelkeket. A győriek is gyorsan az előbbi állapotjukra verték magukat. Mintha mi sem történt volna, a régi kedvvel ingerkedtek a törökkel, s lesték az alkalmat, mikor jártathatják el velük az ebek táncát. Csakhogy most már az eszükön voltak, mikor a törökre kimentek, s vigyázva vigyáztak, hogy csalárdság ne essék rajtuk. A győriekkel egyetemben a szomszéd végházak vitézei is különösen a fehérvári bégre agyarkodtak. Sok gyalázattal gyalázták őt, hogy valahogyan a budai basa haragjába ejthessék, s emellett folyton azon mesterkedtek, hogy a jószágaiban zsákmányt tehessenek. A győri vereséget követő esztendőben sikerült is nekik a fehérvári béget lesre venniök. Nádasdy Ferenc kardja alatt, 1578 tavaszán több végház népe megjelent Fehérvár alatt, hogy a béget kicsalja. A ravasz és óvatos Ali bég azonban nem ment a kelepcére. Hiába csalogatták, nem jött ki. Erre a mieink egy igen ügyes pribéket szöktettek be Fehérvárba. A pribék elmondá a bégnek, hogy Nádasdy csak kevesedmagával vagyon, s így könnyen elbánhat véle. A bég készpénznek vevén a hírtételt, kiment. De meg is bánta. A mieink ugyanis kemény csapást mértek reája. Sok jó török vitéz hullott el, sok meg rabbá esett. Ez utóbbiak között volt Ali bégnek a fia és szemefénye: Mankucs bég is! Ennél nagyobb csapás és nagyobb szegényen alig érhetette Alit. Nagy kínban volt a fia miatt, s jó időre még a hadakozástól is elment a kedve. Mivel Mankucs bég nagyhírű vitéz volt, még a fényes portán is eláradt a híre az ő szerencsét-

lenségének. Jó emberei minden követ megmozdítottak a kiszabadítása dolgában, s még a szultánt is rávették, hogy követelje Mankucs bég szabadon bocsátását, mivelhogy békesség idején esett rabbá.

A fehérvári bég veresége jó, egészséges hír volt a végbelieknek. Látták, hogy nekik is feslik a hárs, tehát folytatták a kalandozást, a száguldást és leshányást. Ha az idő szenvedte, minden istenadta nap kimentek, s hol együtt, hol külön a török végházak alját járogatták. S amit elkaphattak, azt el is vitték. Musztafa budai basa jelenti 1578. március 23-án Rudolf királynak: „A sárvári, pápai, böszpörémi (veszprémi), palotai, győri, tatai tisztartók gyakorlatossággal való várak alá száguldástól, leshányásoktól, ragadozásoktól meg nem szűnnek. Ím mai napon is Sám-bék alá száguldottanak, a mieinket lesre akarták vonni, az vályiakat meg azonképen. Gesztes alját egy nap háromszor száguldották meg. Buda környül immár sem barmot, sem juhót ugyan nem tarthatnak! Még csak fáért sem mernek kimönni, szőlőikben vagy kertökben sem mernek kijárni!”

És Musztafa igazat írt. A török-magyar békesség csak farkasbékesség volt. Épp annyit hadakoztak a frigy idején, mint a háborúban!

2

A MAGYAR PORTYA

Fergeteges tél van. Magas hó takarja az utakat, s Isten hidege nyomorgatja az embert és az állatot. Még a farkas is befelé húzódik. A leshelyek, a látóhegyek némák; még a tarisnyavárakban sem járnak ki a strázsák. A végbeli katonáknak semmi dolguk sincsen. Az ő vitézi oskolájuk, a virágos mező: most csendes hótemető. Vártát sem kell most állaniok. A hideg és a nagy hó jobban őrzi a végházakat a legvitézebb őrsegnél is. Ki is menne ki ilyen időben? A töröknek látogató kedvét is elvette a hideg. Otthon ül, s eszébe sem jut a várszállás vagy a lesvetés.

S vajon mivel törik magukat a végbeli vitézek így téli időben? Fogyasztják a kenyeret és a sót, isszák a bort, s kovácsolják a fegyvereket és a terveket. A tervezgetés különösen járta. Hiszen előre meg kellett állapítaniuk, micsoda csintalanságot mívelnek, ha a fű kiszárad, s a virág kinyílik. A fizetés meg a prófunt ritkán járt ki a vitézeknek, tehát maguknak kellett kieszelniök a módot, mint virradhatnak puha cipóra. Erre valót és bő zsákmányt pedig csak a török szomszédnál találhattak. Úgy télvíz idején tanakodtak és tanácskoztak is eleget, mit csinálnak majd, ha a mező zöldbe borul. A győzelem és a siker reményében aztán már előre a boritalnak ereszkedtek, s úgy borittukban ugyancsak sok fura dolog jutott az elméjükbe. Olyanokat kitaláltak, hogy az ördög se tudott volna a dolgukon elmenni. A tanácsbéli vén vitézek vitték a szót, s hol ennek, hol amannak a híres török vitéznek adták fel a vizes üngöt. Aztán a legjelesebb török kastélyok elfoglalásának minden csínját-bínját megbeszélték. S így borittukban minden tervük sikerült. Arról nem is álmodtak, hogy a valóságban majd véres fővel szaladnak haza.

A télen kieszelt tervek szálait aztán szépen tovább fonogatták. S addig tervezgettek és addig beszélgettek, míg mindenki tudta, mire készülnek. S mivelhogy mindig akadt ügyes ember, aki az efféle beszédet a begyébe szedte, s jó pénzért a töröknek megsúgta: a pogányság idejében elkészült a mieink fogadására, s ott várta őket, ahol ökigyelmök nem is álmodtak ellenségről. Kifesleni a bajból aztán nagyobb mesterség volt, mint a szép tervek kieszelése.

Szép és jóíramú lovat szerezni: ez volt minden végbeli vitéz legfőbb vágya. Ha egy-egy ilyen jelesszabású paripa száguldott a mezőségen, minden katona szeme rajta tapadt, s bizony még a fővitézek is áhították. De hát a ló török gazdája nem adta ám oda a kincsét! Csak csellel vagy erővel lehetett azt elvenni.

A lószerezésre legalkalmasabb idő volt a füvelés ideje, mikor is csordára verték a paripákat, és a szép harmatos fűvön bogározttatták. A leghatalmasabb ménesek, a legpompásabb török lovak a kies budai mezőkön legelészték. A magyar végbeliek sokszor, igen sokszor megkísérették a budai basa ménésének az elhajlását, de nemigen sikerült nekik; mert a törökök jó őrizet alatt tartották. A mieinknek tehát meg kellett elégedniök azzal a néhány ezer juhval, amit a budai hegyek között megkaparintaniuk sikerült.

Az 1578. esztendőben Nádasdy Ferenc - a rettegett fekete bég - aztán a hős Pálffy Miklós (komáromi főkapitány) és Dobó Ferenc, a Dunán innen fekvő végházak kerületi generálisa elhatározták, hogy a budai törökök füvelő lovaira ütnek, s elhozzák a basa ménését. Ebben az esztendőben sok merész és szerencsés vállalatra adták magukat a végbeliek. S mivel a vezérek hol itt, hol amott küzdöttek a portyázókkal, nem maradt idejük, hogy a budai vállalkozás eshetőségét egymás közt megbeszéljék. De mivel közelgett a füvelés vége, mikor is a lovakat a patkoló helyekre szokták hajtani, sietniök kellett a támadással. Az első baj már az indulás előtt megtörtént. Dobó Ferenc generális uramat ugyanis a seregével együtt sietve hitták a bányavárosok védelmére. A budai vállalatban tehát nem vehetett részt. Az érsekújvári kapitány, Ferrando Zamaria Specie de Casa, aki fura neve mellett is magyar föld szülötte s jó magyar volt, június 26-án 200 hajdúval és 70 huszárral Komáromba jött, hogy részt vegyen a budai kalandban. Ugyancsak idejött Újvárból a maga századával Görög János kapitány is. Játszi ember, jó katona és sokat próbált vitéz volt ökigyelme. Nádasdy Ferenc is megérkezvén, Pálffy Miklós a kardja alatt álló komáromi őrségből 30 százaz vajdát, minden naszádból 20 legényt, 141 német gyalogost és 140 huszárt rendelt a portyára. A megyei nemességből is sok lovas ifjú csatlakozott hozzá. Senkit sem kellett kimenetre erőltetni. A tisztek csak úgy, mint a közemberek, a legnagyobb örömmel indultak a harcba. Olyan nagy volt a bizodalomuk, hogy a vereségre nem is gondoltak. Ki is gondolt volna ilyesmire, mikor Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós voltak a vezérek?

Előttük lévén a hold telése, június hó 26-án este elindultak Komáromból. Mikor Tata mellett tartottak, a vezérek beizentek Paksy György főkapitánynak, hogy tartson velük. Paksynak sem kellett kétszer beizenniök! Azonnal nyergeltetett, s a vitézeivel együtt csatlakozott Pálffy seregéhez. Ekkoron az egész sereg ezerhatszáz főre rúgott. Ebből hétszáz volt a lovas, a többi gyalog. Hajnalsetétekor értek Buda közelébe. Lent a völgyben vagy harminc török sátor fehérlett. A sátrak körül legelészték a lovak. A huszárok a félhomályban azonnal a füvelőkre csaptak, s rövid küzdelem után összefogdosták a törököket is meg a lovakat is. A sátrakat is összeszedvén, a gazdag zsákmánnyal visszaindultak. A fényes siker felett való örömben verték a rézdobokat és fűtték a trombitákat. A láрма talán még a budai basát: Frenk Juszuf öméltóságát is fölverte volna, ha ébren nem lett volna. Bizony ökigyelme talpon volt, mert tudta, hogy készül valami ellene.

S amint az első hírvivő Budán termett, a basa a lovasait azonnal száguldóba bocsátotta. A mieink csakhamar észrevették a szállongó török lovasokat. Ők a Vértes lejtőin Bicske felé igyekeztek zsákmányukkal, hogy ott gyalogságukkal egyesüljenek. Pálffy ugyanis az egész gyaloghadat a bicskei erdő mellett hagyta, s csak huszáraival fogta táncra a füvelő törököket.

A magyar lovasnép a szerzett zsákmánnyal együtt kényelmesen hazavonulhatott volna, mert a török lovasok még jó távolkán voltak tőlük. Pálffynak és Nádasdynak csakugyan az volt a szándékuk, hogy nem vetik kockára eddigi sikerüket, és szép módjával hazavonulnak. A

huszárok azonban nem így gondolkoztak. Ők semmi kedvet sem éreztek a hazamenetelre. Égtek a harcvágytól, s még inkább a gazdag préda reményétől. Azt hitték ugyanis, ha most hevenyében a törökre üthetnének, még nagyobb prédát szerezhetnének. A tisztok és a szájasabb főlegények tehát könyörögni kezdtek Pálffynak: - Bocsáss uram minket a törökökre - kiálták -, könnyen elbánunk a törökkel! - Csak negyven huszárt adj mellém - esedezők Berenhidai Huszár Mátyás -, elbánok a pogányokkal.

Pálffy Miklós félretevén az óvatosságot, hajlott a huszárok lármás kérésére, s visszafordult, hogy a közeledő török lovasokkal megütközzék. A huszárok vad örömmel, de minden rend nélkül rontottak a törökök előljáró lovasaira. Nem nehéz munka volt ezeket szétugrasztaniok. Egyszerre azonban elhűlve látják, hogy a budai basa ötszáz janicsárral, martalóc haddal, tizenhat ágyúval és két seregbontóval közeledik. Ezenkívül még más török végházak népe is sietve közeledett. A nagy túlerőt látván, Pálffy és Nádasdy is meghökkentek. Visszavonulniuk már nem lehetett, a jó alkalmat erre elszalasztották, tehát akarva, nem akarva harcot kellett adniok. Pálffy és Nádasdy lóhalálba rendelték a Bicske mellett heverő gyalogságukat a csata helyére. Megérkezvén ez, Pálffy és Nádasdy a lovasságot három rendre osztották, a gyalogságot pedig a szárnyakra helyezték. Ere csatarendben s folytonos harcolás közt visszafelé vonultak. Az utócsapatunk (hátljárók) a janicsárok lövésétől hamar megszaladt. A huszárok erre újra támadtak, s a törököket a főserégükig visszaverték. E véres küzdelemben sok főtörök elesett. Most megint tovább vonultak, de a török nyomukban lévén, a harc egy percre sem szünetelt. A mieink épp egy erdőszélhez jutottak, mikor a törökök heves ágyútűzet bocsátottak huszárainkra. A lovak vadultak-e meg, avagy a huszárokat fogta el a félelem, nem tudhatni. Csak annyi bizonyos, hogy hirtelen az egész magyar lovasság megszaladt. Pálffy és Nádasdy kivont karddal próbálták a száguldó lovasokat feltartani. Hiábavaló erőlködés volt ez. A vadul rohanó lovasokat ember fia föl nem tartóztathatta. Még Nádasdyt is magukkal ragadták.

A gyalogság tehát magában maradt a túlnyomó erővel rendelkező törökkel szemben. Pálffy Miklós azonban visszatért az elhagyott gyalogsereghez. Itt volt a jeles Görög János Sennyey Sándorral és Zamaria Ferrandóval. Amint Görög uram meglátta a kipirult és elkeseredett Pálffyt, így kiáltott hozzá: „Uram, mit akarsz itt; nem itt van a te helyed, neked élned kell; a haza érdekében menekülj.”

„Nem hátrálok - kiáltá Pálffy - veletek halok meg!” Görög János és a naszádos vajdák esengve kérték Pálffyt, hogy mentse meg az életét, és távozzék onnét, ahol immár minden veszve vagyon. De Pálffy hajthatatlan maradt. Először a német gyalogokhoz lovagolt, majd meg a komáromi naszádosokhoz, s hősi halálra buzdítaná őket. „Én - kiáltá - veletek maradok, s veletek halok meg!”

A gyalogságunk ekkor három külön sereget alkotott. A német gyalogságot a janicsárok és a török szpáhik teljesen szétverték. Ekkor a jobb szárnyon lévő hajdúk és naszádosok végső erőfeszítéssel áttörték magukat a török seregen, és egyesültek a balszárnyukat alkotó gyalogokkal. Aztán folytonos harc közben elérték az erdőt, s így megmenekültek. Pálffy Miklóst és Görög Jánost emberei úgyszólván erőszakkal cipelték magukkal. Ha Pálffy egy kódobásnyira hátramarad - írja Görög -, élve nem jön Komáromba.

Június hó 27-én jött a vert sereg maradványa Komáromba. Pálffy Miklóssal és Görög Jánossal együtt mintegy negyvenen érkeztek meg. Híre futván a történetnek, a városban rettenetes sírás és jajgatás támadt. Nem csoda, hisz egész sereg asszony maradt kenyérkereső nélkül; egész sereg gyermek jutott árvaságra.

Pár nap múlva megérkeztek Komáromba azok is, akik a szerencsétlen kaland után Tatába és Bitánra menekültek. A komáromi naszádosokból 171 veszett oda. A komáromi 141 német gyalog közül csak hat jött haza. A többi levágták vagy elfogták. Ellenben a 140 komáromi huszár közül csak tíz hiányzott. A tatái őrségből egyelőre 71 embert nem találtak. Paksy György főkapitány életét két magyar drabant menté meg. Zamaria Ferrando újvári kapitányt is a gyalogosok cipelték az erdőbe, hol lovat adtak alája, s így érkezett Tata várába. Az elesettek közt volt az ifjú Révay, Maróthi Nagy Mihály komáromi jeles naszádos vajda, Keszy István és Muzslay Máté vajdák, meg több főlegény. (Kielman jelentése szerint „Völligenen”.) Zamaria Ferrando gyalogosai közül 103 veszett oda. A huszárok közül a törökök a jeles Forgách Györgyöt is rabul ejtették.

Pálffy Miklós 1587. június 28-án Komáromból jelenti Ernő főhercegnek, minő szerencsétlenség érte őt a Vértessalján. Arra kéri a főherceget, hogy Győrből, Újvárból és Pápából sietve rendeljen Komáromba hadi népet.

Ugyanezen napon Gregoróczy Vince győri vicefőkapitány is írt Ernő főhercegnek. Mikor ma reggel a várkaput kinyitattam - írja -, Nádasdy őt vitéze állott ott, s jelentették, hogy megverték őket. A katonáim közül egyet sem bocsátottam hozzájuk, mert sérelemnek vennék, ha a komáromiaknak szabad csatázniok, nekik meg tilos. Tatába és Komáromba népet kell vetni.

Ugyancsak június 28-án írt Görög János is Újvárból. Az ellenség túlnyomó ereje - írja - tett tönkre minket. Amit ember tehetett, azt megtettem. Másoktól fogja fölséged hallani, mint harcoltam és mit tettem. E bevezetés után eléadja Pálffy szereplését. Levelének ez a része ma is megragadja az embert; mert igazi közvetlenséggel és melegséggel írja le a hős Pálffy önfeláldozását.

Mivel a Vértessaljánból még naponkint érkezett 6-12 szerencsésen megmenekült katona, sem Tatát, sem Komáromot nem fenyegette veszedelem. Különben is Gregoróczy még július 28-án 100 német gyalogost küldött Komáromba Pálffy támogatására.

A hős Pálffy Miklósnak és Nádasdy Ferencnek legszerencsétlenebb kalandja volt ez a vértessaljai küzdelem. Bizony nagyon drágán fizették meg a budai legelőről elragadott lovakat. Maguk sem értették, mint eshetett rajtuk ez a vereség! Bizonyos dolog, hogyha a lovasság kereket nem old, a harcnak más kimenetele lett volna.

Mivel Rudolf uralkodása idején a portyázás a legszigorúbb büntetés alatt tiltva volt, a vértessaljai küzdelemben részt vett főtiszteket felelősségre vonták. Az ügyeket intéző Ernő főherceg július hó 19-én azt ajánlotta a királynak, hogy a budai portyát intéző főtiszteket állíttassa haditörvényszék elé. Pálffy Miklós helyébe mindjárt Gregoróczyt ajánlotta komáromi főkapitánynak. Mivel Nádasdy Ferenc nem a király zsoldosa, s mivel ő a maga fizette katonaságával portyázgat, őt nem sújthatni a haditörvénnyel. Ezért a magyar tanácsosokat kell megkérdezni, mivel lehet Nádasdyt megbüntetni? Mivel a törvényes eljárás - írja Ernő főherceg - sok pénzbe s még több időbe kerül, legjobb lesz, ha őfelsége a nevezett főtiszteket Bécsbe hivatja, a szállásukon elfogatja, és tisztüktől megfosztja.

Ezt a kissé fura igazságszolgáltatást Rudolf nem fogadta el. Ehelyett dorgáló levelet íratott Pálffynak és társainak.

Pálffy Miklós és társai külön-külön feleltek a dorgáló levélre. Mindegyikük menti magát, s mindegyikük igyekszik a bajból kifesleni. Szép vonás a bajbakerült tisztektől, hogy mindnyájan Pálffy Miklós védelmére keltek. Még a kihallgatott komáromi naszádosok és német gyalogok is magasztalva emlegették Pálffy Miklós magatartását.

Maga Pálffy a védelmére azt hozza fel, hogy a török az ő pár évi komáromi kapitánykodása alatt már harmincszor intézett támadást, s vetett lest Komárom tövében. Ő inkább meghal, minthogy az efféléket gyáván elszenvedje. A vértessaljai csatában mindent megtett, amit a győzelem kivívására megtehetett.

Nádasdy Ferenc nem is védte magát. Ő egyszerűen kijelentette, hogy a portyázásoktól nem tarthatja magát vissza, mert hiszen ezek hadigyakorlatok a katonái számára. Az ifjúság csak az ilyenek alkalmával tanulhatja meg a hadakozást. Emberhalál nélkül az efféle gyakorlat nem eshetik meg.

Paksy György tatai főkapitány is leírván a vértessaljai ütközetet, azzal védekezik, hogy őt felszólították a kalandban való részvételre, s ő tisztességének s vitézi hírnevének sérelme nélkül nem maradhatott otthon.

Görög János Ernő főherceghez és a haditanácshoz intézett leveleiben kijelenti, hogy személyesen jön Bécsbe, s megfelel azoknak, akik őt vádlásokkal vádolják. Nem érzi semmi hibáját. Őt följebbvalói rendelték Komáromba, hogy támogassa Pálffy vállalkozását.

Ilyenformán védekezik Ferrando Zamaria Specie de Casa is. Június 29-én kelt levelében részletesen megírja Ernő főhercegnek, hogy Dobó Ferenc nem vehetett részt Pálffy vállalkozásában, tehát neki kellett helyette elmennie. Az ő életét a katonái csak nagy nehezen tudták megmenteni. Ő az utolsó percig küzdött.

A főtisztek védekezése nem elégítette ki Ernő főherceget. Ő mindenáron bűnbakot keresett. Le is küldte Kielmann haditanácsost Komáromba, hogy hallgassa ki a megmenekült magyar és német katonákat. Kielmann július hó 6-án terjeszti föl Komáromból a jelentést. Szerinte a vereség oka a husároknak fölötte nagy kapzsisága volt. Ehhez járult még az a baj is, hogy sok volt a vezér!

Amit Kielmann a katonák vallomása alapján Pálffy Miklósról és Nádasdy Ferencről írt, az erre a két hősre igen hízelgő. Nem bűnösöknek, hanem hősöknek írja őket.

Mikor Ernő főherceg a főtisztek leveleit és Kielmann jelentését kézhez vette, a haditörvény elé való állítás eszméjétől azonnal elállt. Úgy látszik, maga is rájött, hogy a Pálffy Miklósokat és a Nádasdy Ferencet nem büntetni, hanem támogatni kell; mert az országra nézve nagyon is kívánatos, hogy az efféle vitézek lelkesedése el ne üljön, akarata meg ne hidegedjék.

És a vértessaljai portya vezetőit nem is érte semmi büntetés. Ernő főherceg utoljára már csak azt kívánta a királytól, hogy az érdekelt főtisztekkel állomást cseréltessenek. Ez sem történt meg. Mindegyik megmaradt a helyén. S akiket a vértessaljai portya miatt haditörvényszék elé akartak állítani, azokat néhány hóval később dicsérlettel halmozták el. S miért? Tán mert vesztig ültek otthon? Dehogy! Csak azért, mert a szerencse kedvezett nekik, s győztek.

Tudjuk, hogy néhány hóval a vértessaljai csata után a mieink Kaczorlak fölött fényes éjjeli győzelmet arattak a szigeti, pécsi, a mohácsi és a koppányi bégek egyesült hadán. Több főtörök elesett, a pécsi és a koppányi béget elfogták. A török sereg javát a mocsárba szorították, 1300 törököt meg elfogtak. És ezt a fényes győzelmet tisztán magyar katonaság vívta. Bezzeg Ernő főherceg most nem fenyegette haditörvényszékkel Nádasdy Ferencet és Batthyány Boldizsárt! Ellenkezőleg! A király is megdicsérte őket, s a kótyavetyére leküldte Braun Rézmán főkapitányt, hogy szép török lovakat szerezzen az udvarnak.

Szeptember hó 11-én meg Dobó Ferenc jelenti Bécsbe, hogy husárjaival és kocsira rakott hajdúival megüzte az éjjel Esztergomból kitört török sereget. Egészen Farnadfalúig kergette a török lovassereget. Az éjjeli száguldásban nagyon megfáradtak a lovak, tehát vissza kellett térnie. Sok török rabot és török fejet hozott magával. Igen sok főtörök esett el.

És Dobót sem dorgálta meg az udvar e csatázás miatt. Úgy látszik, igazuk volt a budai basáknak, mikor azt írták Bécsbe, hogy az udvar győzelem esetén a frigyszegést nem bünteti, hanem aranykereszttel jutalmazza! S így is volt. A harcot tiltó törvénnyel csak a vereség idején állott elő. Győzelemkor együtt örvendett a győztesekkel. És ezt igen jól tudták a végbeli kapitányok, azért nem hagytak fel a portyázással.

ORRSZEDÉS

Mióta a kereszténységre jött a magyar nemzet, a külső csínosságra, a ruhára és fegyverzetre mindig sokat adott. Jámbor eleink pallérozott ízlését hirdetik a festői ruhák, az ötvösmunkák, a pompás fegyverek, amik ma minden múzeumnak féltett kincsei. A festői magyar viselet messze földön elhíresült. A tizenhatodik században a magyar mentét és a magyar nadrágot még a Habsburgok is gyakran felhúzták, és Rudolf koráig, ha menyasszonyt hoztak Bécsbe, vagy vittek onnét külföldre, ha a királyi hercegek országglátni indultak, deli magyar ifjak kísérték. A magyar nők viseletét a tizenhatodik század közepén már a bécsi főúri asszonyok is felkapták. Az 1552. évben jelentik a nádornak Bécsből: *„több csudák között azt láttam, hogy a német urak feleségei elnézték a magyaroktól az gombos ruhát: mert az magyar felsőruhán viselik az gombot. Azon módon űk is az szoknyájokon viselik”*.

A magyar kényes és hiú nemzet lévén, a test ápolására, a test szépítésére is sokat tartott. Ismeretes dolog, hogy őseink még a haj és a szakáll viseletében is nemzeti divatot teremtettek, amihez aztán erősen ragaszkodtak. A haja vagy a szakálla szaggatásáért kész volt minden magyar bárkinak a csontjait zörgővé tenni. Az orr ápolása sem utolsó dolog volt náluk. Magyar úr sasorr nélkül elképzelhető sem volt. Ha a gyermek véletlenül fitosnak született, addig vonogatták, míg meg nem nyúlt. Mert hát azt tartották, aki magyar nemesnek született, akire ősről álló ház és jószág várt, annak minden ízében magyarnak kell lennie. A fitos avagy a pisze orr meg mindig idegen nemzetre vallott! Amikor a tizenhatodik század utolsó nagy nádorának, Nádasdy Tamásnak egyetlen fia (a későbbi „fekete bég”) 1555-ben megszületett, udvari emberei a távollévő nádornak legfontosabb hírül ezt írták: „kis urunknak orra elég nagy, nem lészen fitos”! S a vén nádorispán e fontos hír mellett a többi mind a füle mögé bocsátotta.

A magyar ilyen kényes lévén az orrára, elgondolhatjuk, hogy nem szívesen vágatta le! Pedig az orrlevágás veszedelme gyakran környékezte. A törökvilág ugyanis ezt az embertelen szokást is meghonosította nálunk.

A törökök sem voltak a bárány természetén; a hosszú harcok őket is megkeményítették, s bizony elég bőves volt köztük a marcona erkölcsű ember. A kegyetlenségben a török határt akkor nem ismert, amikor magyar részről a törökökön valami csúfságot tettek avagy kegyetlenkedtek. Szigetvár ostroma alkalmával például Zrínyi két janicsárt nyársba vonatott. A törökök erre az elfogott magyar vitézeket, úgy, ahogy voltak, páncélban, sisakban, szab-lyákkal az oldalukon, karóba húzták, „hogy kiket ha köröszvény szem meglát, könnyhullatás nélkül nem tűrheti”!

A magyar kamara számadásaiban évről évre találunk olyan rútol megcsonkított vitézeket, akik a kamarától alamizsnát kapnak. Egyiknek a törökök szemeit tölték ki, másiknak a lábait fűrészelték el, vagy karjait vágták el. Balassy György nevű szigetvári magyar vitéznek 1555-ben, hogy Dersffy Farkas szigeti főkapitányt bosszantsák, két kezét, nyelvét és orrát vágták le. Az 1562. évben a török az adószedéskor még a hódoltsági falvakban is véres nyársat hor-datott, jelezvén ezzel, hogy minő sors vár a nemfizetőkre. Az 1562. évben Hegyesd uráról, Pajazit vajdáról jelentik, hogy *többnek húsz embernél szegeztette volt a fába vasszegekkel a fülöket, s reggeltől estig úgy tartotta őket*. Ez a Pajazit vajda különben nagy borívó, jó mulató török volt, aki a magyar hegedűsöket és énekeseket is szívesen látta udvarában. Az efféle kegyetlenkedés a nyugati népek harcaiban is közönséges volt. Tudjuk, hogy a császári hadak

1596-ban Hatvant elfoglalták. Mintegy 2500 török nő és gyermek került itt fogságba. Azt a borzalmasságot, azt a leírhatatlan kegyetlenkedést, amit a vallonok vittek véghez a védtelen rabokon, tollal visszaadni nem lehet. Egész Európában erről beszéltek akkor! A Hatvant védő egyik vitéz bég is rabbá esett. Ez török szokás szerint leborult a fővezér (Miksa) előtt, aki aztán olyat rúgott az arcába, hogy a szegény bégnek orrán, száján ömlött a vér. És a törökök versekben énekelték a hatvani irtóztató vérontást. És harci kiáltásuk azután Hatvan volt.

A törökök honosították meg nálunk az orrszedést is. Az orr levágása nem is annyira kegyetlenség, mint inkább a vitézeknek megcsúfítása volt. Az orr levágását élőkön és holtakon egyaránt üzték. Az összegyűjtött orrokat azután győzelmi jelekül a portára küldötték. Az orrszedés divattá nemigen lett; jobbra csak a tizenhatodik század közepéig üzték. Akkor aztán az erőre kapott vitézi élet teljesen kiszorította, s helyébe a fejtételt tevő általános szokássá, azt tartván, hogy a vitézhöz jobban illik a legyőzött s elesett félnek fejét győzelmi jelül magával vinni, mint az orr levágásával vesződnie. A levágott orrokkal különben sem csinálhattak semmit sem. Holott valamelyik fővitéznek a feje kopjára szúrva dísz volt a végháznak. Minél több s kiválóbb ellenségnek a feje állott dárdára szúrva valamelyik végház sorompója előtt, az illető végháznak annál nagyobb s félelmesebb volt a híre. S hogy az ilyen fejek hamarosan el ne rothadjanak, arról is gondoskodtak. A törökök és a tatárok ugyanis a levágott fejeket megnyúzták és szalmával kitömték. Az 1587. évben például 700 török lovas keményen megverte a győri vitézeket. A rabokon kívül mintegy hetven magyar fejet is vittek Fehérvárra. Pálffy Tamás palotai főkapitány jelentése szerint a törökök e fejeket kitömték, és Fehérvár palánkjára állígtatták. Az efféle dologgal a XVII. században már ritkán találkozunk. Legföljebb a tatárok cselekedtek ilyet, akik különben a leölt ellenségnek a véréből is ittak.

Az orrszedés még hamarabb divatját múlta, mint a fejlevágás. Nem is nagyon sok az, amit ez ügyben feljegyeztek.

A török részéről véghezvitt legjelentősebb orrszedések a XVI. század közepén estek meg. Ezek között a legismertebb a szegedi veszedelemkor történt. Ezt a szomorú esetet a krónikásokon kívül Tinódi is megénekelte. A magyar források szerint a szegedi veszedelemkor a törökök mintegy ötezer magyar orrot szedtek kosarakba, s hajókon Konstantinápolyba vitték a szultán számára.

Mi nem hisszük, hogy ez lehetséges volt! Az ötezer orr szállítása bizonyára túlzott nagyítás, ami az akkori időben - főleg a törökök között - nagyon dívott. Telekessy Imre, aki erről az orrszállításról Budáról kapott hírt, azt írja, hogy a budai basa a Szegednél megölt háromezer ember orrát száz elesett rabbal együtt Konstantinápolyba küldte. A budai basa udvarában tehát már nem ötezer, hanem csak háromezer orról beszéltek. Bizonyos, hogy még ezt a számot is csak a dicsekedő és nagyító törökök képzelődése terjesztette.

A legelső eset, amikor magyar vitézek szállítottak orrokat Bécsbe, 1543-ban történt. A Bibliotheca Palat. Vindobonensis című kéziratos számadáskönyvben olvassuk, hogy Péter István egy csomó török orrot és fület vitt ajándékba a királynak, s őfelsége 6 forint árú posztót adatott neki jutalmul.

Az orrszedés a magyar részen csak úgy esett meg, mint a törököknél. Az összegyűjtött orrokat a mieink is a királynak küldötték, és I. Ferdinánd az ilyen küldeményeket szívesen vette! Azt még értjük, hogy őfelsége a magyar urak küldte pompás gyümölcsöt szívesen vette. Ilyen esetben a kosarakat is maga bontotta fel, maga kóstolta meg először, aztán a sok királyi herceg elől a saját szekrényébe zárta! De hogy mit csinált a hatalmas török orrokkal, azt már csakugyan nem sejtjük.

Az Úrnak 1551. esztendejében, amikor a Duna a téli hídját már nedvességre fordította, s a mezők virágozni kezdtek, a török, szokása szerint, kalandokra indult. Már július felé járt az idő, mikor egy másfélezer emberből álló török sereg nagy kerülővel a kis Babolcsa vidékére ért. A végházban levők nem is sejtették a török közeledését. Egy éjjel a víz mellékén nagy locsipocsi kezd lenni. A babolcsai virrasztók azt hitték, hogy a csordát hajtják ki. Azonban lélekszakadva berohan a molnár, és jelenti, hogy másfélezer török most gázolja a vizet. Deli Horváth Markó és Porkoláb Márton uraimék erre egy pillanat alatt nyeregben voltak, s az öveikkel mély csöndben kiindultak, hogy a töröknek lest vessenek. A dolog pompásan ment. A mit sem sejtő törököt a sötétben derékon ütötték meg. Nagy zavar s még nagyobb öldöklés támad. Nyertek a mieink kétszáz lónál többet, hatvan foglyot, sok zászlót és hadiszerszámot. Deli Horváth Markó, Porkoláb Márton megbízott embereivel együtt Bécsbe ment, hogy a királynak a szokásos ajándékokat megadja. Ő maga egy zászlót és két foglyot vitt, Porkoláb embere még két nagy zászlót, egy foglyot és huszonöt orrot. Bécsben először a főtisztelendő kancellárius uram hívta őket szemre, akinél igen szíves fogadásra találtak. Alighogy kibeszélték magukat, a király már értük küldött. Erre Deli Markó azt kérdi vala a kancellárius úrtól, ha embere bévigye-e a királyhoz az orrokat? „*Mind be*” - felelé a kancellárius. - „*Ha mi tudtuk volna* - monda Markó -, *hogy őfelségének orrok kellenek, kétszáznál is többet hoztunk volna!*” s a király nagy jó kedvvel látta a babolcsai vitézeket. Ott is elmondták, hogy Deli Markónak kétszáz gyalogja volt, és több, mint száz lovon való huszárja; Márton pedig húsz lóval és negyven gyaloggal volt. És ezzel a néppel verték szét a másfél ezernyi törököt! A király Porkoláb Mártonnak mindjárt ötven lóra tett szert, s a kancellárius kijelenté, hogy egyéb dolgairól is mind jó válasza leszen.

Az 1556. év telén szokatlan dolog történt. A kalandozások és portyázások még az első hóharmat leesésével sem szűntek meg. A többi között a török martalócok Murány ellen is támadást intéztek. Azonban Dominics Gáspár kapitány jól elverte őket. December 3-án levél kíséretében négy zászlót, egy martalóckapitányt és hatvan orrot küldött ajándékba Ferdinándnak. A kapitányról azt írta a királynak, hogy az sok kárt tett a keresztényeknek, azért kegyelmet neki ne adjon, hanem küldje vissza, hogy karóba vonhassák. Ferdinánd ezúttal is szívesen vette az orrokat. Kár, hogy köszöntő válaszában nem említi, mit is csinált a hatvan martalóc orral? Bizony megtehetette volna, hogy a dolog világosabban megteessék.

Végignéztük a végbeli vitézek leveleinek és jelentéseinek az ezreit, de orrszedésről az utóbbi esetnél többet nem találtunk. Előttünk állanak a konstantinápolyi orátorok, a rezidensek s a követek jelentései, de biz azokban is hiába kerestük az orrszedésről szóló jelentéseket. Csak egyetlenegy ily eset szerepel a követi jelentésekben. Az 1570. évben írják Konstantinápolyból, hogy a boszniai bég hat zászlót, néhány orrot és fület küldött a portára. Zrínyi és Szuny elesett katonái szolgáltatták ez orrokat és füleket.

Úgy látszik, már a fényes portán is visszatetszést keltettek az orrok és a fülek, mert a boszniai béget csakhamar mazullá (hivatalvesztessé) tették. Azontúl aztán nem is akad török basa, aki levágott orrokkal kedveskednék a szultánnak. Sőt, a levágott fejek küldése is kimegy a divatból. Úgy látszik, hogy mind a törökök, mind a mieink rájöttek, hogy a halottaknak a földben a helyük. S ha oda nem helyezik, csak magukra hoznak bajt a mirigy- és a dőghalál terjesztésével.

KÜZDELEM A RÉSZEGESKEDÉS ELLEN

A részegeskedésnek is megvannak a maga századai, s e századokban külföldön csakúgy, mint nálunk, mód nélkül dühöngött az ivás szenvedélye.

Mint a legtöbb korszakos bűnnek, úgy a részegeskedésnek is fő képviselője és terjesztője a zsoldos hadinép volt. Hozzánk - főleg a XVI. században - majd mindig olyan csőcselék zsoldosokat hoztak, akik még a templomokat is feltörték és kirabolták. Egész csomó katonai jelentés és szabályzat maradt ránk, melyek szerint a császári zsoldosok már reggel az italharcnak ereszkedtek, s a fenés bor miatt éjjel-nappal részegesek voltak.

Úgy éltek ezek a szeszes italokkal, mint a jól megéhezett ember a kenyérrel.

A magyarság között a XVI. században jobbra az urak és a végbeli vitézek ittak mértéktelenül. Maga a nép csak később követte példájukat. Innét van, hogy törvényhatóságaink legnagyobb részt csak a XVII. században kezdik meg a harcot a részegesek ellen. E harcban a papság megelőzte a törvényhatóságokat. Egész csomó oly prédikáció maradt ránk, melyeknek szerzői a részegséget ostorozzák. A nevezetesebbek közül megemlíthetjük Pázmány Pétert, aki szerint a részegség minden bűnnek a bölcsője és kútfeje. Pázmány szerint a „haza szabaddulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogyha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét, és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittanak Magyarország szabadulásáért, nem kellene vízözön sem a török veszedelmére, mind borban halnának meg”.

A jó Szenczi Pál *A részegesek jajos pohara* címen adta ki prédikációját, melyben nagy erővel ostorozta a részegséget, s kimondotta, hogy ég és föld szenved a részegesek gonoszságát.

Egy másik derék prédikátor: Szentpéteri István a *Hangos Trombita* című munkájában, amely mennydörgős tanítás volt a részegesek részére, a többi közt ilyen kifakadásokat bocsátott a szelek szárnyára: „Aki mértékletességet, józanságot követ itt Magyarországon, nincsen annak kenyerere... A magyar tanács délig fejfájó, szédelő, délután részeg.”

Ugyanő így kiáltott nemzetéhez: „Vagyon hangos trombitám, melyet oh vajha valaha megfuvallhatnék a részegeskedésnek hagymázától megkámporodott fejű magyar világnak... Kiálts hangos torokkal, ne kedvezz. Mint a trombita, emeld fel a te szódat, és mondd meg az én népemnek az ő vétkét, és Jákob házának az ő bűnét.”

Az egyházfi férfiak csak ostorozták azokat, akik Bacchusnak és Silenusnak áldoztak, a törvényhatóságok ellenben büntették is. Azonkívül mindent megtettek, hogy a korcsmák és a bormérő pincék idejében zárva legyenek. Országos szokás volt nálunk, hogy mikor a takarodót megharangozták, avagy mikor az estvéli dobolás megesett, minden italmérő helyet be kellett zárni. Télen esti nyolc, nyáron kilenc órakor kellett ennek megtörténnie. Istentisztelet alatt sem volt szabad bort mérni. Vasár- és ünnepnapokon pedig a muzsika és tánc volt tilos. Mivel a legtöbb ember rovásra itta a bort, a törvényhatóságok korlátozták a korcsmai hitelt. S aki tartozását nem fizette meg, megbotozták. Debrecen városa például a következő végzést hozta: „Az, kiknek rezidenciájuk s jószáguk nincsen, bíró uram hozassa maga eleiben, s ha az város borát megitta s nem fizethet, solvat de dorso si non de bursa.” Azaz, ha az erszényéből nem fizet, fizessen a hátával! Van ilyen törvényhatósági végzésünk is: „akik nem dolgoznak s mégis isznak, mint valóságos tolvajok elfogattassanak; ilyeneknek bort adni nem szabad”.

Abaúj megye 1614-ben a szepsi vargákra mód nélkül megharagudván, kimondotta, hogy *a szepsi vargák igen kamacsok; „ideo az mi vármegyénkben levő falusiak és mezővárosiak, sehol az szepsi vargáknak bort pénzért ne adjanak”*.

Az italmérést korlátozó sokféle rendelet hadilábon állott a városok és a földesuraknak érdekével. A városoknak és a földesuraknak fő jövedelmi forrásuk ugyanis a bormérés volt. Ezért egész csomó rendelet hagyta meg, hogy a korcsmákban elegendő bor legyen. Az udvarbírák is utasításul kapták, hogy a korcsmák üresen ne álljanak. A falvakra kivetett bormennyiséget a falu népének már csak azért is meg kellett innia, mert máskülönben készpénzzel kellett a földesurat kielégítenie.

Egyszóval az érdekelt felek egyrészt korlátozták az italmérést, s büntették a részegeseket, másrészt meg rajta voltak, hogy minél több bor folyjon a csapon.

Ami a részegesek büntetését illeti, már a XVI. század első felében találkozunk törvényhatóságokkal, melyek a mértéktelen ivást szigorúan tiltották és büntették. Körmöcbánya tanácsa például 1537-ben kimondotta, hogy a vedelés (sauffen) szigorúan tilos; mert a részegség minden emberi ész, értelem és erkölcs megfosztása, s a részegesekből úgy ömlik a különféle véték, mint a szökőkútból a víz!

Besztercebánya 1563-ban már a papság mértéktelen ivása ellen is végzést hozott („Hinausstellung des überflüssigen Weinsauffen”), s ebben kimondotta, hogy nemcsak helyben, hanem minden városban gúnyosan emlegetik a papság ivását, s félő, hogy a nép is követni fogja példáját!

Nagybánya városa 1661-ben a következő végzést hozta: *„A sélyei prédikátor a részegséget elhagyja, s az Isten székiben úgy föl ne álljon, az hosszas, unalmas könyörgést elhagyja, lakodalmakban is magát jól viselje”*.

Kolozsvár városa már 1585-ben perpetuumban (örök végzésben) mondotta ki, hogy esti nyolc óra után bort mérni és adni senkinek sem szabad. Három évvel később pedig megtoldotta e rendeletet azzal, hogy a rikoltozókat, a dőzsölőket és részegeseket harangozás után az örök tömlőbe vigyék, s a bíró ítélje el őket.

Ilyen és hasonló rendelkezést a XVII. században majd minden törvényhatóságunk adott ki. A részegség büntetése majd mindenütt a ketrecbe (kalodába) való zárás és a megbotozás volt. Aki borittában, részeg korában még szóbeli mocskolódásra is vetemedett, vagy aki megke-ményítette magát a szófogadatatlanságban, azt bizony néha úgy megbotozták, hogy elbágyadott az ütés mián.

Kassa városa 1616-ban megállapította, hogy a deákok éjjel igen kezdettenek sétálni, részegeskedni és táncolni. Egy évvel később írta a tanács a polgárokról: „Farsangolnak, csillaggal járnak, sőt még asszonyi állatok is éjjel farsangolnak, férfúi ruhába öltöztvén, karddal járnak! Mely dologért az Úristennek haragja száll reánk, ha elszenvedjük.”

Ezért a tanács az ilyeneket a cirkálókkal elfogatta, és keményen megbüntette.

A székely statutumok szerint az éjszakának idején dőzsölőket, ordítókat kalodába üttették, s ott tartották.

Mivel a korcsmai dőzsölés muzsika nélkül nemigen eshetett meg, a cigánynak nagy keletje volt. Nem is került sokba; mert két máriásért egész napon át vonta. Debrecen például 1610-ben tizenöt napi fogházzal büntette azt, aki muzsikáltatott, s a muzsikásokat is kalodába tétette. 1719-ben pedig egy Hatházi nevű embert, amiért a tilalom ellen hegedült, azzal büntették, hogy hegedűjét a farán furatossal (büntető lapáttal) összetörték.

Régi szokás szerint falugyűjtéskor és céhgyűlés idején inni is szoktak. Ez is tilos volt, s ha valaki a céh gyűlésekor vagy más összejövetel idején megrészegedett, nemcsak ő, hanem maga a céh is a törvény színe elé került. 1604. évben Komáromban Kelemen György az imbolyogva hazatartó Csonthó Gáborhoz így szólott: „Hol lakozál?” „A jámbor szabókkal” - felelé Csonthó. - „Elég istentelenekkel ittál - felelé Kelemen uram -, ha azokkal ittál.”

Ebből aztán hatalmas per keletkezett; mert a becsületes szabócéh nem hagyta magán a gyalázatot.

Debrecenben is volt ilyenforma eset. Egy fazekasmester 1669-ben részegség miatt a törvény elé került, s ott a hitit tette le, hogy többet bort nem iszik, és az eklézsiát megköveti. A fazekascéh is megidézttetvén, a tanács kimondotta: „Kérdjék meg, miképpen és ki itatta s részegítette meg a fazekasmestert. Annakutána az törvény eligazítja dolgát, s az tisztas céh gyalázatlanban nem marad más ember vétkeért.”

Még a hivatalos viselő személyekkel is megesett, hogy a sok italtól alaposan eláztak. Rozsnyó városa 1603-ban kimondotta, hogy aki a bíró lakomáján illetlen és részeg, tizenkét forint büntetést fizet, s a pénzt Isten nevében igyák meg a többiek!

Kassa városa jelentette 1630-ban: „A hadnagy helyében mást kell keresni, az ki józanabb és érdemesebb volna az mostaninál.” Ugyanekkor a *kapudeákat* és a *koldusbírókat* is elcsapták a nagy borital miatt.

Debrecen tanácsa szabályozván a vőfélyi tisztet, kimondotta, hogy ha a vőfély a lakodalomban lerészegszik, a gazda 1 forinttal büntetheti őt.

Ugyanitt a polgárság a titokban ivó deákokat az utcán e szókkal szokta fogadni: „*Kád alá deák.*” A deákok panaszára a tanács eltiltotta „e mocskos szót”.

Régi magyar mondás szerint asszonyfán is elkél a bor, azaz, hogy az asszonyok is jó kedvvel megisszák a bort. Szentpéteri uram tanítása szerint asszonyaink: „...akármely nagy bilikum vagy duska töltsék számukra, de megivásától nemigen irtóznak, sőt a férfiakkal a boritalban ugyan csatáznak, s nagy iható torokkal kérkednek: úgy megiszom a bort, mint a vizet”.

Városi jegyzőkönyveink igazat adnak Szentpéteri uramnak. Egész sereg olyan asszony büntetéséről szólnak, akik mód nélkül elmerültenek az italban, úgyannyira, hogy sokszor nem is reflektálhatták magukat, hanem idestova heverték!

A részeges asszonyokat természetesen csakúgy büntették, mint a férfiakat. Kecskemét város jegyzőkönyvében olvassuk például, hogy Bodri Kata, Csira Pila és Bálint Pöre kofák irtóztató korhelyek lévén, mindegyikre negyven-negyven botot verettek. Fogaras megye a részeg asszonyt első ízben egy forinttal büntette, másodszor megcsapatta és ketrecbe záratta.

A XVII. században és a XVIII. század elején a törvényhatóságok mindig sűrűbben és sűrűbben bocsátják ki a rendeleteket a részegesek ellen. Tehát bizonyos, hogy a korhelykedés nem szűnőben, hanem növekedőben volt. Ennélfogva a testi fenytést is súlyosbították. Kecskemét vidékén a pásztorokra, akik csobolyával hordották a bort a csárdákból, negyven botot verettek. Szentes városa mindazokra, akik korhelykedés céljából kóboroltak, harminc pálcát ültetett. Gáspár Péter részegen éjjel azt kiáltozta, hogy jön a török! Komárom tanácsa ezért „kegyelemből” száz botütésre ítélte őt. Debrecen város Turi Jánost, aki részegen lámpás nélkül kóborolt, a nyakvasnál levonatta, s a fúratossal hatvanat veretett rá.

Borsod megye 1683-ban kimondotta, hogy a részegség minden bűnnek a kútfeje. Ezért aki szántsándékkal a részegségnek adja magát, akármely nap és helyen is, mindannyiszor keményen megcsapattatik. Éjszaka - mondja a rendelet - mindenki józanon és csendesen

járjon. Nyugodalomra való harangozás után a korcsmárosok senkinek sem adhatnak bort. Aki muzsikáltatja magát, a muzsikással együtt keményen megpálcáztatik. Gömör megye 1690-ben meghagyta a kapitányoknak, hogy az éjjel dorbézolókat fogassák el, s keményen büntessék. Pozsony, Vas, Szepes, Esztergom, Abaúj stb. megyék szintén ilyen rendeleteket adtak ki. Kraszna megye még 1718-ban is ilyen végzést hozott: „Részegeskedő, részegségében ujjongató és kiáltozó, vasárnap reggeltől estvéli harangozásig a nyakló-kalodába tartassék.” Kecskemét városa 1773-ban determinálta, hogy „minden csapszékből a muzsikások vasárnap és ünnepeken tíz órákor, és minden asszonyok is hazatakarodjanak tizenkét korbács büntetése alatt. Köznapokon pedig sem muzsikások, sem asszonyok takarodó harangozás után a csapszékben ne találtassanak hasonló büntetés alatt”.

Törvényhatóságaink illetően végzései seregével maradtak ránk. Állandóan küzdöttek a részegeskedők ellen, de ezt a csúnya bünt teljesen kiirtani nem tudták.

BALÁZSDEÁK ISTVÁN

Fél századnál tovább Eger vára volt vitézségünk és emberségünk igazi iskolája! Aki a magyar vitézi kor mesés világát akarja papírra vetni, annak szeme Eger vára felé forduljon. Itt éltek legjobb vitézeink. Ide gyülekeztek a harcon forgott vén vitézek s a hírnévre vágyó ifjak egyaránt; mert tudták, hogy Eger vára a legjobb vitézi iskola. Hiába tiltotta a király a vitézeket a harctól; hiába szabott a küzdőkre súlyos büntetést: Eger lelkes népe soha vesztet nem maradt. Vitézei harmadhatáron is túljárnak, száguldanak, lest vetnek vagy lest hárítanak, vásárt ütnék, utat állnak, portyáznak szünet nélkül. Túrnek és szenvednek, hogy vitézi hírüket és nevüket növeljék. El nem alvó lelkesedés, heves önbizalom és dagadó gőg úzi őket a zöldbe borult mezőkre: a vitézi próbák helyére, s keresik a viadalt. A tábor moraja, a hadak üvöltése az ő legkedvesebb zenéjük. Földi öröm, nő szerelme, gyermekek zokogása vissza nem tartja őket a halálos viadaltól. Nem félik, hanem keresik a veszedelmet. Hiszen azt tartották, hogy nincs szebb elmúlás a vitézi halálnál, nincs szebb temetőhely a virágos mezőnél.

És Eger küzdő népe a maga lelkesedését, hazaszeretetét ezernyi szívbe beplántálta. Tőkét teremtett, példát adott a kezdőknek. Így fél századnál tovább nemzeti életünk fáklyája volt. Lantosaink s hegedőseink az egriek dicsőségét énekelték. Ott Eger várában vitézkedett a végbeli élet legtisztább visszhangja; Balassa Bálint. És énekelte az egrieknek a végbeli élet gyönyörűségeit; zengte a hazaszeretet szívből fakadó hangjait, s dalolta a szerelem virág-énekeit.

Még a török énekesek és lantosok is dalt zengtek az öveiknek az egri vitézekről, hogy saját vitézeikbe lelket adjanak.

Az egri vitézek bátorsága, vakmerősége és haditudása az ellenségben is félelmet és bizonyos tiszteletet keltett. Az egykorú levelekben olvashatjuk, hogy a szomszédos török véghelyek legjobban az egriektől tartottak. A budai basák a legtöbb panaszt az egriek ellen emelték. Nagyobb csatákban, ahol öt-hat magyar végház népe küzdött, a törökök csak az egriek zászlóját kémlelték, s ha meglátták azt, a harci kedvük egyszerre alább szállott.

Országos nevű vitézek s hősök vezették az egrieket. Alig van végházunk, amely oly sok kiváló főtisztet tud fölmutatni, mint Eger vára. Dobó és Mecskey szelleme uralkodott itt állandóan. S ez a szellem lelket adott minden vitézbe, aki Eger várának kenyerén élt.

Régi magyar szokás szerint eleinte Eger várában is két várkapitány állt az őrség élén. Ez a szokás még Dobó távoztával is megvolt. Az 1557. évben próbálnak ezen változtatni. Ez évben Zárkándy Pál és Székely Miklós voltak Eger várának kapitányai. A király azonban Kisserényi Mihályt kívánta egri kapitánnyá tenni. Írt is az egri kapitányoknak, adnák véleményüket, alkalmas ember-e ezen tisztségre Kisserényi? Zárkándy és Székely kapitányok a kérdésre azt felelték, hogy ők Kisserényi Mihályban semmi katonai erényt nem ismernek! *Eger várába hadban jártas, harcon forgott és tudós vitéz kell, s nem olyan, mint Kisserényi, aki a szülői házban nevelkedett! A hadiismereteket csak a végházakban s a főurak kastélyaiban lehet megszerezni!*

És Eger várának élére nem Kisserényi, hanem Zolthay István, korának egyik legkiválóbb vitéze került. Ő már eddig is Egerben szolgált mint huszárkapitány, s híre-neve országsszerte ismeretes volt. Verancsics püspöknek az érdeme, hogy ő került Eger élére.

Zolthay kapitánysága alatt kezdé meg a vitézi pályáját Balázsdeák István. Mint ifjú került Eger várába, s mint lovasfőlegény kezdte meg a szolgálatot. Jőnevű katonai családból származott. Atyja Gyula várának volt egyik huszára. Vitézségeért 1563-ban címeres levelet is kapott. Az 1566. évi ostromkor hősi halált halt. Fivérei meg Temesvárott pusztultak el. A családi birtokuk török kézre kerülván, a fiatal Balázsdeák Istvánnak kardjával kellett kenyerét megkeresnie.

Ha valahol, úgy Eger várában napról napra láthatta, minő vidám szívvel és mily nagy lelkesedéssel mennek a katonák a vitézi próbákra. Itt láthatta a halálos bajviadalokat és a kopjatöréseket. Láthatta, minő örömmel fogadják a csatáról visszatérő hősöket. Hallhatta, mint éneklik meg őket a lantosok és a hegedősök. S mivelhogy amúgy is nagy hajlandósága volt a vitézi élethez, alig várta a napot, mikor ő is próbára teheti karja erejét; mikor ő is kopját törhet a török vitézekkel. Erre az alkalomra nem sokáig kellett várnia. Abban az időben a végházak egyúttal vitézlő iskolák is voltak, ahol az ifjak jövő pályájukra készültek. S amint némi ügyességre tettek szert, a harcon forgott és tanult vitézek vitték őket a próbák helyére: a zöldbe borult mezőkre. S aki gyönyörűségét találta a viadalban, az Eger várában ugyancsak kivehette a maga részét. Hiszen alig múlik el nap, hogy az egriek valamit ne próbáljanak. S minél több siker koronázta vállalkataikat, annál vakmerőbbekké lettek. Jókedvükben olykor a leghihetetlenebb dolgokra vállalkoztak. Jó kémeket tartottak a török végházakban, s így a török vitézek minden mozdulatáról idejében értesültek. Tudták, hol szednek a törökök adót. S ha megszédtek, az egriek elvették tőlük. Ha imitt vagy amott török sokadalom volt, az egriek onnét el nem maradtak. S nemcsak a portékát, de a kereskedőket is magukkal hozták. Ha Egerben hús dolgában hiány mutatkozott, a vitézek 30-40 mérföldre is elmentek, hogy a törökök juhait Egerbe hajtsák. És zsákmány nélkül ritkán tértek haza.

A budai basák levelei, aztán a török végházak főtisztjeinek jelentései tömve vannak az egriek efféle csintalanságaival. Mondanunk sem kell, hogy Balázsdeák sem ült otthon, amikor a vitézek az effélére indultak. És hivatalosan jelentették róla, hogy már ifjúságában sok és kiváló hóstettet vitt végbe.

Háború volt-e vagy békeség, azzal az egriek édeskeveset törődtek. Ők nap nap után kijártak. Ily módon merész kalandozásaikkal egyrészt zsákmányt szereztek, másrészt meg Eger várától távoltartották a törököket. Maga a budai basa: Musztafa írja 1576-ban Rudolf császárnak: „*Az egriek azt mondják, hogy ők nem tudják, vagyon-e frigy, avagy nincsen?*”

Mágochy Gáspár, Torna, Heves és Borsod megye főispánja megválván az egri tiszttől, a hős Forgách Simon, a XVI. század egyik legkitűnőbb magyar vezére került Eger élére. Az ő idejében az egriek kalandozásai és merész vállalatai napról napra gyakoribbak lettek. A sok közül csak néhányat említünk itt.

Az 1567. évben Szőcs Gergely egri huszár főlegény arra vállalkozott, hogy elhozza vagy ellopja a leggazdagabb budai zsidó kereskedőt. Szőcs formális szerződést kötött Forgách Simonnal. Ez utóbbi ugyanis kikötötte, hogy az elhozandó zsidó sarcának egyharmada az övé leendő. És Szőcs Gergely néhány jó huszárral Ráckevére ment, s nemsokára kötve hozta Egerre a gazdag Mojzes zsidót Budáról. Musztafa budai basa levele szerint a szegény Mojzest úgy lopták el a huszárok. Hasztalanul követelte vissza a zsidót; hiába küldtek Egerre vegyes bizottságot, az elloptott Mojzest nem találták ott. Ő szegény csak akkor került elő, amikor a tízezer forintnyi sarcát lefizette az egri huszároknak.

Közben az egri vitézek folyton azon igyekeztek, hogy Eger várának tartományát lehetőleg gyarapítsák. És egymás után foglalgatják el a hódoltsági falvakat. S amit egyszer elfoglaltak, azt többé nem eresztették más kézre.

Musztafa basa az 1569. év őszén amiatt panaszkodott Miksa királynak, hogy az egri vitézek megütötték a tiszavarsányi országos vásárt (sokadalmat), és az ott fölhalmozott portékán kívül huszonegy árus töröknél többet vittek magukkal.

Az efféle kalandok természetesen napról napra ismétlődtek. Az egri vitézek vakmerősége már annyira ment, hogy 1573. március 22-én hódoltató levelet bocsátottak a Pesten lakozó polgároknak! Gondolhatjuk, minő harag fogta el a budai basát, mikor e hetyke hódoltató-levelet olvasta!

Az efféle dolgokban, s főleg a merész portyázásokban Balázsdeák mindig részt vett. Az ő fáradhatatlan küzdésének s tiszttársai vakmerőségének köszönhetően, hogy az egri vártartomány száznál több hódoltsági faluval gyarapodott. Mivel a végbeli szokás szerint az efféle falvakat a győztes vitézek közt szokták elosztani, az 1572. évben Balázsdeák is megkísérelte, nem kaphatná-e meg azokat a községeket, miket ő kényszerített magyar adózásra. Kérését az udvar nem teljesítette.

Az 1574. évben azonban újra próbát tett. A maga, valamint Sárközy Mihály, Palotay Miklós és Kövesdy Bertalan hadnagy társai nevében újra a királyhoz fordult, s arra kérte, hogy Győrt, Berényt, és Tatárszállást adományozná nekik. E falvak - úgy mond - Gyula várához tartoztak, de ők a töröktől visszafoglalták, és adózásra kényszerítették. Bár kérésüket Rueber kassai generális is támogatta, a király mégsem hajolt kérésükre. Pedig Rueber élénken leírta a lovasság nehéz helyzetét. A huszároknak - úgy mond - alig van pihenőjük. Folyton nyeregben ülnek, s oda sietnek, ahol a török portyázgat. Szünet nélkül ide-oda kell száguldozniuk, mert ők védelmezik a királyi területet. A szegények bizony nagyon rászolgáltak arra, hogy fizessék őket.

Bár a király semmibe sem vette az egri főtisztek kérését, ezek nem veszítették el a kedvüket. Tovább is küzdöttek, s a legmesszebb fekvő vidékekre is elszáguldottak, hogy a sorsukon valamit lendítsenek. Az 1576. évben például Bács tartományában oláh falukat hódoltattak, állítván, hogy azok Eger várához tartoznak. Musztafa budai basát éktelen harag fogta el, mikor a hódoltatásnak hírért vette. Hiszen - írja - azok a faluk Egernek hírért sem hallották! „Efféle alávaló *lovász-csepkéket* - írja a basa Bécsbe - eltiltsen minden afféle méltatlan kívánságoktól.”

Hallották az egriek, hogy Haszán basát szép kísérettel most viszik a füleki tisztké. Az egriek erre Újszásznál lesbeállottak, Haszán basa ráment a lesre, s az egriek kit levágtak, kit meg elvittek. A basa ösvérei a sok drága portékával és pénzzel együtt az egriek kezére kerültek.

Musztafa basa ezt a szomorú hírt december 2-án jelenti Bécsbe. Kilenc nappal később már azt írja, hogy az egriek Szolnok alá száguldottak, s a füvelő lovakat mind elvitték.

A következő évben, alighogy az idő kinyílt, az egriek már munkához láttak. Április 14-én jelenti a budai basa Ernő főhercegnek, hogy az egriek Jászberényhez közel lest vetettek, s a palánk alá száguldót bocsátottak. A törökök rámentek a lesre, s az egriek egy részüket levágták, a többi pedig magukkal hurcolták.

Az 1580. évben alighogy a mező zöldbe borult, az egriek már künt voltak, s aztán kalandoztak a tél beálltaig. Preyner követsége épp Budán volt, mikor jelentették, hogy az egriek Gyöngyöst megtámadták. A szolnoki bég, aki merész támadásaival sok gondot adott a mieinknek, ez év nyarán kétezer emberével portyázásra indult. A mieink megtudván ezt, Nádudvarnál lest vetettek neki. Ott volt a lesben Balázsdeák István négyszáz lóval, Báthory kétszázal és Geszty Ferenc a diósgyőri haddal. A törökök rámentek a lesre, s a mieink hősi harcban négyszázat elfogtak és háromszázat levágtak közülök. A lesvetést Geszty Ferenc vezetésén, a

magyar sereg neki ajándékozta a rabbá esett Ali béget, akiért aztán Geszty kapitány tizenegyezer aranyat kapott.

A következő évben Ali basa már a tavasz kezdetén (április 15.) jelentette Bécsbe, hogy az egriek semmibe sem veszik a frigyet. Kollonics főkapitány írott parancssal küldé ki rablásra Zolnoky Mojzest és Kevély Györgyöt. A csatázó legényeknél lévő parancs Ali kezére kerülván, ő azt a bécsi király Budán időző követének is megmutatta.

Az 1582. év tavaszán a szolnoki bég Ónod és Diósgyőr közt nagy sereggel pusztította a falvakat. Az egriek egyesülván az ónodi, diósgyőri és kassai vitézekkel, a szolnoki bég hadát rútol elverték. Petheő szerint 1500 török esett el a csatában, és 18 zászló került a győzők kezére. E véres csatában különösen kitüntette magát Borbély András lovas-hadnagy. Igazában az ő hősi rohama döntötte el a csatát.

Ugyanez év november havában jelenti a budai basa, hogy Borbély András, Sárközy Mihály és Balassa Bálint hadnagys Egerből sok lovaggal kijöttek, s Berényt megtámadták. Sok törököt levágtak, sokat meg elvittek.

Az 1583. évben a budai basa kevesebb panasszal állott elő. Úgy látszott, hogy az egriek s a szomszéd végházak vitézei valami miatt nagyon elkeseredtek. A hivatalos jelentések szerint az elkeseredés oka a nagy fizetetlenség volt. A katonaság nyomorgott, s olyan állapotban volt, hogy jó szerrel ki sem indulhatott. 1583. március 21-én a kassai generális is megírta Ernő főhercegnek, hogy Egerben igen rossz viszonyok vannak. Valamit tenni kell, hogy a nagyobb baj elkerülhető legyen. *Balázsdeák nincs Egerben.* Őt ugyanis az egész lovasság egyhangúlag az országgyűlésre választotta föl, hogy a vitézek nyomorúságát előadja őfelségének. Rákóczi Zsigmond szendrői főkapitány is búcsúzófélben van. Betegsége miatt nem akar tovább maradni. A kállói kapitány: Csapy Kristóf szintén távol van. Így állván a dolog, ha az ellenség neszét veszi, könnyen baj támadhat.

Szerencsére nagyobb baj nem történt. Amint a rózsa kivirágzott, az egri vitézek ismét a zöldbe borult mezőkön száguldoztak.

Amint Balázsdeák visszaérkezett, nagyobb kalandra is vállalkoztak. Szinán basa jelenti 1584-ben, hogy az ellenség „Egernél elővette magát és egynéhány kopját ottan föltámogattanak, az mieinket kicsalogatni. De hogy az miféléink erős lesre akadtanak és azt eszekbe vették volna, visszatérének és kárvallás nélkül elmentenek.”

Ugyanez évben az egriek a szomszéd végházak vitézeivel együtt Szentmiklós alá száguldottak, hogy a törököket onnét kicsalják, s hogy a túri vásárt megüssék.

Ha e vásár megütése nem is sikerült, azért a végbeliek nem hagytak föl e tervvel. A következő év augusztus 24-én volt a nagy sokadalom (országos vásár) Turán. Maga a szolnoki bég őrizte a vásárosokat. A mieink idejekorán fölkészültek a vásár meglátogatására. Az egriek 300 lovassal és 200 gyaloggal indultak ki Balázsdeák István vezetése alatt. A kállóiak, kassaiak, a tokajiak és a szatmáriak is csatlakoztak hozzájuk. A bevett szokás szerint történt meg a *vásárütés*. Azaz, hogy a sereget három részre osztották. Az első sereget az egriek és a kassai huszárok alkották. Ezek azonnal a szolnoki bég hadára rontottak és megszalasztották. Aztán az egyesült sereg a vásárosokra rontott. A zsákmányt 150 kocsira rakták, és a 137 török rabbal együtt lóhalálban siettek hazafelé. Otthon aztán megejtették a szokásos kótyavetyét. S így a vitézek jó ideig eltengődtek azon, amit kardjukkal szereztek.

Az 1588. évben történt a szikszói véres csata. A törökök nagy erővel jöttek Szikszó alá. Amint az egriek ennek híret vették, azonnal lóra ültek. A szomszéd végházak népéből is sokan csatlakoztak hozzájuk. Részt vett a csatában a hős Homonnai István is a maga huszáraival. A mieink serege még így is jelentéktelen volt a törökök hadához mérten.

A magyarok seregét Rákóczi Zsigmond főkapitány vezette. Az egykorú költő írja:

*Mint az juhok az jó vezér-pásztortúl:
Úgy függének az Rákóczi Zsigmondtúl
És az vitéz Homonnai Istvántúl.
Vitéz hadnagy Balázsdeák Istvántúl.*

A támadás a mieink részéről történt. Az egykorú jelentések szerint az egriek előljártak a véres küzdelemben. Amint a törökök fölismerték az egriek zászlóit, azonnal jelentést tettek vezéreiknek. És a „*két béget kiverte a félsz-szeplő*”. A túlnyomó erővel szemben azonban a mieink nem boldogultak. Homonnai István rabbá esett. A törököknek a vitéz Zsoldos Ferencet is sikerült elfogniuk. Már-már teljesen elszéledőben volt a magyar had, mikor Balázsdeák István összegyűjti a lovasságot, és sötét éjjelen nyolcszáz lóval új támadást kezd.

*Vitéz Balázsdeák István felszóval:
Hozzá, hozzá! - kiáltja nagy torokkal
És ő maga az kétélű pallóssal
Vitézmódon forgódik katonákkal.*

Balázsdeák lovasainak támadása oly heves volt, hogy csakhamar megingott a török had. A mieinknek sikerült a török táborba rontaniuk. Balázsdeák aztán az elfoglalt seregbontókat és ágyúkat a törökök ellen fordította. Nagy zűrzavar és öldöklés támadt. A törökök már csak menekvésre gondoltak. Ki merre utat talált, arra szaladt. A győzelem teljes volt. A rabokat - köztük Homonnai Istvánt is - kiszabadították. Az egriek nagy zsákmánnyal, 13 török zászlóval és 110 török fejfel tértek haza.

A szikszói győzelemnek hamar híre futott. Mindenfelé tedeumot tartottak. Magyar és német költők énekelték meg a csata hőseit. Magasztalták ezt is, azt is, csak Balázsdeák érdemeiről hallgattak. S ő szokott szerénységével nem tolta magát előtérbe. A magyar történetírók kivétel nélkül Rákóczi Zsigmondnak tulajdonítják a győzelmet. Az egykorú iratok azonban más-képpen szólnak. A magyar tanácsosok, köztük a hős Forgách Simon is, magának a királynak is megírták, hogy a fényes győzelem főképpen Balázsdeák István érdeme. „Ebben a csatában - írják a tanácsosok - Balázsdeák István egri vicekapitány oly bátran és frissen viselte magát, s annyi tüzellel intézte a dolgot, hogy mikor a csata éjjel megújult, ő elfoglalván az ellenség ágyúit, valamint egész táborát, az ágyúkat az ellenség ellen irányoztatta, aztán *kevesed-magával* a csata végéig helytállott. *Csakis így győzhettünk.*”

A szikszói fényes győzelem után Balázsdeák István mások biztatására végre ráadta magát, hogy annyi évek hű szolgálata fejében jutalmat kérjen. Túlságos szerénysége és igénytelensége eddig nem vitte rá a kérésre, de most a főtisztek és a főméltóságok biztatták őt arra, hogy forduljon öfelségéhez.

Balázsdeák folyamodásában nem dicsekszik érdemeivel, nem említi véres harcait és sikereit, de megírja, hogy édesatyja és rokonai Gyula és Temesvár védelmében a hazáért haltak hősi halált. Minden birtokuk a török kezére jutván, ő a kardjával kereste idáig a kenyerét. Most azonban teste már sebekkel van borítva, s a folytonos küzdelem nagyon megviselte. Család-

járól is gondoskodni kellene. Kéri tehát a maga számára a kecskeméti (aranyhomokai) részjóságot.

Balázsdeák ezen folyamodását egész csomó főember támogatta. Csak ezeknek az írásából látszik igazában, hogy minő ember volt Balázsdeák. Az egri káptalan tagjai együttesen írják például róla: Balázsdeák István vén vitéz! Talpig ember, aki *minden erények fényével ékes! A hadi tudományokban való jártassága, erénye, tekintélye és szerencséje oly nagy, hogy mindnyájunknak véleménye szerint e téren kevés ember vetekedhetik véle. Más gyönyörű tulajdonságai is vannak. A veszedelemben bátor, a munkában fáradhatatlan, a cselekvésben serény, a végrehajtásban gyors, az előrelátásban tanácsos elméjű. E kiváló tulajdonságainak fényes bizonyítéka a mostani szikszói győzelem. Ezt az egész hadsereg Isten és a főkapitány után egyedül neki tulajdonítja. Szerénysége, hűsége, derekassága, ébersége és nagylelkűsége fényes bizonyítékul szolgálnak mellette.*

Balázsdeák István szerénységét mutatja az a körülmény, hogy nem egyedül a maga részére kért birtokot. A Békés megyei Győr és Berény helységeket ugyanis a maga és két tisztársa: Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan részére kérte. A maga számára pedig a kecskeméti részjóságot kérte, melyért Rákóczi Zsigmond 4000, Bódy Menyhárt pedig 7000 forintot ígért volt már.

Balázsdeák 1589-ben megkapta ugyan Győrt és Berényt, a kecskeméti jóságot azonban nem adták neki. Mivel a nevezett két falut közösen bírta Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan hadnagykokkal, sok kellemetlenséget és viszálykodást vont magára.

Némi kárpótlást nyert ezzel szemben akkor, mikor a király kinevezte őt a jászok kapitányának.

Mivel úgy e tisztet, mint az egri vicekapitányságot a legnagyobb meglepedésre viselte, a magyar tanácsosok a hős Forgách Simon generálissal egyetemben 1592-ben azt ajánlották öfelségének, hogy Balázsdeák érdemeit Kondoros adományozásával jutalmazza. A magyar tanácsosok ez alkalommal is elhalmozták Balázsdeákot magasztalásokkal.

Balázsdeák István már 1588-ban is, de még később is több ízben viselte az egri főkapitányi tisztet is. Üresedés alkalmával, valamint a főkapitány távollétekor ugyanis ő vitte ezt a tisztet is.

Az alatt az idő alatt, míg Balázsdeák Egerben helyettes főkapitány volt, a törökkel való harcok nem szüneteltek. A lovagok, amikor az idő szenvedte, ki-kijártak portyára, várszállásra vagy lesvetésre. És jobbra szerencséjével jártak. Nemcsak zsákmányt, de sok török rabot is hoztak magukkal. És folyt a kótyavetye, és árusígtatták a török rabokat. Akik jó rabot akartak szerezni, csak Balázsdeák kapitányhoz fordultak. Így tett Károlyi Mihály is, akinek aztán Balázsdeák ilyen választ adott:

„Az rabok felől az mint ír kegyelmed, én most is azon ember vagyok, az mint azelőtt kegyelmednek megírtam. Én kegyelmedtől meg nem tartom, hanem kegyelmeddel közlöm őket, ha kegyelmed akarja. De mindenestől is az rab csak kettő, azok is igen drágák, nem fő rabok peniglen, hanem bizony rosszak... Az egyik százkét forint ára, a másik hetvenkilenc...”

Balázsdeák Istvánnak életében ezek az évek voltak a legszebbek. Nemcsak dicsőség, de egyúttal közszeretet vette őt körül. Az egriek például egyhangú fölkiáltással őt választották meg követüknek az országgyűlésre, hogy ott a végbeliek kívánságait és panaszait előadja. Gondolhatjuk, hogy az országgyűlésen is örömmel látták őt; hiszen akkor már országosan ismert neve volt!

Az egri vitézek jó híre és neve országosan ismert lévén, aztán meg jobb fizetés is járván ott, könnyű megértenünk, miért siettek oda mindenfelől a próbált vitézek. Valószínű, hogy a nagy költőt: Balassa Bálintot is az egriek jó híre csalta oda. S a költő méltónak mutatta magát a legjobb egri vitézekhez. Hiszen tudjuk róla, hogy „tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben, s annyi-szor részesült az győzedelmekben”! S hány-szor és hány-szor vett részt Balázsdeákkal egyetemben a portyázásban, a vásárütésben és a várak aljának megszágulásában? Saját katonái, akik kardja alatt szolgáltak, hősnek mondják őt. S Balassa Bálint meg is érdemelte e nevet; mert hiszen ő is hozzájárult ahhoz, hogy az egriek vitézsége az egész országnak például állíttatott. S ennek a vitézségnek ő adott aztán szebbnél szebb hangot a végbeliekről szóló verseiben. Ő énekelte a többi közt:

*Egriek! vitézek! végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli;
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva légyetek immár ti!*

Az igazi vitézségnek és az önfeláldozásnak kimutatására nemcsak a győzedelmes csaták alkalmasak. Gyakran a csatavesztésekben több alkalom kínálkozik az ilyesmire. Az egri vitézekkel is megesett, hogy portyázás közben túlnyomó számú ellenséggel találkoztak. S ők ilyenkor sem adtak hátat az ellenségnek, hanem jó hírnevükhöz méltóan küzdöttek az utolsó emberük elestéig.

Az 1592. év nyarán a szolnoki, a hatvani, a füleki, a gyulai és a jenői bégek elhatározták, hogy a sok kellemetlenségért bosszút állnak az egrieken. Ki is indultak, és Szikszó táján kezdtek gyülekezni. Prépostvári neszét vevén a törökök rezgélődésének, azonnal jelentést tett a szomszéd végházaknak. Jöttek is vitézek úgy Kassáról, mint Diósgyőrről és Kállóról. A magyar had azonban elenyésző csekély volt a törökök seregéhez mérten. Úgy látszik, Prépostvári főkapitány vezette a mieinket. Vele volt Balázsdeák István is próbált lovasaival. Mivel a mieink szégyennel nem akartak visszavonulni, megtámadták a török sereget a Szikszó táján fekvő domboknál, ahol a kitűnő huszárság számára igen alkalmatlan volt a tér. Az egriek és a kassaiak hőiesen harcoltak. Többszörös fölszólításra sem adták meg magukat, s a gyalogság az utolsó emberig harcolva hullott el. Maga Balázsdeák István több tisztjével együtt rabbá esett. Prépostvári Bálint főkapitány így-ígyen írta volt Károly Mihály részére az ütközetet:

„Kegyelmed kívánsága érteni Balás Deák István és Segnyei Miklós dolgát. Balás Deák István az jenői bégnél vagyon, mely felől rossz hírrel beszélnek, hogy az portára akarnák vinni. De egy ifjat fogtanak el Rákóczi uram szolgálai, kinek elfogásában nekem is hat szolgám volt. Némelyek azt mondják a jenői béggel egy, ki ha volna, ugyan basa fia volna. Ha így volna, az az ifjú megszabadítaná nemcsak Balás Deák Istvánt. Segnyei Miklós sebes, de meggyógyul, az Gyivlári bégnél vagyon. Elindultam mind egyik, mind másik szabadulásában. Azonkívül Zay András, Bori Pál rabbá esett. Azok az budai basánál vannak; az szegény hetei Pál pap is az budai basánál vagyon. Innét nem veszett négy főembernél több; ötödik az pap. Azonkívül két szegény legény, három lovasok és lovas lengyelek. *Az gyalogok szegények mind oda vesztenek! Egy halomra állottanak volt, arról sokáig vívtak. Azt megvették tőlük (a törökök). Még más halomra mentek s azt halálíg meg nem adták. Igen sok törököt lőttek el, míg porukban, golyóbicsukban tartott. Végre szablyára költek. Kérték őket az törökök, hogy megadják magokat; de nem adták meg magokat. Erre seregbontókat, tarackokat vittek reájok. Az egész török had, mind lovas, mind gyalogos nagy ostrommal vette meg tőlük az halmot. Így vágták le szegényeket.* In summa amikor őket eltemettettem, mind összehordattam őket. Kassai huszonhat tisztet temettettem el mindenestül, kik az halmon elvesztenek. Az diadalom az

pogányé, de ők is igen bánkódnak. Az Sasvári basának egyetlen fia volt, annak is az feje az fő-állókapuban vagyon. Az Úristennek ez így volt akaratja. Szerelmes atyámfia! igen vigyázzon kegyelmed; mert az töröknek minden szándéka az, hogy az szolnoki, tömösvári basaság alatt való török ezután Károlyra és oda az vidékre menjen. Az budai basa alatt való török Tarcál, Szerencs vidékére igyekeznek. Jobb volna uram asszonyomat Apátiba tartani kigyelmednek.”

Balázsdeák szomorú esete a végekben nagy részvétet keltett. Nemcsak az egri vitézek, de a nyugat-magyarországi kapitányok is megmozdultak, hogy őt kiváltsák. De ez nem ment könnyen. A hazai törökök a fővitézeket a szultánnak szokták ajándékozni, s a császár rabját pénzért nem lehetett kiváltani.

Mikor vitték Balázsdeákot a Héttoronyba, nem tudjuk. Konstantinápolyból 1592. október 10-én jelentik Bécsbe, hogy huszonnégy élő rabot és száz fejet hoztak a városba. Úgy a rabok, mint a fejek az egriek viadalából valók. A rabokat a díván elé vitték s ott kihallgatták. Ezek között volt Balázsdeák István is. Prépostvári Bálint egri főkapitány, azután Pálffy Miklós, valamint a magyar tanácsosok is mindent elkövettek, hogy a hős Balázsdeákot kiszabadítsák a Héttoronyból. Prépostvári már 1593 szeptember 23-án írt öfelségének is, s arra kérte őt, lendítene valamit Balázsdeák sorsán. Ő - úgymond - írt most nekem, s arra kért, tegyek meg mindent kiszabadítása ügyében. Segítségért is esedezik; mert élelmére naponként csak három dénárt kap. Egy dénárba kerül a víz, kettőért meg néhány harapás kenyeret vesz. Hogy eddig éhen nem veszett, azt egyedül az erdélyi követeknek köszönheti, akik segítézték őt.

Mivel ez időben két fogoly bég volt a mieink kezén, 1593-ban ezeknek az elbocsátása fejében huszonnyolc magyar főrab szabadonbocsátását kérték. A huszonnyolc rab közt szerepel Balázsdeák István is. A nevezett huszonnyolc fővitéz legtöbbje 1593-ban csakugyan kiszabadult. De Balázsdeákot nem adták ki. Ő 1597-ig raboskodott.

S míg ő a Héttoronyban szenvedett, azalatt itthon az udvar teljesen megfélelkezett nagy érdemeiről. Rudolf király 1596. március 12-én például elrendelte, hogy a jászkapitányságot, melyet ideiglenesen Balázsdeák fia kezelt, el kell tőle venni, s Jászapáti Horváth Györgynek kell adni. *Balázsdeák most török rab, tehát polgári halottnak kell őt tekinteni.*

A király tehát cserbenhagyta régi hű vitézét. A mieink azonban nem így gondolkoztak. A hős Pálffy Miklós minden követ megmozdított kiszabadítása dolgában. Az 1597. évben sikerült is őt kiváltania a fogoly koppányi béggel.

Bay Mihály írja 1597. szept. 6-án Draskovich Péternek: „Balázsdeák Istvánt Isten megszabadította az jámbor úr: Pálffy uram által. Az koppányi béget - ki igen beteges vala - bocsátá el érte; tízezer forint érő marhát is ígért adni az bég. És így szabadította meg Isten az jámbort: szegény Balázsdeák Istvánt. *Mindnyájan örültük szabadulását...* A cétényi tisztet Balázsdeák Istvánnak adta s száz lóra ígért neki fizetést.”

Amíg a király mit sem tett hűséges szolgájának kiszabadítására, addig Pálffy Miklós nemcsak hogy kiváltotta őt, hanem még megélhetéséről is gondoskodott.

Nem tudjuk meddig szolgált Balázsdeák István Pálffy hadában. Szabadulása után való időből ugyanis semmi adatot nem sikerült róla találnunk. Lehet, hogy a hosszú rabság szenvedései hamar sírba vitték őt.

Bizonyos dolog, hogy egyike volt a XVI. század legkiválóbb lovas tisztjeinek. Kevés főtiszt akad e korban, akiről, mint emberről, annyi szépet és nemeset írtak volna, mint Balázsdeák Istvánról.

EGY KERTGAZDÁNK A XVI. SZÁZADBAN

Minél odaadóbban foglalkozik az ember a földjével, annál jobban megszereti. S ha ezt teszi, ha ősei rögéhez ragaszkodik, a hazaszeretet is lépést tart véle.

Vélve se vélnénk, jámbor eleink minő szeretettel foglalkoztak egykoron a kertgazdasággal. A hadas és zord időben ez volt egyetlen szórakozásuk és egyúttal örömük is. S hála a fáradozásuknak, a XVI. század a magyar kertészkedés aranykora lett. Gyümölcsstermelés dolgában a legelsők között voltunk. Tőlünk viszik a ritka fajtájú csemetéket és oltóágakat a német tartományokba. Tőlünk kérnek nemesítő gallyakat és gyümölcsöt még Németalföldre is. Mária királyné Brüsszelbe is tőlünk hozatja a telelő gyümölcsöt. Vannak eredeti fajaink, melyek már a XVI. században egész Európában elterjednek. A mieink már május havában érett cse-resznyét, júniusban érett körtét és szilvát küldözgetnek egymásnak. Ők látják el gyümölccsel a bécsi udvart, s ott rendszeren a magyar kertek termése nyeri el a pálmát. I. Ferdinánd és Miksa királyok hatalmas kertjeikbe magyar csemetéket kéretnek, s magyar kertésszel ültetgetik el azokat.

A XVI. század családi levelei tömve vannak oltványok, oltóágak küldözgetésével, ma már nem ismert gyümölcsfajok neveivel, és sok-sok kertészeti tanáccsal. Boldog volt, aki valamelyik szép és jó gyümölcsfajból oltóágat szerezhett. Egy alkalommal Nádasdy Tamás nádor szép fiatal csemetéket kapott. A csomagot Mérey továbbította, s megírta Nádasdynak, hogy alig tudta megállni, hogy egy-két oltóágacskát ne vágjon le róluk. De hát Nádasdy iránt való tiszteletből elnémította vágját.

Ha valahol kitűnő gyümölcsöt tudtak, menten folyt a kérdezősködés, s ha jó szerrel nem kaphattak oltógallyat, lopva szereztek belőle. A XVI. század jeles kertgazdái még Erdélyből is szereztek oltóágakat. Giczy Farkas írta 1562-ben Nádasdynak: „Im küldtem nagyságodnak amaz öreg telelő zöld körtvélynek az ágában oltani valót. Makaria körtvélyágot is küldtem. Én soha olyat nem láttam, mint Kapitány István uram házában láttam; mert olyan, mint a szamosközi alma, vörös, tiszta muskotály, hogy annál jobb muskotály nem lehet. Im, annak az ágában is küldtem nagyságodnak oltani valót.”

Valamivel később Deberhegyi Ambrus deák írta Nádasdynak, hogy ötven szál fiatal oltványt küldött. „Az Preznyi Bálint deáktól is kérettem nagyságodnak oltóványokat. Lékáról igen szép muskotály fiatalokat hozattam. Bálint deáktól kérettem *Wisei Szattör* muskotályalmát.”

Ilyen és hasonló levél seregével maradt ránk. A kertészkedési szenvedélyt páratlanul megvilágítják e levelek, melyek egyúttal valóságos kincsei a régi magyar kultúrának.

Így állván a dolog, mindenki gondolhatja, hogy a XVI. században ugyancsak sok jeles kertgazdászunknak kellett lennie. Hálsten volt is elég, de a mi történetírásunk még egyetleneggyel sem foglalkozott. E kor családi levelezése még levéltárainkban porladozik. Idáig jobbra csak azok a levelek kerültek napvilágra, amelyek a politikával vagy a hadi dolgokkal bíbelődnek. Azokkal a levelekkel, amelyek a kertészetet is érintették, nem igen törődtek. Pedig hát a kertészkedés a műveltség bölcsője; a kertgazdaság a nemzeti műveltségnek mérőfoka. Érdemes hát azokkal megismerkednünk, akik e téren nagyot műveltek és sokat produkáltak; mert ők igazán a nemzeti művelődés derék munkásai voltak.

Kávásy Jób neve ismeretlen. Tetteiről sem találunk semmit évkönyveinkben. Egyszerű köznemes volt. Őseitől öröklött birtoka a szép Zalában, Boncsodföldén feküdt. Fiatalabb korában, a kor szokása szerint a kardot forgatta, s Nádasdy Tamásnak volt a jargaló vitéze. Mint ilyen, megjárta Erdélyt, melyet akkoron *tündérországnak* hívtak. Maylád Istvánnal együtt ő is majdnem rabbá esett. Szerencsésen hazavetődvén, szegre akasztotta a kardját, s az ekeszarvát fogta meg. Megmondhatatlan vesződéssel rendbe hozta a birtokát, s hozzáfogott a kertészetéhez. Honnét szerezte az ismereteket, nem tudjuk. De sokat kellett járnia és tanulnia; mert az efféle ismereteket nem szokták ám a mente ujjából kiverni! Márpedig Kávásy Jób uram ugyancsak értett a kertészkedéshez. Még legkiválóbb főuraink sem restelltek az ő tanácsával élni. S amire őt kérték, azt jó szívvvel megcselekedte. Gyümölcsöse csakhamar nagy hírre vergődött. Kertjében meghonosította a legkitűnőbb hazai fajokat: a muskotálykörtéket, a telelő almákat, a lószemű szilvákat, a híres *Kozma-, Zelenka-, Makaria-, Zalaura-körtéket*. Sőt, akadtak olyan fajok is, amelyek csak az ő kertjében voltak találhatóak. És Kávásy uram folyton dolgozott. Már hajnalsetétekor talpon volt, hogy dinnyevetését a fagytól és a dértől megóvjá. Oltogatott s ápolt csemetéit és terebélyes fáit. Ősszel nagy gonddal tette el télre a kertje termését. Még télen is, mikor köd és zúzmara borította lombtalan fáit s hóharmat a szunnyadó földet: azon forgatta elméjét, hol szerezhet jó magokat és oltógallyakat. S ha megérkezett a fűvetkihozó áldott kikelet, reákel a dologra.

És az ő kertje csakhamar nagy hírre vergődött, s gyümölcsével mindenütt tisztességet vallott. Ha a Nádasdyak vagy a Batthyányok pompás gyümölccsel akartak az udvarnak kedveskedni, Kávásy uramhoz fordultak. Akinek kiváló dinnyemagra volt szüksége, csak őtőle kért. Aki nem áttallotta jártát, maga ment hozzá csemetéért. S Kávásy uram nem is panaszkodhatott amiatt, hogy a küszöbje megmohosodik.

A kertészkedés sok örömet és elismerést szerzett neki. De minél szebb lőn a kertje, minél híresebb a gyümölcs, annál nagyobb lett az aggodalma is. Hadas idők jártak. Száguldó török csaták kalandoztak mindenfelé, és a saját katonáink is pusztítottak. Kávásynak attól kellett tartania, hogy egy napon az ő kertjét is eltapossák, az ő szép birtokocskáját is megdőlják. Pedig neki kész halál lett volna otthonától megválnia. Hogy tehát birtokát a száguldó csapatoktól megóvjá, latorkerttel vette körül s ahogy csak tudta, megerősítette, így aztán, ha hirtelen riadás támadt, nem kellett futnia. Hiszen, aki úgy szerette a földjét s annyi gonddal művelte azt, mint Kávásy, annak kész halál lett volna kertjét és szőlőjét pusztulva látnia. Birtokának megerősítését Batthyány Boldizsárnak is megírta. Mivel levelében egész gondolatvilágát föltárja, érdemes lészen azt megismernünk. „Azmint az én kicsiny elmémvel ítélném - írja a szegény ember -, úgy tetszik, hogy nemcsak egy-két része az szegény romlott országunknak, hanem ugyan mindenestül az tűz közepében vagyunk. Kioltania igen keveset látok, kinek oltani kellene. Olyan azonban sokat látok, aki gyújtja. Azért bizodalmas uram, az én szegény elmém nyughatatlan megmaradásunk felől. Ha magam volnék, nem volna annyi gyötrelmem és búsulásom; de az Úristen házasárssal és apró gyermekekkel szeretett... Ím, csináltam valami palánkocskát ez végre, hogy ne lennék olyan mint az nyúl, hogy mindgyarást csak egy lövést hallva is az én édes örökségemből, házamból, kit az régi jámbor fejedelmek az én eleimnek nem pénzükül, hanem vérök hullásáért és halálukkal adtak - kelljen elfutanom.”

Ilyen megkapó hanggal találkozunk többi levelében is. 1575. november 14-én például különféle gyümölcsöt és szőlőt küldvén Batthyáynak, a többi között imígyen írt volt: „Sokat gondolkoztam rajta - bizony penig gyakorta sírva - kihez és hova fogjam fejemet, ha az édes hazámat el kell hagynom, ki helyébe én soha mást nem tanálok... Az többi gyümölcs között egynéhány almát is küldöttem. Ez is muskotályalma, de előbb érik a többinél. Kiváltképpen mikor az fáján vagyunk, akkor jó. Immár most megpuhult, s nem oly jó. Csak látásért küldtem.”

Efféle levele Kávásy uramnak egész sereg maradt reánk. Jó ismerőseit elhalmozza gyümölccsel, csemetékkel, oltóágakkal és magokkal. Sok oly dolgot terjeszt el, amit csak ő ismert, sok oly gyümölcsfajt küldöz szét, ami csak az ő kertjében volt található. Nagy érdeme van tehát neki abban, hogy akkori kertészetünk oly nagy virágzásnak indult. Az 1571. évben (Imre király napján) fiatal fain termett muskotályalmát küldött volt Batthyáynak. „Említem nagyságodnak - írja -, hogy énnálam öreg muskotályalma vagy, ki természet szerint nagy lészen. Az íze is más, hogy nem mint az közmuskotályalmának.” A következő évben (1572) újra küldött ebből a nagy muskotályalmából Batthyáynak is, meg Nádasdy Ferencnek is.

Az 1575. évben ritka oltványokkal kedveskedik Batthyáynak. Megírta neki, hogy a csemetéket úgy kell ültetni, hogy délre legyenek. „És - úgymond - az ágainak mindeniknek mint egy íznyit el kell metszeni az hegybe; így jobban megfogamzik.”

Mivel Kávásy Jób uramnak dinnyéi is messze földön híresek voltak, boldog-boldogtalan tőle kért jófajta dinnyemagot. Az 1575. év őszén még legnagyobb kertészgazdánk: Batthyány Boldizsár is hozzáfordul magért és barackoltványokért. Kávásy aztán imígyen válaszolt neki: „Ez esztendőben afféle jó dinnyéim csak egy sem volt; mert nem lőn magom. *Barackfáim bizony jók voltak. Ide mifelénk senkinek olyanok nem voltak, mint énnekem.* De mind kertemből, mind szőlőmből kiaszának. Apró fiatalja elég vagy, de még nem teremnek. Ím küldtem egynéhány Zelenkát, valami fiatal fán termett.”

Ami oltványokat Kávásy imígyen főurainknak küldözgetett, azok csakhamar tovább terjedtek. Batthyány és Nádasdy ugyanis az uralkodóháznak és az ausztriai főuraknak kedveskedtek azokkal. S ha ugyanők a királyi asztalra akartak nemes gyümölcsöt küldeni, Boncsodföldről kérték. Ott, Kávásy kertjében, mindig akadt ilyen.

És Kávásy Jób oltogatta a vadfákat, nemesítette a hitvány gyümölcsöt, s észre sem vette, hogy e foglalkozás meg az ő lelkét nemesítette. Munkája kedves, fáradozása gyümölcsös volt. Mód nélkül szerette földjét és kertjét. S ez a szeretet napról napra szilárdabbá tette benne a hazájához való szeretetét is. A kertészkedés az egykoron kardot forgató vitézt szelíd, csöndes emberré változtatta, kiben emberségnél egyebet soha nem ismertek.

Nem tudjuk, miféle atyafiság fűzte Kávásy Jóbhoz Kávásy Imréhez, aki éppoly jeles kertgazda volt, mint ő, és ugyanott, vagyis Boncsodföldön gazdálkodott ő is. Valamint Jób, úgy ez az Imre is a Nádasdy-családdal állott szoros összeköttetésben. Levelei többnyire a XVI. század derekán keltek, tehát mintegy húsz évvel előbb írogatott, mint Kávásy Jób. Az 1553. év december 20-án Kávásy Imre téli gyümölcsöt küldött Nádasdy Tamásnak, mégpedig egy véka *muskotályalmát* kötésben, egy átalag másféle muskotályalmát, *parasztalmát*, egy kosár *makariakörtevélyt*, gesztenyét, *belényesi körtét*, szőlőt és *sütő körtét*. Kísérő levelében megírta, hogy a gyümölcs falevél közé volt csomagolva, oly helyen, hol szél nem fért hozzá. „Hiszem - írja levele végén - nagyságod tudja, hogy az belényesi körtét most nem jó enni, hanem böjt felé leszen jó.”

Kávásy Imre mikor Boncsodföldről ritka és kitűnő gyümölcsöket küldött, egy ízben ismeretlen körtefajból is menesztett néhányat Nádasdynak. Ez a nevetlen körte igen kiváló lehetett; mert Nádasdy nádorispánnak is fölkelte csodálkozását. Legalább Kávásy Imre levelében ezt olvashatjuk: „*Nagyságod meghagyta, hogy ha meghalok is, meghagyjam, hogy az nevetlen körtvély ágában küldjenek.*”

Úgy a két Kávásynak, mint más kortársaiknak leveleiből világosan kitűnik, hogy a XVI. században nálunk az éléskamrák rakva voltak téli gyümölccsel. Hiszen a tél szívében is küldözgetik egymásnak a ma már teljesen ismeretlen téli körtéket és almákat, aztán a jóféle telelő dinnyéket stb. Akiket dolguk Bécsbe vagy Pozsonyba kötöttek, azok hazulról kérik a

telelő gyümölcsöt, melynek főleg a nagybőjtben volt keletje. Bornemissza Pál veszprémi püspök például 1551. december 12-én Bécsből írta Batthyáynak: „Ha csak az gyűlésre hoz vele kegyelmed nékem valami jó sajtokat és jó almát és körtvélyt, hát az sajtban nem sokat ehetem; mert csak ottan leszen az nagy quadragesima. De ha mód volna rajta, hát ugyan mostan kellene az sajtnak elérkezni Pozsonyba, hogy vacsorálhatnám meg az bőjtig.”

Aki az efféle családi leveleket átolvasni nem röstelli, a XVI. század legkiválóbb magyar gyümölcsfajainak neveivel ismerkedhetik meg. Sok, nagyon sok volt ilyen, örök kár, hogy a XVII. század háborúi és a beszállásolt császári csapatok kertjeinkkel együtt gyümölcsfáinkat is elpusztították. A XVII. század végén készült urbáriumok és összeírások már legszebb kertjeinkről is majd mindig azt írják, hogy a katonák kerítését elégették, gyönyörű oltványait és fáit kivágták. Mit veszített ezzel a magyar kultúra, ki-ki elgondolhatja.

VÁSÁRÜTÉS

Tudós írók verik dobra, hogy a törökök a magyarországi kereskedést tönkretették. Szájról fülre jár a hír, hogy a hódoltság idején a kalmárkodás megakadt, s így az ország napról napra jobban elszegényedett. Így volt-e a dolog vagy nem, azt senki sem kutatja. Az állítás valószínűnek tetszik, s így egyik író a másiktól gondolkozás nélkül átveszi. Aztán annyszor és oly sokféleképpen hirdetetgetik, hogy a semmivel sem támogatott állítás végre is elfogadott történeti igazsággá válik.

Mi nem adjuk tanácsul, hogy a jámbor olvasó az ilyes állításhoz tartsa magát, mert az effélének csak annyi alapja van, mint a közmondásos tót ember hírének. Ijedtében ez száz farkast látott a bokorban, pedig egy árva nyúlnál egyéb nem akadt ott.

A tizenhatodik század írott emlékei homlokegyenest mást beszélnek, mint a magyar történetírók. Az 1593. évig az ország vámjövödelme folyton emelkedőben van, tehát a kereskedésnek is folyton gyarapodnia kellett. S így is van! Számokkal kimutathatjuk, milyen nagy mértékben emelkedett állatkivitelünk és áruforgalmunk. A magyar kamara hivatalosan jelenti, hogy a parasztok sutba vetik az ekét, abbahagyják a földművelést, s a kereskedésre adják magukat, mert az több hasznot hoz a konyhára. A kereskedés még a hadas időben sem szünetelt. Ilyenkor csak a kockáztatás volt nagyobb, de aztán a nyereség is megtízszereződött. A német Gabelmann mint szemtanú írja, hogy a hódoltság magyar népe rengeteg élel és árut visz a török táborba, s a hitetlen pogányok mindent készpénzzel fizetnek. A császári hadsereg ellenben - írja - erővel veszi el tőlük, amijük van, s ráadásul meg is veri őket.

A budai basáknak és a szandzsák-bégeknek tömérdek intézkedése és rendszabása maradt ránk, amiket a kereskedők védelmére és a szabad kereskedés biztosítására bocsátottak ki. A törökök részéről előadott sérelmek javarésze a kereskedők bántalmazását panaszolja, és a kereskedés biztosságát követeli.

A hódoltság területén eléggé rendezett kereskedelmi viszonyok lévén, a forgalom nőttön nőtt, a vásárok nagyon megsaporodtak. Ezzel egyetemben a kereskedők hitele is megszilárdult. Ma már el sem hisszük, mily könnyen s mennyit hiteleztek a törökök a magyar kereskedőknek. Az 1565. évben például Szabó Máté debreceni nagykereskedő ötvenezer forinttal tartozott a belgrádi és a konstantinápolyi török kalmároknak. A mai pénzérték szerint ez félmillió forintnál is többre rúg! Szinán budai basa 1591-ben a bécsi udvarral három magyar kereskedő ügyében tárgyalt. Ezek a kereskedők (Péter deák, János deák és Miklós deák) a mai pénzérték szerint rengeteg összeggel tartoztak a török kalmároknak. És az ilyen eset a tizenhatodik században ritkaságszámba éppenséggel nem ment.

A törököknél talált hitel és aránylagos biztosság eredménye volt, hogy a magyar kereskedők seregesen jártak alá. A török területre vezető költöző-helyek (révek), hidak és utak tehát igen megnépesültek. Csak példának említjük, hogy a törökök a tizenhatodik században az esztergomi hidat esztendőnként húsz-harmincezer forintért adták bérbe. Nagy összeg ez a mai pénzérték szerint! Tehát rengeteg sok kereskedőnek kellett ott átmennie. A váci átkelő, no meg a pesti híd is roppant jövedelmet hajtott. Az ember vélve se vélné, hogy abban a nyomorúsággal teljes időben a forgalom ilyen nagyra nőhessen!

A hódoltság idején a kereskedésnek éltető ere és alapja a vásár lévén, minden kalmár, árus-ember, boltos, kereskedő, tőzsér, kufár, komplár és csihés oda igyekezett. A jobb vásárokra seregével vonultak a kötött kalmárszekerek, az üzörszekerek, a rézárukat vivő bakószekerek, a

debreceni sósokcsik, a könnyű fakószekerek és a vásznasok társzekerei. Sátorosok, lóháti kereskedők, aztán háts kalmárok, akik gyalogszert butyrokban és berbencékben vitték a portékáikat, szintén szép számmal igyekeztek a vásárokra. A pénzváltók költöző szekereken indultak, és zsákokban meg tarisznákban vitték a csengő oroszlános tallérokat, no meg az apróbb váltópénzt. Hogy az útonállókat és a prédára leső tolvajokat elriasszák, többnyire tömegesen és szerszámosan vonultak a vásárokra. A töröktől nem kellett tartaniok a hódoltság földjén. Hisz a török mód nélkül örvendezett a vásárosoknak, s minden vásárra kiáltvánnyal csalogatta a királyi terület kereskedőit. S akik eljöttek, azokat a maga katonaságával védte. Mind a török, mind a magyar sokadalmakat az úgynevezett vásárőrzők (lovás vitézek) kerülgették, s védelmezték az esetleges támadók ellenében.

Szóval minden gondoskodás megtörtént, hogy a kóborlók rajtuk ne üthessenek. A jó vásárosoknak talán nem is történt volna bajuk, ha végbeli vitézek nem lettek volna. De voltak, mégpedig fizetetlenek és szegények. A császár prófuntján a magyar katona meg nem élhetett, hogy tehát életét megtarthassa, a máséhoz kellett nyúlania. Ott szerzett tehát valamit, ahol talált. S hol talált volna jobb posztót, csengőbb aranyat, több lovat, mint vásárokon? A vitézek tehát a vásárok legsűrűbb látogatói voltak. Vásárolni ugyan semmit se vásároltak, de annál többet vettek, mégpedig erővel. S nem pénzzel, de vassal fizettek. A pokolban legyen a feje, aki a szegényekre bünt vet, amiért a vásárosokon eret vágta, s rajtok némi csintalanságot tettek. Ők is emberek voltak, és élni akartak.

A pénzvágó kereskedők, akik busás nyereségre számítottak; a török vámbérlők, akik szentül hitték, hogy az asztaluk fiát pénzzel megtömhetik, annyira nem lesték a vásárok idejét, mint a jó végbeli vitézek. S volt is miért lesniök, mert ha egy-egy népesebb török vásárt sikerült megütniök (ahogy akkor mondták), többet szereztek, mint a császár zsoldján tíz éven át. Eb volt a bakszekere, csak az az átkozott frigy ne lett volna! A két császár úgy őrizte a békességet, mint a hétfejű sárkány. Nekik ugyanis hasznuk volt a békességből; azzal meg édeskeveset törődtek, hogy a vitézlő rend a békesség idején meg nem élhet. S ha, mint szokásuk volt, szabályjukkal kenyérkeresésre indultak, a császárok nemcsak börcönködtek a szegény vitézek, de még a szerzeményüket is elszedték. Idő folytán azonban maguk a magyar generálisok (az ország hadnagyai) is belátták, hogy a vitézek harc nélkül meg nem élhetnek, tehát nem erőltették őket a békesség megtartására, amiből csak káruk volt. A generális uraimék úgy gondolkodtak, mint Batthyány Ádám, a Kanizsával szembevetett végházak főgenerálisa, aki nagy jókedvvel tudatta a Dunán innen lévő magyar generálissal, hogy mily szép nyereséget hoztak az ő vitézei. „Jó törököket hoztanak - írja - és jó bulyákat (török nőket) és szépeket, olyakat, hogy ha kigyelmed itt volna, megkönnyebbedhetnék az nyavalyája. Hogy kigyel-meteket onnéd fölül (tudniillik Bécsből) igen tilalmaznak a csatától, értjük. Úgy vagy, minket is tilalmaztak; de az mi meglesz, ugyancsak megleszen!”

Szóval a mi vitézeink a tilalmat semmibe sem vették, s nem várták, hogy a császár megengedje nekik a harcot, hanem jó maguk gyöpre vetették a táncot. Nem a császárok akaratja, hanem a maguk szükségük után indultak.

A fizetetlen végbeliek tehát a hódoltsági vásárok és sokadalmak (országos vásárok) meglepését, és a kövér erszényű kereskedők kifosztását nagy kedvvel művelgették. A harcnak ezt a különös módját vásárütésnek hívták. Külön katonai tudomány volt ez! Sok ravaszság, tapasztalás és ügyesség kellett ahhoz, hogy egy-egy vásárt jó sikerrel megüthessenek. Mert hát a török vitézeknek is volt ám magukhoz való eszük, s nem nézték összetett kézzel a vásárosok kifosztását! Heteken át kellett tehát bölcselkedniök és számíthatniok, mint kelljen a dolgot nyélbe ütöniök. Egy-egy vásárütésre nagyobb gonddal készültek, mint valami várszállásra.

Mivel a vásárok török földön estek meg, s mivel a magyar végházaktól nagy távolság választá el, az oda érkezés idejét percekre ki kellett számítaniuk. A vásárokat ugyanis mindig olyankor ütötték meg, mikor a sokadalom vagy vásár utolsó napjára haladt, vagyis mikor már oszlóban volt. A portékát ilyenkor már szépen becsomagolták, a pénzt a zsákokba kötözték, s mindenki áldomást iddógált. Természetes, hogy mikor az emberek géégjüket öntözgetik, az örködésre kevesebb gondot vetnek. A megütésre tehát ez a legalkalmasabb idő.

A végházaknak a vásárütésre összegyűlt népe éjjel indult meg, s mindig csak éjjelidőkor haladt tovább. Nappal rejtett helyen lesbe állt. Amikor aztán észrevétlenül a célhoz közel ért, a kapitányok a sereget három részre osztották. Elöljáróban a legjobb torkú és a legjobb lovú száguldókat bocsátották. Ezek a kipróbált, markos legények rettenetes lármával ütöttek a vásárosokra. A láрма arra való volt, hogy a közelben rejtőző török sereget biztos helyéből kicsalja. Amint a vásárörző török sereg rejtekhelyéből kiűtött, a magyar vásárütők derékhada (dandárja) azonnal hátba fogta, hogy szaladásra hozza. Amíg az elöljáró had bent a városban a vásárosokat kopasztgatta, künt a mezőn véres harc folyt. Ha a mieinknek sikerült a török sereget „megtolniuk” (azaz visszaszorítaniuk), nyert ügyük volt. Aztán már könnyű volt nekik a zavarba hozott seregből a lelket kifojtaniuk. Ha a dolog nehezebben ment, előállt a „segítőssereg” (azaz a tartalék).

Nem mondjuk, hogy a vásárütés a mieinknek mindig sikerült. Néha-néha bizony jól megvetett kelepcébe rohantak és véres fővel jöttek vissza. Azonban a legtöbbször mégis szép nyereséggel s vidám kedvvel tértek meg.

Miután a vásárosokat, mint a pihés ludakat, alaposan megkoppasztották, a nyereséggel, meg a rabul hozott török és zsidó kereskedőkkel biztos helyre vonultak. Rabul csak olyanokat hoztak magukkal, akiktől érdemes sarcot várhattak. Erre aztán megkezdődött a kótyavetye. A vitézek megválasztották a kótyavetyéseket, akiktől esküt vettek, hogy igazságosan kótyavetyéznek. A kótyavetyések minden nyereséget összeszedtek. Még a katonák zsebeit is átkutatták, hogy senki semmit el ne rejthessen. Aztán az egész zsákmányt kótyavetyére, vagyis dobra vetették. A kótyavetyében rendesen csak azok vehettek részt, akik a sereghez valók voltak. Néha azonban idegen vitézeknek is megengedték, hogy a kótyavetyén egyet-mást vehessenek. Olyan kótyavetye is akadt, amiben a király megbízottja is részt vett, hogy részére szép lovakat, vagy más ritkaságot vásároljon. A kótyavetyén befolyt pénzt és el nem kelt portékát a kótyavetyések pontosan összeszámították. Az egészből legelőször az elesettek és a sebesültek részét szakították ki. Aztán a török fogságban sínlődő magyar vitézeknek, majd a papjuknak, az iskolának és a szegényháznak (ispotálnak) juttattak egy-egy részt. Ami ezentúl megmaradt, azt kardra osztották. Mindenki, tiszt és közvitéz egyforma részt kapott.

A hódoltság korának kiadatlan emlékei között igen sok vásárütés leírásával találkozunk. A végbeli vitézek valósággal versengtek azon, melyikük visz véghez merészebb vásárütést. Olyanok voltak ökgigyelmük, mint az olaj, azaz mindenek fölött akartak úszni. A sok vásárütés közül néhány érdemesebbet elmondunk itt.

Az egri vitézek, akik a vitézi kalandokban mindig előljártak, s akiknek csataíval tömvék a törökök panaszos levelei, az 1509-ben a tiszavarsányi sokadalmat (országos vásárt) ütötték meg. Vállalkozásuk pompásan sikerült. A török vásárörzőkbe belefojtották a lelket, s a portékán kívül huszonegy árus töröknél többet cipeltek magukkal. Egy bogárnyi marhát sem hagytak a török vásárosok kezén. A szegények bizony másnap egy falat kenyeret sem virradhattak.

Az 1572. év tavaszán Gruy Péter és Rhym orator a portáról írják, hogy május hó 17-én kilencvenhat magyar vitézt és százharminc fejet (négy zászlóval) hoztak Konstantinápolyba. A gyulai törökök küldték ezeket. A rabok közt voltak Dóczy Gergely, Gyulay Balázs,

Trombitás Ferenc és Nagy Sebestyén. Ezeknek a vezetésével a hajdúk Gyula mellett a „zymandi” vásárt ütötték meg. A vásárütés fényesen sikerült. Azonban midőn zsákmánnyal terhelt hazafelé tartottak, a gyulai s más végbeli törökök túlnyomó erővel rájuk csaptak, és szétverték őket.

A portán a bevett szokás szerint a rabokat díván elé állították és vallatták. Dóczy Gergely minden félelem nélkül felelt a fölvetett kérdésekre. A törökök - mondá - többet rabolnak, mint a magyar végbeliek. Ők a törökök példáját követték. Ő azelőtt Gyulán szolgált, s Gyula megszállásakor rabbá esett. Az erdélyi fejedelem váltotta őt ki 3000 forinton Pertáf basától. Amíg az erdélyi fejedelem élt, neki szolgált. Amikor Magyarországra jött, találkozott a vásárütő csapattal, s ő is közéjük állott.

A díván a főbb rabokat „in Turrim Neocastri” tömlőre vetette; a közembereket pedig gályarabságra ítélte.

Nagy port vert föl 1577-ben a híres szikszói sokadalom megütése. Ezt a nagy és népes vásárt a füleki bég ütötte meg. November hó 10-én reggel kilenc és tíz óra közt érkezett a bég Szikszóra tizenhárom zászlóalja hadinéppel. Csak a lovasok száma meghaladta a nyolcszázat. A szikszói városok meg a lakók éppen a prédikációt hallgatták, mikor a török sereg a templom cimeteriumát körülfogta. Bár a szikszóiak vitézül védték magukat, a török a cimeteriumot mégis elfoglalta. Magát a templomot azonban nem sikerült bevennie. A bentlévők ugyanis oly hévvel és annyi ügyességgel védték magukat, hogy a török kénytelen volt az ostromot abbahagyni. Ezen harc közben esett el a törökök egyik kiváló vitéze: Deli Deberhán, akit a templom tornyából lelőttek. A vásáron lévőket, a sátrakban és a házakban foglalatostkodókat azonban a törökök mind összefogdosták, s ezer rabbal s tömérdek zsákmánnyal elvonultak. Rueber kassai generális parancsára Prépostváry Bálint főkapitány és a magyar mezei hadak feje, Balázsdeák István egri és Rákóczy Zsigmond szendrői kapitány mintegy négyszáz huszárral és a sárgakabátos (Gelbrockelis) németekkel a zsákmánnyal terhelt török elé siettek, hogy útjokat elvágják. A magyar kapitányok ősi szokás szerint lest vetettek a törököknek, s hogy a lesre rámenjenek, több huszárt küldtek ki martaléknak. A magyar sereg egész éjjel és egy fél napon át teljes fegyverzetben nyeregben ült, mikor végre megérkezett a török sereg. Délután négy órakor történt ez, s mire a nap nyugvóra szállt, a szép török sereg rakásban hevert a mezőn. Amint a sikerült lesvetéseknél történni szokott, a lesvető huszárjaink alig szenvedtek valami kárt. A török sereg ellenben elpusztult. A mieink elvették a zsákmányt, és kiszabadítottak ezer rabot. A füleki bég, vagyis a török sereg vezére is megsebesült, s Ajnacs-kőn kötöztette be magát. Tizennégyed magával érkezett Fülekre, ahol az ajtónállóktól azonnal azt kérde, megjöttek-e már a vitézei? Egyetlenegy sem érkezett ide - felelték neki. A bég erre szobájába rohant, fegyvereit elhánnya, magát a padlóra vetette, s mint az őrült, ordítani és jajveszékelné kezdett. Aztán három napig senkit magához nem bocsátott.

A mieink száz kocsi török rabbal, 800 lóval s tömérdek zsákmánnyal tértek haza, hogy a szokásos kótyavetyét megtartsák.

A füleki bégnek szikszói veresége is bizonyítja, hogy a vásárütés veszedelmes harci játék volt. S ha a vezér a kellő óvatosság, éberség és higgadtság híján volt, bizony a vásárütés még túlerővel sem sikerülhetett.

Úgy látszik, hogy a végbeliek közül különösen az egri vitézek üzték nagy kedvteléssel és merészséggel a vásárütést. Köztük szolgált - amint tudjuk - a nagy költő: Balassi Bálint is. Nélküle alig esett meg vásárütés.

Az 1584. évben a vitézek a hatvani sokadalom kifosztását határozták el. Nem könnyű dolog volt ez; mert sok jó török vitéz állt a szomszédságban. Az egykorú jelentések szerint a vásárütő seregnek a kapitánya Balassi Bálint volt. A vásárütés pompásan sikerült. Sok török és zsidó kereskedőt kifosztottak, és temérdek zsákmányt szereztek. A derék munkán már túl voltak, mikor nagy török sereg rontott rájuk. Balassinak egész serege rabságba esett, s ő maga is csak nagy nehezen menekülhetett. Eytzing konstantinápolyi jelentése szerint az elfogott vitézek közül huszat (és 15 levágott fejet) a portára hoztak. Ezek közül nyolcan felvették a török hitet, a többi a gályákra küldték.

Úgy látszik, hogy Balassi Bálint nemigen okult hatvani vereségén. Még az évben egy másik vásáron is szerencsét próbált.

Az 1584. év őszén a dömsödi sokadalmat (azaz országos vásárt) ütötte meg. Maga a budai basa jelentette Bécsbe, hogy az egriek, a tokajiak, a diósgyőriek, az ónódiak, a cserepiek és a sirokiak kiindultak. „Balassi Bálint volt az előttük járó. Jöttek Budához nem messze, egy Dömsöd nevű városunkra és az sokadalmat megütötték!” A vállalkozás teljesen sikerült. A vásárok minden áruját és pénzét elvették, aztán négy kiváló török kereskedővel, három zsidóval és a szekerekre rakott portékával nagy vidáman hazafelé indultak. Balassi Bálint csatavezető kapitány nem lévén eléggé óvatos, észre sem vette, hogy a közeli török végházak egész népe lóhalálában siet utánuk. A törökök utol is érték a mieinket, többet közülük elfogtak vagy levágtak, s a rabokat kiszabadították. A zsákmány javarészét azonban nem tudták elvenni a mieinktől.

Ez évben Balassi Bálint még egy sokadalom megütését kísérelte meg. Ez nem sikerült neki, legalább a hivatalos török jelentés ezt állítja, írván: „Ismég Balassi Bálint Vác tartományában egy Gyarmat nevű helyen való sokadalmat meg akart ütni, de Isten nem engedte, honnan ismég azonképpen visszatért.”

A következő év (1585) augusztus második felében tartották a híres turai vásárt. Messze földről jöttek ide a török kereskedők, mert ennél jobb vásárt nem ismertek. A végbeliek is jól tudták, hogy ha valahol, úgy itt tölthetik meg üres erszényeiket. El is határozták idejében, hogy istennek jóakaratajából megüti a turai vásárt. A nyereség reménye igen sok vitézt nem hagyott nyugodni. Gyűlön gyűlt a had, s Báthory István, akit csatavezetőnek választottak, hamarosan harmadfélezer embert - javarészt jó lovon való huszárt - látott maga körül. Ott voltak a csintalan kassai huszárok, a merész kállóiak, a mindenütt előljáró egriek, aztán a tokaji és a szatmári vitézek. A bevett szokás szerint a sereget három részre osztották. Aztán a csöndes éjszakákon át Tura felé közeledtek. Augusztus 24-én délután két órakor ütöttek a vásárosokra. Mivel a vásár már oszlófélben volt, a temérdek kereskedő épp az áruit csomagolgatta. A szolnoki bég háromszáz válogatott lovaggal őrizte őket. A mieink túlnyomó erővel lévén, a szolnoki bég seregével hamarosan végeztek. Azután a vásárosokra került a sor. Az áruikat és a pénzüket mind elszedték. Százötven társzekeret megtöltöttek az elragadott portékával. A budai basa jelentése szerint a vásárütők háromszáz tereh pénznyi kárt okoztak!

A portékán kívül húsz kereskedőt és százharminchét elfogott török lovagot is magukkal cipeltek. A mieink közül csak hét ember esett el, tehát bizonyos, hogy a vásárütést mesteri módon hajtották végre. Ez a vásárütés a budai basa állásába került. A szultán azonnal mazullá tette őt, s Bécsbe gyors követet küldött, hogy az elragadott pénzt és a portékát visszakövetelje. Követelni csak könnyű volt, de valamit visszakapni, az már bizony nehezen ment. A krónika olyat nem jegyzett fel, hogy a végbeli vitéz valaha valamit visszaadott volna. A turai roppant nyereséget is kótyavetyére vetették, s miután Tokaj várában szépen megosztzkodtak, ki-ki hazaszéledt a maga részével. Abból ugyan sem a török, sem a német császár nem látott többé egy fillér árát sem.

A vásárütés igen jövedelmező dolog lévén, nemcsak a mieink, hanem a törökök is szívesen gyakorolgatták azt. Nagy baj volt ez a szegény kereskedőkre! Amúgy is elég bajjal küzdöttek abban a szűkös és zavaros időben, gonosz utakon kellett járniuk, s csak szaporátlanul mehettek; aztán ha céljukhoz értek, ők voltak az elsők, akiket a vitézek kifosztottak. Még a városok és a várak foglalása alkalmával is legelőször mindig a kalmárokat kopasztották meg.

Ismeretes dolog, hogy a magyar király területein lévő nagyobb kereskedő városok a török végházaktól jó távolkán voltak. A török vitézek tehát a nagyobb sokadalmainkat nemigen verhették föl; mert e célból igen nagy utat kellett volna tenniük, s a közbeeső vigyázó végházak figyelmét is el kellett volna magukról terelniük. Ez pedig nehezen ment, mert a fizetetlen végházak népe úgy leste a török csapatokat, mint az éh-farkas a juhokat. Ez a körülmény értenünk engedi, miért volt a vásárütés a törökök részéről sokkal ritkább, mint a mieink részéről. Hébe-korba azonban azért a jó törökök is próbát tettek. Az 1649. évben pünkösöd napján kezdődött az egerszegi sokadalom. Nem valami népes vásár volt ez, de a kanizsai törökök mégis elhatározták, hogy „derekasán megütik”. Az egerszegiek tudván, miben sántikál a török, a szomszéd végházakból segítő sereget kértek. Francsics Gáspár körmendi kapitány kardja alatt jött is vagy ötszáz huszár és néhány hajdú. Az egerszegiekkel együtt tehát mintegy hétszáz magyar várta a törököket. A védelmet Francsics Gáspár intézte. Amint ő megjött, még az éjjel a szőlőhegy völgyében lesbe állt. Az volt a szándéka, hogy ha a törökök megütik a vásárt, ő hátulról megyen rájuk. A törökhad Lengyelig jött, s ott a kalauzok ütéssel, veréssel a parasztokat vallatták, van-e gyűlt magyar Egerszegen? A parasztok megvallották ugyan, hogy segítő seregek jöttek, de egyúttal Francsics csatavezető kapitányt is értesítették a török sereg közeledéséről. A török sereg, hallván, hogy az egerszegiek segítséget kaptak, azonnal visszafordult. Francsics erre elüljáróban hatvan válogatott huszárt bocsátott utánuk, Fülöp András kapitányt rendelve elibük. Francsics - mint maga írja - az elüljáróknak meghagyta, hogy semmit se féljenek, akármennyi lesz a török, csak kapjanak belé, a segítő sereg utánuk lészen, s ha a törököket „megtolják”, ő maga is ott leszen. A segítő seregbe Ságódy uramat rendelé a maga hadával, és Hertelendy meg Káldy kapitányok hadából egy keveset. Maga Francsics a körmendi lovassal dandárban maradt. Ezenközben a vágató elüljárók a harmatos csapáson beleakadtak a törökök nyomába. Erre Francsics a dandárral együtt kiindulván a lesből, „száguldást és ügetést mentek” a nyomokon. Az elüljárók Magyarádon innen elérték a törököt, és mindjárt beléjük kaptak. A török azt vélvén, hogy csak az egerszegi had áll előtte, harcot adott. De mihelyt a zászlókat megismerte, mindjárt elrohant. A mieink nyomukban lévén, a szentszaniszlói átkelőig vágták őket. Ott a törökök átgázolván, megoszlottak és szétszaladtak. A remélt zsákmány helyett csúfos vereség lett a részük. A mieink a levágott fejeken kívül tizennégy törököt, harmincöt lovat és sokféle portékát hoztak magukkal. Egerszegen - jelenti Francsics - megesküdtem a kótyavetyéseket, hogy szedjék össze a lovakat és a nyert portékát. Míg jelentést nem kapok, semmit nem hagyok kótyavetyézni. Aztán a jelentése végén nagy vígan említi, hogy a rabok között lantos, kobzos és török sípos is akadt. „Eleget fúattuk vele - írja - az sípot!”...

Hát imigyen élösködtek és mulattak vitézeink a szegény kereskedők pénzén és bőrére. Minél rosszabb sora volt a katonának, minél nagyobb volt nyomorúsága, annál közönségesebbé lett a vásárok megütése és a kalmárok kifosztása. A török és a magyar kereskedők a tizenhetedik század másik felében már a királyi utakon sem járhattak békével, mert az éhező katonák mindenütt leselkedtek rájuk, s veszedelemre vitték a szegényeket. Aztán addig-addig kopasztgatták őket, míg végre nem volt kit kopasztaniuk. Nem nagy falka idő kellett tehát ahhoz, hogy a kereskedelem Magyarországon teljességgel elpusztuljon. Ezt a pusztulást írónk a töröknek rója föl, pedig igazában a katonaság fizetetlensége, nyomorúsága és ennek nyomában a fegyelem teljes fölbojlása volt a kereskedelem pusztulásának fő oka.

BERENHIDAI HUSZÁR PÉTER

Nem mesebeli hősről szólunk. Berenhidai Huszár Péter, a XVI. század e nagy huszára igazában élt és vitézkedett. Őkigyelme olyan tanácsbéli vitéz volt, amilyet az Isten csak jókedvében ad a népének. Nemcsak a neve, de a szíve, lelke, s minden gondolata huszári volt. Örök példája és dicsősége ő a magyar könnyűlovasságnak, s egyike azoknak, akik a lovasság hírét messze földön elterjesztették. Híres végbeli vitézek, jeles huszárok, akiknek nevét és dolgait a történet nem ismeri, a XVI. század megsárgult írásai közt bőven akadnak. De olyat, mint Huszár Péter volt, keveset vehetett Klió az ő tollára. Bár a nevét történeti munkáinkban nemigen emlegetik, egykoron három nemzet magasztalta őt. A magyar, a török s a német futvást vitte a hírét mindenfelé. Hogy ez a név, amelytől egykoron a legvitézebb ellenség is reszketett, s melyhez mocsok vagy vereség sohasem tapadt, ma teljesen feledésben vagon, csak a mi nemtörődömségünket hirdeti.

Ha egykoron a végbeli vitézek levelei és dolgai napvilágra kerülnek, a könyv, amely róluk szól, a magyarok szent könyve lesz. Szomorú, de lélekemelő könyv lesz ez! Az olvasó megtalálja benne a legmagyarabb és így a legszebb század minden lelkesedését, minden érzését, hősi küzdelmeit és gigászi szenvedéseit, örömét és bánatát, emberségét és bűnét. E könyvben majdan a nagy végbeli vitézek két fajtájáról olvashatunk. Voltak olyanok, akiken egész életükön át a bánatos komolyság és az elfojtott keserűség uralkodott. Minden levelükön, minden írásukon fájdalmas hang vonul végig. Fájt nekik a haza sorsa, kétségben voltak a jövő felől, s így örökké búban törték magukat. Voltak azonban olyan vitézek is, akik azt tartották, hogy ami meglett, arról immár senki sem tehet. A hazájukért ezek is készek voltak meghalni bármikor, de a bánat mégsem ejtette meg őket, a jövő sem aggasztotta, mert ha a dolog úgy fordult, még a jövővel is pörbeszállottak. Ezek az életet olyannak nézték, amilyen volt. Szépnek, dicsőnek tartották a végbeli életet; s még a török és magyar közt volt farkasbékességnek is örültek; mert legalább kedvükre harcolhattak. Játszva viselték a szenvedéseket; vidámak voltak otthon az asztaluknál, vidámak a csatában. Még a biztos halál elé is kacagva indultak.

Ez utóbbi fajtájú vitézek közé tartozott Berenhidai Huszár Péter is. Ifjúkorában valóságos eleven ördög volt, aki örökké az ellenség rászedésén és megcsúfolásán törte a fejét. A legravaszabb módon kieszelt lest rendesen Huszár Péter hánnya a töröknek, s az öröm miatt nem tudott hová lenni, ha az ellenséget jól megrézfálhatta. A harc volt a kenyere, a harc volt a gyönyörűsége. S bármint tiltották is ezt Bécsből, ő a füle mögé bocsátotta a tiltó parancsokat, s kedvére portyázgatott. Ezért meg kellett volna őt büntetni, de mivel vállalkozása mindig sikerrel járt, csak megdorgálták őt.

Jó Huszár Péter gyermekkorában kezdte a végbeli életet, s szablyájával szerzett magának jó nevet, szép tisztességet s vagyont. Már mint huszár-főlegény ismertté tette a nevét, s a dunántúli török végházakban jobban ismerték őt, mint a bécsi haditanács körében. Azok közé az edzett vitézek közé tartozott, akik a tél szívében sem kívántak sátort, akiknek hídra sohasem volt szükségük, hogy a vízen átkeljenek, akik az éhséget és a szomjúságot csak akkor ismerték, ha az asztaluknál ültek. Józan korában és borittában egyformán megülte a legvadabb paripát is, s hogy gyorsabban száguldhasson, szükség idején a régi végbeli szokás szerint, még a zablát sem használta. De azért mindig megtalálta, akit keresett. Már mint huszár-főlegényt, és később mint hadnagyot, úgy emlegették a végekben, mint főcsatázót, első száguldót, legtalálékonyabb leshányót, legyőzhetetlen viaskodót és öklelőt. Nem ismert nagyobb örömet,

szébb mulatságot a harcnál és a viadalnál, s minél több, minél vitézebb ellenséggel lehetett szemben, öröme annál nagyobb volt. Még teletszaka is, mikor minden had vesztességben ült, s csatát sehol sem üztek, Huszár Péter nem nyugodhatott. Ilyenkor írton-írta a leveleket a nagynevű török vitézeknek. Legyünk szembe egymással jó atyámfiak - úgymond -, ne rejsétek el előlem orcátokat; szablyával bizonyítsátok, hogy vitéz emberek vagytok. Hadd lássuk egymás orcáját. Az az Isten dolga, kinek adja a diadalmat!

A török vitézekre nézve a baj csak az volt, hogy az Isten a diadalmat mindig Huszár Péternek adta, s így ökigyelmék nem nagy kedvvel felelgettek Huszár Péter kihívására. „Meg köll annak lennie - írja ilyenkor Huszár Péter -, attól a frigy meg nem bomol!” Ha ez sem használt, Huszár Péter olyan beszédet vett elő, amitől még a gyáva katona is oroszlánná lett. Ilyenkor ugyanis elkövetkezett a mocskos vitézi levelek írásának az ideje, aztán a disznófarknak, róka farknak, rokkának, stb. küldése. S aki ilyesmit kapván, ki nem ment a viadalra, arról a végében azt mondogatták, hogy jobb volna megholtá, hogy sem mint élte.

S ha a török vitéz végre kényszerült a viadalra kimenni, Huszár Péter öröme nem ismert határt. Nem félt ő senkitől. Hiszen a kopjatörésben és kardforgatásban alig ismertek hozzá fogható. De azért a végbeli szokástörvényt még a bajviadalokban is mindig megtartotta. Innét van, hogy még a török tiszt is fölkérték őt igazlónak a bajviadalok ügyében.

Bár a király a személyes viadaloktól erősen tiltotta a vitézeket, Huszár Péter nemcsak maga viaskodott, de alattomban még a vitézeit is megvívatta. Emberszámba ugyanis csak azután számlálta őket.

Az 1582. évben Huszár Péter megint bajt vívott. Ki volt a török, akivel a szablyáját összemérte, nem tudjuk. Lehetséges, hogy Ferhát aga volt az a szerencsétlen török vitéz, akit Huszár Péter a porondra vetett. Majthényi László pápai főkapitány ugyanis ez évben jelenti, hogy a nagyhírű Ferhát agát a budai basa erőttette a viadalra, mert úgy illett, hogy bosszút álljon Huszár Péteren, akinek a tömlöcében sínylődött Ferhát édes öccse, a vitéz Deli Csáffer.

Amint Huszár Péter újabb viadalának híre ment, Ernő királyi herceg Istvánffy István kapitánnyal együtt Bécsbe hívatta őt, s ott mindkettőjüket elzáratta!

Hallatlan dolog volt ez abban az időben! Eddig ugyanis megjutalmazták azt a tisztet, aki a saját élete kockáztatásával bajt vívott a törökkel. Huszár Péter és Istvánffy István kapitányok voltak az elsők, akiket emiatt tömlőre hánytak! Gondolhatjuk, minő elkeseredés fogta el a két nagyhírű vitézt! „Mi - írják ők maguk -, csak rövid szóval mentettük magunkat...” „Mikor öfelsége tiltó parancsa hozzánk érkezett, a török már útban volt a viadalra. Az minemű rút szitkokkal minket illetett, nem lehetett egyéb benne, meg kellett vele vívnunk. Mind az öfelsége, mind az magunk tisztességét oltalmaztuk. Az magyar nemzet pedig öfelségét tisztességért, fizetésért s oltalomért szolgálja. Mi is azért szolgáljuk öfelségét és az mi jámbor szolgálatunkért gyaláznak tartjuk magunknak, hogy öfelsége megtartóztatott bennünket. Bűnünket nem tudjuk reá.”

Mivel Huszár Pétert és Istvánffy Istvánt főképp azért tartóztatták le, mert a győri generális emelt panaszt ellenök: Huszár Péter kijelenté, hogy Majthényi Lászlóval együtt személyesen kért engedélyt a győri generálistól a viadalra. S a győri generális megadta neki az engedélyt, sőt a maga lovát adta Huszár Péter alá. „Nagyságodnak - mondá erre Huszár Péter - meg-szolgálom mint kegyelmes uramnak az nagyságod hozzám való jóakarátját, hogy nagyságod az lovát alá adta volt!”

Úgy látszik, hogy a győri generális csak kelleetlenül adta meg az engedélyt a viadalra, mert Huszár Péter köszönő szavaira „elfordula előlünk az ablak felé s mondá, hogy azt nem kell köszönni. Adta volna az Isten, hogy bátor ezelőtt tíz esztendővel ették volna meg az varjak”.

Épp mikor Huszár Péter és Istvánffy István ügyét tárgyalták Bécsben, érkezett Ali budai basa levele. Azon panaszkodik benne, hogy ha a magyar végbeliek bort isznak, mindjárt bajra hívó leveleket írkálnak a török vitézeknek. Majd így folytatja a levelét: „Az mennyi levelet gyalázatosképpen Ferhát agának Huszár Péter írt, annak nincsen száma; pedig Ferhát aga jó és jámbor vitéz ember. Huszár Péter és az végbeliek, mihelyt egy kis bort isznak, nem tudják ők maguk is, mit írnak, mit nem írnak. Azért ítélje meg fölséged, mennyi gyalázatot kell ezeknek (ti. a törököknek) elszenvedniük. Hogy üljenek veszteg, ha szüntelen írogatnak reájok?”

Huszár Péter erre azt felelé, hogy ő nem szidogatta a törököket. Keressék ki a levelét a basánál, s meglátják, hogy ő tisztességes hangon írt! Ezért ugyan nem kellett volna őket elzáratni! „Bátor őfelsége minálunknál - írja - gazdagabb embereket tartott volna meg; mert nekünk sem ezüstünk, sem aranyunk; ami kevés volt, azt elköltöttük az katonákkal.”

Két nappal e levél kelte után Huszár Péter és Istvánffy István kapitány még egy levelet írtak bécsi tömlöcükből. Ebben arra kéri Batthyány Boldizsárt, hogy írjon mellettük őfelségének és a haditanács elnökének; mert ilyen gyalázat magyar vitézen őfelsége elődei alatt nem esett meg.

E levél kelte után hamar kiszabadultak a börtönükből. Az elzáratásuk különben is inkább csak azért történt, hogy a törököknek port hintsenek a szemükbe. Azaz, hogy megírhasssa nekik az udvar: íme, Huszár Pétert és Istvánffy Istvánt megbüntettük a viadal miatt!

Érdemes megemlítenünk, hogy ugyanez évben Huszár Péter szétvert egy török csatát, s az udvartól egy aranyozott ezüst kupát kapott ajándékba. S maga a győri generális (Teuffel) ajánlja a királynak, hogy Hagymáskért is Huszár Péternek adományozza; mert derék, nagy-érdemű vitéz ő!

Amint Huszár Péter kiszabadult a fogságból, mintha mi sem történt volna, folytatta a bajviadalokat és a portyázásokat. A budai basák emiatt folyton panaszkodnak ellene. Az 1585. évben például Szinán basa fogta a dolgot panaszra, mivel Huszár Péter a híres török eszphaiát: Koppányi Halult mocskos levéllel viadalra akarta kényszeríteni. „Nem valami alávaló népeket szoktak penig kihívni, - írja a basa -, sőt nagy méltóságban levőket, hadnagyokat...”

De Koppányi Halul - úgymond - nem hívta ki Huszár Pétert. Innen tetszik meg az végbeli kapitányoknak minden álnokságok és csalárdságok, hogy az dolgot nem adják felségednek igazán tudtára; mert mi senkinek efféle dologra szabadságot nem adtunk; hanem önmagok az kapitányok találtak meg levelük által, miképpen Pálffy Miklós egynéhányszor megtalált, Huszár Péter azonképpen Koppányi Halulnak először küldött levelet”.

Amíg a budai basa és a bécsi udvar imígyen levelezett, addig Huszár Péter szerencsésen megvívott a szegény Halullal.

Bár a török végekben Huszár Péternek félelmes híre költ, azért mégis tisztelték őt; mivel tudták, hogy emberséges ember, s a vitézlő dolgokhoz értő vitéz ökigyelme. Nem is tett soha olyasmit, ami a vitézlő szokáshoz nem illett, vagy ami végbeli igazság ellen lett volna. Még ha viadalra hívta is a törököket, először mindig tisztességbeli szomszéd barátságát írta nekik, mint jó szomszéd barátainak. S csak ha a szép szót siketlették, akkor vett elő más beszédet. Ilyes dolgok miatt a török vitézek is nagyra tartották őt, s vitézi ügyekben vagy bajviadalok dolgában akárhányszor kérték a tanácsát. Az 1586. év február 24-én például a nagyhírű török vitéz: Csikvári Deli Hasszán fordult Huszár Péterhez párbaj dolgában. Levelében maga elmondja, hogy miért fordult ismeretlenül is épp Huszár Péterhez. „Azért - írja -, mivel hogy kegyelmednek itt miköztünk és ott is Magyarországon jó híre, neve vagyon. Egyik jó híre s neve kegyelmednek, hogy kegyelmed eleitől fogván szablyával kereste kenyerét, és híres vitéz embör kegyelmed. Másik az, hogy kegyelmed asztalát főember módon tartja és sok vitéz

embör eszi az kegyelmed sóját és kenyerét, és borát issza. Harmadik az, hogy kegyelmednek mind az ott való urak előtt s mind penig az itt való basák és bégek előtt jó híre, neve vagyon és sokat iszunk az kegyelmed egészségéért! Negyedik az, hogy kegyelmed igen igazmondó és bátor nyelvű, vitéz embör. Minden vitézek előtt nagy az kegyelmed híre, neve. Magyarországon nincs több Huszár Péter kegyelmednél.”

Huszár Péter uram nemcsak a viadalban és a végbeli ügyekben, de a huszárok nevelésében is első mester volt. Csodálatos hatást tudott az embereire gyakorolni. Még az akasztófától és a karótól menekedett latrok is hű vitézekké lettek az ő kardja alatt, mert kedvelték őt eszes voltaért, s mert csodálták és félték az ő nagy erejét. Huszárjai mindig egy akaratba és egy tanácsba voltak vele; a tűzbe mentek vele bármikor, mert vakon hitték, hogy Huszár Péter sértetlenül vezeti őket vissza. Csak a veszprémi és a pápai huszároknak a dolgait kell a basák leveleiben olvasgatnunk, hogy megtudjuk, ki volt az a Huszár Péter. Ha ő a válogatott főlovakon megindult vitézeivel, harmad határban is eltűnt minden török. Náluk ugyanis úgy volt tudva, hogy Huszár Péterrel az ördög sem bír. A budai basák nem tehettek ellene semmit, így tehát panaszkodtak és örökké panaszkodtak Huszár Péter huszárjaira. Az 1576. év augusztus 4-én például Musztafa basa jelenti, hogy a böszpörémiek (veszprémiek) a fejérvári csordát mindenestül elhajtották. Tíz nappal később már imígyen ír: „az böszpörémiek és az környül való végbeliek nagy haddal fölkészülvén, Fejérvár környül lesőket hánytanak s délkor száguldókat bocsátanak az vár alá, akik az maradék barmot elragadták. Az mieink utánok lévén, szintén az lesre vitettenek, egynéhány iszpahiát sok jó beszliákkal kit levágtanak, kit elvittének. Efféle dolgokat számtalant írtunk és írhatnánk is, kik naponként történnek”. Veysz basa 1579-ben jelentette, hogy „az böszpörémi és palotai vitézek az ellenkező (ellenséges) dologtól meg nem szűnnek”. Szinán basa 1585. április 5-én, 1589 augusztus havában és 1590. december 4-én egyenest Huszár Péter ellen panaszkodik az udvarnál. Mehemet basa meg 1592-ben azzal vádolja őt, hogy nem tudja, mi légyen a frigy.

Mivel Huszár Péter minden török végház alját meg-megszáguldotta, s mivel minden valamirevaló török vitézt név szerint ismert, nemcsak a német generálisok, de még a haditanács emberei is tőle tudakozták, hogy állanak az ügyek a török végekben? Az 1577. évben például Zelting győri főgenerálist tanítja a török végházak népe felől. Szép rendben megírja neki Pápáról, hogy Fejérvárott a bégségálja nép milyen számmal vagyon, hány eszpáhia (lovas) van ott, kik a tisztjeik, hány lóval ülnek föl a főlegények; megírja név szerint a derék bezlia-agákat, az azap-agákat, a topcsiákat (pattantyúsokat), a dázdárokat (porkolábokat), az izárilíákat (kapunállókat), az iriz-agákat, a szolákokat (sereghajtókat), a martalócok harámbasáit stb. Töviről hegyire leírja neki Simontornya és több más végház őrségét. Az endrédiak felől meg a következő megjegyzést teszi: „az endrédiak felől azt írhatom nagyságodnak, hogy egynéhányszor voltam alatta az uraimmal, de soha felebb ki nem jöhettek, az mint nagyságodnak megírtam”. (Tudniillik hatvan lónál és száz gyalognál több soha nem jött ki.)

Ez utóbbi dolgot azért említjük, mivel a magyar végbeli kapitányok a török végek őrségét mindig abból számították ki, hogy hányan jöhettek ki azokból, amikor magyar csapat jelent meg a sorompó előtt, s harcra hitta a törököket. Azt már könnyű volt kiszámítaniok, hogy hány embert kellett a várban őrségül hagyniok.

Ne gondoljuk, hogy az ilyen tudósítás csak olyan könnyű mesterség volt! Százszor és százszor kellett az illetőnek életét kockára vetnie, amíg ilyen tapasztalatokra tehetett szert. Mert a kémeeknek, a kalauzoknak és a nyomjáróknak e jelentéseik ezen a téren mindig megbízhatatlanok voltak. Személyes tapasztalat, örökös éberség és megfigyelés kellett ahhoz, hogy valaki a török végekről pontos jelentést adhasson. Ugronffy István kapitány például, akit Huszár Péterrel egyidőben kérdeztek meg, így felelt a győri főgenerálisnak: „...látja Isten, igen nehéz

ennek a végére menni; mert paraszt ember, aki bejár Fejérvárra, mit tud benne, ki micsoda, ki aga, ki vajda, ki odabasa, ki pedig iszpahia! Az, ki szinte ott bent köztük lakik is, egyhirtelen az sem tudná megmondani, hány bezlia, hány iszpahia, hány azap vagy on benne!”

Huszár Péter azonban örökké a török végek alatt járogatott, örökké figyelte őket, s így tudta is, hol hányan vannak. Ha új csapatok jöttek valamelyik végházba, ő volt az első, aki erről jelentést küldött. „Az akancsia törökökben - írja egyik alkalommal - Budáról küldötte nek Esztergomba négyszázat.” „Az fejérvári bég udvarnépe - írja más alkalommal - kiindult, hogy rablást tenne!” Magában a hadilevéltárban *Zeitung vom Huszár Péter* címen akármennyi ilyen jelentést olvashatunk. Az efféle jelentések is csak azt hirdetik, hogy éberebb és óvatosabb kapitány Huszár Péternél túl a Dunán alig akadt.

Huszár Péternek a szép Dunántúl volt szülőföldje, a Dunántúl volt a legdicsőbb tetteinek a színhelye. Sehol a végbeli élet úgy nem virágzott, mint itt, ahol minden lófutamatnyi földnek meg volt a maga csatája, a maga vitézi temetője. Sehol annyi végház, palánk és kastély nem akadt, mint itt, ahol a virágos mezőket és a zöldbe borult erdőket örökké jargaló vitézek, száguldó huszárok járogatták; ahol, ha a híralgyút kilőtték, száz és száz lesből és palánkból jöttek elő a török és a magyar csaták daliái.

Nehéz, nagyon nehéz dolog volt itt annyi sok jeles vitéz között nevet, jó nevet szerezni! És Huszár Péter mégis hamar szerzett. A tizenhatodik század hetvenes éveiben már nem volt török, nem volt magyar vitéz, aki Huszár Péter nevét nem ismerte s például nem választotta. Ez idő tájt Geszty Ferenc, az erdélyi hadak későbbi győzelmes vezére volt Veszprém várának a főkapitánya és Huszár Péter a kapitánya. A török torkában lévő várat külön emberekre alig bízhatták volna! A szomszéd bégek örökké azon mesterkedtek, hogy Veszprémet meglepjék s visszafoglalják. Sok jó vitézüket otthagyták a fogát, de biz azért semmire sem mehettek. A budai basák levelei szerint a veszprémi őrök rettentő csapásszámba ment az egész hódoltságra. Mint az özönvíz, úgy ment Geszty és Huszár ellen a panasz Bécsbe. De ők azzal mit sem törődtek. A panasz a mienk volna - felelték ilyenkor -, nem a pogányé. Ha volna, ki törvényt tenne köztünk, nekünk adna jó választ!

Huszár Péter, mint tanult vitéz, nagyon jól tudta, hogy a török végek hadinépét a hódoltsági falvak jövedelméből tartják. Ezért tehát különös szeretettel vadászgatott a török harács-szedőkre, s azon mesterkedett, hogy a török zaimok legzsírosabb falvait a magyar pártra terelje. Amelyik falu az ő felszólítását siketségre vette, az hasztalan húzott a törökhöz. Huszár Péter ugyanis onnét jött rájuk, ahonnét ingyen sem vélték. Az 1575. év úrnapiján például a tétényi, érdi és a berki bírákat szólította be Veszprémbe. „A magyarországi király - írja nekik - megparancsolta, hogy bejöjjetek, s ha nem jöttök, meghagyta, hogy rátok küldjek és eldúljalak, égesselek benneteket. Ennekem immár nincsen mit mívelnem, az én kegyelmes uram parancsolatát kell cselekednem, ha ez levélre föl nem jöttök, ha mi rajtatok esik, ennekem okot vele ne adjatok, hanem tulajdonítsátok azt magatok siketségének és engedetlenségének!”

Huszár Péter használhatóságát mi sem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy egyetlen valamirevaló ütközet sem történt nélküle. Akár Nádasdy Ferenc (a fekete bég), akár Batthyány Boldizsár vagy Zrínyi György indult vala hadba, mindegyiknek első dolga volt, hogy Huszár Pétert kérte. És ő mindig örömmel indult, szélnél sebesebben járt, ezer és ezer harcban kipróbált huszáraival. S amit mindenki lehetetlenségnek, eszeveszettségnek tartott, arra Huszár Péter minden gondolkodás nélkül vállalkozott. Az eredmények azt mutatták, hogy nincsen lehetetlenség.

Huszár Péter jeles szolgálatait a haditanács is méltányolta. Mivel ökögyelme Veszprémből elkíváncozott, följánlották néki a pápai kapitányságot. Ezt az állást el is fogadta, s így utódja lett Thury Benedeknek. Itt Pápán a főkapitányi tisztelet Majthényi László viselte. Minden tekintetben kiváló főtiszt volt ő, s szívesen fogadta Huszár Pétert. Új állásával ő is meg lett volna elégedve, ha a fizetés kijárt volna. Ehelyett azonban úgy ő, mint a huszárai rendszeren csak cédulát kaptak. Így aztán a rabok árából s abból éltek, amit a töröktől elvettek. Ez a körülmény is értenünk engedi, miért kellett a mieinknek folyton portyázniok, s miért nem vették figyelembe a tiltó parancsokat.

Huszár Péter a portyázásra és a várszállásra rendszeren azt az időt használta föl, mikor Majthényi főkapitány távol volt. Ilyenkor ugyanis ő rendelkezett az egész őrség fölött. Így aztán a saját esze után indulhatott. Sok hódoltsági falut visszavett így a töröktől, s azokat meg is védte. 1585-ben például bizonyos Tolna megyei falvak adományozását kéri. E falvak a Kapos és a Sár folyón túl voltak, s valamikor Thury György bírta. Ennek halála után Salm generális Huszár Péternek és Fekete Máté vajdának engedte. Úgy a magyar, mint az udvari kamara azt ajánlotta öfelségének, hogy e falvakat, névszerint Püspökszékhelyt, Parragszékhelyt, Egrest, Kölesdet, Czétényt, Bikádot és Bannt adományozza Huszár Péternek; mert hiszen Püspökszékhelyt úgyis ő foglalta vissza a töröktől. „Ez a Huszár Péter - írja a kamara - kitűnő ember és híres vitéz. Sokkal többet érdemel, mint amennyit kér.” A haditanács is az adományozást ajánlja.

És a király december 23-án csakugyan nekiadta a nevezett községeket.

Huszár a hódoltsági falvak visszaszerzésén kívül nagyobb kalandokban is szívesen részt vett. S minél kockázatosabb volt a vállalkozás, annál nagyobb örömmel sietett oda. Úgy látszik, ő is azt tartotta, hogy bátraké a szerencse; mert sokszor olyanra is vállalkozott, amivel nemcsak az állását, de a fejét is kockára vetette.

Az 1587. év telén, Nádasdy Ferencsel s több híres kapitánnyal együtt Koppány elfoglalására indult. Majthényi nem volt otthon, s így Huszár Péter magával vihetett az egész pápai őrséget. Az Őrsy Péter kardja alatt lévő gyalogságot kocsikra rakatta, s ő maga a lovasaival sietve sietett Nádasdyhoz.

Koppány ekkor igen jól megerősített végház volt. Magában a városban négyszáz jól lakott ház akadt. Budán kívül ennél gazdagabb városuk alig volt a törököknek. Sok gazdag kereskedő lakott benne, s gazdag tárházai is voltak. A várkastélyt ötszáz jó lovas és ötszáz janicsár őrizte. A koppányi bég persze nem is álmodott arról, hogy a fürgeteges téli időben, s a nagy hófúvásban magyar csapatok közelednek a várhoz.

A mieink a hivatalos jelentés szerint 1700-an voltak. E kisdéd sereget Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár, Huszár Péter, Dersffy Ferenc és Vajda Kristóf vezették. Mindannyian híres és próbált vitéz lévén, az alattuk lévő katonaság vakon követte őket.

A vár elfoglalását az egykorú történetírók is leírták ugyan, de a hivatalos jelentések, s a jelenvolt fővitézek vallomásai egészen másképpen szólnak.

Ezek szerint a magyar had észrevétlenül jutott Koppányig. Az egyik kapuhoz Huszár Péter lovasai és a Vajda Kristóf gyalogjai vonultak, és puskaporral szétrobbantották a kaput. A másik kapunál Fekete Máté mesterkedett. Legelőször Huszár Péter tört be a várba. Fekete Máté emberei is betörvén a külső kaput, befelé tolakodtak. A törökök azonban fölvonták a belső hídkaput, de már lezárni nem tudták. A mieink lerántván a hidat, Nádasdy azon át szintén berontott. Az előre megállapított terv szerint a sereg egy részét kívül hagyták, nehogy a segítő török csapatok meglephessék a várba tört katonaságot. A larmára a török őrség természetesen azonnal fegyvert ragadott. A lovak a vár udvarán mind nyergelve voltak, s mivel a

mieink mind a három kaput bezúzták, több török lovas segítségért száguldott. Míg a mieink a várban véres küzdelmet folytattak, lóhalálában érkezett a pécsi és a simontornyai bég. Valamivel később a fehérvári bég is közeledett. Ennek a lovasait azonban a törökök magyaroknak nézván, a két béggel együtt elszaladtak. A fehérvári bég látván a menekülő török lovasokat, szintén megfordult, és seregével együtt hazaszaladt. A félsz a fehérvári béget annyira megszállta, hogy négy feleségét a belső város legerősebb házába vitte. A külső kertek sövényeit elégette s készült a nem létező ellenség fogadására.

A mieink tehát kardcsapás nélkül megmenekültek a Koppányra jött török segélyhadtól.

Ezalatt bent a várban folyt az öldöklés. Legvitézesebbül Ali bég küzdött. Bár megsebesült, kilenc katonánkat lőtte meg nyíllal. Ezek közül három meg is halt. Még elfogatásakor is levágott egy magyar katonát. Nádasdy lóháton küzdve, egyik házból három török vágat neki. Nádasdy lovával együtt fölbukik. Ha nem sikerül azonnal lábra állania, a törökök bizonyára levágják. Mivel a mieink a várost azonnal fölgyújtották, sok török a házakban fült meg. Az egyik házban például negyven holttestet találtak. A török lovasok jó része a nyitott kapukon át elmenekült. Ezeket, mint gyávákat, a szultán kivégeztette.

A mieinknek kevés kocsijuk lévén, a zsákmányt a nyerges lovakra rakták. A huszárok aztán a kemény télen gyalog tették meg az utat Pápaig. Huszár Péter jelentése szerint annyi volt a zsákmány, hogy kétszáz szekér is megtelt volna vele. Mivel ezt mind el nem hozhatták, nagyrészt elégették.

Majthényi főkapitány február 27-én jelenti Bécsbe, hogy tegnap délután három órakor vonultak be a győztes csapatok Pápa. Nagy szerencsével jártak Koppányban, és nagy örömmel fogadták őket Pápán. Huszár Péter és a kapitányok vont arany ruhában, a nemes lovagok selyemben és damasztban lovagoltak be a városba! „Én azt hiszem - írja Majthényi -, hogy őfelsége nem igen örül e győzelemnek; mert a törökök meg fogják bosszulni e támadást.”

Amint a koppányi vár bevételének, valamint elégetésének híre ment Bécsbe, a haditanács azonnal bővebb értesítést kért Teuffel győri generálistól. Teuffel azonnal Pápa. utazott, s onnét kimerítő jelentést küldött a haditanácsnak. Eszerint kétszáz török rabot hoztak Pápa. Ezek legnagyobb részt asszonyok, leányok és gyermekek. A rabok közt van Ali koppányi bég is. A rabokon kívül kétszáz lovat, száz bivalyt, nyolcszáz birkát és sok árut hoztak magukkal.

A haditanács március 2-án jelenti Ernő főhercegnek, hogy Huszár Péter Majthényi távollétében a szigorú rendeletek ellenére Nádasdyval Koppány elfoglalására ment, s a pápai várat pusztán hagyta. Huszár Pétert meg kell büntetni, s állásától is meg kell fosztani. Ugyanezen haditanács azonban Huszár Péterhez egészen más hangon írt. „Nemes és kedves barátunk”-nak címezi őt, és arra kéri, hogy máskor nagyobb tekintettel legyen a felsőbb rendeletekre. A pápai őrség elvezetése ugyanis nagy bajt okozhatott volna.

Majthényi főkapitány hevesen kikelt Huszár Péter ellen, mert az ő tudta nélkül vitte el a pápai őrséget. Mivel Huszár Péter sem hagyta a maga igazát, ügyük a hadiszék elé került. Teuffel generális Pápán Majthényivel értekezve, hozzáfogott a kihallgatásokhoz. Amint maga írja, ez tumultus nélkül alig eshetik meg. A főtisztek ugyanis a legnagyobb méltatlankodással fogadták az ellenük indított eljárást. Huszár Péter, Nádasdy Ferenc és a többi főtiszt megjelenve a generális szállásán, Teuffel azt kérde tőlük, miért hagyták védtelenül a végházakat? Ami Koppányon történt, az az ő távollétük alatt őfelsége végházaival is könnyen megeshetett volna. A magyar főtisztek ilyen választ tettek Teuffel generálisnak: „Koppány elfoglalása dicsőségünkre szolgál. Mi azt hittük, hogy elismerés és köszönet lesz ezért a részünk, nem pedig vizsgálat! Tudott dolog, hogy minden török támadás lelke és tanácsadója a koppányi

bég volt. S most bűnül róják föl nekünk, hogy e veszedelmes embertől megszabadítottuk az országot!”

Teuffel jelentése szerint a leghevesebben Huszár Péter felelgetett neki. „Minket - kiáltá Huszár - senki sem fizet. A nagy nyomorúság kényszerít a portyázásra. Azt sem tudjuk, kapunk-e még valaha zsoldot. Éhes gyomrunkat egyszer már meg kellett töltenünk! A végházakat nem hagytuk üresen. Kétezer ember maradt itthon azok őrizetére.”

„E heves kifakadások - írja Teuffel - haragra lobbantották Majthényit. S Huszár Péterrel úgy összeszólalkozott, hogy alig tudtam őket lecsillapítani. Nehezen fognak többé együtt szolgálni. Olyan láрма volt, hogy a tolmácsom sem értette meg a vitézek beszédét. Lecsillapulván a láрма, a rab koppányi bég szabadon bocsátása ügyében kezdtem tárgyalni. A főtisztek erről hallani sem akartak. Nádasdy szerényen és okosan így válaszolt előterjesztésemre: A koppányi bég foglalta el a múlt évben Hídvéget és Kéthelyt. A koppányi bég támadta meg Keszthelyt. Én csak a saját jobbágyaim érdekében küzdöttem ellene. *Ha mi nem védjük azt, ami még a miénk, az egész ország elvész!* A koppányi béget nem engedi át őfelségének. Nem is teheti, mert tisztársainak is részük van benne. Kilenc zászlót, egy török trombitást s két főrabot küldenek majd őfelségének. Ezt a kótyavetyén így határozták.”

„Én - írja Teuffel - a kótyavetyét nem akadályozhattam meg; de a négy kótyavetyésnek megtiltottam a rabok stb. eladását.”

Végül megemlíti Teuffel generális, hogy ebéd alatt a koppányi bég Majthényi főkapitány asztalánál ült. Nádasdy, Dersffy stb. is ott ebédeltek. A bég eszes és vitéz lovag, s nagyon szép ember! De asszonyi módon beszél. A bal keze sebes. Őt helyen volt már bég. Jőmagát szandsák bégnek mondja. Az ebéd alatt megvallá, hogy Hídvéget és Kéthelyt ő pusztította el.

Teuffel tárgyalása után kétségtelen volt, hogy a koppányi kaland miatt büntetés senkit sem érhet. Huszár Péter és Majthényi László között azonban tovább is folyt a pörösködés. Majthényi Huszár Pétert hibáztatta a koppányi vállalkozás ügyében. Huszár Péter pedig Majthényit vádolván, azt kívánta, hogy a haditörvény döntsön köztük. A sok irka-fírka ez ügyben fél éven át tartott, s a haditanács mégsem tudta, Huszár Péter-e avagy Majthényi a hibás? Nem is történt semmi döntés. Azonban Huszár Péter is, Majthényi is azon fáradozott, hogy más végházban nyerjenek alkalmazást. Huszár Péter a palotai kapitányságot kérte. Majd meg a veszprémi főkapitányságot igyekezett megszerezni. Egyik sem sikerült. De mivel Majthényi László főkapitány az 1588. év elején a zólyomi kapitányságot kapta, Huszár Péter Pápán maradt. Ezt annál inkább megtette, mivel őfelsége reábizta a pápai végház ügyeinek vezetését. Ekkor már Majthényi Lászlóval való viszálykodása is elült. Ismét jó barátok voltak. S Majthényi László úgy az udvarnak, mint a győri generálisnak melegen ajánlotta Huszár Pétert. Nogarolla Ferdinándnak, az új győri generálisnak írta például: „Nagyságodnak arról akarék írnom, hogy őfelsége énnekem kegyelmesen Zólyomot adta tisztül és az pápait elhagytam. Rendelte őfelsége Huszár Péter uramat, az őfelsége itt való vicekapitányát főgondviselőjévé az kapitányságnak, addig míg őfelsége főkapitányt rendel ide. Azért kére engemet azon, hogy írnék nagyságodnak mellette, hogy azt a fizetést, ki énnekem járt, őfelsége rendelné kegyelmesen néki is az ő jámbor s régi szolgálatjáért.”

Majthényi e bevezető sorok után arra kéri Nogarollát, írna őfelségének Huszár Péter mellett, aki most fölment Bécsbe. Őfelsége egy török rabot követel most Huszár Pétertől, aki föl is viszi a rabot, de szeretné magának megtartani. Nogarolla megtehetné, hogy őfelségénél közvetítené e kérést. S így őfelsége a rabot Huszár Péter kezén hagyná.

A végbeli főtisztekre nagy csapás volt, hogy az udvar az értékesebb török rabokat elszedte tőlük. Említők már, hogy a koppányi béget is maga számára követelte az udvar. Huszár Péternek és Majthényi Lászlónak volt egy Mankucs nevű rabja, aki előkelő aga lévén, tizenháromezer forintot ígért sarcában. Az uralkodó pedig erőnek erejével elvette tőlük Mankucs agát és kivégeztette. Kárpótlást pedig sem Majthényi, sem Huszár nem kapott. Gondolhatjuk, mennyire bántotta ez az eljárás az amúgy is rosszul fizetett tiszteket. Nem csoda hát, ha Huszár Péter és Majthényi László fölötte éles hangú levélben adtak kifejezést megbotránkozásuknak. Ezzel nem sokat használtak, mert a haditanács illetlen hangú levelük miatt megdorgálta őket.

Majthényi távozása után Huszár Péter a főkapitányi zsoldot húzta, s mint a főkapitányság vezetője, most már bátrabban portyázgathatott a török ellen. Mint előbb, úgy ezután is Nádasdy Ferencnek, a „hős fekete bégnek” volt elválhatatlan társa. Egyik a másikat folyton értesítette a török mozgólódásáról. Nádasdy írja például 1588. november 15-én Pálffy Miklós-nak: „Kedden érkezék Sárvárra Huszár Péter uram levele, kiben írta bizonyosan az török eloszlását. Én is aztán úgy jöttem föl tegnap délre ide Keresztúrra.”

Az 1589. év január havában Nádasdy írja Huszár Péternek: „Oly hírünk érkezék, hogy a török kijő rablani. Azért mi innét Sárvárról holnap idején kiindulunk mennél többen lehetünk Devecser felé. Azért kegyelmedet is kérjük, kegyelmed is mennél többen lehet, jöjjön oda afelé, hogy Isten velünk lévén, az ellenségnek állhassunk ellen.”

És Huszár Péter mint a gondolat, úgy repült Pápáról huszáraival együtt a törökök elé. A győri főkapitánynak sietve jelentette be távozását. „Én - írja - Isten segítségével ma mindjárt Devecser felé indulok. Azon leszünk - Isten velünk lévén - ha kijöttek (az törökök) és valahun összvetalálunk velek, Nádasdy urammal önagyságával egyetemben lévén, Isten megveri az ellenséget.”

Egyúttal azt is jelenti a győri kapitánynak, hogy a hírekről éjjel-nappal lóhalálban értesíteni fogja.

Március elején aztán egymásután küldi a jelentéseit. „Tátika várát - írja - kifosztották a törökök. Ugyanők meglepték a keszthelyi vásárt, s a többi közt nyolc pápai kereskedőt is elvittek” stb.

E jelentésekben jobbra csak azt találjuk, amit a törökök cselekedtek. Pedig gondolhatjuk, hogy Huszár Péter nem ült veszteg a Balaton partjain! De hát már sok baja volt a török ellen folytatott küzdelmei miatt, s így a maga dolgairól inkább hallgatott. A budai basa azonban nem hallgatott. Ő rendre megírta Bécsbe, mit mívelt Huszár Péter. Hogy többet ne említsünk, az 1588. év október 23-án hajnalban megtámadta Endréd várkastélyt. Az agát a többi törökkel együtt levágta, s a palánkot teljesen elpusztította. Tarnóczy Farkas veszprémi kapitány is jelentette ezt Ernő főhercegnek, írván, hogy ő nem mert Huszár Péterrel tartani; mert az efféle harc keményen tiltva vagyon.

Endréd elpusztítása miatt a budai basa elégtételt, illetve Huszár Péter megbüntetését követelte. Ezt Bécsből meg is ígérték neki.

Még feledésbe sem ment az endrédi támadás, mikor Huszár Péter Pisky Istvánnal Bolondvárát támadta meg s ezzel is úgy bánt, mint annak idején Endréddel. A budai basa követelésére Huszár Péter ellen újra megindították az eljárást, s a budai basának meg is írták, hogy Huszár Pétert megbüntették. Ám a dorgáló írásokon kívül egyéb büntetés nem érte őt.

Huszár Péternek volt egy Mátyás nevű fivére, aki ezidőtájt Pálffy Miklós alatt szolgált. Ez a Mátyás sokat emlegetett huszártiszt volt. Két ízben is ült a konstantinápolyi Héttoronyban. Huszár Péter jó testvér lévén, mindent elkövetett kiszabadítása ügyében. Öfelségét és a haditanácsot arra kérte, hogy addig is, míg fivérét sikerül kiszabadítani, engedjék meg, hogy a Huszár Mátyás bírtá érsekújvári officiatust felesége és gyermekei megtarthassák. E kérést azonban a haditanács teljesíthetetlennek mondotta.

Huszár Péter a magyar kamarához is fordult és ezernyolcszáz forintja megfizetését sürgette; „...mert - írja - látja az Isten, hogy most ugyan igen nagy szükségem vagyok rá”.

Mivel Konstantinápolyban volt egy Gergely nevű jó barátja, aki Huszain bég néven a szultán udvarában szolgált, hozzá fordult. Ennek a segítségével aztán jó csomó magyar főrabot kiszabadított. Gergely diák levelét az erdélyi fejedelem segítségével kapta meg Huszár Péter. Ez a jó diák írta volt neki: „Az császár rabjai, úgymint kiket főraboknak tartanak, tizenheten voltak, az Isten megszabadítja őket. Azonban - írja tovább Gergely diák - Huszár Mátyás uram, kit pénzzel is ellátott, egy rossz ember mellé adta magát társul s korcsmárul korcsmára, vásárral vásárra járdogált s újra megfogták. A basa vallatván őt, elárulta, hogy a pénzt tőlem kapta. Csak az Isten oltalmazott, hogy horogban nem vetének... Ha (Huszár Mátyás) ember lett volna, bizony ő is elmehetett volna, mint a többi. Paripát szerettek volna neki azzal a pénzzel és az erdélyi madarászokkal együtt szépen elmehetett volna; de az nagy kevélység miatt vesztette el magát. Használjon vele az mit talált. Az erdélyi követ házánál köszvénytől félt. Lássá immár holtáig, ha el nem fogja!”

Gergely diák még azt is jelenti Huszár Péternek, hogy Halthalmy Miklós fiát, aki Szinán basa fiának a rabja, kiszabadítja. Két barátja segítségével majd hazájába küldi.

Bár Huszár Mátyás dolga eléggé rosszul állott, Huszár Péter tovább is fáradozott kiszabadítása ügyében. Pesthy Zsigmond nevű rokona is rabbá esván, őt is igyekezett megszabadítani. A kamarától kérte célra segítséget; mert - amint írja - „rab öccsének sarca szegény legény voltához képest igen nagy summa.”

A magyar főrabok kiszabadítása ügyében tett ellátások azt mutatják, hogy Huszár Péter nemcsak nyomorgó katonáin segített, de a szegény magyar rabokról sem feledkezett meg. Tehát nemcsak bátorszívű katona, de érző szívű ember is volt. Jószívűsége és ember-szeretete teszi aztán érthetővé azt a nagy ragaszkodást, amellyel a vitézek viseltettek iránta.

Az 1593. év elején Huszár Péter - aki eddig csak helyettesítette a pápai főkapitányt - valóságos főkapitánnyá lett. Bécsben lévén ez alkalommal, Mátyás főherceg is barátságosan fogadta őt. Itt Bécsben állította ki a reverzálisát is.

Mint valóságos főkapitány, azt cselekedte, amit eddig is cselekedett. Éberén őrizte a rá bízott várat, s harcolt, mikor erre alkalom nyílt. Veszett híre lévén a törökök közt, ezek többször megkísérelték Pápát. De mindig szaladásra bírta őket Huszár Péter. Minő éberén őrködött Pápán jó Huszár Péter, azt a királyi elismerő levelek eléggé hirdetik. De ő maga is megírja, hogy minden éjjel végigjárja a strázsákat, bár ez nem az ő kötelessége.

Mint rendesen, úgy az 1593. évben is többször kibocsátotta katonáit a török ellen. Ő maga írja Batthyány Ferencnek: „Ez elmúlt napokban innejd Pápáról és Keszöböl bocsátottunk vala csatára valami legényeket, kik mentenek volt alá az Baranyaságra. És ugyanott találkoztanak velük egyben az nagyságod szolgálai, Botka Ferenc tiszti alattvalók... (Együttesen szép nyereségük lőn.) De ezt én soha még nem hallottam, az nem végbeli törvény és szokás, az mit Botka Ferenc cselekedett az legényekkel. Erővel az rabokat elvonta tőlük... Új hírt ezt írhatom: innéd és Veszprémből voltak csatára mind lovag, mind gyalog. Az gyalogok tizennégy rabot hoztanak.”

Mivel Batthyány nem nagy hajlandóságot mutatott a pápai vitézek ejtette zsákmány visszaadására, Huszár Péter kemény hangon követelte vissza a zsákmányt. „Az mi részünket - írja - bizony mi kegyelmeden keressük. A törvény igazítsa el köztünk.”

Ez évben vásárolta meg Huszár Péter Désházy Bálintné Lesenczetomai Thomay Katalin veszprémi jószágát, Podárt és Nagy Alasson-t (így!). A király a vásárlást megerősítvén, lelkes szavakkal magasztalta Huszár Pétert, aki - úgymond - „különféle végházakban a magyar szent koronának nagy szolgálatokat tett. A törökök ellen élte veszedelmével, törhetetlen lélekkel, férfiasan és vitézi módon a legnagyobb hűséggel és odaadással sok esztendőn át küzdött és küzd ma is!”

Hogy Huszár Péter az efféle magasztalásra nagyon is rászolgált, hangoztatnunk nemigen kell. Hiszen egész életét harcban töltötte, s idáig vereség még nem érte őt. Kitörvén a hosszú háború, még jobban bebizonyosodott, hogy Huszár Péter nemcsak rettenthetetlen vitéz, hanem egyúttal tapasztalt hadvezér is. A támadásban mindig első, a visszavonulásban mindig utolsó volt. Nagyszerűen értett ahhoz, miként kell a szétszórt csapatokat összeszedni, s újra harcba vetni. Mindenre vállalkozott, s a reábízott föladatokat mindig mesteri módon végrehajtotta. Nem csoda aztán, hogy híre s neve hamarosan ismertté lett az ország határain túl is.

Az 1593. évben ősz felé járt már az idő, amikor Hardegg, a győri generális, nagyobb vállalatra készült. Megjelentek a táborában Nádasdy, Zrínyi és Pálffy Miklós is. Míg ők azon tanakodtak, hogy Budát gyűjtsák-e föl, avagy Vált foglalják-e el, Huszár Péter a pápai vitézekkel s a hozzá csatlakozott magyar urakkal már Palota táján száguldozott. Itt találta megerősített táborban a szultán kincstartóját. Bár a török had jóval nagyobb volt, mint az övé, kétszáz pápai huszárral mégis megkezdte a támadást. Pár órai kemény harc után a török dandárt teljesen szétverte. Aztán a kincstartó fejével, rengeteg zsákmánnyal és a szultán aranyos főzászlójával tért vissza.

Alighogy serege megpihent, folytatta a portyázást. Ez a tapasztalt vitéz - jelentik hivatalosan - egy napon hat-hét portyát is csap, s mindig jó szerencsével jön vissza.

Egyik ilyen portyázása alkalmával kétezernyi törökkel találkozott. Huszár Péterrel csak hetvenkét pápai huszár és száz gyalogos volt, de mégis az ellenségre vetette magát, s néhány perc alatt két részre szakítja a török csapatot. Ezúttal 150 török fejet, 16 rabot, 30 tevét, sok lovat és zászlót hozott magával. A jelentések szerint portyázás közben Kitznia basát is elfogta.

Huszár Péternek 1593-ban viselt vitézi vállalkozásai a főtebbiekkel még nem értek véget. Amikor a budai basa a megvert Amarath béget megfojtatta, friss daliákat küldött Palota várába, s az újonnan kinevezett palotai béget hatszáz válogatott vitézzel menesztette Palota várába. Az új bég sok portékával s jól megrakott szekerekkel büszkén sietett Palota felé. Arról ő szegény nem is álmodott, hogy Huszár Péter jó lovakon való huszáraival már régen várja az érkezését. A leshelyet olyan út mellett állította föl, ahol a bégnek el kellett vonulnia. Ott aztán hirtelen a bég előtt termett. Rövid küzdelem után a meglepett török lovasokat részint levágta, részint szaladásra kényszerítette. Huszár Péter magát a béget élve akarta kézre keríteni. De ez nem adván meg magát, Huszár Péterrel összemérte kardját. A viadal nem sokáig tartott. Huszár Péter megölte a béget. Katonái ezalatt messze földön üzték a török lovasokat, s fogdosták össze a gazdátlan paripákat.

Huszár Péter emberei harmincöt rabbal, tömérdek lóval és a megölt bégnek minden kincsével tértek meg.

Ezenközben Hardegg gróf is megindult seregével Komáromból. Vele ment Pálffy Miklós, Zrínyi György, Nádasdy Ferenc, Huszár Péter stb. A sereg október hó utolsó napján észrevétlenül Fehérvár alá jutott. Nagy köd volt, tehát a törökök nem vették észre a mieink közeledé-

sét. A fehérváriak marhái künt legelészvé, az előljáró huszárok az egész csordát elhajtották. Ezt észrevették a törökök, s a kertek felől 300 lovasat bocsátottak ki, nem sejtve, hogy a város körül egész hadsereg áll már. E háromszáz törököt a mieink könnyen visszaverték. Hardegg gróf erre Huszár Pétert hatezer emberrel a külváros elfoglalására küldötte. Hermann Györgyöt ugyanekkor a bezlia-kapu elfoglalására bocsátá. Itt azonban semmi eredmény sem kísérte a vállalkozást, mert Hermann német gyalogosait visszaverték a törökök.

Hardegg gróf maga írja, hogy Fehérvárat csak rendszeres ostrommal lehet elfoglalni, de az ő serege erre a célra nincsen fölszerelve. Ezért elhatározá, hogy seregével visszavonul. Mikor már indulóban volt, Huszár Péter jelenti futárjával, hogy a külvárost ő a parancs szerint elfoglalta. Egyúttal sietve ágyúkat kér, hogy Fehérvár ellen is szerencsét próbálhasson. E kedvező hír hallatára magyar tisztek és urak, valamint a megyék vitézei körülfozták Hardegg grófot, s kérve kérték őt, ne vonuljon vissza; maradjon itt, s adjon Huszár Péternek ágyúkat, ő két-három óra alatt beveszi a várost. Bár nehezen, de végre mégis adott néhány ágyút Huszár Péternek. Azonban meghagyta neki, hogy tegyen meg mindent, amit lehet, de éjféltkor vonuljon vissza, s a külvárost gyűjtsa föl. Huszár Péter és emberei magukra hagyatva reggelig küzdöttek. Csak ekkor vonultak ki a külvárosból a palotai kapun át. Hardegg már előbb megkezdve a visszavonulást, Huszár Péternek teljesen kimerült s dűledező emberei alig tudták utolérni. Mivel a törökök Huszár Péter visszavonuló hadát folyton lödözték, száz jó vitézét elvesztette. Mindezt Hardeggnek köszönhet, aki minden segítség nélkül otthagya őt Fehérvár külvárosában.

Néhány nappal a visszavonulás után a török főcsereg is megérkezett. Hasszán basa a lovassággal először Hardegg útját igyekezett elvágni. Hardegg a török lovasság föltartóztatására Huszár Pétert küldötte a pápai huszárokkal, a vörös és sárga kabátos német lovasokkal és kétszáz puskással. Huszár Péter - jelenti Hardegg - a törököt a parancs szerint föltartóztatta.

Megérkezve az egész török haderő, Pákozdnál nagy csata támadt. Huszár Péter ezúttal a sereg jobbszárnyán küzdött, s mint mindig, most is visszanyomta az ellenséget. Érdemes megemlítenünk, hogy az egykorú magyar történetírók Istvánffyval együtt a csata leírásában meg sem emlékeznek Huszár Péterről. Maga a német fővezér azonban ezt jelenti: „Huszár Péter gyalog és lovas csapataival a jobbszárnyon támadott. Az ellenséget mindig jobban és jobban visszaszorította, végre pedig futásra kényszerítette.” Mint mindig, úgy ezúttal is megfelelt a belé vetett bizalomnak.

Nádasdy Ferenc, Zrínyi György és Pálffy Miklós voltak Huszár Péteren kívül e szép győzelem fő érdemesei. Mátyás főherceg különösen Zrínyit és Nádasdyt magasztalta.

A következő (1594) évben még meg sem kezdődött a harc, Huszár Péter már egymás után küldözgette a jelentéseit a törökök mozgólódásáról. Február 18-án írja például Hardegg generálisnak: „Tegnapi napon jött ide egy bízott emberem, ki Budán volt szpáhiaiánál. Mondja bizonynyal, hogy hétfőn reggel kezdettenek az Dunán való híd általcsinálásához Pestre és kedden délig el is végezték. Azt is mondja, hogy akancsia törökökben Budáról küldöttek Esztergomba négyszázat... Palotában három taracknál többet nem hagytanak.”

Mivel a törökök ez évben már februárban elkezdték a portyázást, Huszár Péter is követte a példájukat. Úgy látszik, hogy a törökök bosszút akartak állni Huszár Péteren, és ezért első-sorban az ő falvait pusztították. A Bakonyban fekvő Vének és Ajka falvakat nemrég Huszár Péter telepítette meg jobbágyokkal. Mind a veszprémi, mind a fejevári bég hitlevelet adott neki, s biztosították, hogy a falvaknak semmi bántásuk nem leszen a töröktől. Ám most mind a két falut kirabolták, s lakóit elhurcolták.

Gondolhatjuk, hogy Huszár Péter az effélét nem hagyta megtorlás nélkül! Amint a vizek megszálltak, s az erdők zöldbe borultak, Huszár Péter már künt járt lovasaival, s bizony ott is megjelent, ahol ingyen sem várták. S ami kárt szenvedett a töröktől, azt sokszorosán megvette rajtuk. Ez évben ugyanis ismét több hódoltsági falut visszaszerzett. Ezek közt lehetett a palotai várhoz tartozó Dudár falu, és a fehérvári káptalannak tulajdonát alkotó Nána község. Mivel Huszár Péternek zsoldja fejében ötezer forinttal tartozott a kincstár, ennek fejében a főntebbi két falut kérte. Kérésének teljesítését sem a kamara, sem öfelsége nem ellenezvén, a nevezett falvakat meg is kapta. De az adománylevelet nem vehette kézhez, mert időközben sietve Erdélybe kellett mennie.

Győr ostroma alkalmával Huszár Pétert a fölmentő sereghez rendelték. De mielőtt ez megkezdte működését, Hardegg gyáván föladta a várat. Példáját követte Priam pápai kapitány, Huszár Péter utódja. Priam a pápai német őrséggel megszaladt, anélkül, hogy törököt látott volna. A törökök kardsapás nélkül vonulhattak be az elébb még annyira félt Pápa várába. „Ez a gyalázat - írják a német tanácsosok a királynak - soha meg nem történik, ha Huszár Péter van Pápán.”

Említők már, hogy Huszár Péter a Dudár és Nána falvak adománylevelét nem vehette át, mert hirtelenül Erdélybe kellett mennie.

Tudott dolog, hogy Huszár Péter hírneve ekkor már messze túljárt Magyarország határain. Sokat hallott róla Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme is, és elhatározta, hogy bármi áron, de Erdélybe csalogatja őt. Fényes állást s nagy birtokot ígért neki. Huszár Péter elfogadta a csábító ajánlatot, és Erdélybe ment, ahol egykori kapitánytársa: Geszty Ferenc már generálisi tisztet viselt, s ahol régi bajtársa: Gyulaffy László is polcos tisztségre jutott.

Báthory Zsigmond megtartotta ígéretét. Huszár Pétert udvari bejáróvá (aulae familiaris) nevezte ki: néki adta Abafát, s a hadseregében vezető emberré tette.

Mindez nagy megtiszteltetés volt reá nézve. De hát azért mégis végzetes hiba volt Erdélybe való menetele. Persze ő, szegény, nem láthatott a jövőbe, s nem sejtette, minő rettenetes időszakasz következik Erdélyre.

Huszár Péter távozása Magyarországból csapásszámba ment. A végbeli élet amúgy is haldoklásra fordult, s most, hogy jó Huszár Péter is elment, a vitézi élet egyik éltető lelke költözött el véle. Sok-sok volt huszárjának a szeme könnybelábadt, mikor ő búcsút adott régi bajtársainak. Sokan, nagyon sokan sajnálták őt; mert ismerték vitézi voltát és nemes lelkét, s nem ok nélkül remélték, hogy a hazának még nagy szolgálatokat teend.

Zsigmond fejedelem hamar megkedvelte Huszár Pétert. Fiát: Huszár Istvánt is az udvarába fogadta, s belső kamarásává tette. Eleinte Huszár Péter kardja alatt ötszáz huszár állott, de később ez a szám nagyon megnövekedett. Már az 1595. évben a csatavezető főtisztek közt találjuk őt. Mint ilyen, részt vett Zsigmond fejedelem hadjárataiban. Része volt neki a Szinán basa fölött Gyurgyevó mellett kivívott nagy győzelemben. Ő volt az, aki melegen ajánlotta Zsigmond fejedelemnek, hogy ne vonuljon a megvert török sereg után, hanem ostromoltassa Gyurgyevó várát; mert ha ezt nem cselekszi, az ellenség a hátuk mögött marad. És Zsigmond hajlott e bölcs tanácsra, és Gyurgyevó várát csakugyan elfoglaltatta.

Huszár Péter részt vett a mezőkeresztesi csatában is. Itt is hőiesen küzdött. Ő volt az, aki Zsigmond fejedelmet elvitte a csataterőről övéi közé.

A következő év hadjárataiban is minden nagyobb küzdelemnél ott találjuk Huszár Pétert.

Zsigmond fejedelem méltányolván Huszár Péter érdemeit, minden kérését igyekezett teljesíteni. Az 1597. évben a többi közt Mátyás főhercegnek is írt az érdekében. Levelében elmondja, hogy Huszár Péter a Dudár és Nána falvakra vonatkozó adománylevelet négy év óta hiába várja. Az illető tisztviselő ugyanis merő hanyagságból máig sem állította ki.

Rudolf király 1597. június 4-én aztán kiadja az adománylevelet. De az udvari kamara még mindig késedelmezett. Ezért Mátyás főherceg szeptember 22-én kemény hangon ráírt a kamarára.

A királyi adománylevélből s Mátyás főherceg rendeleteiből világosan látszik, hogy Huszár Péternek még mindig jó híre volt az udvar körében. Lehet különben, hogy a király és Mátyás főherceg ezúttal Báthory Zsigmond fejedelem kedvéért magasztalták Huszár Pétert.

Zsigmond fejedelem lemondásával az erdélyi zűrzavaros állapotok Huszár Pétert is magukkal ragadták. Fia: István, Zsigmonddal együtt távozott az országból. Ő maga ellenben továbbra is Erdélyben maradt, s az új fejedelmet, Báthory Endrét szolgálta. Mihály vajda eközben Erdélybe törvén, Szeben mellett megütközött az erdélyi hadakkal. E véres csatában Huszár Péter vezérszerepet játszott. Mikor az erdélyi hadsereget Mihály vajdának sikerült visszaszorítania, s mikoron már minden veszve látszott: Huszár Péter a maga kopjas könnyűháti lovasságával a vajda oldalán küzdő magyarokra és oláhokra rontott, s azokat csakhamar szaladásra hozta. Mihály vajda mindent veszve látván, most egész erejével Huszár Péterre vetette magát. Sikerült is őt visszanyomnia. De Huszár Péter ismét rendbe hozván seregét, Barcsay András, Székely Mózes és Tahy István segítségével ismét megszalasztotta Mihály vajda hadát.

Hogy, hogy nem, e csata után az a kósza hír támadt, hogy Huszár Péter is elesett Szeben mellett. Szamosközy s mások is ezt a hamis hírt terjesztették. Bécsbe az udvarnak is azt jelentették, hogy Huszár Péter Báthory Endre csatájában elesett.

Báthory Endre meggyilkolása után, a többiekkel egyetemben, Huszár Péter is Mihály vajdához csatlakozott.

Ha hitelt adhatunk Mihály vajda emlékiratának, úgy Huszár Péter tizenháromezer főből álló sereget vezetett. Mikor azonban Huszár Péter megismerte Mihály vajda céljait, a magyarok közül az elsőnek hagyta őt ott. A kolozsvári tanácskozáson aztán azok ellen szólalt föl, akik Zsigmond fejedelem visszahívása mellett kardoskodtak. Ő ugyanis királpárti volt. Ezért aztán ott a kolozsvári gyűlésen elfogták, és vasban a dévai tömlöcbe vetették.

Különös játéka a sorsnak, hogy míg Huszár Péter a királyhoz való hűsége miatt a dévai börtönben szenvedett, addig Bécsben az udvar rebellisnek és esküszegőnek nyilvánítván őt, minden magyarországi birtokát konfiskáltatta. Persze az udvar halottnak hitte őt, s a halottnak érdemei nála már nem számítottak.

Amíg Bécsben így ítélkeztek jó Huszár Péter fölött, azalatt Básta kiszabadította őt a börtönből, s a király zsoldjába fogadta. Ezután ismét a harctéren találjuk őt. Mint mindig, úgy ezúttal is sikerrel küzdött a török ellen. Básta méltányolván nagy érdemeit, lugosi és karánsebesi bánnak nevezte őt ki. Az 1602. év augusztus 9-én pedig a domokosfalvai birtokot adományozta neki. A fővezér elmondja az adománylevéiben, hogy Huszár Péter főkapitány, a lugosi és a karánsebesi kerület bánja, minden alkalommal, nevének nagy dicsőségével fényes szolgálatakat tett!

Huszár Péter ezen újabb adománynak nem sok hasznát vette. Ugyanis Székely Mózes megkezdvén a harcot Básta ellen, Bektás basával együtt Lugoshoz érkezett. A város lakói hozzájuk pártolván, Huszár Péter kevesed magával a várba zárkozott. Az ostromló hadak

szózatot adtak a várba, s megadásra szólították a főkapitányt. Huszár Péter felelete igen rövid volt: ő élve senkinek meg nem adja a reábízott várat. Erre megkezdődött az ostrom. Az áruló városiak az ellenséget a várba vezették. Huszár Péter hőiesen küzdött, de a túlnyomó erő mégis elnyomta kisded csapatát. Ő maga rabná esett.

Székely Mózes nem tudván, mit csináljon az ősz vitézzel, átküldte őt Bektás basának. A basa szolnoki születésű török lévén, s magyarul is jól beszélvén, nemcsak ismerte, de becsülte is a nagy vitézt. Tehát azon mesterkedett, hogy Huszár Péter életét valahogyan megmentse. A tatár seregek azonban maguknak követelték Huszár Pétert. Aki annyi csapást mért rájuk, illik, hogy az ő kezükön pusztuljon el. És körülfogták Bektás basa sátorát, s vad üvöltéssel követelték Huszár Pétert. Bektás basa mindent elkövetett, hogy a tatárokat lecsillapítsa, de szava a lázadóknál siketségre talált. Mikor aztán látta, hogy a saját élete is kockán forog, kiadta nekik Huszár Pétert. Vadállati üvöltéssel cipelték magukkal a nagy vitézt, hogy fölládozzák őt az istenüknek. Azt hitték, hogy az ilyen hősnek a vére győzelmet szerez nékiök is. És a tábor terén előlépett a mirza, s babonás szertartások között megölte Huszár Pétert. A kiömlő vért fölfogta és megitta. Aztán a többieknek is inniok engedett belőle. Erre Huszár Péternek fejébőrt lenyúzták s polyvával kitömték. S mód nélkül gyönyörködtek a megölt vitéznek vértől ázott ősz hajában és összezsapzott fehér szakállában. A kitömött fejet Mechmed seraskiarnak küldték, aki örömeben száz aranyat adott a futárnak.

Így végződött a XVI. század egyik legnagyobb huszárijának az élete. Nem a bűne vitte romlásba, hanem Erdélyország végzete. Senkinek sem vétett, mégis vasraverve, börtönben sínylődött, száműzetésben is volt része, s a halálát igazában annak köszönhetette, akinek életét ő mentette meg a szenterzsébeti csatában!

Bár nagyon rászolgált, hogy neve örök eszme és példa legyen a huszárság szívében, alig néhány év alatt teljesen elfeledték. Úgy járt, mint az eltűnt üstökös. Mivel nem világított többé, senki sem emlegette.

A TÖRÖK-MAGYAR ÉNEKESEK ÉS MUZSIKÁSOK

A nemzeti élet pezsgésének, a nemzeti nyelv virágzásának legbiztosabb hőmérője a dal és a mese. Minél élénkebb a nemzeti szellem, minél erősebb a nemzeti érzés, annál több dal fakad, annál több mese száll ajkról földre. A XVI. század a legtüzesebb és a legmagyarabb századunk lévén, a nemzeti élet minden jelensége gyors virágzásra kap. Naponként gyúl, éled, hevül, pezseg a nemzeti érzés. A végházakban és az urak kastélyaiban a lelkesedés legszebb napjait élik. A vitézi szellem, a magyar indulat mindenkit elfog. A tanácsbéli vén vitézek és az ifjak egyaránt azon mesterkednek, hogy nagyot és emlékezetes dolgot míveljenek. Vajon lehet-e ilyen kort, ilyen szellemet ének és zene nélkül elgondolnunk? Nem, nem. Az ilyen korban az ének- és a mesemondásnak virulnia kell. És virult is az mind a magyar, mind a török végházakban. A lantosok, a hegedősök és az énekesek udvarházból udvarházba, végvárból végházra járnak. S bármelyik magyar ház kapuján kolompoznak, jó szívvel bebocsátják őket. Aztán felajzván a lantot, zengik a daliás idők énekeit s pengetik a nótáit. Akkoron még a végekben, az urak kastélyaiban és az udvarházakban nevedekett minden valamire való nemes ifjú és leány. Jó iskolák lehettek azok, mert még az idegen nemzetiségű ifjakat is szívesen bocsátották azokba. Ezek a magyar úri házak voltak akkor a nemzeti élet és szellem virágoskertjei. A lantosok és a hegedősök tehát ott hangoztatták édes szavukat, ahol a szívek legfogékonyabbak voltak; ott gyújtottak szikrát, ahol tűz legkönnyebben támadott. S volt-e valamire való ifjú, aki nem óhajtott, hogy a lantosok majdan az ő nevét és hírét is udvarházból udvarházba hordják? Akadt-e lányka, akit a lantosok színező szép szava meg nem ejtett, s aki nem vágyott arra, hogy egykoron az ő mátkájának híre is áradva terjedjen?

Az éneknek és a zenének ez a nagy szeretete az iskolákra sem maradt hatás nélkül. Tudjuk, hogy a mi iskolánk mi volt a XVI. században, azok a szegénység iskolái voltak. A diákok job-bára koldulásból, alamizsnából éltek. Alamizsnát s kenyeret abban az időben legkönnyebben az énekkel szerezhettek. Ezért az éneket nagy gonddal tanították az iskolákban. A jószavú diák ugyanis már gyermekkorában kenyérhez juthatott, ha jól énekelt. A XVI. századi magyar levelek gyakran ejtnek szót ezekről az énekes gyermekekről. Majdnem úgy keresték őket, mint a hegedősöket. S ha egyik-másik úr messzebb vidékre utazott, alig tehette ezt azon megbízás nélkül, hogy jó énekes gyermeket szerezzen.

A lovagias és a vitézi szellem nemcsak nálunk, de másutt is teremtett lantosokat és hegedősöket. Hiszen ismerjük a nyugati országok trubadúrjait, mesterénekeseit s tudjuk, hogy hírük a magyar mesgyéket is átszállotta. De ezek és a mieink között nehéz rokonságot találunk. Magyarország a hódoltság korában - s főleg a XVI. században - olyan különös életet élt, hogy viszonyai semmi más országéihoz nem hasonlíthatók. A XVI. században más országok népei is hadakoztak, de az a lelkes, vitézi szellem, mely a mieinket tüzelte, sehol úgy nem virágzott, mint nálunk. Olyan tűz volt az, mely még a német költőket is melengette, s arra bírta, hogy a magyar vitézségről nótát zengjenek. A hazafias bánat és a mély hazaszeretet, mely a lantosok és a hegedősök dalainak egyik főforrása volt, még a nyugati országok írói szerint is (a XVI. században), eredeti magyar érzés, magyar tulajdonság volt. Mint ahogy magyar szokás volt e korban a sírva vigadás is! Mindezek oly dolgok voltak, amiknek nyomát a nyugati énekmondók műveiben hiába keressük.

Ha tehát a magyar lantosokat és hegedősöket valamelyik nép énekmondóival összeköttetésbe akarjuk hozni, akkor olyan nemzetet kell kiválasztanunk, mely velünk élt, köztünk forgolódott s hatást gyakorolt életünk minden mozzanatára. Ilyen pedig elsősorban a török volt. Rokunk, hódítók, jó barátunk és ellenségünk volt egyszerre.

A hódoltság török vitézeiről tudjuk, hogy a lovagias XVI. században szakasztottan olyan végbeli életet éltek, mint a mieink. Őkigyelemeket ugyanazon vitézi szellem hatotta át, s ugyanolyan dicsőség után való vágy tüzesítette, mint a mieinket. A török végházak fővitézei a harci dicsőségért élnek-halnak. A vitéz hír, a jó név minden földi dolognál értékesebb előttük. Még az ellenségükben is ezt becsülik legtöbbször. Isznak a nagy magyar vitézek egészségére; beveszik a neveiket a nótáikba, s nagy tisztességgel írogatnak nekik.

A török és a magyar végbeli vitézek életviszonyainak hasonlósága, az állandó érintkezés, a folytonos levelezgetés, no meg a vitézi erények kölcsönös megbecsülése oly közösséget, olyan viszonyt teremtett a két fél között, amilyen csak két egymást megbecsülő ellenfél között jöhet létre. Akaratlanul is elsajátítják egymás szokásait, s ezek a szokások bizonyos idő múlva mindkét fél előtt kötelező szokás-törvénnyé várnak. S bár egymásközt sohasem tárgyaltak ezekről, a szokástörvények kötelező erejét mind a két fél hallgatagon elismerte.

Imígyen a jót és a rosszat egyaránt elsajátítjuk egymástól. Bármint tiltotta is a Korán, a török vitézek még a borivást is megtanulják a mieinktől. Akkoron ez is a vitézi élethez tartozott! Igen ám, de ahol bor mellett mulatnak, ott a dal sem hiányozhatik. S hol fakad több dal, ha nem az ezeregy éj csodás világában?

Jól ismert dolog, hogy a lantosok, a hegedősök és az énekmondók nálunk a török világban szaporodnak el, s lesznek kapósakká. Nem hisszük, hogy akadna valaki, aki ezt merő véletlenségnek tartaná.

Több oka volt ennek. Maga a kor a leglelkesebbek egyike volt. S mi a lelkesedés legerősebb sarkantyúja? A dal, a zene! Ezek viszik szárnyon tovább és tovább mindazt, ami a szívet hevíti, a vért tüzezi. S tudjuk, hogy a tűz átvitel közben nem alszik ki, hanem elevenebb szikrákra gerjed. A dal sem pihent meg egyik végházban, hanem ajkról fülre száll tovább és tovább.

Ismeretes dolog, hogy a mi muzsikásaink jobbra török módra, török szerszámokon játszanak. A bécsi hegedőt és a lengyel hegedőt csak később ismerik meg. A harci nótákat, no meg a toborzót török sípon (tárogató-sípon) fújják. A kobzot is így pöngetik. Ha mindehhez hozzávesszük még, hogy sok jó hegedősünk a török rabok közül került ki, s hogy a mieink a harcokban török lantosokat és énekeseket szereznek, akkor világos lesz előttünk, hogy a török és a magyar muzsikások közt közelebbi viszonynak kellett lenni.

A törökök között már a XV. században dívott az a szokás, hogy az úgynevezett sáhnámedsik (udvari költők) megénekelték a vitézek viselt dolgait. Az a szokás is szélteben járta náluk, hogy a háfizok egyik basa vagy bég udvarából a másikba járnak, vitézi énekeket mondanak, s pöngetik hozzá a nótát. A török táborokban mindig vannak ilyen énekesek és muzsikások. Szelániki szerint, mikor 1566-ban a török tábor Pécs mellett állott, a műtefferrikák közül öt jóhangú háfiz győzelmi szurát énekelt. Pecsevi szerint Esztergom ostromakor a háfizok vitézi énekeket és dalokat zengtek, hárfát és kobozt pengettek, úgy lelkesítették a harcosokat. Ugyanez a török történetíró mondja, hogy a magyarországi végházakban régtől fogva járta egy ének Eger vitézeiről, s ennek refrénje így szólt: „nincs veletek egyezségünk, ej, ti ravasz egriek!”

Tudjuk, hogy a törökök betelepülése után igen sok török cigány vándorolt hozzánk. Budán és egyebütt a XVI. században egész cigány városrészek támadnak. Azt is tudjuk, hogy a basák e cigányokat a táborba is magukkal vitték. Ezen török cigányok közt igen sok akadt, aki énekkel és muzsikával tengette az életét. A basák és a bégek nagyon szerették az éneket és a zenét, tehát bennök a cigányok jó kenyéradóira akadtak.

Hogy ezek a török cigányok nem a maguk nótáit vonták és énekelték, mondanunk sem kell. A törököknek sok szép virágénekük s vitézi versük volt, tehát a cigány muzsikásoknak nem kellett törniök a fejüket azon, hogy mit énekeljenek. Mivel a török cigányok a mieink előtt is ezeket a török virágénekeket és nótákat adták elő, a végbeli vitézek sokat eltanultak azok közül. Elég e tekintetben Balassi Bálintra hivatkoznunk. Ha nyelvi nehézség nem lett volna, e török nóták közül több reánk maradt volna. Így azonban csak néhánynak ismerjük a címét.

A mieink a cigányokat eleinte fáraóknak, később egyszerűen csak cigányoknak hívták. Már a XVI. század első felében szerepet játszanak a magyar mulatságokban. Bár akkor a bú korlátlan sajátunk volt, a multság, a tánc szélteben járta.

Nehéz kenyér volt a katonakenyér. A veszedelem, a pusztulás mindennap fenyegette az embert. Ki veheti ilyenkor rossznéven, ha az ember mulatásra adja a fejét? Bizony úgy volt, hogy legnagyobb vitézeink egyúttal a legnagyobb mulatók voltak. Még a komoly Batthyány Ferenc bán is ezt írja 1541-ben az unokaöccsének: „Tudod, hogy Budán vagyon császár, nem tombolhatunk mostan annyit, mint azelőtt.”

A katonáinkról tudjuk, hogy ha már egyéb muzsikaszerszámuk nem akadt, „*a várfokon a rézdobbal doboltatták és muzsikáltatták*” magukat, vidámságot szerezvén imígyen a szívüknek.

Akinek azonban módja volt, jó hegedősöket szerzett és tartott magának. S ha nem volt ilyen legénye, a szomszédjától igyekezett szerezni.

Bakyth Pál, a jeles huszárfőkapitány, alighogy nálunk megtollasodott, már hegedősök után nézett. Az 1532. évben egymás után két levélben is kéri Nádasdy Tamást, adna neki jó cigány hegedősöket (*chytaresdos chyganos*). Horváth Bertalan uram is úgy tett, miután nevét megmagyarosította. Az 1544. évben már ismerték mindenfelé az ő lantosát és hegedősét, akik úgy kettesben sok végházat és kastélyt meglátogattak, muzsikálván és énekelvén mindenfelé.

Az 1543. évben Izabella királyné udvarából írják Bécsbe, hogy ott ugyancsak vígan vannak. Még Fráter György bíboros sem vonja meg magát a táncról. *A legkiválóbb egyiptomi hegedősök, a fáraók ivadékai játszanak itt - írják -, akik nem ujjakkal pöngetik a húrokat, hanem faverővel verik, s teli torokkal énekelnek hozzá.*

Amint e korai adat is mutatja, a cigány hegedősök nemcsak muzsikáltak, hanem éneket is mondtak. A későbbi írott emlékek is úgy adják értenünk, hogy a cigány hegedősök zeneszó mellett másoknak nótáit adták elő.

A cigány muzsikások rendszeren kettesbe járogattak. Az egyikük lantot vagy tamburát pengett, a másik hegedűn játszott. A régi hegedű formája persze lényegesen elütött a maitól. A XVI. századból ránk maradt török metszeteken a hegedősök muzsikaszerszáma a guzlicához hasonlít. Ezt a szerszámot használat közben olyanformán tartották, mint ma a gitárt szokás; azaz hogy a zeneszerszám nyakát bal kézzel a bal orca mellett fogták, a szerszám tojásalakú feneke pedig az ember hasán nyugodott, s úgy járt rajta a vonó.

Lantos Sebestyénünk s más versszerzőnk megjegyzéséből tudjuk, hogy a magyar lantosok nem jó néven vették, ha őket hegedősöknek hívták. Ők nagyobbra tartották magukat, mert ők a verseknek és a versek nótáinak nemcsak előadói, de egyúttal szerzői is voltak. Holott a hegedősök csak mások műveit adták elő - pénzért. S ha tudjuk, hogy a hegedősök jó része

cigány volt, akkor még inkább értjük, miért tiltakoztak oly nagyon a lantosok a hegedős név ellen.

Bár a XVI. században a legtöbb úrnak és fővitéznek megvolt a maga síposa és hegedőse, azért a vándor muzsikásokat is szívesen látta. A Nádasdy-család számadásai között olvashatunk például ilyen adatokat: „Adtam Bécsben a hegedősöknek, hogy uram szállására jöttek 12 pénzt.” Ugyanezt írja a lengyel hegedősökről is. „Az Urbán mester menyegzőjében az hegedősöknek 40 d.” Sopronban a Sennyey uram parancsára „*Emerico literato Cybalistae Pereszlegiensi*” 4 rőf vörös posztót adtak. „*Lantos Kelemennek* Ferenc uram hagyásából 1 frt-ot adtam.”

Külön említik a számadások Nádasdy Kristóf kapitánynak a hegedősét.

A XVI. századból ránk maradt mustralajstromokból látjuk, hogy a várőrségek között mindennütt voltak katonai fizetésen hegedősök, síposok s néha lantosok is. Ezekből a mustralajstromokból egész sereg ismeretlen hegedősnek és lantosnak a nevét megállapíthatjuk. Így vagyunk a régi urbáriumokkal is. A Perényiek birtokáról szóló 1567. évi urbárium egész csomó hegedőst és sípost sorol fel, s némelyikről azt is megírja, hogy az úrnak a síposa vagy hegedőse.

A lantosok, a hegedősök és a síposok a lelkesedés fokozói, a kedv előmozdítói lévén, az urak nemcsak a mulatságokba vitték magukkal, hanem a csatákba is. Így tettek a törökök is. Hadd lássák a jó muzsikások a hősök harcait, hadd tudják meg, kit s mint érdemes nótába foglalniuk. Az egykori levelekből tudjuk, hogy a vitézek nem akartak búval meghalni, tehát már a csaták előtt is vigadtak. S ha a harcuk eredményes volt, azonnal a győzelmi torhoz fogtak. A lantosoknak és a hegedősöknek imígyen mindig akadt dolguk. A vitézek szerették az éneket s a zenét, s a tánctól sem vonták meg magukat. Előkerültek a hajdútáncos leányasszonyok (kik sem leányok, sem asszonyok nem voltak), s kedvükre rophatták a táncot.

Mivel a jó hegedősöket, no meg a tárogató-síposokat nem szokták csak úgy a menteujjából kiverni, ha valamelyiknek híre futamodott a végekben, azt bizony elkívánták egymástól. De mivel a végbelieknek az ilyennél „féltőbb marhájak” nemigen volt, ugyancsak résen voltak, hogy hamis praktikával el ne szerezzék őt. A csatákban már könnyebb volt az efféle muzsikásokat kézre ejteni. S ha sikerült ilyeneket fogniok, szabadjára többé nem is eresztették. Mint a féltett paripáknak, ezeknek is nyűgöt vetettek a lábukra és őrizték. Az illetén végbeli szokás adja megértenünk, miért találunk a magyar végházakban török lantosokat, énekeseket, hegedősöket és trombitásokat, s viszont a török várakban magyar énekeseket és muzsikásokat.

Az efféle végbeli szokásra bő felvilágosítással szolgálnak a végbeli vitézek levelei. Paksy János főkapitány írja egyik levelében, hogy a budai basa Vácra indulván hadával, a budai cigányokat is magával vitte. Chadim Ali basáról is tudjuk, hogy szerette az éneket és a muzsikát. Szondy György két énekes apródját ő vette magához, s ő taníttatta őket tovább. A világért oda nem adta volna őket senkinek. Csak mikor Szulejmán bég Kuszon nevű embere magyar fogságba jutott, akkor mutatott hajlandóságot Szondy apródjainak elbocsátására. Ekkor írta volt ökigyelme: „Itt énnálam két gyermek vagyon, deák, kiket Szondy Györgytől vettem el. Egyiknek neve Libárdy és az másiknak Sebestyén”.

Ormányi Józsa írja 1561-ben a magyar Hegedős Mátéről, hogy a török vitézeknek muzsikál-gat. „Az bég - írja - igen szerette és mindenkor előtte hegedőlt; mert jó hegedős.” Mikor Pajazit vajda Hegyesd várát elfoglalta, Sümegről jelentik a nádorispánnak: „Ma délután két órán jutott Hegyesdbe az vajda, ki azonnal egy *lantost* és egy *hegedőst* állatott elejbe és *énekeseket*, és igen nagy vígan volt.”

Kassán Tinódyval együtt még egy Lantos Sebestyén deák élt. Kassa város jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy ez a Sebestyén deák is szerzett verseket. Egyebekben pedig a kassai magyar vitézek lantosa volt, a király zsoldján élt.

A vitézi korban a lantosok és a hegedősökön kívül sokat adtak az úgynevezett török-síposokra is. Ez a *török-síp tárogatósíp* nevén már a XVI. században a legkedveltebb magyar hadimuzsika volt. Alig van valamire való fővitézünk, akinek nem volna síposa. Ez a körülmény is mutatja, milyen hamar elterjedt nálunk a török muzsikások e kedvelt hangszere.

Ismerjük Zay Ferenc török-síposát. Zay Péter még a testamentumában is megemlékezik a síposáról. Szabó Mártonnak, a hegedősének és síposának, Mártonnak ugyanis egy-egy házhelyet hagyományozott.

Kemény János fejedelem maga írja, hogy Bosó János volt a tárogató-síposa.

Hol tanulták ezek a tárogató-síp kezelését, nem tudjuk. Csak az a bizonyos, hogy a XVI. és a XVII. században igen sok tárogató-síposunk volt.

A hegedű- és lantjáték tanításáról már írott emlékeink is vannak. Különösen a lantot minden úriháznál tanították. A Nádasdy-család levelezéséből tudjuk, hogy a kertben lantszó mellett szórakoztak, s a kis Nádasdy Ferenc lantszóra indult meg először. A lantról még a külföldi iskolázás idején sem feledkeztek meg. Mikor Batthyány Boldizsár több úrfival együtt Páduában tanult, Péter deák (1560-ban) onnét is megírta, hogy Fekete András tanítja az úrfiakat lantolni.

Igen kedvelt és elterjedt zeneszerszám volt a duda vagy a tömlősíp is. Mind a török, mind a magyar szívesen hallgatta. A XVI. század első felében ez volt a huszárajainak hadimuzsikája - amíg a tárogató-síp el nem hatalmasodott. Mikor Balassa János fényes huszárseregével I. Ferdinándot Olaszországba kísérte, minden kapitányságálja huszárajának volt egy dudása. A mustralajstrom egyetlen trombitást vagy sípost sem említ.

Úgy látszik, hogy a duda nótáját még a főuraink is kedvelték. A leghatalmasabb magyar urak udvarnépében ugyanis dudást is találunk. Az 1592. évben Zrínyi György, Istvánffy vejével és Thököly Sebestyénnel Rohoncon mulatván, a számadó deák följegyezte, hogy „*Zrínyi uram dudásának az lovára*, mindenikre egy nap négy mértékkel” adott abrakot. A diák ehhez még megjegyzi, hogy az urak igen jól mulattak és „negyvenöt óbort ittak meg”.

E feljegyzés szerint Zrínyi dudása lovon járt, tehát hadidudás volt.

A Batthyányak udvarnépéről való minden kimutatásban ott szerepel a muzsikások között a dudás is. Az 1641. évi kimutatás azt is megmondja, hogy Dudás Pál dudásnak 20 forint az évi fizetése, s szabad asztal meg ruha jár neki.

A duda mellett a cimbalom is szerepel már a XVI. században. Valószínűnek tartjuk, hogy a vándor (török) cigányaink is cimbalmot és nem citerát vertek. Az idegen nyelvű levelek és leírások csak annyit mondanak, hogy a cigányok egyik muzsikaszerszáma a citerához hasonlít.

Ami kevés XVI. századi adat a török cigányokról ránk maradt, mind azt írja, hogy e cigány muzsikások kettesben jártak, s nemcsak muzsikáltak, de énekeltek is.

Lichtenstein császári követ 1584-ben Konstantinápolyba utazván, először Esztergomban pihent meg. A bevett szokás szerint a bég itt ünnepélyesen fogadta őt, s még cigány muzsikásait is elébe küldötte. Lichtenstein csodálva hallgatta a török cigányok zenéjét. Az egyikük - írja ő maga - a lanthoz teljesen hasonló citeraformájú szerszámon játszott, a többi hegedült.

Így kettesben játszottak és énekeltek a török basák többi cigány hegedősei is. Az 1595. év január elején Zrínyi György csatára bocsátván lovasságát Pécs mellett, nem kis öröme a vég két cigány hegedőse is rabul esett. Zrínyi módfelett megörült a két hegedősnek, mert éppen Druskóczy uram menyegzőjét akarta kiszolgáltatni, s így muzsikásokra és énekesekre nagy szüksége volt. Ez idő tájt pedig a Pajazet nevű török tamburáson kívül más muzsikása nem volt. A nagy szerencsét azonnal megírja sógorának, Batthyáynak, aki híres volt jó török és magyar muzsikásairól. Most már - írja Zrínyi - nekem is vannak jeles muzsikásaim. Most hoztak a vitézeim két török cigányt. „Az egyiknek olyan hegedője vagyon, hogy bizony sem én, sem kegyelmed olyant nem láttunk, kinek csak két húrja vagyon, de az formája csoda, mely szép. A másiknak pedig cimbáliomja vagyon, olyan szabású, mint azkivel az deákok a misét éneklük, de nem fával veri, hanem mint az hárfát, csak az ujjaival kapdozza. Amikor összeeresztik (a két cigányt) s vonni kezdi, csoda, mely szép gyönyörűség hallgatni, ki miatt embernek ugyan enni sem kell. Amellé járól mindkettőnek szép, hangos szavú éneklések. Ez két cigány muzsikások Pápán voltak Igryez basánál. Onnét Pécsre akartak menni és úgy jártak fel s alá basákról basákra és bégekről bégekre. Én azt hiszem, Druskóczy menyegzőjét érezték és azért akartak ide kerülni. A Pajazet török tamborást is felhívtam vala hozzájuk és kértem tőle, miért nem akarta a minap kegyelmed előtt verni a tamborát? Nagy esküvéssel azt mondá, hogy nem tudta, hogy kegyelmed legyen, minthogy senki nem jelentötte volt még nékie kegyelmed nevét. Ki mostan a cigányokkal együtt igen szépen verte tamboráját, akinél soha én szebben nem hallottam s nem is vélem, hogy ezen az mi földünkön sehol mása lehetne Pajazetnek. Annak felette Rézman az cigány törökkel csoda, mely szép, formán való szerezsen és cigány táncokat járt, kinek nézésénél ugyan nem tudom, mi lehetne ékesb és gyönyörűsebb.”

E nagybecsű sorokhoz magyarázatul most annyit kell adnunk, hogy a levélben szereplő Igryez basa (helyesen Idryz) Pápán szolgált, amíg ez a vár magyar kézre nem került. Jeles vitéz volt ökigyelme, a szomszéd magyar urakkal jó barátságot tartott és sűrűn levelezgetett. Szép magyar levelei közül több ránk maradt.

Amint Zrínyi György, úgy a többi zenekedvelő főurak is a török csatákon szerezték legjobb muzsikusaikat. Némelyiknek egész kis zenekara volt. Különösen kedvelte és értette a zenét a nagyműveltségű Batthyány Boldizsár (Zrínyi György sógora). Mindenféle muzsikás volt az udvarában. Ő maga is pompásan játszott a lanton. Az ő udvarában találjuk a legelső magyar *automata zeneszerszámot*. *Burján Mátyás körmöci orgonás készítette ezt*, Verancsics Antal érsek támogatásával. Időközben azonban Verancsics meghalt. Erre Batthyány vette Burján uramat pártfogásába, s minden kérés nélkül följánlotta neki anyagi támogatását. Burján mester Batthyányhoz intézett levelében megírja, hogy már Verancsics érsek támogatásával is több automata zeneszerszámot készített. A most elkészültet Batthyány Boldizsárnak ajánlja, akit ő a muzsikások leghatalmasabb támogatójának ismer.

A tudományos foglalkozás, az örökös hadviselés mellett Batthyány Boldizsárnak tehát még arra is maradt ideje, hogy a zenével is foglalkozzék! A rokonaival váltott leveleiben gyakran megemlékezik a muzsikáról. S mint Zrínyi György, úgy ő is elviszi a muzsikusait a hadba is. Hogy Batthyány ezeknek a javát szintén a harcok közepette szerezte, ő maga megírja. Valószínű, hogy a muzsikaszerszámokat is a törököktől szerzi. Batthyány Boldizsárról tudjuk, hogy ezeket érő török rabjait nem pénzen sarcoltatja, hanem ritka török virágokért s másféle török marháért bocsátja őket szabadon. S az így elbocsátott gazdag rabjai örömmel hozzák neki a portáról a legszebb török muzsikaszerszámokat.

Batthyány Boldizsárnak muzsika szeretetét nagynevű fia: Ferenc is örökölte. Ez is annyira szerette a nótákat, hogy még Balassi Bálinttal is írat magának ilyeneket. Nagybátyjával: Zrínyi Györggyel együtt gyakran hallgatják egymás jeles muzsikáit. A körmendi regestrumokban gyakran olvashatunk ilyen följegyzéseket: „Az uraim itt voltak. (89 lóval)... Fekete lovakon hozták ide a muzsikásokat és voltak itt két napig.” (Anno 1591.)

Zrínyi György Ozdiból írja 1605-ben Batthyány Ferencnek: „Az kegyelmed muzsikásai jól vannak. Az *lantos* az horvát nyelvet jól megtanulta. Meghallja kegyelmed, miképpen szól horvátul! Úgy megszerette az idevaló lakást, hogyha felesége itt volna, hát vissza nem kíváncsoznék, hanem itt lagnék.”

Mondanunk sem kell, hogy más családjainknak is megvoltak a maguk muzsikásai. Örök kár, hogy ezekről alig írnak valamit. Olyan jelentéktelen dolog volt a muzsika, hogy írni sem tartották róla érdemesnek. A legtöbb úri kastély muzsikásairól imígyen csak a szűkszavú összeírásokban találunk egyetmást. Somlyó várában például az 1594. évi összeírás szerint ott a muzsikásoknak külön házuk (szobájuk) volt, ahol a hangszereken kívül *négy muzsikás könyv* is akadt. Szepesvárott is megemlítik az összeírások „*a muzsikásoknak való kórust*”.

A muzsikának és az éneknek a XVII. században is nagy keletje volt. Habár ezen században az elszegényesedés napról napra nagyobb arányokat öltött, a tehetősebb úri családok azért mégis elég muzsikást tartottak. Az előkelő családok majd mindegyikének megvolt az e század divatos hangszere: a *virginal* vagy *virgina*, amely a mai zongorát helyettesítette. Nemcsak az ifjú Eszterházy Pál volt, aki ezen virginálon játszani tudta a régi magyar nótákat és vitézi énekeket. Más előkelő ifjúkról is tudjuk, hogy már tanuló korukban játszották a *Vitézek mi lehet* éneket, a *rengetőt*, a *trombitanótát*, a *fülemüle* énekét (ti. *Isten hozzád karvalykám*), a változó táncot, a süveges táncot, a virágokról való táncnótát stb.

Zenekarral is találkozunk a gazdagabb uraink kastélyaiban. Ezek a zenekarok nagyon hasonlíthattak a török muzsikához; legalább ezekben is ugyanazon hangszereket játszották, mint az úgynevezett török muzsikában.

A XVII. század elején Batthyány tizenegy muzsikása közt volt hegedős, cimbalmos, dudás, trombitás és dobos. Az 1641. évben Batthyány Ádám állandó udvarnépe közt ugyanilyen muzsikásokat találunk. Az első hegedősnek a szabad asztalon kívül évi 32 forint készpénz fizetése volt. A második hegedős évi 20 forintot kapott. Ennyi járt a dudásnak és a cimbalmosnak is.

Nádasdy Ferenc udvarában 1648-ban szintén voltak muzsikások. Külön asztaluk volt, mely mindjárt a dajkák asztala után következett. A többi között tizenegy *magyar főtrombitás* foglalt ott helyet. Voltak még énekesek is ott, legalább az összeírás a három *diskántistát* is megemlíti. Ezek természetesen az egész asztal népe előtt énekelgettek.

Batthyány Ádám házi zenekara 1658-ban és a következő években állandóan tizenhat tagból állott. Ezek között volt három hegedős, egy hegedősinas, lantos, cimbalmos, sípos, dudás és hét trombitás. A muzsikások mindegyike az úr asztalánál naponként két-két cipót kapott a második fehérkenyeréből. Mindannyinak évi fizetése és szabad asztala volt.

A fentebbi (valamint a régebbiek is) összeírás név szerint felsorolja a muzsikásokat. Meglepő ebben, hogy egyetlen muzsikásnak sincs vezetéknéve, hanem a szerszáma után cimbalmos Mártonnak, hegedős Jankónak, sípos Jóskának stb. hívják őket. Világos jele ez annak, hogy a nevezett muzsikások nem született magyarok, hanem cigányok és török rabok voltak. S csak Batthyány udvarában magyarosodtak meg. Könnyű volt a Batthyányoknak török muzsikásokra szert tenniük, mert rendkívül sok török rabjuk volt. Még békességes időben is száznál több török rab élt a kenyerükön. Az 1641 - 1650. évi kimutatás szerint például 169 török rabjuk

volt. A nagy háború idején ez a szám természetesen még jobban növekedett. Az efféle rabok között pedig mindig akadtak muzsikások. A hadiszokás szerint az ilyenek amúgy is az urakat illették.

Mivel a Batthyáynak muzsikásai közt a trombitások nem a zenekarhoz, hanem a katonasághoz tartoztak, az állandó zenekar csak hegedősökből, cimbalmosból, dudásból és síposból állott. A mai cigánybandának az őse volt ez! A Budán járt követek jelentése szerint több budai basa udvarában is szakasztottan ilyen zenekar játszott.

A XVII. század nálunk az általános hanyatlás és az elszegényedés kora. S minél jobban közeledünk a század végéhez, a nemzetünkön annál nagyobb az iga és az ostor. Valóságos gúnyja a sorsnak, hogy a török hatalmának hanyatlásával lépést tart a mi gazdasági és politikai hanyatlásunk is. S mikor a legnagyobb kikiáltott ellenségünköt: a töröktől megszabadultunk, a várt föllendülés és föllélegzés helyett fokozott nyomorúság és szenvedés várt reánk.

Az ilyen időben, az ilyen viszonyok között természetesen hamar elül minden kedv, minden lelkesedés. A lantosok és a hegedősök mit is énekelhettek volna? A nyomorúság és a keserűség nem szokta a lantot felajzani! Bizony elhallgattak, elnémultak ők. A katonáink azonban nem lehettek muzsikások nélkül. S mivel a magunkfélék között nem igen akadtak, hát szereztek a töröktől. A csatákról szóló jelentések még a XVII. század derekán is megemlékeznek a töröktől szerzett lantosokról és hegedősökről. Az 1649-ben például Francsics Gáspár (Batthyány kapitánya) megugrasztván a kanizsai törököt, a többi között *lantosukat, kobzosukat és síposukat* is rabul ejtette. Az elfogott török sípos Batthyány Ferenc egykori híres tárogató-síposának az öccse volt. Az ütközet után maga Francsics uram jelenti a gazdájának, hogy az elfogott török muzsikásokkal ugyancsak eleget muzsikáltatta magát!

Mondanunk sem kell, hogy e török muzsikások aztán Batthyány zenekarába kerültek.

Minél nehezebb volt jó hegedősre vagy lantosra szert tenni, annál jobban megbecsülték, ha ilyenre akadtak. Egyik úr a másiktól igyekezett az efféle muzsikást elszerződtetni. Máskor meg mint a pénzt, kölcsönkérték a hegedőst is. Arra is van eset, hogy a jó hegedőst erővel elragadták. Széchy Katalin panasolja például 1648-ban, hogy a gonosz Latkóczy Nagy György „főember szolgájának, úgymint Dubecius György uramnak hegedősét s lovását elhiteleztette s erővel magával vitte”. S a lator nem törődött vele, hogy a gazdának a szíve szakad a jó hegedőse után.

Tudjuk, hogy a XVII. század utolsó évtizedeiben a pusztulás nálunk tetőfokára hágott. A Wesselényi-féle szövetkezés után rengeteg sok nemesi és főnemesi udvart kifosztottak. Urak, papok és mesterek a tömlöcökben szenvedtek. Az ének és a muzsika a legtöbb helyen elnémult.

Csak kevés oly szerencsés családunk volt, melyek az országos csapást és szenvedést kevésbé érezték. Ezeknek az udvarában természetesen még a régi magyar élet járta. Azaz, hogy muzsikásaikat és énekeseiket megtartották. Az Eszterházy- és a Batthyány-család zenekara még a XVII. század végén is teljes számmal együtt volt. Batthyány Ádámnak például 1682-ben tizenhat muzsikása volt. Ezek közt hét trombitás, három sípos (tárogató-sípos), hegedűs, cimbalmos, dudás, dobos stb. akadt.

Énekeseket nem említ a fentebbi lajstrom. De úgy látszik, hogy Batthyány ilyeneket is keresett; mert Czobor Ádám 1685-ben ezt írja neki: „Szűk mostani időben az énekes; amineműt kap az ember, olyannal kell magát és magátét vigasztaltatni.”

Bizony csak a remény tartotta az emberekben a lelket! Csak az üres remény biztatta őket, hogy jön még idő, mikor újra húzathatjuk a nótát. Ez a reménység íratta Somogyi Ferenc urammal 1689-ben e sorokat: „Az Úristen ad még oly üdőt, hogy még az idén, rohonci palotán elvonom a nótát, s ha lehet az cigány táncot is eljáróm”.

Amikor Somogyi e sorokat írta, a hazai törökség színe-java már a föld alatt volt. Török lantosok és hegedősök már nem járogatták a magyar földet. A vitézeink a csatákban nem foghattak már török síposokat és kobzosokat. A nagy török hadak, melyekkel még küzdenünk kellett, nem a magyarországi török végházakból kerültek ki, s nem a hazai szokással éltek. E hadak más muzsikával jártak. Érdekes erről is megemlékeznünk, mert ez is nyomot hagyott mindenfelé.

A magyarországi törökök, csakúgy mint a mi vitézeink, a hadba is tárogató-síposokkal (torok-síposokkal), énekmondó hegedősökkel és lantosokkal járogatnak. A hazai törökök a legfőbb támogatói a velük együtt betelepedett cigány muzsikásoknak. A Törökországból ellenünk indított nagy hadak azonban nem ilyen muzsikával jártak. Ők az úgynevezett rezesbandát kedvelték, és seregeikben trombitások, síposok és rézdobosok játsszák a talp alá valót. A zenekar élén a karmester (mechter basi) haladott, s igazgatta az embereit, akik lármás muzsikájukkal mindig nagy feltűnést keltettek. Még a több száz emberből álló, nagy követségeket is ilyen zenekarral kísértették. A pozsareváci békeség megkötése után nálunk járt követség élén 60 tagú zenekar haladt. Hogy a mai katonazenekar a török hadi muzsikának egyszerű utánzása, mondanunk is fölösleges.

FERHÁT BASA HALÁLA

Valahányszor a török császár képét Budán olyan ember viselte, aki a végekben nőtt föl, és a végbeli élet iskoláin forgott, szegény megnyomorodott Magyarország mindig könnyebben lélegzett. Ilyenkor ugyanis a hódoltság sorsa is tűrhetőbbre fordult, a királyi végbeliek is megbátorodtak; mert mindenki tudta, hogy az ilyen basa alatt az embertelenség lábat nem vehet, a nép zsarolása és fosztogatása egyedüli céllá nem válhatik.

Nagyon elvetik a sulykot azok a történetírók, akik minden törököt egyformának vélnek, s egy kalap alá vonnak. Török és török között nagy volt a különbség. A magyarországi török vitézek a törökség színéből-javából kerültek hozzánk. A vitézi élet hatása alatt ezek jórészt teljesen átalakultak, s ugyanolyan életet éltek, mint a mi végbeli vitézeink. A mi viszonyainkkal hamar megbarátkoztak, a mi népünkkel hamar egybeszelődtek. A végbeli szokástörvényt magukra csakúgy kötelezőnek ismerték, mint a magyarok. Hogy a magyar viszonyok s a magyar föld milyen hatással voltak rájuk, legjobban látszik abból a körülményből, hogy a tizenhetedik században a magyarlakta vidékeken ezer és ezer köztörök magyar vezetéknevet vesz föl, s hogy a zaimok és más előkelő törökök a magyar nemesség kiváltságait követelik maguknak, és az egynejtűségnek hívei lesznek. A magyarországi törökök átalakulásának csálhatatlan jele az is, hogy a nagy háborúk alkalmával, amikor Törökországból jött a hadsereg, a magyarországi törökség éppúgy megrémült, éppúgy aggódott, mint maga a magyarság.

Mindezekből könnyű értegetnünk, minő kedvvel fogadták a mieink, ha régi jó végbeli vitézt ültettek a budai helytartóságba. Könnyű belátnunk, hogy az ilyen basa vitézi mivoltára, jó hírnevére és emberségére többet adtak, mint azon édesszavú farizeusokéra, akik a konstantinápolyi udvarból pottyantak a budai basaságba, s akik más célt nem ismertek, mint hogy a hitetlen gyaurok bőrét nyúzzák, s maguknak minél hamarabb minél több kincset gyűjtsenek.

Ferhát (Ferhád) basa a magyar és a boszniai végekben szolgált már ifjúkorában. Itt szerezte vitézi hírnevét, itt lett igazi lovagias érzésű emberré. Valamennyi egykorú levél emberséget tanult, jó vitéznek mondja őt. Még a konstantinápolyi császári követ is azt írta Bécsbe, hogy a janicsárága, aztán Halil basa erősen dolgoznak pénzzel, hogy a budai basaságot elnyerhessék. De Ferhát basánál nincs nagyobb lovag, őt el nem bocsátják.

Ferhát basa maga hirdeti leveleiben, hogy a magyar végbeli urakkal mindig jó szomszédságot tartott, s nekik mindig barátsággal és emberséggel írogatott. „Lám - írta 1590-ben Ernő királyi hercegnek -, az végeken főfő vitéz urak vagynak, azoktól értse meg fölséged, ha melyiknek küldöttünk tiszteletlen levelet, sőt mindenkinek szép tisztességgel írtunk.”

Ha Ferhát basa nem is írta volna e szép sorokat, a magyar urakhoz intézett levelei akkor is világosan hirdetnék, hogy ő mód nélkül udvarias s lovagias gondolkozású ember volt.

Bár Ferhát basa ifjúkorában jóidéig élt Magyarországon, bár sokat harcolt, sok bajt vívott, a tetteiről azért mégis keveset tudunk. Nem is csoda! Hiszen nálunk minden harmadik török a Ferhát névre hallgatott; aztán egyszerre három Ferhát nevű török is visel basaságot. Próféta-nak kellene annak lennie, aki e sok Ferhát között az igazinak a nyomára akad! A legelső hiteles adat, ami Ferhát basáról szól, 1584-ből való. Ez év június 15-én a szultán elmozdította őt a boszniai basaságból, azaz hogy mazullá tette volt. Bukásának oka az ő szokatlan szigorúsága volt. A fegyelmezetlen őrségeket vasmarokkal szorította a fegyelemre; a tisztet és közvitézt hajthatatlan ridegséggel kényszerítette akarátának tisztelésére. A kemény ember kardja alatt moccanni sem mertek a katonák. A főbb tisztek azonban addig eresztgették miatta az

ulákokat a császárhoz, míg végre sikerült megbuktatniuk. A boszniai hadak nagy örömben voltak távozása miatt. Ismét kényük-kedvük szerint dúlhattak, fosztogathattak - de csak rövid ideig. A császár portáján ugyanis hamar belátták, hogy aki bogár után indul, kerengőre készülhet! Az 1585. év október 30-án a császár erejével ismét a nyakukba hozták Ferhát basát. Ezúttal három évig kormányozta Boszniát egyhuzamban. Hasznos szolgálatokat kellett itt tennie, mert 1588. november 28-án a szultán a budai helytartóságot bízta a kezére.

Ha a budai basát magyar részről szívesen fogadhatták volna, úgy Ferhát basát bizonyára jó szemmel kellett látniok a helytartóságban, mivel mint végbeli vitéznek igen jó neve volt a magyar földön. Akik bíztak az ő emberségéhez, nem is csalatkoztak. Ferhát basa csakugyan jó szomszéd volt, aki a magyar urakkal szíves és szeretetre méltó hangon levelezgetett, s a végbeli fővitézek kérésére mindig örömet hajlott. Sokat adott vitézi hírnevére, s másokban is becsülte a vitézséget. Bármi történt legyen is, a fölötte való indulattól mindig megmérsékelte magát. Nem feszíté meg a húrokat pattanásig, de meg sem ereszté. A szíve nem volt idegen az országhoz, amelyben élete legszebb korát élte végig. Egyenes és szokimondó ember lévén, az adott szó nála mindig megállott. A végbeli szokástörvényekhez nemcsak ragaszkodott, de még a bécsi udvartól is követelte azoknak szigorú megtartását. A kóborlásoktól, a nép fosztogatásától ugyan megtiltotta az övéit, de mindenkor szívesen látta, ha a török és a magyar vitézek egymást bajra hívták, és egymással kopját törtek. Amikor az idő kinyílt, s a mezők zöldbe borultak, ő maga adogatott engedelmet vitézeinek a viadalra. Az 1590. év május 15-én például ő maga jelentette, hogy a kerületi generális jelentette neki, hogy néhány magyar lovag vívni akar, s „kértek engem, egyeznék bele. Állították, hogy nekik már megengedték. Erre én is megengedtem s régi szokás szerint hitlevelet adtam. A kerületi generális és a bakabányai kapitány is küldött hitlevelet, hogy a mieink száz lóval Bakabánya alatt megjelenhetnek”. Ez meg is történt. Ám a föltételekben nem tudtak megegyezni; mert állításuk szerint a törökök a kikötött száz lovasnál többet küldöttek. Erre a törökök távoztak, de a magyarok utánuk mentek s megtámadták őket.

Ferhát erre panasszal fordult Ernő főherceghez, aki megígérte neki, hogy megbünteti azokat, akik a bakabányai összeütközésnek okai voltak. Ferhát erre megírta Ernő főhercegnek, hogy nem is ment Bakabányára száz lovagnál több, de útközben hol itt, hol amott csatlakoztak hozzájuk, „kik azféle dolgot még nem láttak. Némelyek csudálni mentek, némelyek pedig akarván magokat próbálni, egy fát (ti. kopját) akartak törni, jóllehet mi az bajviadalra sem adtunk volna szabadságot, de hogy láttuk Pálffy Miklós és Sibrik Gáspár hitlevelöket és kívánságokat, adtunk szabadságot reá”.

Ez a bakabányai viadal sok kellemetlenséget szerzett Ferhát basának; mivel a porta diplomáciai úton is elégtételt kért, megírván, hogy Bakabányán sokkal több magyar jelent meg, mint török.

Tudott dolog, hogy aratás idején a végbeli szokás szerint minden harc szünetelt. Ferhát basa 1590-ben ez ügyben még külön egyezséget is kötött a tatai kapitánnyal. Maga Ferhát írta június 26-án Ernő főhercegnek: „Az tatai kapitánnyal úgy végeztünk, hogy az szénakaszálásnak és betakarításnak idején minden békességben és vesztegségben legyen, hogy mind onnan, mind innen takarodhatnának (arathatnának). Pálffy azonban sem szokással, sem az egyezséggel nem törődván, katonáival kiütött.”

Ferhát basa azzal is kimutatta végbeli voltát, hogy a bécsi udvarral és a haditanáccsal magyarul levelezett, s azoktól csak magyar leveleket fogadott el. Kitűnő magyar íródeákjai voltak. Az elsőt Zkender (Sándor) agának hívták, s magyar murtát volt. A másik Debreceni Dervis Deák névre hallgatott, s tősgyökeres tiszta magyarsággal írogatott.

Bár Ferhátot 1588. november 28-án tették budai basává, tisztét csak a következő év január hónapjának közepén foglalta el. A konstantinápolyi császári követ még megérkezése előtt megjósolta, hogy Ferhát nem sokáig lesz budai basa. A jóslás csakugyan teljesült, de nem úgy, ahogy a császári követ gondolta.

Ferhát basa január 17-én írja Bécsbe az első levelét. A végbéli szokás szerint bejelenti, hogy mindenkor jó szomszédsággal akar lenni. „Minden tisztességös és hívségös, hozzánk illendő szolgálatunkat ajánljuk ti hatalmasságtoknak - írja Ferhát -, mind szomszéd fölséges urunknak.”

Az üdvözlőlevélre Ungnád, a haditanács előlölője felelt - természetesen magyarul. Régi eszes végbeli vitéznek írja Ferhátot, aki jól ismeri a végbeli életet, s így nem fog a végbeli törvény ellen cselekedni! Aztán Ferhát előde ellen, a mazullá tett Szinán basa ellen fordul. Elmondja róla, hogy Isten ellen, tisztesség és minden nemzeteknek igazsága ellen cselekedett mindig, s így megérdemli, hogy utánavalóinak példájára fejét vegyék. Ferhát, mint lovagias ember, védelmébe veszi Szinán basát. Nem illik - feleli Ungnádnak -, hogy kigyelmed úgy átkozza és szidalmazza őt. Hogy ő (tudniillik Szinán) innen felkölt, azzal ő nem mazul, sőt nagyobb uraságra léssen menetele.

„Ha - feleli erre Ungnád - az Szinán basa tisztességesen és jól tartotta magát, hasznáját veszen az ő fejedelmétül! De mi azt hisszük, hogy nagyságod afféle tisztségért öreája nem fog irigykedni. Nagyságod hamar való nap megérti, ha jó avagy gonosz hasznájára leszen-e? Mi azt hisszük, hogy nagyságod őtet az ő gonosz cselekedeteiben nem fogja követni.” (1589. márc.)

Az igazi lovag szólal meg Ferhát basának március 1-én kelt levelében. Azon panaszkodik Ernő királyi hercegnek, hogy a szegény rab bégeket vasba verette, s rajtok képtelen való sarcot követel. Ez ideig - írja Ferhát - a végekben hallatlan és szokatlan dolog volt az ilyen eljárás. Magyar urat a törököknél, vagy bégeket a magyaroknál soha vasba nem vertek! „Mi kezünkben is voltak magyar urak, kik természet szerint való urak voltak (mert az vitézlő dolog így szokott lenni), de azt nem mondhatja senki, hogy vasba verettük volna, hanem képös szerint elbocsátottuk. Azért fölséged az régi szokást megtekintvén, azféle új törvényt ne költessön fölséged, hanem az vasat levévén lábokról, az mi képös, végözze úgy sarcát fölséged, mert az világ állapotja forgandó, ha ma őrajtok esett, holnap meg fölségedhez tartozókon eshetik, s ha fölségtök új törvényt költet és ha onnan is valakik kézben esnek, azokkal is úgy kezdenek cselekedni!”

Amikor Ferhát basának hírül vitték, hogy a fogoly bégeknek sem ételt, sem italt nem adnak, s télvíz idején még csak meleg helyet sem juttatnak nékik, ismét a vitézi szokásokra hivatkozik, s keserűen kikel az embertelenség ellen. „Nem illenék fölségedhöz - írja Ernőnek -, hogy így tartaná fölséged szegényeket. Itt is vagynak főfő rabok, de azoknak sem kenyérből, sem italból, sem melegből semmi fogyatkozásuk nincsen, jóllehet nem mondhatják, hogy fogságban nem tartatnak, mert hisz rabok!” (1590. február 7. Buda.)

Ha már a rabok sanyargatása miatt is szót tett Ferhát basa, könnyű megértenünk, hogy azok kínzását még nehezebb kedvvel hallotta ökigyelme. Ilyenkor, s csakis ilyenkor tollát a szokottnál keményebben megnyomta, s ugyancsak erősen írt azokra, akik a régi jószomszédság megbontásával az embertelenségnek az utait egyengették.

Tudjuk, hogy a török és a magyar végekben a rabok kiváltása körül egyazon törvénnyel éltek. Ha a rabtartó urak a rabbal a sarc dolgában megegyeztek, kezesség mellett elbocsátották őket. A kezesek rendszerint az elbocsátott fogolynak rabtársai voltak, akik orrukkal, fülükkel, szemükkel és ujjakkal állottak jót. Már most, ha az elbocsátott rab hamisságra vetemedett, s a

sarcát meg nem hozta, a szegény kezes rabokat fogták kínra. Kinek a fogait szaggatták ki, kinek az ujjait és füleit metélték el, kinek meg a szemét tölték ki. A szegények szenvedtek, anélkül, hogy tudták volna, miért? Hogy ez az embertelenség a magyar végházakban meghonosodhatott, annak nagyrészt a katonák fizetetlensége volt az oka! Az éhező, ruhátlan katonákban megszólalt az állat; ez pedig az emberi törvényeket nem ismerte.

Az 1589. évben Hagymássy Gábor kapitány rabjai közül kettő Ferhát basához ment, és tizen-nyolc levágott ujját adott át neki. Ezeket egy hitvány elfutott rab miatt vágták le. Ferhát basa az embertelenség láttára elkeseredetten írta Bécsbe: „Mi szükség a szegény rabokat úgy megnyomorítanotok? Ha már mihozzánk röstelltek ez ügyben embert küldeni, hogy a dolgot békésen elintézhettük volna, miért nem tesztek úgy, mint az egyéb végházakban szokás, ahol az elfutott rabnak sarcát a kezesekre osztják? Ehelyett úgy megnyomorítjátok a szegény rabokat! Higgyétek bizonynyal, hogy ezt büntetés nélkül el nem szenvedjük. Istennek hála, elegendő vagyunk olyan hitvány embernek bosszúságtételéért bosszút állanunk!”

A bécsi udvar, ahelyett, hogy az ilyen embertelenséget megbüntette volna, még védelmébe vette a tettet. „Megértettük leveledet - felelé Ferhátnak Ernő királyi herceg -, melyben panaszképpen írod Hagymássy Gábor felől, hogy rabjainak valami kezességért tizen-nyolc ujjakat elvágta, és fenyegetted, hogy bosszút állasz érette rajta, mert tehetséged vagy on rá. Csodálkozunk rajta, hogy értelmes öreg ember lévén, ilyen levelet írtál, akit csak egy magahányó kevély ifjú is jól meggondolna először, jó-e, vagy nem? Az kegyetlenség sehol sem dicséretes, de tudod, hogy az raboknak mind életök, mind halálok urok kezében vagy on. Ez pedig minden végekben szokás, hogy az kezes rab, amire köti magát, szabad azzal büntetni, szabad meg is engedni neki! Az mostani szigeti bég az, mint mondják, ennél nagyobb kegyetlenséget cselekedik az rabokkal, mert nemrégén egynéhány rabnak, magyarnak és németnek elmetéltette ujjokat és füloket, nem kezességért, hanem hogy az, mire őket erőttette, azt meg nem adhatják. Ne csodáld azért, ha az szigeti bégtől tanulnak szomszédai kegyetlenséget és ne fenyegezz senkit, inkább gondold meg idődet és állapotodat és hogy minden dolog kezdeti és vége Isten kezében vagy on. Az minemű hittél azt te császárod megerősítette az frigyét, nem illik teneked is az ellen törekedned egy rab kedvéért is, hanem inkább hadd meg azt te alattad valóknak és magad is azon légy, hogy az rabok igazán járjanak és ne adjanak okot az kezesi taglalásra, mert kár egy hitvány rabért egynéhányat mehtagoljanak.”

Könnyű volt a rabok váltsága dolgában ilyen bölcs tanácsot adni, de megtartani kevesen tartották meg. Ozmán esztergomi bég, akit még Báthory István király is barátjának tartott, Kielman Andrásnak átadta egyik rabját, akinek 3000 forint volt a sarca. Kielman sem a rabot, sem a sarcot nem küldte meg. Ferhát basa erre Ernő főherceghez fordult, írván néki: „Az embernek hitivel nem kellene játszódni; mert ha így kezdenek cselekedni, hogy higgyen egyik ember az másiknak! Ozmán bég az hatalmas császártól ez okáért parancsolatot hozott, hogy valahol valakinek rabját találja, mindenütt megtartóztassa érötte, de mi még ezideig arra szabadságot nem engedtünk, kiből semmi jó sem következne, mert ha az rabot innen is kezdik tartani, onnan is kezdik tartani, az rab sem innen, sem onnan nem szabadulhat. Azért parancsolja meg fölségöd Kielman Andrásnak, elégítse meg Ozmán bégöt az rab sarcáru, avagy küldje be az rabot. Mi hasonlóképpen valakinek ide onnan valamire igazsága vagy on, mindennek igazat tétetünk.”

Mivel ugyanekkor Pálffy támadást intézett Esztergom vára ellen, s mivel ugyanő kezes rabjainak fogait húzatta ki, Ferhát basa a többi közt imígyen írt volt a fölmerült ügyekről Ernő főhercegnek:

„Mely levelet az esztergomi bég látván azt tudta, hogy igaz az ő írása és ahhoz tartotta magát. Másfelől Pálffy nagy sereggel eljött Esztergom és Czigerdelen alá és az előljárók mint jártak,

tudjuk, nyilván vagyon felségednél, mely dolog, hogy lött, Pálffy ő maga egy hegyről nézte, így akarta levelével az hatalmas császár vitézit megcsalni, kit az Isten bűne szerint megbüntetett; ki, ha fölségtek akaratjából lött jó, hol pedig fölségtek akaratja ellen lett, efféle dologért miért fölségtek meg nem bünteti? Ha valami apró csata volna, meg lehetne, tízen, tizenöten, húszan, mert vannak ott is leventék, kik egynéhányan összeütik magukat, magyar süvegbe öltöznek, úgy mennek ki onnan is (ti. a magyarok), török süvegben az hatalmas császár várai alá jönnek, ha hol mit csalhatnának, kik mondják: hogy mi Hamza bég szerájabeliek vagyunk, hamar jöjjetek segítségre, kevés az magyar és itt és itt vannak, kik pedig más várbelieknek mondják magokat és eképpen akarják kicsalni őket. De azok is eszökbe vévén, ki nem mennek; ezféle dolog, ha lenne is, de ilyenképpen haddal az hatalmas császár vára alá nem szükség volna mind szüntelen indulni és jönni, mert az frigynek ellene vagyon. Azt is hallottuk, hogy Pálffy király őfelsége udvarában nevöködött föl, ennekokáért azt tudtuk, hogy emberséget tanult és az vitézlő dologhoz tud; de az mint látjuk, nem király udvarában lakott, hanem hóhár (hóhér) volt mestöre, kitől tanult; mert az elmúlt napokban egy marok fogat hozának előnkbe, kiket hóhár módjára az szegény rabok szájából szedetett ki. Illet volna ezt cselekednie, ha vitéz embör volna?”

Vitézség-e az - írja tovább Ferhát -, ha a szegény rabot, kinek lába vasban, kalodában, keze kötözve vagyon, így megkínózzák? „Mi ezideig egy rabot is még csak egy ujjal sem üttetünk, noha itt is sok fővitéz rabok vagynak; mert noha hitben különbözünk, de egy Istenünk vagyon! Azért lássa fölségtök, hogy az itt való rabokon mi is azt cselekedjük.”

Ferhát basának udvarmestere ugyancsak a szegény rabok ügyében 1590. március 25-én írt Pálffy Miklósnak, s arra kérte őt, hogy ismerkedjék és barátkozzék meg Ferhát basával, s majd tapasztalni fogja, hogy emberséges emberrel leszen dolga. „Az itt való rabokat - írja Hallil - senki csak egy ujjal sem üti. Ha kezességért meg kellett volna az rabokat taglalni, Farkas Pál kezeseit egynéhányszor megtaglalhattuk volna; de annak semmi hasznát nem látjuk, abban nagyságodnak is semmi haszna nincsen, sőt inkább átok. Azért kérem nagyságodat, mint vitéz szomszéd nagyságos urat, az szegény rabokat nagyságod meg ne nyomorgattassa; mert önagysága (Ferhát basa) azon megesküdt, hogyha azonképpen taglaltatják az rabokat, valamennyi rab (ti. török) bejön, az vasat levágja az lábáról és szabadon bocsátja, akár felmenjenek, akár alá. Az itt való rabokban (ti. magyarokban) pedig egyet is ki nem bocsát. Azért jobb, ha nagyságod önagyságával megismerkedhetik, higgye nagyságod, gonosz szomszédja nagyságodnak nem leszen.”

Amint látjuk, e levélben is Ferhát basa embersége és lovagias szelleme nyilatkozik meg. Sajnos, sem Pálffy, sem a végbeli kapitányok nem hallgattak az ilyesmire, s így nemcsak a török, de a magyar raboknak is szenvedniök kellett.

Ferhát basa emberséges levelének az lett a következménye, hogy Pálffy Miklóstól mocskos levelet kapott. Ő azonban nem ragadtatta el magát. Hidegen felelte Ernő hercegnek: „úr ne tegye lovásszá magát, hanem uraságra tartsa!” Ő mocskos levelet soha egyetlen magyar úrnak sem írt; de Pálffy még tapasztalatlan, azért tartsa magát a jó szomszédsághoz!

Ami levele Ferhát basának csak ránk maradt, azok mindegyikében az emberség és lovagiasság szólal meg. Igazi végbeli vitéz ő, mégpedig a javából. De nem hiába tartották őt még Bécsben is okos és eszes embernek. Értelmes voltának is számos tanújelét adta. Hogy többet ne említsünk, a kereskedőknek és kalmároknak ő volt a leghatalmasabb védője! Aki az árusnépeket bántani merte, az bizonyosan a karóban száradott! Mert Ferhát nem tűrte, hogy akár a magyar, akár a török kereskedőknek valakitől bántódása legyen. A kereskedők védelmének érezhető eredménye lett. Magyarország bevétele vámokban és harmincadokban hihetetlenül felszökött. Akik a dologhoz értettek, áldották is ezért Ferhát basát.

Hogy a maga jobbágyságainak érdekét is tőle telhetőleg védelmezte, azt senki tőle rossznéven nem veheti. A királyi városokban az a helytelen szokás járt, hogy egy kereskedő vagy tőzsér helyett, ha nem fizetett, földijeit fogták el, s míg ezek nem fizettek, el nem bocsátották. A budai basák többször kikelték ez igazságtalan eljárás miatt, amelyet abban a korban arresztálásnak hívtak. Ferhát basa is több ízben követelte a mások adósságaért elzárt kereskedők szabadon bocsátását. Ugyanígy szót emelt ő a jobbágyságai érdekében is. Dobó Ferenc generálishoz intézett leveleit többnyire ilyen ügyekben írta. Az 1589. évben meg Nogarola grófnak, a győri főkapitánynak írta volt e sorokat: „Mi, Ferhát pasa az kegyelmes Istennek jó és kegyes akaratjából Budán török császárnak fő helytartója és gondviselője Magyarországnak. Köszönetünket és minden hozzánk illendő tisztességes dologbeli barátságos magunk ajánlásának utánna. Jövének mihozzánk az budai és pesti bírák és polgárok, kik jelenték minekünk, hogy egy jobbágyságot, tudniillik Borbély Bálintot s vele három jobbágyságot egyetemben az csetnekiek utokban jövének, megfogtanak, marhájukban zsákmányt töltek. Mikor pedig az budaiak értők küldtek volna, ily válasszal eresztették őket, hogyha adót adandanak, eleresztik őket. Mely dolgot nem tudhatunk, hogyha nagyságtok hírével vagyon-e, avagy nincs? Mivel pedig, hogy ekkedig az mint értettük, soha budai és pesti városbeliek magyarnak adót nem adtanak még királyok idejében sem, sőt még töröknek sem adnak. Kérjük az okáért nagyságotat, mint szomszéd úrbárátunkat, hogy ez felül megnevezett jobbágyságot mind marhástól eleresztesse; mert az mi ekkedig szokás nem volt, ezután sem akarjuk, hogy legyen.”

Levele végén fölemlíti még, hogyha a jobbágyságot el nem bocsátják, magához a királyhoz fog fordulni.

Ferhát basa maga számára semmit sem kért a bécsi udvartól, de az ajándék és az adó aláaküldését Konstantinápolyba gyakran sürgette. Ez kötelessége volt, mert nemcsak az ő sorsa, hanem a béke is attól függött, megjön-e a portára idejében az adó és az ajándék. Bécsből eléggé biztatták Ferhát basát ez ügyben, de a biztatáson kívül egyéb nem jött Bécsből. Ungnád már 1589. március elején azt írta, hogy „az ajándék készen vagyon”, de bíz az még hónapok múlva sem volt készen. Július hó 5-én Ferhát Rudolf császárnak (bécsi királynak) és Ernő főhercegnek is írt, s erősen sürgette az ajándék aláaküldését. „Ennek előtte - írta Ernő főhercegnek - levelet küldöttél vala nekünk az ajándék felől és azt írtad, hogy jövőben vagyon. Az bécsi királytól meg azonképpen posta és levél jött vala, hogy késedelem nélkül jöjjön jó (az ajándék.) De noha immár az harmadik esztendőre való ajándéknak alájövetelinek ideje is jelen vagyon, még sem akar jönni az ajándék!”

Bármit kért, bármi ügyben írt Ferhát basa - amint látjuk -, az udvariasságot sohasem tévesztette szem elől. Még akkor is, mikor néki lett volna oka a haragra, az úri modort, a lovagias gondolkozást olvashatjuk ki soraiból. Mi tagadás benne, Magyarországra nagyon ráfért volna, hogy a higgadt Ferhát basa minél tovább kormányozza a hódoltságot. A sors azonban mást írt elő számára. Budai helytartóságának második évét sem töltötte be, hogy megölték a szegényt. Ő, a talpig vitéz, még csak vitézi halált sem halhatott, hanem nyomorult gyilkosok kardjától kellett elpusztulnia!

Az 1590. évben az Isten borban és búzában nagy drágaságot adott. Hogy a szénát fölhasználják és a szemetlen kévegabonát kalangyákba rakták, török és magyar gazda búsan nézte a szűk termést. Étlen és itlan kell elpusztulniuk, mert ami termett, azzal két hónapig sem érik be. Úgy beszéltek, hogy az Isten haragjának a derekát Buda vidékére fordította, mivel itt termett legkevesebb, és senki sem tudta a módját, honnét tegye szerét a kenyérnek.

Hogy az idő őszre járt, Budán sajátságos jelenségek mutatkoztak. A város máskor éjjeli idő-kort csendes volt, mint a tó vize, s a lakosság aludt, mint a tej. A csendet legföljebb a minaretek műezzinjének síró hangja zavarta meg; életet az ember csak a dunai őrhajókon látott. Most azonban a megszokott csendet esténként vad moraj zavarta meg. A kenyér nélkül szü-kölködő katonák moraja volt ez. Veszedelmes hang ez, amely ha erőre kap, mindent elsöpör! Esténként a moraj mindig erősebb lett; a janicsárok, a bezliák és az iszpáhiák kenyérért ordítva járták be az utcákat. Ferhát basa ismerte már az ilyen hangokat. Boszniában volt bennök része. De nem ijedt meg, mert a félelmet nem ismerte, s a halált nem félt. Gabonát ő sem adhatott a katonáknak, mivel magának sem volt, de intézkedett, hogy a zsoldjukat kifizes-sék. De mit ért a katonáknak az arany, ha gabonát nem kaphattak érte? Szeptember harma-dik hetének egyik éjjelén a lázongó katonák ismét végigvonultak az utcákon, s elmentek a basa dunaparti palotájáig, ahol a kőfalon át szöges furkót hajítottak az udvarra. A furkón levél lógott, s a basának szólott. Ha nem adsz gabonát - írták a katonák -, ezzel a furkóval verjük szét a fejedet! Ferhát basa ez időtől megkettőztette az őrseget a palotájában, s kiadta a paran-csot, hogy csak egy-egy embert fogad egyszerre. Ekkor történt, hogy császári követek mentek át Budán, s közben Ferhátnak gabonát hoztak. A háznépe számára vásárolta azt. Amikor a katonaság neszét vette, hogy Ferhát gabonát kapott, újra összeült, hogy a teendőket szóvá-tegye. Miután az összeesküvést nyélbeütötték, a kiválasztott katonák a tisztekkel együtt Ferhát palotája felé indultak. A basa egyedül lakott felnőtt fiával. A katonák benyomultak az udvarába, s a tisztek bebocsáttatást kértek. Az ősz Ferhát egyedül fogadta őket. Nem hitte, hogy rossz szándékkal jönnek hozzá azok az emberek, akiket ő tett vitézekké, s ő hozott Boszniából Budára. Az egyik főtiszt előlépve, így szólott Ferháthoz: „Nagyságos basa! A vitézeid kenyeret kívánnak. Adj nekünk gabonát, jól megfizetjük. Öt vékéért egy aranyat adunk!” Ferhát tagadólag intett, mire a tisztek tovább könyörögtek: legalább három vékát adj egy-egy aranyért! Ferhát kellenetlenül intett nekik, hogy távozzanak. De azok nem mozdultak. Mire Ferhát keményen rájuk rivallt: „Ha süketségre veszitek a szómat, majd engedelmességre szorítlak benneteket. Úgy bánok veletek, mint annak idején Boszniában: deli csizma helyett bocskorba vonatom a lábaitokat, s fasarkantyút és darócruhát kell viselnetek!” Erre a tisztek Allah! Allah! ordítás közt rávetették magukat a basára, és szakállánál fogva a földre rántották, s mielőtt valaki a segítségére jöhetett volna, késsel és karddal halálra szurkálták őt. A vére a teremből az udvarra folyt, amit meglátván a katonák, böszülten ordítani kezdtek. Erre a tisztek a basát az udvarra vonták. Aki csak hozzáfért, ütötte, rúgta s kövekkel dobálta őt. A palota szolgálai csak ekkor vették észre, mi történik. Az egyik palotás rettentő erővel keresztül-törte magát a katonákon s ráveti magát a basára, hogy a saját testével védje őt. A felbőszült katonák azonban darabokra szaggatták. Erre a megölt basa testéről leszaggatták a ruhát, s az elégtelenített holttestet otthagyták az udvaron. Aztán bevonultak a termekbe, és mindent izzé-porrá törtek. A szőnyeget összevagdalták, az edényeket és ékszereket széttörték, a bútorokat összezúzták, s mindent a Dunába vetettek. A basának tizenkilenc éves fia a rémülettől esztét vesztvén, kiugrott az ablakon, s a Dunába veté magát. A katonák azonban tört lábbal kifogták őt, és életbenhagyták. Erre Hajván csauszhoz, a basa első tanácsosához mentek, hogy őt is Ferhát sorsára juttassák. Őkigyelme azonban még idejében megugrott. Csak a feleségét és a gyermekeit találták otthon. Ezekről is leszaggatták a ruhát, füleikből a hússal együtt tépték ki a függőket, aztán izzé-porrá törtek és megsemmisítettek itt is mindent. Az összeesküvők egyetlen fillért sem vittek magukkal.

Csak egy katona akadt köztük, aki a zsebeit megtömte, ezt az egyet is azonnal levágták.

Miután Ferhát palotájában mindent konkra hánytak, a lázadó katonák Pestre mentek, hogy ott Kurti szpáhival, a megölt pasa kedves emberével végezzenek. De ennek is sikerült idejében továbbállnia. A feleségével és a gyermekeivel azonban ugyanúgy bántak, mint Hajván csausz családjával.

Az a hír, hogy az ősz budai basát a maga nevelte vitézei megölték, hamar szárnyra kelt. Budáról és Konstantinápolyból egyik jelentés a másik után ment Bécsbe. Az efféle jelentések máskor az olyan esetben, mikor egyik-másik budai basát mazulságra vagy selyemzsinórra juttatták, örömtől áradoztak. Most azonban az örömnak nyomát sem találjuk bennük. Úgy látszik, hogy ezeknek írói is embernek tudták Ferhát basát!

Szeptember 28-án Musztafa temesvári basa lóhalálába sietett hadaival Budára, hogy a lázadást elnyomja. Konstantinápolyból is jött húsz kapicsi, hogy a vizsgálatot megejtsék. Ez utóbbiak utasításul kapták, hogy az összes budai tiszteket elmozdítsák, s a tetteseket vasban Konstantinápolyba vigyék.

Ferhát basa, amíg élt, neveltette és támogatta Pecsevit, a jeles török történetírót. Kár, hogy Pecsevi egykori gazdájáról nem jegyzett föl semmit.

LESVETÉS

A TÖRÖK-MAGYAR LESVETÉS MÓDJA

A természet ébredésével a végbeli élet is minden évben újra ébredt. A kalandos élet szeretete, a nemzeti hiúság, a dicsőség után való vágyakozás és a zsákmány reménye a török s a magyar vitézeket a zöldbe borult mezőkre csalta. Madárdalos tavaszidő van. A rózsza kivirágzásának az ideje is elérkezett. Rezelődés, mozgás, készülődés mindenfelé. A félhúson való s erőre kapott paripákat a füvelő mezőkről a patkoló helyekre hajtják. Vége a füvelésnek, kezdődik a harcok izgató gyönyörűsége! A végházak s a vigyázó kastélyok emelcsős kapui és sorompói megnyílnak, s a leventék a vitézpróbák helyére indulnak. Derék lovag- és gyalogcsaták (csapatok) járnak az utakat, s ha ellenséget látnak, a kedvük egyszerre örömmé fordul. Megvetik a lest, s ha az ellenség reá megy a kepecére: hír, dicsőség és bő zsákmány vár a lesvetőkre. E három kellett minden végbelinek; e három nem hagyta őket pihenni. Mindenki a mezőre vágyott. Semmi törvény, semmi tilalom otthon nem tartja őket. Megy mindenki a maga veszedelmére; vakon viszi a lelkesedés oda, ahol a borostyán és a halál karöltve járnak...

Minden dicsőség mulandó. A keménység is meglágyul idővel, a márványkőbe metszett írás is elkopik. S nekünk mégis úgy tetszik, hogy a XVI. század vitézi élete és lelkesedése élni fog, amíg a magyarság nemzeti élete meg nem szűnik. Próbált dolog ugyanis, hogy az igazi nemzeti lelkesedés, az eszményi küzdelem s a vitézi erény megnyilatkozása sohasem veszti el értékét és hatását, bármilyen irány ragadja is el a századok gondolkozását. Ezek a jelenségek ugyanis minden nemzet életében maradandó tökélet teremtenek. S így volt ez nálunk is. Hiszen tudjuk, hogy állami fennmaradásunk a XVI. században válságosra fordult. S ha nemzetünk s országunk mégsem bukott el, azt elsősorban a végházak önfeláldozó küzdelmének, el nem alvó lelkesedésének köszönhetjük. Az a szellem, amit a végházak hadinépe teremtett, az egész országra kifogyhatatlan szellemi tökélet lett, melyből sok-sok nemzedék merített és táplálkozott.

A magyar történetírás bőven foglalkozik a nagy török háborúkkal. Töviről hegyire ismerteti a császári hadak működését, de a török-magyar végházak kétszázados apró küzdelmeiről, azoknak messzeható jelentőségéről, tanulságos voltáról s eredetiségéről alig ejt szót. Pedig hát jól tudjuk, hogy az idegen zsoldos hadak nem a magyar népért, nem is magyar földért, hanem a császár érdekeiért harcoltak. A császári hadak szemében a magyar majdnem olyan ellenség volt, mint a török! A mi végbeli vitézeink, a mi kis csatáink (csapataink) ellenben a magyar földért, a magyarság becsületéért küzdöttek. Az ő örökös küzdelmeiknek köszönhetjük a magyar szellem, a nemzeti érzés és lelkesedés ébredését, a hódoltság korlátozását, a magyar hadakozási mód fejlődését, a magyar vitézség terjedését, majd a törökségnek hozzánk való közeledését is. Igen! a végbeliek a magyar szellem, a magyar érzés lankadatlan harcosai voltak; ők a mi vágyainkért küzdöttek, a mi nyelvünket terjesztették, a mi hírünket növelték. Minden küzdelmükbe belevitték nemzeti sajátosságainkat, jó és rossz tulajdonságainkat. Ezért az ő küzdelmeik úgy nemzeti, mint műveltség-történeti szempontból egyaránt tanulságosak és érdekesek. Róluk kell tehát írunk, az ő dolgaikat kell fölírunk. S ha egyszer ez meglesz, s ha a XVI. század történetét a maga valóságában ismerni fogjuk, ez a kor a magyar íróknak valóságos Mekkája lesz, ahová egyaránt örömmel vándorol a történetíró, a nyelvtudós, a szépirodalmi és a nemzeti lélek kutatója. Mert magyar műveltségünk, nemzeti életünk mozgalmassabb, erősebb s eredetibb ritkán volt, mint a XVI. században.

A XVI. századi harcok egyik legérdekesebb, legizgatóbb s legkedveltebb formája a lesvetés vagy leshányás volt. A végházak és a kastélyok népe ezt a harci játékot nagy kedvteléssel űzte. Amint a mező kizöldült, a török és a magyar végházak sorompói megnyíltak, s a vitézek lelkesedéssel és reménnyel eltelve siettek a csaták (csapatok) vonulási útjára, hogy ott szerencsét próbáljanak. Otthon csak az maradt, akire föltétlenül szükség volt. A többiek éhséget, szomjúságot és fáradtságot leküzdve éjjel-nappal lesték a közeledő ellenséget. S ha sikerült azt a lesre csalniok, vágyuk, örömük s céljuk egyszerre teljesült. Annyira mindennapi foglalkozásuk volt ez a lesvetés, hogy majd mindegyik végház népének megvolt a maga útja, a maga leshelye és fortélyhelye - messze, sok mérföldnyire az otthonától. S az ilyen utak és leshelyek mindenkor kemény harcok színhelyei voltak. Balassi Bálint, ki maga is részt vett az efféle harcokban, csak a tiszta valót írta, mikor így énekelt:

*A nagy széles mező
S a szép liget-erdő
Sétáló palotájok;
Az utaknak lese
Kemény harcok helye,
Tanuló oskolájok;
Csatán való éhség,
Szomjúság s nagy hévség,
Fáradtság, - mulatságok.*

S vajon mi volt az a lesvetés? Vadászat volt ez az ellenségre, mégpedig ravaszul megvetett törrel. S ha az ellenség belément a kelepcebe, a fogát biztosan otthagya. Persze nagy ügyesség, agyafúrtság és körmonfontásig kellett ahhoz, hogy a lest jól megvethessék.

Még több türelem, óvatosság és fáradtság kívántatott ahhoz, hogy az ellenséget a lesre csalhassák. Mert hát az ellenségnek is volt ám magához való esze, s úgy vaktában nem ment a kelepcebe. De ha győzött az ügyesség és a ravaszság, s az ellenség csakugyan a lépre ment, akkor kisebb erővel és kevés kockázattal is nagyobb sikert s több zsákmányt arathatott a leshányó fél. Éppen ez volt az ok, amiért a végbeliek a harcnak ez izgató, de fáradtságos módját oly gyakran s oly szeretettel űzőgették.

Ismeretes dolog, hogy a rég letűnt időkben, mikor eleink új hazát kerestek maguknak, pompásan értették a leshányást és a cselvetést. A görög császárok tudósítása szerint a magyaroknak sikerük jó részét épp a harcolási módjuknak köszönhatték. Az új hazájukban azonban idők folytán ők is a frank és a német lovagkor hatása alá kerülván, a harc terén is fölthagytak régi, keleti szokásaikkal. A könnyű lovasságuk, melynek oly sok sikerüket köszönhatték, nehéz lovassággá alakul. A nyílt tömegharc kapott divatra.

A törökök nem utánozták a nyugati népek harcmódját. Ők Európába költözésük után is megtartották régi fegyvernemeiket s régi, keleti harcolási módjukat. A hadakozásban nekik ősi fogásuk volt a ravaszul kieszelt cselvetés és leshányás. Mesterek voltak e téren. Hiszen legnagyobb sikereiket ügyes cselvetéseiknek s fegyvernemeik különbségének köszönhatték! A törökök mindent, de mindent fölhasználtak arra, hogy az ellenséget tévedésbe ejtsék. Még meg sem indultak hazánk felé, máris rászedték a mieinket. Ugyanis ők maguk a legképtelenebb híreket terjesztgették nálunk hadierejük felől, hogy a mieinket jó eleve megrémítsék. Tízszor, hússzor akkorának hirdették a hadukat, mint amekkora a valóságban volt! S a mieink ezt jobbra készpénzül vették. Így magyarázható, hogy történeti könyveinkben ma is kétháromszázezer török harcos szerepel ott, ahol negyvenezer sem volt.

S hogy a hamis hírek ki ne tudódjanak, a török hadak mindenféle fegyvertelen csőcseléket magukhoz vontak. A tevéikre vászonra festett emberalakokat helyeztek, a lovasaik kopjáira két-három lobogót kötöttek, hogy minél többnek vélje őket az ellenség. Így volt ez például a mohácsi csatában, így a hosszú török háborúban.

A ravasz megtévesztést, a mesteri módon kiesztelt kelepcéskedést aztán harc közben is folytatták. Egész sereg magyar történetíró leírta már a mohácsi csatát; tücsköt-bogarat összeírtak e vereség okairól; de a valódi okokkal: a törökök cselvetésével eddig senki sem foglalkozott. Pedig a konstantinápolyi jelentések világosan megírják, hogy a törökök Mohácsnál lest vetettek a magyaroknak, s ezek reá is mentek a kelepcére. Barnabás pap és oltármester 1529-ben például azt írja Konstantinápolyból, hogy a törököknek bevett szokásuk az első támadás után való megszaladásuk. Ravaszul csinálják ezt, hogy az ellenséget maguk után csalják a lövészerszámokkal felfegyverzett csapatok közé. Így történt ez a mohácsi csatában is!

Lasky Jeromos ugyancsak Konstantinápolyból 1541-ben terjedelmes leírását küldi a mohácsi csatának. Elmondja, hogy a török sereg két szárnyát kellett volna a magyaroknak megtámadniuk. Ehelyett engedték magukat a sereg közepére csalni, ahol a lövészerszámos dandár állott, amely, ha akart volna, sem hátrálhatott, mert az összekötött teve- és kocsisereg elzárta az útjokat. A magyar sereg tehát ráment a törökök kelepcéjére. E bajhoz járult még, hogy a magyar sereg jó része nehéz lovas volt, melyet a fürgé s könnyű török hadak halálra fáraszthattak. „*Non est certandum cum Gallis - kiáltja Lasky - sed hostibus nudis!*” A törökök könnyű lovasságát csak hasonlóval lehet megsemmisíteni, tehát ilyet kell velük szembeállítani.

A törökök a lesvetést későbbi harcaikban is nagy sikerrel alkalmazták. Nem egy győzelmet köszönhettek ravaszul kiesztelt s jól keresztülvitt cselvetéseiknek. A tapasztalt és sokat látott Huszain bég (Gergely diák) a szultán udvarából írja 1593-ban a magyaroknak: „Török hitinek ne higgyetek. Vegyétek észtekben magatokat, hogy *török soha hatalmával semmit nem vett, hanem csalárdságával*. Erősen vigyázzatok, hogy meg ne csalatkozzatok!”

Ahhoz, hogy a mieink a törökök minden ravaszságát és cselfogását eltanulják, természetesen idő kellett. Sok áldozatba, sok vérbe került, míg az új mesterséget eltanulták. A XVI. század első felében bizony még napirenden volt a mieinknek veresége, ha a törökök cselvetéseit nem ismerték. Az egykorú jelentések világosan megmondják, hogy az ilyen vereséget a mieink a törökök harcmódjában való járatlanságuknak köszönhették. Azaz, hogy még nem ismerték a török ravasz fogásait és lesvetéseit.

A XVI. század másik felében azonban már az ilyesmiről nem hallunk. A mieink is megtanulták a törökök csalárd fogásait. A cselle után ők is csellel feleltek, s agyafúrtság és ravaszság dolgában még a törökökön is túltettek. A nagyobb harcok hadi taktikájával is megismerkedtek, s a törököknek immár ismert harcmódját úgy igyekeztek hatástalanná tenni, hogy a maguk seregét rendszeren ökörszarv alakban állították föl. Azaz visszatértek az őseik hadakozási módjához és taktikájához. Ennek köszönhették aztán, hogy helytállhattak a töröknek, s hogy kisebb erővel is sikert arathattak.

A törökök harcmódjának eltanulása természetesen sok időbe került. S a mieink nem ok nélkül tartották nagyra az e téren szerzett ismereteiket, s nem is a nemzeti hiúság szólalt meg bennök, mikor a XVI. században hozzánk küldött idegen zsoldosokról azt mondták, hogy kevés hasznukat vehetni, mert nem ismerik a törökök harcolási módját! A dolog valósággal így volt!

Amint említők, a XVI. század másik felében a lesvetés és a leshárítás módját már a legkisebb végházunk őrsége is pompásan értette és rendszeresen üzte. Nemcsak az egykorú magyar levelek, de a török basák panaszos levelei is telve vannak a magyar vitézek lesvetéseinek leírásával. A budai basák számtalanszor írják a leveleikben, hogy nincsen nap száguldás, lesvetés,

útállás és kóborlás nélkül. Arról persze mélyen hallgatnak, hogy a törökök épp oly kedvvel üzték e harci játékokat, mint a mieink.

Minél ravaszabban eszelték ki a lesrehozás módját és a les helyét, annál nagyobb volt a siker. Minden lesvetés az ellenségnek váratlan meglepésével és zavarba hozásával járván, ha sikerült, a bő zsákmány elmaradhatatlan volt. Ezért üzték a vitézek a lesvetést oly nagy kedvvel, kora tavasztól késő őszig.

A lesnek legjobb ideje akkorra esett, amikor a kévegabonát kalangyába rakták. Ilyenkor ugyanis mind a magyarnak, mind a töröknek bő alkalma nyílt a sarlóját más búzájába vágnia. A kánikula beálltával aztán egy időre megszűnt a les és a harc. A vitézek ilyenkor elhagyták a végházakat, s ki-ki övéihez birtokára rándult. De az őszi napok beálltakor, amikor a csatának ideje ismét megjött, ki-ki újra elfoglalta a helyét. A nyári szünetnek a tömérdek szűnyog és a légy volt az oka. A lesvetések alkalmával ugyanis néha napokig halálcsendben és egy helyben kellett a vitézeknek állaniuk. A bogárázaskor és a szűnyogjárás idején ezt sem ember, sem állat ki nem bírta. Zichy István uram, Nádasdy Tamás nádorispán főhadnagya, írja 1555-ben július 12-én: „most az csatázásnak nincs oly ideje, mert az bogárnak miatta sokáig nem állhatnak lesbe”. Ezért - úgymond - a vitézek haza kérezkodtek. De ha csatának ideje lenne, ismét megjönnek.

A lesre indulás és a lesvetés imígyen történt. A hosszú tél fergeteges napjain mindent jó előre meghánytak, vetettek és megállapítottak. Egy-egy lesnek előkészítése néha hónapokig tartott, s hogy sikere legyen, a ravaszságnak és a cselszövésnek minden csínyját-bínyját elő kellett venniük. Tudjuk például, hogy a törökök hónapokig áltatták a nagy Thúry Györgyöt; barátságot színleltek, s gyakran összejöttek vele; a bég megígérte neki, hogy fölveszi a keresztény hitet. S mikor Thúry György már teljesen bízott bennök, a végső találkán vette észre, hogy lesre hozták őt. És ott veszett a kanizsai mezőn, legjobb vitézeivel együtt.

A lesre indulás majd mindig éjjel történt. A legnagyobb óvatossággal, halálcsöndben indultak. Éjjel lovakon kimegyünk - írják a vitézek - s nap-nap után lónak hátán virradunk! Nappal rendszeren az erdőkben és a nádasokban rejtőzködtek, s csak éjjel álltak ismét seregbe. A sereg előtt járt a csatavezető (csapatvezető) hadnagy. A hátuljárókat a sereghajtó igazgatta. A kalauzokat, a nyomjárókat vagy a nyomnéző katonákat a cirkálókkal együtt messze maguk előtt jártatták. Menet közben arra is vigyázniuk kellett, hogy nyomot ne hagyjanak maguk után. Ezért rendszeren a legelhagyottabb helyeken mentek.

Ha a kitűzött helyre megérkeztek, a jól megválasztott rejtekhelyen a lesbe beállottak. A leshely az utak mentén mindig oly helyen volt, amerre az ellenség csapatai vonulni szoktak. Az ilyen hely a magyar végházaktól rendszeren óriási távolságra esett. A győri huszárokról olvassuk, hogy Tolna alatt vetnek lest. A komáromiak örökké Buda és Fehérvár körül ólálgattak. A veszprémiek s a balatoni végházbeliek Pécs vidékét járogatták. Az egriek Szegedig is lementek, s ott vadászgattak a török csapatokra.

A nagy távolság miatt a vitézeknek oda-vissza száguldva kellett menniük. Innét van, hogy a lesvetések alkalmával mindig sok ló pusztult el. A fáradt lovakat a fálvakban hagyták s később mentek értők. A végbeli szokás-törvény szerint a jobbágyok kötelesek voltak az ilyen lovakat ápolni, gondozni és visszaszolgáltatni.

Rendkívüli gonddal és előrelátással megválasztott és jól elrejtett helyen megvetvén a lest (a lesbe beállottak), minden nyomot eltávolítottak, vagy pedig szándékosan megtevesztő nyomot hagytak. Az idő és a körülmény szabta meg, melyiket kellett tenniük. Ha nagyobb sereggel voltak, nem egy, hanem két vagy három helyen vetették meg a lest. Ahol a dandár állott, azt nevezték deréklesnek. A kisebb lesnek aztán az volt a föladata, hogy a nagyobbhoz csalja az ellenséget. Miután alkalmas helyeken vigyázó strázsákat és cirkálókat helyeztek el, teljes

fegyverzetben várták a híreket. Már ez a várakozás is nagy megpróbáltatás volt, mert néha napokig tartott. Ezért akárhányszor megesett, hogy a vitézeken rettenetes fáradtság vett erőt, s a lovak hátán elaludtak. De egyszerre jeladással vagy szóval jelentik, hogy török csata közeledik. A fődolog most az volt, hogy a törököt lesre hozzák. Erre a célra jó iramló lovakon azonnal kibocsátották a *martalékot*. Néha csak két-három, máskor meg tizenöt-húsz jó lovas volt ez a martalék. Rendeltetést az volt, hogy a közeledő ellenséget csípdesse, egyet s mást elragadjon tőle, aztán futásnak eredvén ügyes mozdulatokkal a lesre csalja. Veszedelemes foglalkozás volt ez! A kibocsátott martalékokra - amint a szó is mutatja - sokszor halál, ritkábban rabság várt. Csak a csatákon forgott, kitanult s gyorslovú martalék tudta a biztos veszedelmet elkerülni. De azért szó nélkül vállalkozott mindenki, hogy martalékkul a török elibe menjen.

Minél ügyesebb s önfeláldozóbb volt a martalék, annál könnyebben csalta a törököt a leshelyre. Hogy az ellenség gyanút ne fogjon, a martalékon kívül még kisebb lovas csapatot is bocsátottak ki. Ez arra szolgált, hogy az ellenség figyelmét elvonja a dandárban álló deréklesről.

Amint az ellenség - mohón üldözve a martalékokat - a lesre ment, egyszerre megszólalt a tárogató-síp, pergett a dob, s minden oldalról hangzott a csatakiáltás: Jézus, Jézus! Hozzá, vitézek, hozzá!

A meglepett török csapat egy pillanat alatt megrezzen és megbomlik. Ijedtében és zavarában azt sem tudja, mihez fogjon, menekülni próbál, de hasztalan; mert minden oldalról ellenség áll vele szemben. Tehát harcolnia kell, míg el nem pusztul, vagy amíg részt nem sikerül nyitnia.

Hogy a lesvetés teljesen sikerüljön, a leshelyből való kiütést pillanatra ki kellett számítani. Akár siettek, akár késtek a kiütéssel, minden veszve volt; mert a lesre hozott ellenség kiszabadult a kelepceből. Az 1585-ben a komáromi vitézek a váli törököknek vetettek lest. A váliak ki is jöttek a lesre, de a mieink elrontották a dolgot, mert korán kiütöttek a lesből, s így csak néhány törököt foghattak el, bár az üzésben halálra fáradtak a lovaik. „Ha az uraim - írja Trombitás Pálffy Miklósnak - ki nem jöttek volna hirtelen (a lesből), hát a váli lovas mind elveszett volna mostan; de az mieink igen forgottak és békével vártak!”

Mind a két fél a maga kárára tanulván, a lesből való kiütést, valamint a lesbe való beállást rendszeren oly ügyesen csinálta, hogy az ellenség meg nem szabadulhatott. Azaz, hogy a lesvetések legtöbbje sikerült. Ha az ilyen sikerült lesvetés éjjel történik, a meglepettek zavara és félelme még nagyobb. Akárhányszor egymást tiporják és vagdalják a sötétben. Innét van, hogy ha csak lehetett - úgy a mieink, mint a törökök - sötét és viharos éjjeleken vetettek lest. Az ilyen éjjeli küzdelemben ugyanis az ellenség majdnem teljesen elpusztult, a leshányók között pedig legfőlebb sebesültek akadtak.

Ha a közeledő ellenség túlnyomó erővel rendelkezett, s ha a nyomjárók és nyomnézők ezt idejében jelentették: a lesvetésből semmi sem lett. Ilyenkor a végbeliek azt szokták mondani, hogy nem nekik való! És szép csendben ők maguk vonultak félre.

Mivel a leshányást a török épp úgy értette és épp oly kedvvel üzte, mint a magyar: természetesen a mieink is sokszor bajba kerültek. Az 1556. év őszén például Takaró Mihály tihanyi kapitány következőket írja Miksa királynak: „Ez elmúlt napokban küldtem vala 24 lovagot innend, hogy nyelvet fogjanak. Voltának oda alá tizenhatod napig szerencse-kísértetésben; de semmiképpen nem találja az szerencse, hanem... találkoznak egybe az devecseriekkel s győriekkel, úgy mennek aztán Tolna végre. Ott sok tüzeket látnak; ottan vélik, hogy törökök vannak benne. Onnan indulnak el Tolna-Szentgyörgy között és Pakos között állanak be (lesbe). Az törökök immár, hogy megvirrad és az nyomot látják, azonnal *martalékkul* az törökök bocsátanak két lovon való törököt. Mely két törököt im ezek azonnal megfogják. A törö-

köktől immár kérdezik volt, ha jönnek-e többen? Azok azt mondják, hogy ím jönnek valami kevesen, de nem sokan vannak. Azonban egyszerre csak körülveszik őket. Ott volt az váci bég, ott volt Velicsán bég, Hamza bég. Voltak másfélezen. Aztán az ki hová mehetett, elment. Mégis tíz lovon való embőr az sík mezőn szállott el bennök, az nélkül, kik az erdőre szaladtak bennök. Elannyira, hogy az idevalókban tizenegy vagyon oda bennök. A deve-cseriekben tíz vagyon oda, az győrieikben azt nem tudom, mennyi vagyon oda. Mondják még, hogy az erdön és falukon búdosnak bennök. Ím azokért érte küldtem.”

Íme, ilyen volt a rosszul sikerült lesvetés. Túlnyomó erővel szemben persze nem sokat ért a lesvetés sem. Kerecsényi Lászlónak száz jó huszárja például 1561. április végén Szeged alatt, Ferhát aga 300 lovasát megsemmisítette. A magyarok Ferhát aga fejével és zászlójával tértek vissza Gyula várába. Ugyanez a Kerecsényi szigetvári főkapitánysága idején is gyakran mívelt ilyesmit. Az 1554. évben például ő maga jelenti a nádorispánnak: „Az terek semmi békességet nem tart, hanem mindennap száguld az város alá, s amit elkaphat, elviszi. Én igen írok az bégnek, hogy megtartsák az békességet. Nem türhetém tovább! *Lest vetettek* vala nekem Patonnál, ott megverém őket és mind az gerezgáló kapuig ütém és az kaput is felvonatom velök.”

A derék Mágocsy Gáspár 1566. április elején a legravasabb és egyúttal legvitézebb törököt: Dsáffer vajdát csalta lesbe. Ez a Dsáffer vajda a basák és bégek legkedvesebb vitéze volt. Ő fogta el Nádasdy Farkast és Bánya Jánost; ő dicsekedhetett egyedül azzal, hogy Thúry Györggyel bajt vívott - és élve távozhatott a viadal színhelyéről. Ez a Dsáffer vajda az egrieknek tömérdek bajt okozott Hatvan várából. Ezért Mágocsy mindent elkövetett, hogy őt léprecsalja. Az 1566. év április havában ez sikerült is neki. Mágocsy húsvét napján tizenkét jó lovast küldött ki martalékul. Dsáffer, azt híván, hogy a martalékot csak olyan kisebb fajta leshelyről bocsátották ki, a várból kijött s üzöbe vette a martalékot. A leshelyen azonban Mágocsy és Figedy János ötszáz egri huszárral és száznegyven hajdúval várt reá. Kemény csata fejlődik. Dsáffer vajda a hősök módjára küzd, de hiába. A seregét megsemmisítik, őt magát pedig súlyos sebekkel borítva Egerbe viszik. Maga Mágocsy jelenti Bécsbe, hogy a nagy vitézzel emberségesen bánt s barátságosan kérdezte tőle, mi a terve a törököknek.

A magyar végbeliek különösen akkor vetettek sikerült lest, mikor egyik másik török végházba új basát vagy béget helyeztek. Jól tudták, hogy az ilyen esetben az új bég fényes kísérettel és - ami a legfőbb volt - egész vagyonával indul új állomására. Ha tehát ennek híre a mieinknek fülébe jutott, néha hónapokon át lestek reá, s több helyen vetettek neki lest, hogy valahogy el ne kerülhesse őket. Az 1576. évben Musztafa budai basa jelenti Bécsbe, hogy a füleki tiszt megváltozván, mikor Haszán basát az új tisztbe kísérték volna, az egriek lesre vették őt. Haszán és kísérete Újszásznál ráment az egriek lesére, s mint a budai basa írja, mindenét elveszté. Öszvéreit, kincseit, marháit és pénzét elragadták. Két fővajdáját elvitték, a többit pedig levágták.

A lesvetésnek természetesen az eddig említetteken kívül még más módja is dívott. Úgy a törököknek, mint a magyarnak bevett szokása volt az ellenséges végházak alá való száguldás. Ez arra való volt, hogy a bent lévők kedvet kapjanak a kijövetelre, illetőleg a harcra. Az efféle száguldás mindig lesvetéssel járt. Amint ugyanis az ellenséges végház közelébe értek, a dandárt jól megválasztott helyen a lesbe beállították. Aztán 20-25 jó lovast bocsátottak ki, hogy a vár alját megszágulják, a kezükbe eső embert s marhát elkapkodják. A várban levők ezt látván kijöttek, s a száguldókat üzöbe vették. Ezek az ellenséget természetesen a lesben álló dandár felé csalták. S ha közel értek oda, „*a les kiütött*”, s az ellenségre támadt.

Az ilyen lesvetés leírása roppant számmal található a XVI. és XVII. század írott emlékei között. Ha az idő kinyílt, s a vizek megszálltak, késő őszig alig múlik el nap ilyen lesvetés nélkül. Itt a törökök tesznek próbát, amott a magyarok igyekeznek kicsalni török szomszédai-

kat. „Szüneti nincsen az nagy csatázásnak, útállásnak, leshányásnak” - írja 1570-ben Musztafa basa. S ezt hangoztatja a többi budai basa is. „Várak alá száguldanak, csatáznak, utakat állanak, lesőket hánynak, embőreket fognak, barmokat hajtnak, mikoron módját ismerik... Nem tudjuk mire vélni, az Istentől nem félnek-e, vagy az császári méltóságtul.”

Az 1578. évben szept. 18-án Musztafa leírván a tataiak száguldását, több lesvetésről is megemlékezik, írván: „Szabatka alá ismég a szendörőiek és az környékről való végbeliek száguldót bocsátanak. Az mieinket lesre akarták vönni, de (ezek) eszökben vevén a csalárdságot, ki nem möntenek... Az újváriak, lévaiak lesben lévén, az esztergomi béget szömélye szerint bajra hívták. Jóllehet az bég kész volt volna hozzá, de azonban alattomban az bégnek megjelöntik az csalárdságot és így nem mönt ki” stb.

Amíg a budai basák levelei nap-nap után ilyen hírekkel szolgálnak a mieinkről, addig a magyar tisztek levelei meg a török vitézek leshányásait írogatják. Hosszúthóty János írja például 1574-ben Batthyány Boldizsárnak, hogy a törökök általjövén a berken, Szepetnekre, Sármásra és Esztegyére mentek rablani. A kanizsaiak meghallván ezt, kimennek, hogy a rabló törököt elűzzék. „Hogy útjokban mentek a rabló török után - írja Hosszúthóty - *rája csalták a török lesre*, hogy sem té, sem tova nem mehettek, hanem vívniok kellett”. A győzelem a töröké lön. Csupán egy verembe másfélszáz hottestet vetettek be s temetetlenül több maradt másfélszáz testnél.

A sok lesvetés, leshányás miatt természetesen az utasok és a városok dolga is meggyült. A szegények hol itt, hol amott bukkantak egy-egy lesre, s bizony megkopasztották őket itt is, ott is. Még a lakodalmas néppel is megesett, hogy török lesre akadtak. 1575-ben például a törökök egy magyar főúri lakodalmas népnek vetettek lest. A násznép azonban észrevette a törökök lesét, s kardot vonván bátran reájok ütött. S csodák csodája, a magyar lakodalmasok szétverték a 300 törököt, s huszonhat rabbal nagy vígan mentek a lakodalomra!

Mivel a török és a magyar végbeliek már nagyon ismerték egymás fogásait, hiába bocsátottak száguldókat martalékul a várak alá, hiába üvöltöttek a sorompó előtt: jöjjetek ki, ha van szívetek! Bizony nem jöttek ki. Ezért hát újabb fogáshoz kellett nyúlniok, hogy a várban levőket a lesre kicsalhassák. Ismeretes dolog, hogy a magyarországi török vitézek ruházata alig különbözött a magyarokétól. A török vitézeket jobbára csak a thombókról (turbánról) és a kápáról (fezről) lehetett fölismerni. A mieink tehát thombókot és kápákat raktak a fejükre, s mint törökök indultak a török végházak alá. Aztán törökül szózatot adtak be, mondván, hogy ők ebből és ebből a török végházából való vitézek, siessenek ki, mert itt és itt kevés magyar van, könnyű velük végezni.

Ha a törökök hallgattak ilyen szózatra és kijöttek, a törököknek öltözött magyarok mindjárt megtámadták őket.

Mondanunk sem kell, hogy az efféle átöltözéshez a törökök is értettek. Akárhány egykori levélben olvashatjuk, hogy a török vitézek magyar süvegben támadtak a mieinkre.

A vitéz Ferhát basa írja Budáról 1590-ben Ernő főhercegnek: „Vannak ott is, itt is leventék, akik egynéhányan összeütik magukat, magyar süvegben öltöznek, úgy mennek ki. Onnan (ti. magyar részről) meg török süvegben az hatalmas császár várai alá jönnek, ha hol mit csalhatnának; kik mondják: mi Hamzabég szerájabeliek vagyunk, hamar jöjjetek segítségre, kevés az magyar és itt és ott vannak! Kik pedig más városbelieknek mondják magokat és azképpen akarják kicsalni őket!”

Megegett az is, hogy a mieink török kereskedőknek öltöztek, s áruval megrakodva szekereken mentek be a török végházakba. Ott aztán előrántván fegyvereiket nagy öldöklést vittek véghez. Hollóközt például így foglalták vissza a töröktől.

Bár a XVII. században a lövőfegyverek használata évről évre nagyobb tért hódított, s így a személyes viadalok jelentősége folyton csökkent, bár maga a harcmód is változik: azért a végbeliek híven ragaszkodnak a régi szokáshoz, s kedvvel üzik a lesvetést és leshárítást. A katona-nyomorúság is arra kényszerítette őket. Ha ugyanis otthon ültek, éhhel veszthettek. Helyesen írta a hős Kollonits Szigfrid: „a csaták járását - ha az erdő és bokor kizöldül - e nagy nyomorúságot megakadályozni másképpen nem lehet, csak gyors fizetéssel!” De mivel a fizetés rákháton járt, a végbeliek szablyájukkal igyekeztek kenyeret keresni. A harc tehát a békesség idején is szünet nélkül folyt. Egyik lesvetés a másikat érte.

1614 tavaszán a szemfüles végbeliek megtudták, hogy a székesfehérvári törököknek zsold-fizetésre való pénzt hoznak. Nosza rajta, azonnal készen voltak a tervvel. Szép sorjával fölállították a leseket Fehérvár körül, s úgy várták a török vitézek zsoldját, mintha egyenest nekik hozták volna! A zsold meg is érkezett, s a mieink - mint a basa jelenti - 300-nál többen ütöttek ki a lesből, a kísérőket levágták, s a szegény fehérvári törökök zsoldját elvitték.

Még a XVII. század végén is jó kedvvel üzik a mieink a lesvetést. S még akkor is a régi fogásokkal s a régi mód szerint vetik és hárítják a leseket.

Az 1677. év február 8-án például Koháry István jelenti Eszterházy Pálnak: „Egerhez nem messzire bé is állottunk, de az elbocsátott martalékot, minthogy semmit sem kaphatott, meg nem üzte a török s így haszontalan lőn járásunk s amint elmentünk, úgy is jöttünk vissza!”

Szóval a hódoltság korában a lesvetés a vitézeknek mindennapi mulatságuk volt, ahol zsákmányt és nevet szerezhettek maguknak. Szántsándékkal mondjuk e veszedelmes harcmódot mulatságnak. A török-magyar végbeli szokás ugyanis a „*mezei munkát*” (harcot) mulatságnak és szórakozásnak tartotta, bár igen gyakran halál volt a vége! De ki törődött akkor a veszedelemmel és a halállal? Vígan mentek elébe! Még a leshelyben is, ha elunták a várakozást, mulatásra és ivásra fogták a dolgot. S a mieink e szokását a török vitézek is mohón utánozták. Tarcsay István jelenti például 1555-ben a lesben álló törökökről: „mindestig tegnap Zechben ittak, ott mulattak. Jánossi erdőben volt lesek, ha valaki rájuk megyen. Estvére ismég Fülekre mentenek.”

Mindenféle lesvetésnek megvolt az ellenszere. Ezt leshárításnak hívták; mert ezzel hárították el a les veszedelmét. Valamint a lesvetésnek, úgy a leshárításnak is megvolt a maga veszedelme és izgató gyönyörűsége. Ezért a végbeliek mind a kettőt egyforma kedvteléssel üzték. A leshárítás nem volt egyéb, mint a leshelyek fölfedése. Ha ez megtörtént, a leshely népe hamar szaladásra fogta a dolgot. A leshárítóknak aztán nem akadt egyéb dolguk a szaladók üldözésénél.

A leshárításnál a legfontosabb szerepet a kémek, a nyomjárók, a nyomnézők és az ügyes kalauzok játszották. Ha ezeknek a jelentései megbízhatók voltak, akkor minden rendjén volt. A nyulat könnyű volt a bokorból kiugrasztaniuk! Persze gyakran megesett, hogy egy les helyett háromra bukkantak, s mind a háromban fölös nép lévén, nem ezek, hanem a leshárítók fogták a dolgot szaladásra!

Mind a lesvetés, mind a leshárítás tömérdek jó vitéz életébe került. Pusztult a magyar végbeli csakúgy, mint a török. S mindig a javanép, a legjobb és legmerészebb vitéz maradt a leshely fűvén. S mégsem unta meg egyik fél sem a küzdelmet. Minden tavasszal megújult az. Amint a mező zöldbe borult, s a fák rügyei fakadásnak indultak, a török és a magyar végbeliek újra előszedték a pajzstollakat, újra megszólaltatták a tárogatósipot. A virággal együtt a vitézek lelkesedése is újra sarjadzani kezdett. Megnyíltak a végházak sorompói, s csatákkal népesültek be az utak és a zöld mezők. S a vitézek éjjel-nappal csataviseléssel lankadoztak, fáradtak. Vitézi bátorságuk, a harcok izgató gyönyörűsége és a zsákmány reménye üzte, kergette őket. Tudták, hogy sok les várja őket; sejtették, hogy nem sok lábolja meg a küzdelmet, de azért ki maradt volna otthon?

KATONATEMETÉS A TÖRÖK VILÁGBAN

A régi harcok borzalmasságairól írunk. Böves volt az ilyenekkel Magyarország minden szugolya. Közel két századon át nálunk vérrel és könnyel áztatott földet szántottak. A szablya kenyérkereső szerszám volt, s az emberölést vitézi virtusnak tartották. A hadakozók nyomában ezernyi bánat, vész és pusztulás támadt, s a vad küzdelmek visszazúgó szele vihart támasztott mindenfelé. Akarva, nem akarva, mindenkinek ki kellett a maga részét vennie, hiszen minden-kire szólott akkor e mondás: ordíts, ha farkasokkal lakol. Magyarországot félelmes földnek hitták akkor, ahol a füvet kihozó áldott kikelet minden évben új és új küzdelmet támasztott. S az örökös harc, a temetetlen hullák serege megmérgezte levegőnket és vizeinket, a folytonos öldöklés és fosztogatás olyanokká tették a hadakozókat, mintha vad tigristől lett volna születésük.

A XVI. század vitézeinek édesszavú dalosa: Balassi Bálint énekelte volt, hogy elholt hőseinknek koporsója a vadmadarak gyomra; szemfödele meg a virágos mező!

És ez nem költői szóvirág, hanem száraz valóság, amit Balassi Bálint naponkint láthatott, s bizonyára látott is. Szó ami szó, de bizonyos dolog, hogy a törökvilágban az elesett vitézek teteme jórészt a farkasok és a vadmadarak táplálékául szolgált. Sírhalmozatot nem emeltek nekik: könny nem öntözte kövüket, virág nem került a sírjukra. A harc ugyanis jobbára olyan volt, hogy az elesett vitézek elföldelésére gondolni sem lehetett. A török csaták (csapatok) a királyi végházak tartományaiban kóboroltak: a magyar seregek meg török területen szerezgették a zsákmányt. A szabad hajdúk, avagy szabad legények itt is, ott is leskelődtek prédára. A lesvetés, a száguldás, a kozárolás, a vásárütés, a falvak fölverése stb. mind olyan volt, hogy a küzdelem után még a győzteseknek is sietve kellett távozniuk a prédájukkal. Hiszen minden percben fortélytól kellett tartaniuk; minden percben megeshetett, hogy valamelyik ellenséges végházból segítő sereg érkezik, és elragadja a nehezen szerzett prédát, s vele együtt a dicsőséget is. Tehát nem a félsz kergette őket hazafelé. A próbákon forgott vitézek (a veszedelem e fiai) a félelmet nem ismerték, s egyedül a megszerzett zsákmány biztosítása terelte őket futamodó lépésre. Az elesett vitézeket tehát otthagyták. Csak a fegyvereket szedték össze, s a ruhát vonták le a halottakról. Ez utóbbi szokásnak az eredménye volt, hogy a török vitézek igen gyakran magyar ruhában jártak, a magyarok meg török kaftánban és bugyogóban fesselegtek. Gabelmann mester, aki a XVI. század végén részt vett a nagy háborúban, kiadatlan naplójában írja, hogy a szabad hajdúk pompás török ruhában járnak.

A győztes csata tehát, otthagyván halottait, hazafelé száguldott. Az első biztosabb faluban azonban megállapodott, s a bíróra borért üvöltvén, nagy vigasságot csapott, s a zsákmányt kardra osztá. A holtakkal pedig senki sem törődött. Ha a falvak könyörületes népe el nem földelte őket, az útfélen rohadtak éveken át.

Nagyobb küzdelmek alkalmával másféle szertartással is éltek. Tudjuk, hogy az ilyen nagyobb küzdelmek idején a falvak lakói mind elmenekültek. Volt eszük, hogy idejében eloldják a kereket! Hiszen tudták, hogy a légy akkor csíp legjobban, mikor veszni tér. A vitézek tehát nem hajthatták a parasztságot a holtak eltemetésére. Így tehát maguknak kellett ahhoz látniuk. Ez a temetés pedig imígyen esett meg: a mezítelen holttesteket nagy halomba rakták, s a halmot magyar módra sövényvel körülfonták, hogy a farkasok és a kósza ebek a tetemeteket szét ne hordhassák. Ezzel aztán készen volt a vitézi temetés! Az ilyen katonatemetőt a vadmadarak egész raja lepte el; a sövényen kívül pedig farkascsoordák álltak strázsát, várva a

jó alkalmat, mikor nekik is jut a prédából. Idővel az ilyen katonatemető fejrő csontfalommá vált, melyen csak imitt-amott nőtt meg a buja fű.

Az ilyen nyílt katonatemetőt a legtöbb ember rettegő szívvel nézte. Mély hatást különösen éjjel keltett, mikor a holdvilág feljött, a fejrő csontok fölött a sötét árnyként ide-oda röpködő madarak láthatókká lettek.

A XVI. és XVII. századi hivatalos jelentések gyakran ejtenek szót az efféle temetőről. Vegyük például a két szikszói csatáról szóló jelentéseket. Mindkét esetben a mi vitézeink arattak itt fényes győzelmet. A második szikszói csatában ezernél több török esett el. A mieink mintegy ötfélszáz embert (köztük 300 huszárt) vesztettek. Az 1588. év október havában kelt hivatalos jelentés szerint az ütközet idején a falvak lakói hat-hét mérföldnyi kerületben mind elmenekültek. Tehát nem akadt ember, aki az elesett vitézeket eltemette volna. Mivel az idő is estvéhez közeledett, s mivel a győzteseknek még nagy utat kellett tenniök, hamarosan maguk fogtak a szokásos temetéshez. Magas halomba rakták a másfélezer testet. Aztán a testhalmot sövénnel körülfették, s kész volt a temetés! Az elesett hősöknek csak ennyi jutott. De az életbenmaradottakat bezzeg ünnepelték otthon! Még Rudolf király is halmazával kapta a fejedelmektől a gratuláló levelet. Bécsben és Prágában a császár parancsára minden harang megszólalt, s az ünnepélyes tedeumon az udvar tagjai is megjelentek. A szegény elesetteknek azonban nem harangozott senki sem; értük misét sem mondtak. A halott vitéz nem számított.

Hogy az efféle temetés a XVII. században is járta, azt Kemény Jánosnak s más csatavezető kapitányainknak jelentéséből tudjuk. Még a kuruc-labanc világban sem tettek le e szokásról. Thököly Imre vitézei például Laborde generálissal vívott csata után a holttesteket magas halomba rakták és körülfették. „Kiknek halmát - írja a vén Rummy - ma is megláthatod a Miskolc felé menő közönséges út mellett.”

Régi dűlőneveink is eléggé hirdetik, hogy az efféle katonatemető nálunk sokfelé akadt. Hiszen hányszor találkozunk a dűlőnevek között a testhalom szóval? A tetemvár, a csontfehér (Csantavér), a halotthalom stb. szökon is ilyen temetőt értettek.

Szóval a csatatereken az efféle temetés közönséges volt. A várak, a palánkok és a kastélyok megszállása vagy megszágulása alkalmával az elesett vitézeknek még ilyen temetést sem rendeztek. Tudjuk, hogy vitézség dolgában mind a magyar, mind a török végbeliek örökké vetélkedtek egymással. S mi hirdette jobban vitézi voltukat, ha nem a legyőzött ellenség tetemeinek sokasága? Ezért a vár körül elesett ellenséges vitézeket a világért el nem temették. A büzhödt tetemek sokasága, a póznákra tűzött, vagy a bástyákra rakott fejek tömege a várban lévők dicsőségét hirdette!

Devecseri Choron András jelenti 1532. október 11-én Bécsbe, hogy a törökök az utóbbi években hétszer támadták meg Sümeg és Devecser várát, de mind a hétszer súlyos vereség érte őket. „Most - írja Choron - Devecser és Sümeg körül kétezeröttszáznál több török vitéznek temetetlen teste porladozik.”

Hogy a mieink az elesett török vitézeket egyáltalán nem temették el, azt főleg azon kor vakbuzgóságának s türelmetlen elfogultságának kell tulajdonítanunk. A törököt abban az időben a kereszténység legnagyobb ellenségének tartották, s még a legkiválóbb török hősben sem akarták meglátni az embert, a derekast!

A hazai törökök türelmesebbek lévén a mieinknél, azt merték hirdetni: ha különböző hiten vagyunk is, de egy Istenünk van! És öök a kiválóbb magyar tiszteket mindig nagy tiszteességgel temették el. Tudjuk, hogy Ali pasa vitézi módra temettette el Szondy Györgyünket. Musztafa budai basa maga írja, hogy nem akarta, hogy a nagy vitéznek: Zrínyi Miklósnak a testét a

vadmadarak egyék meg. Tehát vitézi módon temetteté őt. A hős Thúry Györgyünknek a feje kerül Konstantinápolyba. Megnézte a fejet maga a szultán is, a nagyvezér pedig végigsimogatta Thúry György szakállát. A portai követünk jelenti aztán Bécsbe, hogy a nagyvezér Thúry György fejét tisztességgel eltemetteté. Íme, ezt tették a törökök három legnagyobb ellenségükkel!

S ha így jártak el azokkal, akik legfőbb veszedelmet hoztak reájok, gondolhatjuk, hogy még több tisztességet juttattak azon magyaroknak, akik jó szomszédságban éltek velük.

A hódoltság korának egyik legközönségesebb szokása volt, hogy a legyőzött ellenségnek fejét vették, s azt a győztes magával vitte. Esztergom 1556. évi fölégetésekor a mieink közül ott veszett a hős Izdenczy István naszádos vajda. Amint Paksy főkapitány jelenté, kopjára szúrt feje még a következő évben is látható volt az esztergomi palánk előtt. Testét - írja Paksy - már fölfalták a madarak.

Közönséges szokás volt az is, hogy a levágott fejeket szalmával kitömték, s a várkapu fölé, vagy a palánkra kirakták. Az 1647. évben a kanizsai támadás alkalmával elesett Hagymássy főkapitány. Ugyanakkor az a kósza hír terjedt el, hogy Zrínyi Miklósnak is fejét vették. Sándor prédikátor megnézte a kanizsai várkaput, s azt találta, hogy Hagymássy uram feje ötödmagával van ott! „Horvát formán való üstökös katonák - írja - hajukat is az szélnek bocsátták.”

Az a szokás is járta, főleg a törököknél, hogy a fejeket fentő körül halomba rakták. 1577-ben például Ali fejevári bég megverte a győrieiket. A hajdúk levágott fejeit magával vitte és „az Bezliaváros előtt egy nagy fentőt csináltatott és az megnyúzott fejeket ott rakatta fel.”

E szokásnak a következése, hogy sok jeles vitézünknek másutt nyugodott a feje és másutt a teste. Thúry György fejét például Konstantinápolyban temették el, a testét pedig a kanizsai mezőn emelt kápolnában helyezték örök nyugalomra. Zrínyi Miklós testét Szigetvár mellett, fejét pedig Csáktornyán temették el.

Meglepő jelenség, hogy a törökök, ha csak tehették, elesett embereiket szekerekre rakták, s magukkal vitték, hogy eltemessék. A Szemcseségben (Szerdahelyen) történt harcokról jelentik például 1539-ben, hogy a törökök nem törődve a golyók üvöltésével, a rettentő viharral s a mieink támadásával: a halottaikat összeszedték, s lovakra rakva elvitték. - Az 1576. évben Ujlaky Sebestyén kanizsai kapitány jelenti, hogy And kastély megszállásakor a törökök négy szekér holttestet vittek magukkal. A többi nem tudták magukkal vinni. Efféle jelentés igen sok maradt reánk.

A tatárok meg a törököknél is jobban igyekeztek, hogy elesett társaik testét megmentésék. Nem ritkán csak véres küzdelem árán tudták ezt megcselekedni. A holttesteket aztán vagy asztagokra rakták, vagy szalmával fedett faházba hordták, s meggyújtván az asztagokat és a házat, a holttesteket elégették. Ez volt a *tatártemetés*. Tán legokosabb volt valamennyi között.

Amit idáig a tömeges temetésről mondtunk, az nem vonatkozik a főbb tisztekre és a nevezetesebb vitézekre. Ezeknek a testét mind a két fél - bármibe került is - megszerezte és otthon temette el. A mi vallásos asszonyaink ugyanis nem tudtak abban megnyugodni, hogy elesett férjeik pogány temetőben pihenjenek. Tehát minden követ megmozdítottak a test megszerzésére. Ez néha könnyen, néha nehezen ment. Az 1554. évben a törökök az egyik csatában Pernezy Egyed kapitánynak a fejét vették. A mieink még a testét sem tudták megszerezni. De Csányi Ákos meghagyta a szigetvári főkapitánynak, Kerecsényi Lászlónak, hogy Pernezy testét - bármibe kerüljön is - megszerezze. Nehéz dolog volt ez, de Kerecsényi mégis véghezvitte.

Ő maga jelenti Csányi uramnak: „Bizony azóta mind érte voltam és nagy nehezen tevém szerét. Most behozattam (a testet) és valamennyi főnép volt Szigetben, mind a város eleibe küldtem processzióval és papokkal. Én magam a város kapuján vártam és itt bent a városban ugyanazon egyházba, azhon szegény Dersffy fekszik, ott temettettem el. Zászlót csináltattam neki és koporsót rótattam és felül fekete gyásszal befedtettem.”

Ilyen pompával temették el Thúry Györgyöt a kanizsai mezőn, s teste fölé szép kápolnát emeltek. Ez a kápolna közel száz esztendeig volt a törökök kezén, de ujjal sem érintették legnagyobb ellenségük sírját. A török kiűzésekor azonban a császári hadak elpusztították. Sok, igen sok síremlék jutott akkor ilyen sorsra. Nagy Szolimán sírkápolnáját (türbe-jét) egy császári proviant tiszt bontotta le, hogy értékesebb részeit elkótyavetyélhesse.

A XVI. és a XVII. században meglep bennünket az a szokás, hogy meghalt főembereinket nagyon későn temetik. Nádasdy Tamás nádorispán például 1562-ben hal meg, de csak 1566-ban temetik el. Kolonits Szigfrid dunáninneni generálisunkat tizenkét évvel a halála után helyezik örök nyugalomra! Persze, nagy készüllet kellett a temetéshez. Dolgoztak a címervetők; szabtak a szabók és a zászlócsinálók; róttak az ácsok és a molnárok. Még a kőszegőknek és a kőfaragóknak is elég dolguk akadt. *A temető-zászlóra* aztán a sír fölé is verses fölírást készítettek. Nem is hisszük, milyen jelentékeny összeget fizettek abban az időben a latin versíróknak egy-két strófácskáért. Zrínyi György például a szigetvári hős sírjára készült verses fölíratért kétszáz tallért fizetett. (A pénz mai vásárlóereje szerint biz ez sok ezer forintot jelent.) A hős Pálffy Miklós epitáfiumát Maister Paulo Mayr augsburgi szobrász készítette 1600 tallérért.

Amelyik főtisztünk után maradt némi vagyon, annak örökösei rendesen új temető-zászlót csináltattak. Batthyány Kristóf például Somogyi Andrást bízta meg, hogy Csányi Bernát zászlóját megcsináltassa. Somogyi megrendelte a zászlót. A képíró a zászló egyik felére a boldogultnak címerét és titulását festé „jóféle arannyal, az mint annak az ő rendi hozza magával.” A zászló másik oldalára feszületet és a boldogultnak korát, valamint kimúlásának idejét festé. Ez a temető-zászló négy hét alatt készült el.

Legtöbb kapitányunk és főkapitányunk halálakor temető-zászlónak azt a zászlót használta, amit kinevezésekor kapott. A végbeli szokás szerint az illetén zászlókat mindig nagy gonddal őrizték, s ha nem is használták fel temető-zászlónak, mindig nagy kegyelettel őrizték.

Ha a temetésre minden elkészült, kibocsátották az úgynevezett *temetőre hívó leveleket*. (A temetést akkor temetőnek hívták.) A kitűzött időre minden végház és palánk felküldötte a maga választotta küldöttséget. Ezek a vitézek a gyász jeléül megfeketítették karmazsincszimájukat, s a kopjáikra fekete lobogót szegeztek. A végbeli kapitányok szövétnekkel kísérték a halottat utolsó útján.

Hogy némi fogalmunk legyen az illetén temetésről, adjuk itt a Thurzó György temetéséről szóló egykori följegyzést. Eszerint a menetet húsz csákyás koldus és a deákok a prédikátorokkal nyitották meg. Erre következtek a trombitások és dobosok fekete tafotával bevont szerszámaikkal. Az ország zászlóját Horváth László uram vitte lóháton. Lova arannyal és ezüsttel volt borítva. Most következett négy-négy rendben a lovas sereg fekete lobogós kopjával. Aztán jöttek a városok és a megyék követei égő szövétnekkel. Őket követték a végbeli kapitányok ugyancsak égő fáklyákkal. Ezek nyomában haladtak a rendbéli diákok, a nagyságos urak, a főispánok, a grófok, a zászlósurak stb. égő szövétnekkel. Talpig gyászban következtek Sibrik István, ki a boldogultnak arany sarkantyúját, Hermán, aki az aranyos pallosát, s Eszterházy Gábor meg Szentiványi Menyhért, akik fából faragott címerét vitték. Őket követte merő vasban, aranyos szerszámú lovon Balogh Pál, aki a regiment-pálcát vitte.

Az öreg fekete zászlót, arannyal írottat, Zoltán Ferenc vitte. A boldogultnak bársonnyal borított főlovát Palinay Miklós vezette. A tafotából készült fekete gyász-zászlót Ambruster uram gyalog vitte. Ő utána ismét fekete posztóval bevont lovat vezettek. Most hozták aztán huszonnégyen a koporsót. A koporsó két oldalán az atyafiak és követjeik mentek égő szövétnekkel. A holttest előtt ment a boldogultnak fia két atyafia között. Az özvegyet két főúr vezette. A koporsó után mentek Batthyány és Thurzó Szaniszló, Zobor Mihályné, Thurzó Kata és Anna, Ghyczy asszony stb. Ő utánuk vonult nyolc-nyolc rendben a feketébe öltözött gyalogság fegyveres kézzel. Bezárta a menetet a szolgák és a községek népe.

A temetés befejezése után a jelenlévők az öreg palotában gyűltek össze, hogy ott megüljék a szokásos halotti tort.

Érdeemes megemlítenünk, hogy a török végházak is csapatokat küldöttek a nagyobb vitézeink temetésére. Ilyenkor ők is nagy pompát fejtettek ki. Néha az ilyen temetés alkalmával olyan mozgalom támadt az országban, hogy Bécsből kérdést intéztek a budai basához, vajon nem háborúra készülnek-e a törökök?

A XVI. és XVII. század temetési szokásainak sok-sok ember köszönhetette a romlását. Rekkenő hév időben a várak körül és a csatatereken rothadó tetemek mondhatatlan bűzt terjesztettek, és megrontották a levegőt. Olvadáskor és nagyobb esőzéskor meg a tetemekről lefolyó víz megmérgezte folyóinkat.

Ezekbe különben is mindig sok holttest került. És Magyarország Európa-szerte úgy volt ismeretes, mint a legrosszabb vízű ország. A hivatalos jelentések szerint a katonák - ha a Duna vizéből ittak - úgy elhullottak, mint a legyek. A járványos nyavalyák, főleg a döghalál és a hagymáz majd minden évben ellátogattak hozzánk. Ilyenkor, aki csak tehetett „*eget változtatott*”, s a halál elől ide-oda költözött. Mivel vizünk ihatatlan volt, a borivás mód nélkül elterjedt. A katonák, ha módjuk volt benne, torkig buburikoltak a borban. És senki sem tudta őket jobb észre hozni, bár a maguk bőrén tapasztalták, hogy a tobzódásnak termése mindig balszerencse.

A temetetlen holttestek sokasága még más bajt is okozott. A vadállatok mód nélkül elszaporodtak. A farkascsordák például hihetetlen számmal kóboroltak mindenfelé, s nagy károkat okoztak legelő csordáinkban. A hódoltság korában alig akad szarvasmarha farkascsapás nélkül.

A NAGY THÚRY GYÖRGY

*Én nem vagyok elég, hogy megmondhassam,
Vitézségét hogy előszámlálhassam;
Csak az harmadrészére is megírhassam,
Az hallgatóknak eleibe adhassam.*

A XVI. században a magyar végházak lakói fizetetlen szegénylegények voltak. Vitézeinknek nyomorúság, ruhátlanság és mellőzés volt a részük. S mégis mit látunk: nemzeti küzdelmeinknek nem az ide-oda ingadozó és megalkuvó főuraink, hanem a szegény végbeliek a vezetői. A végbeli vitézek küzdő népe éleszti föl földünkön a nemzeti lelkesedést, s teremti meg a nemzeti ébredést. A végbeliekben él és ég a hazaszeretet legjobban. Hiába! a Losonczyak, a Szondyak, a Dobók, a Zrínyiek korát élték akkor. S kit nem ragadott magával ezek példája? Mikor királyok s nagyurak adják-veszik az országot két nagy hatalom: török és német közt, a végek népe testét veti a hódítók útjába, hogy legalább a maradékot megvédelmezze.

A végbeliek küzdelmei teremtenek nálunk irodalmat. A XVI. század lelkes világa megteremti a nemzeti költészetet; ennek köszönhetjük egyik legnagyobb költőnket: Balassi Bálintot is. Minden végházunknak megvoltak a maguk hegedősei és lantosai; minden fővitézünk tartott és táplált egy-egy lantost. S ezek fogták énekbe mindazt, amit a végbeli vitézek éreztek és tettek. A végek élete az ő költészetüknek forrása. S ez a költészet addig él, ameddig a végbeli élet virágzik. Balassi Bálint, aki szintén végbeli vitéz volt, költészetében a leghívebben adja vissza a végbeliek életét és lelkesedését. S valahányszor a végbeliekről ejt szót, a végbeliek érzése kiáltatja véle:

*Óh én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled paizsát!*

Igen ő, a nagy költő, aki végbeli vitézeink közt élt és küzdött, aki töviről hegyire ismerte őket, a végházak visszhangját adta hazaszeretettől dagadó verseiben. S a valóságot írta, mikor így énekelte meg a végbelieket:

*Ó végbelieknek,
Ifjú vitézeknek
Dicséretes serege,
Kiknek e világon
Szerte szerént vagyon
Mindeneknél jó neve!*

A XVI. század vitézi szelleme a régi romokon új életet teremtett. Az előző kor tespedését a XVI. században nagy nemzeti visszahatás váltja föl, s új életet önt a magyarságba. Kísért a régi nagyság fájó emléke; föléled az önbizalom s a reménység a jobb jövőben.

Érdemes ezzel a korról mélyebben foglalkoznunk. Sok felemelőt, sok biztatót, sok - igen sok - követnivalót találunk benne! S minél inkább mélyre hatolunk e kor szellemének, annál inkább látjuk, hogy igazi nemzeti élet csak a nemzeti hagyományokon épülhet fel.

Mivel a daliás idők is csak úgy ismerhetjük meg igazában, ha elsősorban főszereplőit ismerjük: foglalkoznunk kell a nagy idők nagy embereivel. Ilyen volt a XVI. században Thúry György, a törökök réme, a vitézi korszak egyik legnagyobb bajnoka. Ez a derék férfiú, mint közlegény kezdte pályáját, és saját erejéből küzdötte föl magát a főkapitányi tisztségig. Hatalmas termetű, nagyerejű vitéz volt. Megnyerő külseje, nyájas modora, vidám kedélye és jószívűsége egész valójának szeretetreméltóságot kölcsönzött. Valamennyi egykorú történetíró emberséges embernek mondja őt, akiről jót sokat, de rosszat semmit sem mondhatni. Vannak krónikások, akik az idősb Zrínyi Miklós fölé helyezik őt. Ha lelki tulajdonságait latolgatjuk, csakugyan arra jövünk, hogy nem ok nélkül emelik őt Zrínyi Miklós fölé. Egyenes és szokimondó ember ő, aki a kétszínűsködést soha nem ismerte. Minden szavában, minden tettében megcsillan az egyenesség és a nyíltság. Amit szívében hordoz, az van a nyelvén is. Rátartó és büszke az ellenséggel szemben, de szerény és alázatos az övéi között. Jobb bajtársat nála keresni sem lehetett. Minden vitézét testvérének, felebarátjának tartja. Hódol a becsületnek és a tisztességnek. Ennél nagyobb értéket emberben nem ismer. Nagy híre és dicsősége kevélységre és fölfuvalkodottságra sohasem indítja; mert az üres hiúságot nem ismeri.

A csatáknak a lelke, a törököknek a réme ő, aki a félelmet nem ismeri, s aki az életét minden nap kész kockára vetni, hogy a hazájának használhasson. Az erő a karjában oly nagy volt, mint a bátorság a szívében. Ő is azok közé tartozott, akik a végbeli életet mindennél szebbnek tartották. A harcok izgalma és gyönyörűsége volt az ő kenyere. De bár egész életét a harcban tölti, soha el nem durvul. A csatákban ő zord és vad vitéz; otthon a családja körében páratlanul szelíd atya és szerető férj. Az egyetlen dolog a világon, ami miatt a szíve olykor rettegésben vagon: a családja sorsa.

Kortársai és az egykorú történetírók mind magasztalva emlegetik tiszta erkölceit, hazaszeretetét és páratlan emberségét. Forgách, aki ugyancsak fősvény a dicséret osztogatásában, Thúry Györgyről a legnagyobb magasztalással szól. Szerinte nemcsak katonai erényei, de páratlan erkölcei s egész életének lefolyása a legkiválóbb férfiúvá teszik őt!

Csoda-e, ha a katonák az ilyen embert bálványozták? Csoda-e, hogy aki egyszer Thúry György kardja alatt szolgált, sohasem kívánt mást?

Az egykorú följegyzések, valamint az íródeákjai írva hagyták, hogy különösen azon ifjak ragaszkodtak hozzá, akiket gyermekségüktől fogva nevelt a vitézi pályára. Ezek közt volt a szigetvári hős fia: Zrínyi György is, aki édesatyjának nevezte, és mód nélkül szerette őt.

Nagy ember s nagy vitéz lévén Thúry György, a híre valamikor messze szállt az ország határain túl. A XVI. században három nemzetnek a vers-szerzői mondogattak róla éneket! Krónikák, újságlapok és levelek versenyezve dicsőítették őt. A híre oly nagy volt, hogy messze Ázsiából jöttek hozzánk török lovagok, hogy bajt víjanak véle. Thúry Györgynek ugyanis, mint bajvívónak, európai híre volt. Igen sok párbajt vívott, sokszor tört kopját nagyhírű vitézekkel, de senkinek sem sikerült őt legyőzni. A személyes viadalokban ő legyőzhetetlen volt!

Thúry György a hírnevét a személyes viadalokkal alapította meg. Már mint gyermek kezdte meg a hadipályát, s mint ifjú, folyton a kardforgatásban és a kopjatörésben gyakorolta magát. A vitézi élethez való ragaszkodás családi örökség volt nála. Ősei már az Árpádok korában is vitézkedtek. Nagyapja, Thúry Miklós, Mátyás király alatt szolgált, s mint dicsőséges vitéz volt ismeretes. Édesatyjának: Gábornak hadi érdemeit szintén magasztalják. Két fivére: Benedek és Farkas a XVI. század legismertebb végbeli kapitányai között szerepelnek.

Thúry György - a legidősebb fiú - nem járt iskolába. Írni nem is tanult meg. Az ő iskolája a végház volt, ahol a hadiismereteket igyekezett elsajátítani. A végházakban ismerte meg a vitézi szellemet. Itt látta naponként a hazáért való önfeláldozást; itt szemlélte, mint igyekeznek a vitézek jó névre és hírre szert tenni. A végbeliek szelleme őt is teljesen áthatotta; ő is mindenáron lenni akart valami! Nyughatatlan ifjú vére a harcra tüzelte őt. Minden valamire való török vitézbe belékötött. Mint az éh-farkas a juhok nyomát, úgy kereste a török vitézek nyomdokait. S addig nem volt nyugta, míg ezt, vagy amaszt viadalra nem kényszerítette. A harcból addig meg nem tért, míg török fej nem lógott a nyerge kápáján. Általában véve Thúry György fiatal korában nyughatatlan véré, ingerlékeny, harcolni vágyó vitéz volt. Abban az időben a törökök az ilyen katonát versengős vitéznek hívták.

Hol kezdte a hadipályáját, nem tudjuk. A XVI. század negyvenes éveiben Ságon szolgált, mint huszárfőlegény, s majd később, mint huszártiszt. Ha a török basák panaszos leveleit olvasgatjuk, hamar meggyőződünk, hogy Ság és Drégely őrsége ugyancsak sok gondot adott a törököknek! És ezekben a harcokban találkozunk először Thúry György névvel. Ahol ugyanis török csata mutatkozott, ott Thúry sohasem hiányzott. Ha valahol megszólalt a hírlövő mozsár, Thúry már száguldva sietett oda. Így történt például 1544-ben is, mikoris a török Balassi Menyhértet szorongatta Lévában. Thúry már az első ágyúlövésre odavágtatott embe-reivel, s aztán részt vett az úgynevezett szalkai viadalban. Ez a szép győzelem ugyan Nyáry Ferenc nevéhez fűződik, de azért Thúry Györgynek is volt benne része.

Az 1552. évben a török elfoglalta Drégely várát. A környékén fekvő kisebb erősségek őrségei megszaladván, a törökök Ságot is elpusztították. Thúry György és vitézei ekkor nem voltak Ságon. Őket a gyáva és tehetetlen Ördög (Teuffel) Rézmán táborába rendelték. Thúry aztán részt vett a szerencsétlen palásti csatában. Az egykorú történetírók szerint Thúry itt is derekasan viselte magát. Ő és Jakusics kapitány mentette meg a törököktől körülfogott olasz csapatokat.

Hová került Thúry a palásti csata után, nem tudjuk. Valószínű, hogy Léván maradt. A palásti csata előtt ugyanis Ördög Rézmán is Léván tartózkodott.

Ez a feltevés annál inkább valószínű, mivel később Thúry György lett a lévai magyar kapitány. Ezt a jelentős tisztséget Thelekessy Imrétől vette át. Ez alkalommal leltár is készült Léva váráról. Eszerint volt a várban egy nagy ágyú, 7 közepes, 6 kisebb ágyú, 4 seregbontó, 104 szakállos, 116 tonna por, több ezer ágyúgolyó és elég sok tüzes szerszám.

Thúry György mindennek a szaporítását sürgette. Aztán arra kérte a királyt, hogy az udvarbírói tisztelet is reáruhazza; mert könnyebb a kapitányi tisztelet viselnie, ha a vártartomány jóvedelmét is ő kezeli. A király e kívánságát is teljesítette.

Mint lévai főkapitány hamarosan megkapta a Bars megyei főispánságot is. Az 1558. év eleitől fogva már állandóan Bars megye főispánjának írja magát.

Thúrynak régi szokása volt, hogy bajviadalra hívja ki a szomszédságbeli török végházak újonnan kinevezett főtisztjeit. Léván is, alig hogy megmelegedett, már bajviadalra hívta az új váci béget. Mint folyt le a viadal, nem tudjuk. De Thúrynak semmi baja sem történt. A török ellen való állandó portyázgatásából is mindig jó nyereséggel tért vissza.

Thúry György egész életén nagyon szíven viselte a kardja alatt szolgáló katonaság sorsát. Ő maga vagyontalan ember lévén, nem követhette a gazdag főkapitányok példáját, akik szükség idején a magukéból fizették a katonáikat. Thúry nem tehetett egyebet, mint írt és könyörgött a királynak és a kamaráknak, adnák meg katonáinak jól megérdemelt zsoldjukat. Rövid lévai kapitánysága alatt egész csomó ilyen folyamodást küldött Bécsbe. Az 1557. év január havában például megindító hangon kéri a királyt, adatná meg katonáinak a fizetésüket, mert nincs a

szegényeknek élelmük. Mivel a kérésnek és a sürgetésnek nem volt kellő eredménye, a lévai vitézek a végbeli szokás szerint két társukat fölvasztották, hogy élőszóval adják elő nagy nyomorúságukat. A következő évben a lévai vitézek már azt írják Bécsbe, hogy a nyomorúságuk elviselhetetlen. Lovaikat, fegyvereiket kellett eladniok, hogy élelmet szerezhessenek maguknak. A gyalogság már legnagyobb részt itthagya Lévát. Mindössze csak huszonkét gyalogos van most Léván. Pedig az éjjeli és nappali örködés a vár és a város nagysága miatt igen súlyos az ittmaradottakra...

1559-ben Thúry György Palota (a mai Várpalota) várának a kapitánya lett. Ismervén vitézségét és harci kedvét, gondolhatjuk, hogy Palotán sem ül nyugodtan. Amikor szerét tehetette, ő bizony kiment s vitézeit is ki-kiküldözte nyelvfogásra és portyázásra. Aztán, hogy katonáinak jó példát adjon, a leghíresebb török vitézeket hívta ki kopjatörésre és bajviadalra. A többi közt itt Palotán vívott bajt Dsáffer vajdával, a leghírhedtebb török vitézek egyikével. Másoknak is írogatott kihívó levelet s meg is vívott velök. A bajviadatok híre persze Bécsbe is eljutott, s a haditanács megtiltotta Thúrynak a bajrahívásokat és a viadalokat.

De nemcsak személyes viadalokat rendezett ő, a szomszéd törökökkel is csatáztatott, ha erre alkalom kínálkozott. Fehérvárott ekkor Hamza bég állott a török őrség élén. Nála vakmerőbb, ravaszabb és ügyesebb bég alig akadt ez időben. Mindent kieszelt az Thúry romlására. Ám a palotai főkapitány nem olyan ember volt, akivel egykönnyen végezhetett. Thúry nagyon jól ismerte a törökök lesvetéseit; ismerte Hamza bég furfangos ravaszságát is, így hát vele szemben mindig a legnagyobb óvatosságot alkalmazta.

Már főkapitánysága első évében a fehérvári bég egyik főembere: Teffen aga Thúry tömlőcében ült. Vele együtt alsóbbbrangú török vitézek is várták ott a szabadulásukat. Ha Hamza bég nem bocsátotta a hódoltságiakat Palotára, Thúry fegyverrel intézte el a dolgot. Ha Hamza bég lovasai Palota körül száguldoztak, egy részük sohasem tért vissza Fehérvárra. Thúry a zsákmányból aztán a királynak is juttatott, hol néhány török zászlót, hol meg szép török lovat. A törökök hosszú lajstromban küldték fel a Thúry György okozta károkról szóló jegyzéket, mely egyúttal az elfogott törökök neveit is felsorolja. Mivel sérelmükre orvoslást nem kaptak, s mivel Hamza bég a palotaiak miatt nem űzhette kedvére a portyázást és a fosztogatást, minden kigondolható praktikát kieszelt furfangos fejében, hogy Thúry Györgyöt eltegye láb alól. A többi közt álomport is küldött egy pribékkel Palota várába, hogy mikor Thúry György és vitézei bort isznak, poharukba tegye azt. Ezt az eredeti s furfangos kísérletét a sümegi kapitány, Ormányi Józsa így írja le:

„Ott Palotán vagyon egy pribék, ki Thúry György urammal jól vagyon, kinek immár sok óta fogva titkon írogatott Hamza bég leveleket, hogy valamiképpen Palotát elárulnatná. Sokféle praktikával írt neki mindenkor Hamza bég. És az elmúlt napokban titkon küldött volt Hamza bég a pribéknek olyféle maszlagot, hogy mikor ember róla iszik, olyan leszen, mint egy holt ember, harmadnapig. Azt írta volt a pribéknek, hogy mikor Thúry György az ottvaló vitézekkel vígan lakik, megadja innia Thúry Györgynek és az ottvaló vitézeknek, kik ha megisszák, olyanok lesznek harmadnapig, mint az holt emberek. És aztán a pribék mindazt mivelhet, az mit akarna. Ezféle sok írogatást és praktikát az pribék, ki keresztény, titkon mind megjelentette volt Thúry György uramnak. Osztán Thúry uram minden dolgot értvén és az pribékkel titkon egymást értvén, úgy várta Hamza béget oda Palotára, hogy már övé leszen Palota. Thúry György mindenképpen ahhoz tartotta magát, az mire Hamza bég az pribéket tanította volt. De azért az árokba egynéhány tégely port szerzett volt, ki miatt sok töröknek kellett volna elveszni. Az hagyott napon Palota alá ment volna Hamza bég nagy sokan és sok lajtorjával és az várat mind körülállották volt az törökök. Az várból pedig csak egy szózat sem volt akkor éjjel. De azért mindenképpen készen voltak s csak várták, hogy az árokban

szálljanak a törökök. Az árok szélén megvolt szervezve az por, de soha semmiképpen az árokba nem mertek szállani. Aztán Hamza bég le is vágott bennök, meg is sebesített egynéhányat, hogy az árokba le nem akartak szállani. Aztán, hogy látta, meg kezdene világosodni, visszamegyen Fehérvárra népével. Azután Thúry György írt egy levelet Hamza bégnek ilyenformán: Ím megértettem, hogy itt az vár alatt voltál; de nem vettem volt eszembe most; mert az vitézekkel annyira ittam volt, hogy harmadnapig sem voltam jól bele. De ha híremmel lett volna, nem mentél volna olyan békével vissza! Hamza bég az pribékben még most sem kételkedik ehhez-képest, hanem most is úgy értem, hogy praktikájuk vagyon. Valami következik belőle. Azt írhatom, nekem Palotáról izenték titkon.”

Ha Hamza bég azzal dicsekedhetett, hogy jeles kémei vannak, Thúry György is elmondhatta azt magáról. A fehérvári törökök minden mozdulatáról, minden tervéről tudott ő. Hiszen a fehérvári magyar polgárok, aztán a szomszéd községek bírói, kik be-bejártak Fehérvárra, Thúry György uramat tartották hírrel. S amint ő valamit megtudott, azonnal jelenté a nádorispánnak és Török Ferenc országos főkapitánynak, valamint a fenyegetett végházak kapitányainak. Az 1561. év nyarán például megírta Török Ferencnek, hogy a fehérvári törökök megkísérték őt s vagy a városra jönnek, vagy a barmot igyekeznek elhajtani. A fehérvári kalauzok már futkosnak s kérdezzetik, mikor leszen az indulás. Azt is megírta Thúry, hogy a fehérvári bég mikor ment Budára, s mikor ment onnét haza.

Thúry György, jól tudván, hogy a fehérvári törökök folyton fenik a fogukat Palotára, azon volt, hogy a várat jókarban tartsa, s az őrség a fizetését idején kierőszakolja Bécsben. Újra földette a várat. Új árkokat ásatott. Aztán municiót is szerzett. S mivel leveleivel nem sokat ért el Bécsben, megbízható embereit küldé oda a zsoldért. Az 1561. év január havában például Alistály Márton deákot küldi fel, s ez addig vissza sem jött, míg az 5000 forintot ott meg nem kapta. A következő évben ugyancsak Alistály Márton deák és Mogor Kristóf hoztak Pozsonyból 4000 forint értékű posztót. Valamivel később (okt. 8-án) Pap Péter, Eszéky László és Mogor Kristóf - Thúry György hív szolgálai - ismét 1000 forintot hoztak Pozsonyból.

Amint az őrség anyagi állapota kissé javult, a portyázás is vígabban folyt. A budai basák panaszaí hirdetik, hogy a palotaiak miatt a törökök Fehérvár vidékén semerre se utazhattak békével. Portyázó csapataik is rendesen találkoztak a künt járó palotai vitézekkel. S az ilyen találkozás harc nélkül nemigen esett meg.

Thúry Györgynek a maga várán kívül arra is volt gondja, hogy a szomszéd kapitányok idejében értesítést kapjanak a törökök rezgélődéséről. Nem könnyű dolog volt ez! A Fehérvárra küldött embereket ugyanis a törökök nagyon is szemmel tartották. Az 1562. év március 30-án írja például a nádorispánnak: „Megértettem az nagyságod levelét. Én éjjel-nappal azon volnék, hogy nagyságodat bizony hírrel tarthatnám; de valamely emberemet beküldöm, mind megfogják. Mostan is egynéhány emberem vagyon Fehérváron: fogva. Az mely megjő bennek, azt is negyednapig ottbent tartóztatják, igen verik s így bocsátják ki. Most az környékben való falukon Hamza bég levelét hordozzák, kiből többet ezer szekérnél számozott és nagy büntetés alatt parancsolja, hogy a jövő vasárnapra az szekerek erős láncokkal egyetemben Fehérvárhoz mind bent legyenek. Tetteti, hogy ő maga is visszajönne, de az csak képmutatás.” Úgy ezen, mint egyéb leveleiből világosan látszik, hogy Thúry Fehérvárat vagy Veszprémet akarta megkísérteni. Régi szándéka volt ez már neki. S mivel most a körülmények igen kedvezőek voltak, mind a nádorispánt, mind Török Ferencet cselekvésre nógatta. „Csak ti nagyságok ne késsék” - írja az ország hadnagyának.

Az országos főkapitány azonban késett. Az udvar ugyanis úgy most, mind később is ellenezte a merész tervet. Így aztán Thúry György csak kisebb portyázásokat üzhett. Ezekkel tölt el az év egy része, no meg az örökös kéregetéssel az őrség fizetéseért. Thúry György ez évben

egész csomó folyamodásban sürgette a vitézek fizetését. De bizony még az előző évi fizetést sem tudta teljesen kierőszakolni. Pedig a király több ízben elrendelte a palotai őrség és Thúry kifizetését. De a kamarának nem volt módjában a király rendeletét teljesíteni. Az 1562. évben például a kamara Thúrynak még lévai kapitányi fizetésével is hátralékban volt. Az 1562. év június havában a király elrendelte, hogy a palotaiak 1561. évi hátralékának felét fizessék ki. S még ez sem történt meg.

Így állván a dolog, gondolhatjuk, minő állapotban és kedvben lehetett a palotai őrség! Csoda-e, ha még kiválóbb végbeli kapitányaink is egymás után adják be lemondásukat; mert lehetetlen volt ilyen viszonyok közt a felelősséget vállalniok.

Az 1564. évben a végbeliek fizetése nem javult, sőt rosszabbodott. Bár a király több ízben megsürgette Thúry Györgynek és katonáinak fizetését, a szegény katonák hiába vártak arra. 1564. január 12-én rendeli el a király a palotaiak fizetését. Ezt a rendeletét március 3-án, március 19-én, március 26-án, ápril 1-én, ápril 21-én stb. folyton ismételteti, s a katonák mégsem kapták meg hátralékos zsoldjukat. De azért elvárták tőlük, hogy éhezve és rongyosan is híven szolgáljanak. Thúry Györgynek például meghagyta a király, hogy a törökök közt állandóan megbízható és alkalmas kémeket tartson, s a tőlük hallott híreket késedelem nélkül megírja.

A költségeket azonban az ilyesmire hiába várta. Megunván az örökös könyörgést, Thúry 1564 március havában beadta lemondását, s arra kérte a királyt, küldene minél előbb az ő helyére más kapitányt. Thúry a lemondását többször megismételte. A király azonban hallani sem akart Thúry távozásáról. Hogy némileg megvigasztalja őt, 1565. június 17-én 50 magyar darabontot és muníciót küldetett néki Palotára, és maradásra kérte Thúryt. Hosszas alkudozás után sikerült rávenni őt a maradásra, oly feltételek alatt, hogy Palota várának fizetését ezentúl késedelem nélkül megkapja, és a vár fenntartására, valamint az őrség fizetésére eddig kapott 5000 forintot ezer forinttal megtoldják.

Olyan kötelezettség és ígéret volt ez, melyről mindenki tudhatta, hogy teljesíteni nem fogják. Csakhamar Thúry is meggyőződött, hogy üres ígéretekkel áltatták őt. Az ígért fizetés ugyanis sehogy sem akart megérkezni. Március 25-én Thúry tehát a magyar kamarának írt, s kérve kérte, elégítené ki a szegény palotai őrséget; mert immár elviselhetetlen a helyzete. „Kérem tikegyelmekeket, mint bízott uraimat - írja Thúry - az kevés fizetéssel az én emberemet ne késlelje, miért, hogy ide mifelénk sok különb-különb hírek vannak. Az fizetetlen néppel immár meg is háborodtam. Tudja kigyelmed, az én esztendőm immár eltelik; azért ami oda volna még az mi fizetésünkbe, azt kigyelmed minden fogyatkozás nélkül adja meg... Az pogány miatt annyira megnyomorodott az őrség, hogy még az testi ruhába sem viselhetnek! Én immár elkeserültem szegényeket temlecezni és kalodázni, ki miatt sokan el is futottak... Lássa kegy. az szegény nép mint megháborodott és megnyomorodott itt ez földön! Nincs oly ember az világon, ki ezeket nem keserülné... Az mostani háborúidőben az kevés fizetetlen nép ellenem felzendült! Majd mind elmennek; én magam az várnak megtartására elég nem vagyok.”

A katonaság nyomorúságán kívül Thúryt az is bántotta, hogy a vár dűledező épületeinek javítására sem adtak semmit. A haditanács az év március havában, hosszas sürgetés után is csak azt határozta, hogy a palotai épületeket megvizsgáltatja.

Bár a palotai őrség a nagy fizetlenség miatt igen megfogyott és elkedvetlenedett, Thúry azért ez évben is kísérletet tett Fehérvár elfoglalására. Ő jó viszonyban volt a fehérvári bíróval: Fehér Lőrincel, s ettől megtudta, hogy a mostaninál jobb alkalom aligha kínálkozik Székes-fehérvár visszavételére. Más kémektől is kedvező jelentést kapván, Thúry Györbe ment, hogy

Salm generálissal megbeszélje a dolgot. Salm mindenben helyeselte Thúry tervét, s azonnal írt a királynak, s jelenté, hogy az ácsi bírót ismét beküldi Fehérvárra. Ezalatt - írja - Thúry György és Török Ferenc főkapitány Fehérvár alá vonulnak majd. Thúry György nálam lévén, a fehérváriak az ő helyettesének: Thúry Farkasnak küldtek jelentést. Eszerint most Fehérvárból 200 beslia és 200 gyalogos Szatmár felé indult. A budai basa a szpáhiakat is mind máshová rendelte. Ha tehát újabb török csapatok nem jönnek Fehérvárra, veszedelem nélkül végrehajtjuk a tervet. Főleg, ha a fehérvári polgárság is szavának áll. A kínálkozó szerencsét nem szabad elhalasztanunk! Kassán és Szatmárt is megtörtént már, hogy a polgárság átadta a várost. A polgároknak szabadságot és nemességet adhat felséged.

Amint a levélből látszik, Thúrynak sikerült Salm generálist a tervének megnyernie.

Amíg ő Győrött időzött, fivére és helyettese Palotáról levelet írt neki. A levél így hangzik:

„Szolgálatomat írom kegyelmednek, mint bízott uramnak s bátyámnak. Az mely ember bejár (Fehérvárra), azon ember által üzenté Fehér Lőrinc, hogy azmely dologról emlékezett volt kegyelmednek, szintén most volna ideje; mert az török igen kevés. Az szpáhiak is minden marhájjal elmentek. Kétség nélkül üzenté, hogy csak volna valami bizodalomuk, s kegyelmed biztatná őket. Az mennyi török vagyon, ők magok is bírhatnának velök és kézbe adnák ők maguk az várost. Továbbá egyéb hírek felől is tudakozókat mindenfelé küldtem, kik ha megjönnek, kegyelmednek megírom, ha mi új hírt hoznak. Végezetül azon kéreti kegyelmedet Fehér, hogy az mely levelet írt kegyelmed, oly embertől küldje, hogy kézbe ne akadna; mert nekik fejenkint veszniök kell.”

Thúry György visszaérkezvén Győrből, mindent megtett, hogy Fehérvárról biztos híreket kapjon. Lovasaival jómaga is kerülgette Fehérvár vidékét, s a városba egyik kémet a másik után küldte. Az eredményről aztán értesítette Gregoróczyt, a győri főkapitány helyettesét. Salm erre augusztus 25-én újra írt a királynak, s Thúry magyar levelét latin fordításban mellékelte. Thúry szerint a fehérvári bég magához rendelte a simontornyai béget, de idáig nem érkezett meg. A mostani pompás alkalmat tehát nem szabadna elszalasztani. Én - írja Salm - emberemet elküldtem a fehérvári bíróhoz, s magyar levelemet a ruhájába varrtuk bé. Most várjuk a választ.

Négy nappal később Salm azt jelenti a királynak, hogy az ácsi bíró megjött Fehérvárról, s Thúry Györgynek eléadá küldetése eredményét. „Thúry nem akarván írni, Imolay Mártont küldé hozzám, hogy szóbeli jelentést tegyen. Eszerint a székesfehérvári bíró (Fehér Lőrinc) két polgártársát küldé Thúryhoz, s velük azt üzentette, hogy csak jöjjünk minél előbb; mert most csak háromszáz török van Fehérvárott. Magyar ember pedig ezer vagyon. S ha ezer katonával segítségükre jönnének, ők a várost átadják s a török őrseget segítenek levágni.”

Mivel a király ellenezte Fehérvárnak tervezett elfoglalását, Salm generális bejelentette, hogy személyesen megy hozzá ez ügyben. Közben Thúry György egymás után írja a leveleket. Tervét a szomszédos főkapitányok is helyeselték. Sőt Teuffel Kristóf is, aki ekkor éppen Pápán időzött, s az őrseget mustrálta, nagyon helyesnek találta a Fehérvár ellen tervezett támadást. Ennek végrehajtására ő elegendőnek tartotta 750 huszár, 200 nehéz lovas, 200 hajdú és 250 puskás gyalog kiküldését. Teuffel ezt a számvetést Thúryval együtt csinálta. Thúry ugyanis ekkor Pápán volt, s Teuffel Kristóffal tanácskozott. Közben a kémek mindig kedvező híreket hoztak Budáról és Fehérvárról. Podgorszky János szentmártoni kapitány kémje is megjövén Fehérvárról, Salm generálisnak azonnal jelentést tett. Szerinte a fehérvári polgárok így kiáltottak az ő emberéhez: „Jó isten! hol vannak most a keresztények? Hiszen itt az ideje Fehérvár visszafoglalásának. A vár árkaiban nincsen víz s a városban több a keresztény, mint a török!”

Ezalatt Salm generális Bécsben a királyt igyekezett megnyerni a tervnek. Úgy látszik, hogy nagy nehezen sikerült is ez neki. Visszajövet ugyanis összeállította, hogy minő csapatokat lehetne Fehérvár ellen küldeni. Salm tervezete szerint Győrből, Pápáról, Palotáról és Szentmártonból 690 huszárt, 230 nehéz lovast, 600 hajdút, 100 naszádot, 400 német gyalogost stb. összesen 2170 embert lehetne alábocsátani. E várak őrizetére otthon maradna 1980 katona, 500 jobbágys és 100 naszádos.

Mikor Thúry György és Salm generális mindent előre elkészítettek és megbeszéltek, Gregoróczy győri vicefőkapitányt küldték Bécsbe, hogy a király jóváhagyását megnyerjék. Gregoróczy lehozta a király válaszát, mely aztán Salm generálisnak minden kedvét elvette a vállalatától. A király ugyanis azt követelte Salmtól, hogy teljes biztosítékot nyújtson Fehérvár elfoglalásáról.

„Hogyan biztosíthatom én felségedet - írja Salm - hogy a várost föltétlenül elfoglalom? Ez nem éntőlem, hanem Istentől függ. Én csak azokat jelentettem fölségednek, amiket a fehérvári bíró írt volt Thúry Györgynek. Ha felséged nem bízik bennem, magával Thúry Györggyel értekezék. Én felséged írása után most már nem merek Fehérvár ellen indulni; ha csak felséged nem parancsolja. Biztosítékul csak annyit mondhatok felségednek, hogy nekem nagy, jó és erős reményem van Fehérvár elfoglalására.”

Miksa király ingadozása miatt Thúrynak szép terve dugába dőlt! Soha olyan kedvező alkalom nem kínálkozott többé Fehérvár visszafoglalására, mint ekkor. És soha olyan kevés áldozattal nem járt a terv kivitele, mint ekkor, mikor Fehérvárott számbavehető török őrség nem volt, s a polgárság teljesen a magyarsággal tartott. De hát merészséget, hirtelen elhatározást s józan tervet a bécsi udvarban ez idő tájt hiába keresett az ember. A végbeli élet egész története azt bizonyítja, hogy fővitézeink sikert, győzelmet csak akkor arattak, ha Bécs megkérdezése nélkül és a haditanács akaratának ellenére a saját felelősségükre cselekedtek.

Mondanunk sem kell, hogy Thúryt és vitézeit mód nélkül bántotta tervüknek elvetése. Hiszen a dicsőségen kívül Fehérvárott nagy zsákmányt is szerezhettek volna. Ez pedig a súlyos időkben, mikor a zsoldjukra hiába vártak, nagyot lendített volna rajtuk.

Az elkedvetlenedett Thúry 1565. december 3-án újra beadta lemondását. Miksa királynak azonban ezúttal is sikerült őt maradásra bírnia, fűt-fát ígervén Thúrynak. És ez nagy szerencse volt Palotára. Mert hát közeledett az idő, mikor a törökök megunván Thúry György portyázásait, Palota várának eltörlését határozták el. Úgy látszik, hogy Thúry ismerte a törökök szándékát; mert az 1566. év tavaszán erősen sürgette a muníció küldését Bécsben. Mivel a kamara 2400 forinttal adósa volt Thúrynak, s mivel ő ennek megfizetését hiába sürgette, Károly főhercegnek írt. Arra kérte őt, hagyja meg a kamarának a 2400 forint kifizetését; mert e súlyos időkben fizetnie kell katonáit. Veszedelemes helyen vagy on Palota vára s én - írja Thúry - nem akarok szégyent vallani.

A kamarát azonban még a közelgő veszedelem sem indította meg. A király csak június hó 1-én, vagyis közvetlenül a megszállás előtt hagyta meg a kamarának, hogy Thúryt fizesse; mert Palota vára nagy veszedelemben forog.

Mivel Thúry a megszállás miatt a pénzt már nem kaphatta meg, tehát fizetetlen néppel kellett az ostromot átszenvednie!

Mivel Oroszlán basa maga hirdette mindenfelé, hogy Palota várát elpusztítja a föld színéről, már a megszállás előtt mindenki tudta, mi készül Thúry ellen. Ő maga Salm generálistól kért segítséget. Ez Izdenczy Istvánt küldé hozzá száz magyar puskással.

Oroszlán basa a vár ostromát június 5-én kezdé meg.

Ennek a híre hamar elfutott. Nádasdy Tamásné 110 válogatott puskást, majd meg lovasságot küldött Pápára. Batthyány Ferenc 100 huszárt bocsátott ugyanoda; a többi népét pedig Bor-gatára rendelte. Aztán azonnal írt a királynak, s ezt imígyen jelenté a nádorispánnénak: „Ím, írtam őfelségének, az hercegnek is mindenképpen, amint legjobban tudtam, hogy őfelsége sietné megsegíteni Palotát, mert ha kezdi őfelsége halogatni, félek rajta, hogy kárt nem kezdünk vallani. Izentem továbbá az vármegyének is mindenképpen, hogy gondot viseljenek Palota megszállásáról; mert ha nem viselnek, mindnyájan megbánják. Én, látja Isten, valamivel tudok, mindennel kész vagyok segítség lenni.”

Ezalatt Oroszlán basa nagy erővel ostromoltatta Palota várát. Nagyobb és kisebb ágyúival a falakat rontotta; sáncokat vetett a várral szemben, s az árkokat töltötte be. Thúry György 500 emberével derekasan védelmezte a várost. Tűzmesterei elég kárt okoztak az ostromlóknak, s ő maga is rajta volt, hogy minél több török pusztuljon el. Thúry - amint maga is több ízben kijelentette - mezei csatavezető kapitánynak született. A mezei harcokban érezte magát otthon, s ott aratta minden sikerét. Csak a körülmények kényszerítették őt arra, hogy düledező várakat és silány palánkokat védelmezzen. Palota megszállásakor is kikíváncozott a mezőre, s éjjel ki is tört lovasaival a várból, s az alvó janicsárok táborában nagy vérengzést vitt véghez. Mire a török főszereg észbe kapott, Thúry az embereivel és zsákmánnyal már ismét a várban volt.

Ezt a kirohanást Zrínyi Miklós is megénekelte a *Szigeti veszedelemben*, írván:

*Szégyenli az Thúry, hogy vagyon kűfalban
Sáncolva. Akarna lenni táborában!
Mint erős oroszlán nem késik barlangban.
Mikor fekvé találják vadászok abban,

Kiugrik haraggal; sok erős dárdát ront,
Vadász halomban már, erős hálókat bont,
Valamerre fordul, piros vért sokat ont,
Így Thúry cselekszik, töröktől bántódott!*

Oroszlán basát mód nélkül dühösítette Thúry éjjeli támadása. Abbahagyatván tehát a Móré-bástya lövetését, a keleti oldalról, a kápolna táján kezdé meg az ágyúzást. Itt a fal jó darabon csakugyan ledőlt, s a törmelék betölté az árkot. A roham most már eredménnyel kecsegtette. De mielőtt Oroszlán ezt elrendelte volna, maga elé hozatá Thúry György két rab katonáját: Pap Pétert és Literáti Pétert, s tőlük kérdé, nincs-e a ledőlt falon túl valami akadály. A két ravasz katona félre akarván vezetni a törököt, azt felelé, hogy a kápolna oldalán még 10-12 lábnyi mélységű földött árok fut végig, melyet meglábolni lehetetlenség. Oroszlán basa erre tovább is löveti a várát. Thúry jó példával járván elől, katonáiba lelket öntött. Ő maga úgy harcolt, mint bátor közlegény, s úgy vezette a védelmet, mint okos vezér. De azért belátta, hogy a várat sokáig nem tarthatja. Ezért követet akart kibocsátani a körülzárt várból, hogy segítséget kérjen. E nehéz és életveszélyes feladatra a saját öccse, Thúry Farkas hadnagy és Pálffy Ferenc vállalkozott. Mindkettőnek sikerült a török táboron keresztül Győrbe jutnia. Onnét Bécsbe mentek. Contarini Leonardo velencei követ jelenti Bécsből június 13-án, hogy este megérkezett Thúry György fivére, és segítséget kért a királytól; mert a palotai őrség csak 500 ember, s a várat csak tíz napig bírják még tartani. Thúry Farkas magyar beszédét, valamint a király latin válaszát tolmács fordította le.

A király jó válasszal bocsátá el Thúry Farkast. Megígérte ugyanis, hogy a vár felmentése hamarosan megeshet. S csakugyan megtörtént minden előkészület. A király elrendelte a vég-beliek gyülekezését. Helfenstein gyalogezredét, mely épp ekkort ért Bécsbe, vízen alábocsátá,

6 zászlóalj német lovast Győrre rendelt, és a vár felmentését Salmra és Helfensteinre bízta. Ezenközben történt, hogy több száz szekéren tölgyfát szállítottak a sereg részére. Nagy porfelleget vonultak e szekerek. A török előőrsek messziről észrevevén a porfelleget, azt hívék, hogy a felmentő sereg közeledik. Azonnal jelenték a dolgot a basának, aki aztán még azon éjjel sietve otthagyta Palotát. Pedig már minden teljesen elő volt készítve az utolsó rohamra. Reggelre kelve a palotaiak már csak üres sátrakat találtak a vár körül. Ezeken kívül néhány ágyút, tömérdek élelmiszert és abrakot hagytak ott a törökök.

Három nappal a török elvonulása után megérkezett Salm generális a 14 000 embernyi felmentő sereggel. Thúry fővitézeivel elébe lovagolt, s jelenté, hogy az ostromló sereg már szétszaladt. Erre aztán ünnepi tort csaptak a volt török tábor helyén.

A vár felmentése után Thúry lemondott a főkapitányságról. Kijelentette, hogy ő nem engedi magát falak közé zárni, hanem a mezőn akar szolgálni. Második kérése az volt, hogy katonáinak, akik az ostrom idején vitézi módon küzdöttek, jutalmul egy havi zsoldot adjanak. S mivel ő maga azonnal a táborba vonult, családja számára lakóhelyet is kért.

A király teljesíté Thúry kéréseit. Palotai kapitánnyá Thúry Márton, György unokaöccsét nevezte ki, s a kamarának meghagyta, hogy jövedelmeiből legelőször Thúry Györgyöt, a palotai hős kapitányt fizesse ki. Erre a fizetésre Thúry György nagyon is rászolgált. A török csapatok ugyanis a hódoltsági falvak lakóit sem munkára, sem fizetésre nem bocsáták Thúryhoz. Így hát nem is volt miből élnie. Szerencsére Thúrynak sok tisztelője és jóakaró barátja volt, s ezek tőlük telhetőleg segítettek rajta. Nádasdy Kristóf, aki ez évek harcaiban oly sokszor kitüntette magát, különösen ragaszkodott Thúry Györgyhez. 1566. július 2-án írja például Nádasdy Tamásnének a veszprémi táborból: „Az Úristen csodálatosképpen Veszprémet minden emberi reménység ellen kezünkbe adá! Az török körülünk lézeng; az vár tűz miatt igen elromlott... Valakit benne hagynak, igen éberen kell benne aludnia!... Bizony nincs oly viridarius (virágos) kert, kiben örömesben jártam!... Továbbá Thúry György uram dolgát hiszem, hogy érti nagyságod; most is egy igen megromlott várban ül. Sehonnat egy ház jobbágy be nem szolgál Palotára neki; mert az török eltiltotta tüle. Felesége Pápán ül. Az nemes uraim, kik baráti, tartják; ki egy zsák liszttel, ki tikkal, ki egyéb éléssel! Rabjait nincs hon tartania. De én reá feleltem, hogy nagyságodnál tizenhat rabjának helyt szerzek: szolgáljam meg nagyságodnak, addig míg Palota dolga elválik, ne fogyatkozzék meg ez jámbor barátom az én biztatásomba! Ezenkívül azért is könyörgök nagyságodnak, hogyha valami nagyobb háború lenne, hát az feleségének, marháinak Kapuba lenne valami háza. Mindezekről jó kegyelmes választ várunk nagyságodtól. Az rabokat Pápára küldte most (Thúry) az ő házához. Ha nagyságodnak az én könyörgésemre jó akaratja leend, csak Pápára kell írnia az öccsének, Thúry Farkasnak és aztán odaviszi őket, ahová nagyságod parancsolja.”

Palotáról Thúry Salm seregével együtt Veszprém felé indult. A kémek azt jelentették, hogy Veszprém majdnem üres a töröktől. Rövid ostrom után a mieink szerencsésen elfoglalták a várat. Nagy örömet keltett ez a hír mindenfelé.

Veszprém visszafoglalása után Tatára került a sor. Aztán meg Vitánt és Gesztest foglalták vissza. Thúry György ez ostromokban Salm generális oldalán küzdött, s mind ésszel, mind fegyverrel hathatósan előmozdította a sikert.

Ezenközben Miksa király is lejött a győri táborba. Odasietett jó husárjaival Thúry György is, és a tábornak a szélén, az ágyuk mellett üté föl sátorát. Harcra nemigen volt kilátás; mert Miksa király keményen megtilta a portyázást és a táborból való kimenetelt. Ezenközben a fehérvári szandsákbég, a nagytekintélyű és előkelő származású Mahmud bég, a szultán parancsára hírszerzés céljából 6-800 válogatott lovassal Miksa táborához közeledett, s mintegy

félmér földnyire a tábortól lesbe állott. Szeptember hó 5-én kora reggel a táborból többen kijöttek takarmányért. A bég lovasai ezek közül többet levágtak és elfogtak. Akiknek sikerült a táborba visszajutniuk, jelenték a török sereg jelenlétét. A legelső, aki a hírre kirohant huszáraival, Thúry György volt. Azonnal üzőbe fogta a bég lovasait. Most nagyszerű üldözés kezdődött. Thúry vad száguldásban a Bakonyig kergette a béget. Ez többször visszafordult és megkísérelte Thúry visszaszorítását; de hát ez sehogyan sem sikerült neki. Végre a Bakony szélén próbált még egyszer szerencsét. Bár a véres küzdelemben Thúry lovát is megölték, a diadal mégis az övé lőn. Thúry maga sok törököt levágott, s maga kezével fogdosá a menekülni igyekvő törököket. Hamarosan Mahmud bég is rabbá esett. Thúry György nyolc török zászlóval, 40 élő rabbal és sok török fejjel tért vissza a táborba. A bevonulást Miksa király is meg szemlélte. Az elfogott bég azon az aranycsapatáron ült, melyen elfogták. Előtte kopjájukon vitték az elesett török vezérek fejét.

A fogoly béget a király nem Thúrynak, hanem kedves emberének: Harrach Lénártnak ajándékozta. Magát a győztes Thúryt azzal tüntette ki, hogy az egész tábor előtt újból lovaggá ültette, s Harrach Lénárral egy ezer forint értékű pompás aranyláncot akasztott Thúry György nyakába. Abban a században a győztes vezérnek ez volt a szokott jutalmuk. Ezen ünnepség alkalmával a tolmácsi szolgálatot a magyar kancellár végezte. Thúry György ugyanis a magyarokon kívül más nyelvet nem beszélt.

Ezalatt a győri császári tábor napról napra növekedett. Szolimán szultán hada pedig Szigetvárt ostromolta. Valamennyi kém és pibék jelentése megegyezett abban, hogy a szultán hadserege nem nagyobb, mint Miksa király győri serege, s amellet szedett-vedett fegyvertelen nép. A szultán seregének színét-javát előre küldötte Pákozdra. „Az mely hada itt Pákozdnál vagyon - írja Nádasdy Kristóf -, azt mondják, hogy minden hadának ez a színe.”

Ehhez még hozzáteszi Nádasdy, hogy ha a császárnak kedve volna, megverhetné a Szigetet ostromló török hadat.

Tudott dolog, hogy Miksa császárnak ehhez semmi kedve sem volt. Hiszen még a portyázásokat is erősen tiltotta! S ami harc ez időben történt, az az ő akarata ellenére történt. Olyan vezérek, mint Thúry, Gyulaffy László, Török Ferenc nem ülhetek vesztig. Ők ki-kijártak a táborból, s többnyire szép sikerrel harcoltak, és gazdag zsákmánnyal tértek vissza. Forgách a többi közt felemlíti, hogy Thúrynak és társainak egy ízben ezernyi törököt sikerült levágni és elfogni. Lehetséges, hogy ez volt az a harc, melyről Nádasdy Kristóf is megemlékezik. Szerinte őhöz Gyulaffy Lászlót és Sankó Jánost küldöttek a vezérek. „Hivatnak vala bennünk - írja Nádasdy -, hogy odamennénk közükbe és az török hadra, ki az pákozdi tónál vagyon, reá mennénk. Bánffy uram nem meré az fejedeleme híre nélkül mielni.”

A velencei követi jelentések is megemlékeznek Thúry Györgynek fényes sikerű portyázásairól. Ő, Thúry volt az, aki a zsákmánnyal terhelt török lovascsapatokat szétugrasztotta, s közülök sokat élve hozott a táborba.

Az efféle sikerek megbátorították a mieinket, s kérve kérték a királyt, bocsátaná őket a pákozdi tónál táborozó török seregére. A király nagy nehezen végre megengedte a támadást, Salm grófra bízván a vezetéssel. Salm gróf állítólag 14 000 emberrel indult a pákozdi tó felé. Mikor már közel járt Fehérvárhoz, Thúry Györgyöt küldé előre, hogy a török táborát kikémlelje. Thúry e feladatot végrehajtván visszatért Salmhoz. Mikor aztán mindkét fél csatához készült volna, a királytól parancs érkezett Salmhoz, hogy azonnal visszajöjjön a győri táborba.

Ezt Istvánffy írja. Forgách ellenben, ki ott volt a táborban, mit sem szól a királyi rendeletről. Szerinte Salm generális gyávaaságból vonult vissza.

Míg a király a táborban időzött, többször jött levél a megszállott Szigetvárból. Nádasdy Kristóf például augusztus 16-án írja, hogy ez este Zrínyi György onnan alól levelet kapott. Márton deák, Zrínyi Miklós titkára írta volt, s arra kérte őt, törekedjék a királynál, segítené meg Szigetvárt. Az ostromló török had ellen elegendő lenne 32 000 ember. Batthyány Ferenc is több levelet kapott Zrínyitől. Bár a mieink minden erejükkel azon voltak, hogy a királyt rávegyék Sziget felmentésére, Miksa király semmi kedvet sem mutatott a vállálathoz. S mikor aztán a török Szigetvárt elfoglalta, Miksa király több külföldi fejedelemmel elment a komáromi vizahalászat megtekintésére! A nagy tábor pedig „örök siralmunkra” szétoszlott.

Mikor a vén Batthyány Ferenc Nádasdynétől meghallotta Szigetvár elfoglalását, elkeseredetten írta volt: „Isten őfelsége ne adja, hogy igaz legyen! De nem csoda ez; hanem csoda, hogy egy óráig mindnyájunkat is el nem süllyeszt az mi bűnünk és érdemünk szerint.”

Tudott dolog, hogy Szolimán szultán 1566-ban Oroszlán basa kivégzése után a jeles és vitéz Musztafát nevezte ki budai basává. Nem tudjuk, mi történt közte és Thúry György között. Csak annyi bizonyos, hogy Musztafa megsértette az ekkor élő végbeliek három „tündöklő csillagát”: Enyingi Török Ferenc országos főkapitányt, Gyulaffy Lászlót és Thúry Györgyöt. Ezek aztán együttesen halálos viadalra hívták ki Musztafa basát. A kihívó levél elejét Török Ferenc írta. „Az te leveledet - írja - megértettük, kiből kitetszik minden embertelenséged; mert ha te főember volnál s jámbor, ki tisztességedet szereted, efféle hazug, álnok bátorsággal nem kereskednél. Mert az te magad jól tudod, hogy amiről te minekünk írsz, abba hazudsz, mint afféle embersége elfeledett, ki az mi tisztességünkben álnokul, mordályul akarsz praktikálni... Jól esméred magadat, hogy karddal, az mivel jámbor vitézemberek szoktak ellenségnek ártani, nem vagy elég reá, tehát árulólul, latorul, ebül hazudsz.”

Ez ékes bevezetés után Török Ferenc főkapitány uram előadja, hogy a jelen mocskos levél mását a török császár portájára is elküldi, a vitéz basák és bégek között is elterjeszti, hadd szégyenkezzék Musztafa! Mi - írja - szabad nemzet vagyunk, uraságunk és becsületünk is vagyon, de te, Musztafa, hitvány rab vagy, s minden órában nyakadban az istráng, mint budai Oroszlán basának!

Miután Török Ferenc uram ily módon vérig sértegette Musztafa basát, halálos viadalra hívta ki őt.

Aztán Gyulaffy László folytatta a levelet. Ha - írja - a véletlen szerencse Török Ferenc uram kardjától megtartaná hitvány éltedet; én akarom rajtad keresnem a tisztességemet, de nem hazug nyelvvel, mint te, hanem éles szablyával!

A levél végének a módját aztán a palotai hős: Thúry György adja meg, írván: „Továbbá én, Thúry György, mikor te mindezekből megmaradnál is, az én tisztességemet meg akarom oltalmazni úgy, mint vitéz ember szokta tisztességét oltalmazni, s nem álnokul, hamis, hazug nyelvvel, mint te! Erre harmadnapig választ tégy, ha elkezdted; mert aztán mint bégeknél, basáknál, még az te császárodnál is oly leveleket látsz, hogy vagy apád alá kell búvnod, vagy elő kell hoznod az te hazug szájadat!”

Mi lett e levélváltás vége, nem tudjuk. De annyi bizonyos, hogy Musztafa basának inába szállt a bátorsága, s hogy a három legelső magyar bajvívóval nem mert, vagy nem akart kiállni. Hogy aztán a nevezett három főkapitányunktól megkapta az ígért mocskos leveleket, bizonyosra vehetjük. Lehetséges, hogy e kihívással összefüggésben van Musztafának kísérlete Palota elfoglalására. Török Ferenc országos főkapitány ugyanis Batthyáynak jelenti, hogy Musztafa basa felszólítja a palotai őrséget, adná meg magát. Ez esetben bántatlanul elbocsátja az őrséget. Ha nem adják föl a várat, a bentlevőket mind levágja. A palotai vitézeknek azonban eszükbe sem jutott a vár feladása.

Thúry György az 1566. évi táborozás után téli szállásra Pápára vonult. Pápa ekkor a kerületi főkapitánynak, Enyingi Török Ferencnek a székhelye volt. Mivel Török Ferenc igen kedvelte Thúryt, állapota itt tűrhető lett volna, ha ő és a kardja alatt szolgáló kétszáz derék huszára a fizetést rendesen megkapta volna. De erről az akkori viszonyok közt szó sem lehetett. Pedig 1567. május hó 10-én a király elrendelte, hogy a kamara Thúrynak az újonnan fogadandó kétszáz huszár fizetésére pénzt adjon. Bár Thúry a fizetése ügyében Bécsbe is fölment, és személyesen beszélt Miksa királlyal, fizetését mégsem kapta meg; mert a kincstár üres volt.

Mivel Thúry a családja számára már több ízben kért lakóhelyet, a király végre teljesítette a kérését. Ugyanis Delphin kardinálistól és győri püspöktől bérbevette Kesző várát, a hozzátartozó falvakkal és majorsággal, s azt Thúrynak engedte át. Az egyezés szerint az évi ötszáz forintnyi bérösszeg fizetését a király vállalta magára - a kamara jövedelméből!

Delphinus püspök azonban a bérletnél a maga hasznát keresvén, a legjobb községeket nem akarta Thúrynak átengedni. Az udvari kamara, a haditanács és a magyar kamara is alkudozni kezdtek a győri püspökkel, s végre is sikerült megegyezniük. Az alkudozásból kitűnik, hogy Delphinus kardinális a maga hasznát nemigen tévesztette szem elől. Nem hiába írta róla Nádasdy Ferenc titkára, Szentgyörgyi Gábor: „Az mint eszembe veszem, Istent ümagát is megvehetnék pénzen tőle! Megismerni rajta a velencés természetét!”

Végre tehát Thúrynak is volt otthona! Gazdálkodhatott is ott kedvére! Csak most sajnálta, hogy még a palotai ostrom előtt eladta Salm generálisnak száznegyven darabból álló szép ménesét. Ám amint a későbbi összeírás mutatja, Thúry csakhamar csinos gazdaságot teremtett Keszőn a családja számára. Ő maga - sajnos - csak ritkán fordulhatott ott meg; mert a szolgálata másfelé vonta őt.

Amint az idő kinyílt s a vizek megszálltak, Thúryt próbált vitézeivel együtt már a zöldbe borult mezőkön találjuk. Ezen 1567. évben maguk a törökök is korán kezdték meg a mozgolódást, gondolván, hogy a mieink még nem készültek fel a harcra, 500 török vitéz Veszprémet támadta meg. Már a falakat törték és mászták, mikor hirtelenül ott termett Thúry György és Török Ferenc, s irgalmatlanul elverték a támadókat.

Mivel Thúry a lovasaival ott is megjelent, ahol a törökök ingyen sem várták, amint kémeiktől készülődéséről hírt vettek, azonnal panaszos írást bocsátottak Bécsbe. Mikor például Verancsics és Teuffenbach követek épp Budán időztek, levél jött a fehérvári bég helyettesétől, melyben jelenti, hogy Thúry György és Török Ferenc Pápán jelentékeny számú sereggel állanak készen. S maga Salm generális is fegyverkezik.

Verancsics és Teuffenbach arra kéri tehát a királyt, tiltsa el őket a harctól, mert a budai basa is fejvesztés büntetése alatt tiltá meg a harcot.

Ha a király meg is tiltotta a pápaiaknak a harcot, tilalmának semmi foganatja sem volt. A követek ugyanis augusztus havában újra sürgették a harcok eltiltását. A budai jelentések világosan mutatják, hogy ennek a figyelmeztetésnek sem lett semmi eredménye. A portyázások tovább folytak, s ebben Thúry György és két fivére is részt vettek.

Ez év szeptember havában a király Thúry Györgynek felajánlotta a kanizsai főkapitányságot, de oly módon, hogy emellett még Török Ferenc országos főkapitánynak is helyettese legyen. Thúry már szeptember hó 11-én parancsot kapott, hogy lovasaival Kanizsára vonuljon. Azonban sehogy sem akart Kanizsára menni, bár a kanizsai főkapitány: Tahy Ferenc már elvonulóban volt onnét. Hiszen ha elfogadja e tisztséget, ismét falak közé leszen zárva, mégpedig a török torkában, a legveszedelmesebb helyen, melyet élelmezni sem tudtak! Ő pedig szívvel-lélekkel a tábori szolgálaton csüggött, s a mezőn kívánt harcolni. Az alkudozás és a kapacitálás szeptember elejétől november végéig tartott. Közben Thúry Bécsbe is fölment, és

személyesen tárgyalt a királlyal. Később pedig megbízott emberét küldte fel ugyane célból. Az alkudozás közben a király neki adományozta a hódoltságban fekvő Tolnát, melyért Gyulaffy László is folyamodott. Majd néhány nappal később a férfiágon kihalt Kolos család birtokait: Lovászpatonát, Kolosnémát, Lovalt, Álcst, Kiskeszit, Ekelt, Nagykeszit, Vastrévet, András-házát és Felpecet is neki adományozta.

Bizonyos dolog, hogy ez adományok arra valók voltak, hogy Thúry a kanizsai kapitányságot elfogadja. Erre azonban még most sem volt hajlandó. Csak abba egyezett bele, hogy mint az országos főkapitány helyettese Kanizsára vonul. De még erre is csak az esetben volt hajlandó, ha előzőleg kifizetik 200 lovasát.

Úgy látszik, ez a kívánsága is teljesült; mert Thúry elment Kanizsára s november 22-én már kiállítják részére a főkapitányi utasítást.

Kanizsa eddig Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsika tulajdona volt. Ő azonban átadta a várat a királynak. Az átadás akkor történt, mikor Thúry már Kanizsán volt. Kanizsának, mint királyi várnak tehát Thúry György volt első főkapitánya. Vele együtt Nagy Benedek lett az udvarbíró és Szentábrámy Jakab deák az ellenőr. Az egész kanizsai vártartomány superintendensévé pedig Freudenreich Jánost nevezték ki.

Thúry jelentése szerint Kanizsát teljesen üresen találta; ezért legelőször is muníciót és élelmi-szert követelt. Aztán a vár erősítését sürgette. Kanizsa ugyanis csak holmi gyöngébb palánk-építmény volt, melyet széles mocsár vett körül. A király először is Salustius kapitányt és Ferabosco Péter építőmestert küldé Kanizsára, hogy a mocsár vizét levezessék, s megállapítsák, lehetne-e ott szilárd épületeket emelni? Majd Schwendi Lázár fővezért bocsátá Kanizsára több másokkal egyetemben ugyanezen úgyben.

Itt, Kanizsán ismerkedett meg Thúry György közelebből Schwendi Lázárral, a híres vezérrel és katonai íróval. Schwendi nagyra becsülte Thúryt, s e nagybecsülésnek a következménye az a reánk maradt metszet, mely Thúry Györgyöt, Miksát és Schwendi Lázárt együtt ábrázolja lóháton. Lehetséges, hogy e rajz ebben az időben készült. Valószínű, hogy Miksa király készítette e rajzot; mert róla írva hagyták, hogy Thúry György képét elkészítette.

Az 1568. évben a hős Gyulaffy László lemondván tiszteről, Veszprém kapitányává Thúry Márton lett. Palotai kapitánnyá pedig Thúry Benedeket nevezte ki a király. Pápán meg Thúry Farkas, mint hadnagy szolgált. Ily módon Thúry Györgyöt két fivére és unokatestvére vette körül. Nem jelentéktelen dolog ez; mert Thúry György fivérei segítségével könnyebben adhatta magát nagyobb vállalatra. Ő, a nyugtalan vérű, versengős vitéz ugyanis nem azért jött Kanizsára, hogy ott veszteg üljön, hanem azért, hogy harcoljon. Világos célja az volt, hogy a törököket minél távolabb szorítsa Kanizsától, s oly módon minél több pusztá falut benépesítsen a kanizsai vártartományban! Tudnunk kell ugyanis, hogy Szigetvár elfoglalása után Kanizsa vidéke is elnéptelenedett. Sőt magának Kanizsának is alig volt lakója. Jobbágynok természetesen csak az esetben költöztek vissza, ha tudták, hogy van ember, ki megvédi őket a török ellen. S kiben bízhattak jobban, mint Thúry Györgyben?

Hogy Thúry György mindig jobban és jobban visszaszorította a törököt, azzal nemcsak Kanizsát biztosította, de egyúttal az örökös tartományokat is védte. Míg ő élt, a Kanizsa folyón nem is mert a török átkelni. Az egykorú krónikások tehát méltán magasztalják Thúryt, s joggal írják, hogy míg élt, ő védte Steierországot is.

A szomszéd törökök közül leggyakrabban a szigetváriak nyugtalanították Thúryt. De hát hamar elvette a kedvüket. A szigetvári béget ugyanis, mikor rablásra indult volna, nemcsak megverte, de el is fogta. Ily módon egyik fő ellenségétől szabadult meg. Nagy meglepetésére

azonban Bécsből nem elismerést, hanem dorgálást kapott ezért. A király azonkívül meghagyta neki, hogy a béget bocsássa szabadon; mert az elfogatása békesség idején történt.

A bécsi udvar még azt sem vette figyelembe, hogy a támadó ezúttal nem Thúry, hanem a szigeti bég volt.

Amint a harcot, úgy a bajviadalokat is erősen tiltották. Az 1567. évi béketárgyalásokba is bevették a kopjatörések és a bajviadalok tilalmát. A végbeli kapitányok azonban ezzel vajmi keveset törődtek! Ha a viadal híre nem jutott el Bécsbe, akkor szép csöndesen kiszolgáltatták azt. Ha pedig odafönt megtudták, akkor egy ideig ide-oda irkálgattak, s végül mégiscsak végbement a viadal. Thúry ekkor már az ország első bajvívója volt, kinek híre még a külföldön is elterjedt. Istvánffy említi, hogy egy hatalmas erejű török (Koralikos) csak azért jött Mezopotámiából hazánkba, hogy a nagy Thúry Györggyel bajt vívjon. Sok török fővitéz csak azért gyakorolta magát a vívásban és a kopjatörésben, hogy majdan Thúryval bajt vívhasson. Dicsőség és megtiszteltetés volt ez minden török vitézre, még ha a szentmihály lován hozták is őt vissza! És Thúry mindenkor örömet tört kopját a nevesebb török vitézekkel. A halálos bajra szóló kihívást sem utasította vissza. Hiszen ő tudta legjobban, hogy nincs oly török vitéz, aki őt a nyergéből ki tudná vetni! Nem is győzte le őt soha senki sem a bajviadalban, sem a kopjatörésben. Hogyan és miként folytak le e bajviadalok, nem tudjuk. Az ilyesmit ugyanis a tiltó rendeletek miatt titokban szokták tartani. Ám bizonyos dolog, hogy Thúry György - bármint tiltották is - évről évre rendezett csoportos bajviadalokat. Az 1570. évben például Istvánffy Miklós írja Batthyány Boldizsárnak: „Az terek az elmúlt pénteken itt Kanizsán voltak; bajt vívtak és kopját törtek.” A Thúry György haláláról szóló verses munka is megemlíti, hogy a nagy hős még halála előtt is részt vett a bajviadalokban és a kopjatörésekben, írván a törökökről:

*Először kopját törni jövének.
Útközben sokan ott elveszének.
Űk akkoron semmit ott nem nyerének,
Szégyenökre megint haza menének.*

Az efféle bajviadalok és kopjatörések abban az időben csak mulatságszamba mentek. Vitézi gyönyörűségnek tartották, mikor sok híres és próbált katona jelenlétében megvívhattak ellenfelükkel. Azonban az ilyen gyönyörűséghez nem jutottak oly gyakran, mint a mezei harcokhoz. Kanizsának nagy vidéke volt, s a töröknek állandóan Kanizsára fájt a foga; mert hiszen ez az erősség állta útját nyugat felé. Portyázott is állandóan. Hol itt, hol amott jelent meg egy-egy csata népe, s Thúrynak folyton résen kellett lennie. Nem kicsiny dolog volt ez; mert ökölgelme nemcsak Kanizsának, hanem a Balaton, Dráva és Mura közt fekvő egész vidéknek főkapitánya volt.

Szokásuk volt a mieinknek is, meg a törököknek is, hogy a vitás területeken egy-egy elhagyott templomból vagy toronyból hirtelen (gyakran néhány óra alatt) kastélyt építettek. Azaz, hogy az illető épületet palánkkal vették körül, s belé hamarosan őrséget vetettek. Thúry például Keresztúrott vette így körül a dűledező templomot és Iszaborban épített egy kastélyt. A török viszont Marczaliban próbált kastélyt emelni. Mikor azonban az épületfát kezdé oda hordani, az éber Thúry már értesült a dologról. Mivel az ilyen építést mindig nagyobb fegyveres erő tartotta szemmel, Thúry azonnal írt Batthyány Boldizsárnak, Zrínyi Györgynek, Petheő Ambrusnak és Bánffyknak, s Komárba hívta őket, hogy a török várépítését együttesen megakadályozzák.

Petheő Ambrusnak, az özvegy nádorispánné kapitányának megírta, hogy kétfelől is biztos a hír a török tervéről. Egyik embere szemivel látta, hogy a törökök a palánkfát Marczaliban kezdték hányni. Akik csatán künn voltak, azok is szemükkel látták, hogy az elmúlt éjjel Osztopánt hált a török had s palánkfája szekereken volt. A szegénység védelmére - írja Thúry - mindnyájunknak Komárba kéne gyűlnünk.

Az 1568. év állandóan ilyen küzdelmekkel telt el. A török, Thúry ellenállása miatt, egy talpalatnyit sem hódíthatott, sőt jó csomó hódoltsági falut elveszített. Nem csoda hát, hogy a török részéről állandó volt a panasz Thúry ellen. S mivel az efféle panaszkodással semmire sem mentek, a porta Ibrahim nevű követével Thúry Györgynek az elmozdítását követelte. Ezt a követelést azonban a bécsi udvar visszautasította. Pedig Thúry ellen német részről is erősen panaszkodtak. A Kanizsán levő német őrség kapitánya egyenrangúnak tartván magát Thúryval, nem engedelmeskedett neki. Thúry azonban nem az az ember volt, aki ilyesmit elnézett. Tehát kényszerítette a kapitányt az engedelmességre. Tudjuk jól, hogy végházainkban a német katonák nagyobb fizetést kaptak, mint a magyarok, s amellet nekik még ingyen élelem is járt. Thúry Kanizsán ezt az egyenlőtlenséget is megszüntette, s a Kanizsára küldött élelemből annyit juttatott magyar katonáinak, amennyit a németek húztak. Ez a merész újítás mód nélkül bántotta a kanizsai német őrséget. De hiába írta egyik folyamodását a másik után Bécsbe, Thúry nem engedett!

Végre is meg kellett nyugodniok a változhatatlanban.

A következő, az 1569. év ugyanúgy múlt el, mint az előző. Thúry küzdött a törökkel, erősítette Kanizsát, s fékentartotta a nyugtalankodó és engedetlen őrséget. Mivel a budai basa ismét bevádolta őt, hogy nem tartja meg a frigyét: Bécsből ismét kérdőre vonták őt. Pedig maga Thúry jelentette Bécsbe, hogy a törökök Móríchelyt és Csákánt megtámadták. Azzal is vádolták őt, hogy az élelem kiosztásában előnyben részesíti a magyar katonákat.

Mivel Kanizsát a környéke nem bírta élelmezni, ha a hadikormány nem gondoskodott élelemről, a katonaság éhezett. Ilyenkor Thúry a maga lovasait küldé ki élelem és abrak szerzésre. Emiatt aztán a szomszéd nagybirtokosok emeltek ellene panaszt. Így például június havában Archo Júlia grófné. Valamivel később Batthyány Ferencné írja: „Thúry György küldött ki Kanizsáról ötven lovast élést hajtani. Engem igen szorgalmaztatnak az élés dolgából.” Majd Zala megye állott elő különféle sérelemmel. Azt természetesen a panaszkodók nem vették figyelembe, hogy Kanizsa egész vidékét az ott való őrség védelmezi, s hogy ennek az őrségnek élelemre s ruházatra is van szüksége.

Ezek a viszonyok mód nélkül elkésértették Thúryt. Ezért 1569. július 18-án elbocsátását kérte. Mivel nemsokára Bécsben találjuk, itt bizonyára ismét maradásra bírták őt üres ígérekkel. Hogy ez csakugyan úgy volt, Thúry György hamar megtapasztalta. Az 1570. év ugyanis annyi bajjal, annyi kellemetlenséggel járt ránézve, hogy Kanizsán maradását méltán megbánhatta. Az ígért fizetés elmaradt, az élelmezésről is megfélekeztek, s így Kanizsán a nyomorúság elviselhetetlenné lett. A gabonahiány a Dunántúlon általános volt. A kanizsai Proviantverwalter jelenti Bécsbe, hogy Bánffy László emberei nem is korpából, hanem a fák héjából sütnek kenyérformát, s éltük veszedelmével ezt eszik. Ketten már meghaltak közülök, s húszan éhezve dülöngnek.

A hivatalos jelentések szerint gabonát ekkor csak a törököktől lehetett vásárolni. A kanizsai őrség részére bort pedig Rengersburgban vettek; mert Kanizsa vidékén nem volt kapható. Pedig Kanizsán nemcsak a katonaságot kellett élelmezni, hanem a vár építésén dolgozó munkásokat is. Ez pedig nem kicsiny dolog volt; mert a munkások egész serege dolgozott ott. Az építést még 1568-ban kezdték meg Poppendorf Ferenc vezetése alatt. A nevezett évben

Vas és Zala megyék 2022 embert és 160 szekeret állítottak be, s ezek mindegyike 12 napon át dolgozott. Ezen robot-munka három hóig tartott. Az örökös tartományokból 400 munkást hoztak Kanizsára. Az épületanyagot Leobenből és Bécsből szállították Kanizsára. Az 1569-ben a mocsáron át vezetendő új hídon 500 steierországi munkás dolgozott. Mivel a pénz elfogyott, ez év végén megszűnt a munka, s még a következő évben sem folytatták.

A vár magyar módra fából és földből épült. A tervekbe Thúry György is beleszólt. A Schwandi-bástya nem készült el teljesen. A Salben-bástyához csak hozzáfogtak. A régi palánk több helyen nyitva állt, több helyen pedig beomlott.

Ilyen félig beomlott és nyílt palánkot kellett Thúrynak éhező és fizetetlen maroknyi népével védelmeznie! S vele szemben mindig harcra készen állottak a szigeti, a koppányi, a fehérvári és a simontornyai bégek jól fizetett és nagyszámú csapatai. S ezek a csapatok hol itt, hol amott portyáztak, s a szegény Thúry György alig másfélszáz lovast tudott csak ellenük vezetni. Ha mind ez állapotot szemügyre vesszük, csak akkor látjuk igazában, minő emberfölötti teher és felelősség nehezedett Thúry György vállaira. S ha ő még ily viszonyok között is meg tudta tartani Kanizsát, s meg bírta védeni vidékét a behódoltatástól, akkor megértjük azokat a szokatlan magasztalásokat, mikkel az egykori írók elhalmozták őt. De megértjük egyúttal azt is, miért igyekezett Thúry György a kanizsai főkapitányságtól mindenáron megszabadulni. A legveszedelmesebb, a legrosszabbul ellátott és épülőfélben levő végház nem volt alkalmas arra, hogy nagyobb dolgokat vihessen ott végbe. Hogy muníciót, élelmet s fizetést kaphasson, arra vajmi kevés kilátása volt. Éhező katonái egymás után hagyták ott Kanizsát. Mihez fogjon, kiben bízzék? maga sem tudta. Pedig rátermettségét, tehetségét, s megbízhatóságát maga az udvar is ismerte, de nem tett semmit, hogy Thúry megfelelő állást kaphasson. Pedig épp ez időben írta volt Károly főherceg a királynak, hogy Magyarországon a parancsnoki állásokat idegenekkel töltik be, ami a magyar nemzetben nagy elkeseredést, zúgolódást, az uralkodótól való elidegenedést kelt. Ajánlja, hogy a magasabb katonai tisztségeket Mágochyra, Thúry Györgyre, Majthényi Lászlóra és Pálffy Tamásra bizzák, akik mindnyájan jól ismert, híres vitézek s derék emberek.

Mivel az örökös tartományoknak az érdekében nagyon is fontos volt, hogy Thúry Kanizsán maradjon, a király hallani sem akart az ő elhelyezéséről. Thúry tehát - habár kelletlenül - az 1570. évet is Kanizsán küzdötte át. Már az év tavaszán egész csomó levelet és folyamodást bocsátott Bécsbe, élelmet és muníciót sürgetvén. Április 19-én már a kanizsai őrséget szorongató nagy éhségről ír jelentést.

Mindezen kérése, könyörgése és követelése siket fülre talált Bécsben. E bajhoz járult, hogy a török már május havában megkezdte a harcot. E hóban jelenti Thúry azt is, hogy a törökök Segesden építkezni akarnak. A pécsiek is összegyűltek, hogy ő ellene kastélyt építsenek. Júliusban a törökök már Kanizsa alatt is megjelentek, s a még meg nem hódolt falvakat igyekeztek meghódoltatni. De - mint Thúry jelenté - ez nem sikerült nekik; mert ő szétverte őket. Szeptemberben azonban a törökök újult erővel kezdték meg a hódoltatást. Thúry szeptember 30-án jelenti, hogy ismét szétverte őket. Október hóban megismételték a támadást, de ezúttal is eredmény nélkül.

Amiat Thúry e jelentéseiből láthatjuk, mindig a török volt a támadó, a király mégis megintette őt, s szigorúan meghagyta neki, hogy tartsa meg a frigyet, maradjon békességben.

Elismerés helyett tehát dorgálás volt ismét a része. Csoda-e aztán, hogy teljesen elveszte a kedvét? Október havában tehát írásban kijelenté, hogy tovább nem marad Kanizsán.

Az ország érdekében nagy kár volt, hogy Thúry ezúttal is engedte magát üres ígéretekkel maradásra bírni. December havában azonban fölment Bécsbe, hogy személyesen adja elő a kanizsai kétségbeesett állapotokat. Ez sem használt semmit. Beck Jeromos, akit a végházak vizsgálatára küldtek alá, a királynak azt jelentette, hogy mindenütt nagy a nyomorúság a fizetatlenség miatt. A szegény katonák kimondhatatlanul sokat szenvednek. Különösen Kanizsán. Az 1571. február 16-án - Isten a megmondhatója hányadszor - Thúry is írt a királynak. Sokszor írtam már - úgymond - a nyomorult kanizsai katonák ügyében. Könyörögtem, hogy segítsenek a szegényeken. Kifejtettem, mily nehéz itt az élet. Nincs ennél drágább hely az egész országban. Minden kétszer oly drága itt, mint másutt. Legalább valami kis kölcsönnel segítenék meg a szegény hadinépet!

Thúry főkapitány engedelmeivel a kanizsai német gyalogosok Martin Lénárdot választották föl, hogy Bécsben előadja panaszait. Ezenkívül a királynak is írtak. Kimondhatatlan nyomorúságunk miatt - írják - panaszkodtunk Károly főhercegnek. Idáig egy betűnyi választ sem kaptunk; pedig már *csak három napra való élelem van a várban!* Semmi vigasz, semmi remény nincs már számunkra. Kanizsa nem oly vár, mint Győr és Komárom, hová vízen és szárazon könnyen lehet vinni bármit. Itt az ellenség éjjel-nappal a nyakunkon van! Segítsenek rajtunk; mert tovább nem bírjuk a nyomort. Thúry Györgynek és katonáinak kétségbeesett jajkiáltásai nem hatották meg sem a királyt, sem a kamarát. Napról napra özönével jöttek az ilyenek Magyarország végházaiból, s annyira megszokták már azokat, hogy minden lelki-furdalás nélkül „ad acta” helyezték.

A kanizsaiaknak pénz, élelem és muníció helyett Otto Henrich von Puchaim haditanácsost küldték le körületekért. Az ő jelentése szerint Kanizsa vidékén tavaly nem termett gabona, s nem is kapható sehol. De Thúry főkapitány azt mondja, hogy ha sürgősen 4-5000 forintot küldenének neki, bizalmas embereivel néhány száz köblöt vásároltathat a törököktől. A törököknél a gabona köblit 150-160 magyar fennigért vesztegetik.

A kanizsai palánk nyitva van - írja Puchaim -, s több helyen bedőlt, s ha nem gondoskodnak az építésről, napról napra nagyobb lesz a kár.

Néhány nappal később azt írja Puchaim, hogy míg Kanizsán volt, a török közeledése miatt kétszer trombitáltak lármát; de ő 100 gyengén felszerelt huszárnál többet nem látott, pedig négyszáznak kellene lennie. Darabontot is csak 90-et látott négyszáz helyett. A várban 325 német katona helyett csak 290 van. A többi elszökött vagy beteg. Thúry szerint a lovasok egy részét élelemszerzésre küldte ki.

Kanizsa - írja Puchaim - nagy veszedelemben forog. Az éhség miatt a katonák szöknek. A német gyalogosok az utóbbi négy hétben a kenyéradagnak már csak a felét kapták. De mivel a gabona elfogyott, ezentúl ennyit sem kapnak. Az éhség elől tehát mind elszöknek. Élelem és fizetés kell ide, máskülönben minden veszve van. Mivel a csekélyszámú őrség naponként fogy, 150 magyar gyalogost kellene ide vetni Győrből. De még ezzel sincs a bajon segítve. Pedig Kanizsától függ Ausztria és Steierország sorsa! Most a legnagyobb és a legégetőbb veszedelem fenyegeti. Poppendorf sietve jöjjön le az építkezés folytatására. Pénz nélkül azonban ő is hiába jön.

Íme, ilyen állapotok voltak Magyarország egyik legfontosabb végházában. S ha még csak hazánk sorsa függött volna e végháztól! De hisz Steierország és Ausztria felé is szabad utat nyer a török, ha Kanizsa a kezére kerül. S a király és kormányzó mégsem tettek semmit Kanizsa érdekében. Csak mikor szegény Thúry György legjobb vitézeivel együtt elesett, akkor kaptak észbe, s akkor küldtek pénzt és katonát Kanizsára.

Valóban igazat kell adnunk Thúry György lantosának, aki: „Az vitéz Thúry György haláláról” szóló énekben nyíltan megmondja, hogy vitéz gazdájának a vesztét a királynak köszönhetjük. A király ugyanis szerinte a hadinépet nem fizette, s a magyar vitézlőrendet nem szerette. Pedig tudott dolog volt, hogy Kanizsa mellett Pécssett, Simontornyán, Szigetváron, Koppányban, Berzencén és Segesdben minő jeles és szépszámú török őrseg van állandóan. És hozzá még:

*Ezek mindenkoron szép szerrel vannak,
Mén fizetések nékik megadatnak.
Az török császárnak híven szolgálnak,
És az hová mennek, vígan nyargalnak.*

Ennyi török ellen számításba sem jöhetett a maroknyi kanizsai őrseg, mely méghozzá rongyokban csühödő, éhező és fizetetlen nép volt, s csak a nagyszívű Thúry tudta őket még úgy, ahogy összetartani. Ez a hős adott lelket beléjük példájával és hitével. S bár érezte, hogy parányi serege nem bír a törökkel, kész volt nemzetéért vérét ontani. Lantosa, aki utolsó óráiban is mellette volt, ily szókat ad az ajkára:

*Uram, Uram! seregöknek Istene!
Megharagudtál az te népeidre.
Tekints mostan ez nyomorult nemzetre
És fordítsd haragodat kegyelömre.
Én érettök nem szánom életömet,
Kiontani mai napon vérömet,
Letaglalni szegényökért testömet,
Érettök közibe viszöm fejömet.*

A veszedelem, mely Thúry Györgyöt és hős lovasságát érte, 1571. április 2-án történt. Mivel az egykorú történetírók egymástól eltérően adják elő ez eseményt, a hivatalos jelentések alapján ismertetjük e szomorú, de lélekemelő halálküzdelmet.

Ha valaki, úgy Thúry György ugyancsak ismerte a törökök lesvetéseit, leshárításait, s csalóka harcmódjának minden csínyját-bínját. És annyi jó vitézünkkel egyetemben mégis áldozata lett ő a török ravaszságnak. Mindent megkísértettek ezek, hogy Thúry Györgytől szabaduljanak. Sok jó török vitéz törte azon a fejét, mint foghatná el élve Thúry Györgyöt. Hiszen minden török tiszt tudta, hogy ez esetben hazájában örök hírre és dicsőségre teszen szert. És úgy télvíz idején ugyancsak kovácsolgatták a terveket. Hogy a vállalkozási kedv még jobban fölébredjen köztük, maga a szultán is ígérekkel telt levélben biztatta őket. A Kanizsa körül fekvő török végházak tisztjei jól tudták, hogy Kanizsa palánkjai düledezőfélben vannak, s hogy magában a várban a kevés és fizetetlen katonaság élelem és ruha nélkül szűkölködik. Elérkezettnek látták tehát az időt Thúry György megtámadására. Olyan időre tüzték ki a támadást, mikor még jórészt vizes hó borítá a földeket, s amikor a bevett szokás szerint a törökök harcolni nem szoktak. A török támadás tervezője Ali, szigetvári bég volt, aki természetesen a szomszéd török bégeket is beavatta a támadás titkába. Forgách Ferenc szerint a szigetvári bég levelekben és titkos kémjei segítségével többször tudtára adta Thúry Györgynek, hogy ő keresztény szülők gyermeke, és legfőbb kívánsága, hogy újra e hitnek követője lehessen. A ravasz török addig írogatott, s addig küldözgette embereit Thúryhoz, míg végre ez hitelt adott neki. Thúry értesítette a dolgról Miksa királyt is, aki helyeselte a béggel való egyezkedést. A szigeti bég ezután napot tűzött ki a találkozásra. Az egyezség szerint ő előbb leölette volna a szigeti őrseget, aztán hűségesküt tett volna Miksának. Forgách szerint Thúry csakugyan megjelent a kitűzött helyen, ahol aztán a törökök körülfogták és megölték.

A hős Forgách Simon minderre azt a megjegyzést tette, hogy „ez a narratio nem igaz”! Aztán ő maga leírja, mint történt Thúry György halála.

Mi lehetségesnek tartjuk a szigetvári bégnek Forgáchtól előadott csselfogását; hiszen a hódoltság korában akárhányszor megesett ilyesmi. Ez azonban semmi összefüggésben sem volt Thúry György végzetes csatájával. Ennek leírását hűségesen előadja a halálról szóló verses munka, melyet szemtanú: Thúry György deákja írt volt. S amit e deák versekben összeírt, azt Istvánffy-nak és Forgách Simon-nak följegyzései is megerősítik. Ezek szerint Ali bég nagy erővel kiküldé Malkucs agát, hogy a Zalaságban rablást tegyen, s így a kanizsaiakat kicsalja. A török lest pedig Oroszton falu mellett az erdőben állította föl. Itt állott a fehértvári őrsegen kívül a szigetvári bég egész népével, valamint a koppányi és a pécsi bégek csapatai. Forgách Simon tehát hibásan írja, hogy csak a fehértvári szandsák bég hada volt ott. Maga Mehemet nagyvezér is elismeri, hogy a pécsi, koppányi, szigeti bégek csapatai is ott voltak. S Mehemet a törökök e támadását azzal indokolja, hogy Thúry György soha nem maradt nyugton; minden harc-nak ő volt a kezdeményezője; ő minden utat megszállva tartott, s mindig leskelődött.

A XVI. század szokása szerint a törökök felállítván a derék-est, 300 lovas törököt martalékul előre küldtek, hogy a kanizsaiakat maguk után csalják. Ez a 300 török lovas Kopornak felé száguldott. Thúry György az emelkedő füstből és lángból hamar észrevette, merre pusztít a török. Azonnal lóra ült, s annyi csatán forgott és próbált lovasaival sietve vágatott a szegénység védelmére. Hogy váratlan meglepetés ne érje őt, a gyalogosait is kirendelé, s amennyire lehetett, ezeket is lovakra költöztette. A kiinduláskor Thúry régi szokása szerint szép beszédben buzdította katonáit, s „bort köszöntött rájuk, mint jó fiakra”.

Thúry a rabló török csatát hamar szétveri. A foglyokat kiszabadítván, lóhalálban üzi a menekvő török lovasságot. Hirtelen aztán (Oroszton falu mellett) szemben találja magát a törökök derék-lesével. Az erdőből minden oldalról tódul kifelé a török. Kétségbeesett küzdelem fejlődik ki. Thúry György és vitézei erősen tartják magukat, s nagy pusztítást visznek végbe az ellenség sorai közt. Már-már sikerül nekik visszanyomniok a támadókat, mikor Malkucs hatszáz pihent lovassal a hátrálók segítségére jön. A túlnyomó erő visszanyomja a mieinket a sáros völgybe, hol a lovak szárig, sőt hasig süppedtek a posványos iszapba. Thúry György lovát elvesztvén, a mocsárba esett. Páncélban lévén, csak nagy nehezen gázolt ki a sárból. Vida nevű apródja, látván ura veszedelmét, a már elesett Vitéz György deák lovát viszi hozzá, és segíti felülni. Thúry György féllába már a kengyelben volt, mikor a törökök körül-fogták, s szép szóval megadásra szólítják. A felszólításra Thúry a pallosával közéjük vágván, így kiáltott:

*Ebek, engöm pórázon nem hordoztok,
Egyik helyről másokra nem hurcoltok.*

Aztán keményen harcolt a körülötte zibongó törökök ellen. Bár több lovat s embert levágott, a törökök mégsem ölték őt meg; mert mindenáron élve akarták őt kézre keríteni. Thúry, jól tudván, mi a töröknek a célja, nehéz sisakját letevé, hogy így könnyebben kapjon halálos sebet. Aztán tovább küzdött. A törökök csak lábait sebesíték meg, s inait ökleledezték, hogy elesvén, megfoghassák őt. De Thúry állva maradt, s tovább harcolt. Mivel a törökök belátták, hogy élve nem foghatják el őt, végre a fejét sebesítették meg. S a nagy hős, korának legelső vívója, végre kiadta lelkét. A törökök fejét vették, s kifosztott testét otthagyták.

Zrínyi György, hallván a kanizsaiak harcát, lovasságával lóhalálban sietett Thúry György megsegítésére. Kopjás hada azonban későn érkezett. Mikor Zrínyi megtalálta Thúry testét, könnyekre fakadt. Mint atyját és jótevőjét megsirátván, a holttestet csapataival Kanizsára

vitette. Onnét temették azután el. Sírja fölé kupolás kápolnát emeltek, mely kápolna még 1664-ben is fentállott.

Thúryval együtt a csatamezőn halt meg vagy rabbá esett a kanizsai őrség színe-java. Újlaky Sebestyén, Thúrynak vitéz hadnagya súlyos sebekkel borítva a törökök kezébe került. A vitéz Balaskó Vince deák, Adonyi Bálint, a hős György deák stb. sok jó vitézzel egyetemben elesett.

Kanizsa asszonyai özvegyekké, gyermekeik árvákká lettek. Az egykorú feljegyzések szerint nagy sírás-jajgatás volt Kanizsán. Thúrynak özvegye s gyermekei a bánatnak és a kétségbeesésnek adták magukat. Az özvegyről írja az elhunyt hős deákja:

*Sírástól ü nem akara megszűnni.
Ha lehetne ü is kész vón meghalni,
Ővele mind együtt eltemetközni,
Hogysem immár ez világ szerint élni.*

Siratták a hőst azok az ifjak is, akiket Thúry György nevelt föl, s akik benne atyjokat vesztették. Ezekről énekli volt deákja:

*Az kiket gyermekőségökből feltartott,
És sokféle szerencséken hordozott,
És üvelük sok dolgokban forgódott,
Ühözájok jó hírt, jó nevet adott.*
*Ezek csoda nagy sirást tesznek vala,
Sem éjjel, sem nappal nem szűnnek vala.
Azért immár jutának bujdosóba;
Mert elesett fejöknek koronája.*

De nemcsak Kanizsán, hanem az egész országban nagy volt a gyász. Az egykorú levelek, miket az ország nagyjai váltottak egymással, alig találnak szót, mellyel a nagy veszteséget, s e veszteség fölött támadt fájdalmat kellően kifejezhetnék.

Németországban külön újságlapok siratták Thúry György halálát. Velence államában is nagy részvétet keltett a gyász eset. Hiszen Thúry Györgyöt ott is jól ismerték, mert a velencei tanácsot ő tartotta volt török hírekkel.

Thúry György halála a legnagyobb csapás kétségkívül a Zalaságra volt. Itt siratták őt legjobban, mert ez a vidék egyetlen védelmezőjét vesztette el benne. Méltán írta tehát a krónikás a Zalaság községeiről: „Minden ember Thúry Györgyöt kiáltja; kicsiny s öreg mind egyaránt óhajtja!”

Hogy mit jelentett Thúry György a Zala megyének, azt az események hamar megmutatták. Alig egy hóval halála után Istvánffy Miklós már azt írja Batthyány Boldizsárnak: „Immár Thúry György halála után több harminckét falunál hódolt meg!”

És ez a hódoltatás mindig nagyobb és nagyobb arányokat öltött. Persze a töröknek már nem kellett Thúry Györgytől tartania. Azelőtt a Kanizsa vizén sem mert átkelni; most meg már magát a kanizsai várat is kerülgette. Thúry György lantosa előre látta mindezt, s jó eleve énekelte:

*Kár lön, vitéz, most itt néköd meghalnod;
Mert Zalaság, azt bizonynal megbánod.
Vagy hogy az földet te pusztán hagyod,
Vagy az, hogy az adót nékik megadod.*

A MENYEGZŐMEGHÍVÁSOK ÉS A LAKODALMI SZOKÁSOK RÉGENTE

Jámbor eleink a hódoltság korában ugyancsak szenvedték a maguk és a mások szenvedéseit. Pusztítás, öldöklés, égetés járta nálunk állandóan. Gond, bú és ínség tépte még a hatalmasabbakat is. Nem egy főemberünk nyögte akkor: ha az Úristen Lázár kenyerére juttatja, még azt is nyereségnek tartja!

E viharos időkben minden kis örömet, minden mulatságot kétszeresen élveztek az emberek. A szenvedő ott lop örömet, ahol bánatos szíve kissé megcsöndesedhetik. S vajon akadt-e erre alkalmasabb hely a lakodalmas háznál? Hol áradott több vidámság a szívekből, mint itt? Hol lehetett több tréfát indítani, vigasságos éneket s borköszöntést hallani, mint itt? Aztán ha valahol, úgy itt nem somfánál főtt ebéddel szolgáltak, hanem ugyancsak jól megrakott asztalokon tálaztak.

Az efféle dolgok értenünk engedik azt a különös jelenséget, hogy a legveszedelmesebb és a legszomorúbb korszakban csapták nálunk a legvidámabb és a legzajosabb lakodalmakat. Táncoltak déltől alkonyatig s napnyugtától virradtáig. Ittak s ettek sokat és huzamost. S két-három napig pihenőt sem tartottak a mulatozásban. Ebben az időben lőn a menyegző egyértelművé a lakodalommal, ami - mint tudjuk - igazában vígan való lakást, lakomát jelentett.

A hódoltság korában a nemes lányok az ifjakkal egyetemben a főurak udvarában nevedtek. A megismerkedés és az udvarlás itt könnyen ment. Egykorú levelekben olvassuk, hogy nem egy úrilány egyenest azért kívánczozott a főurak udvarába, hogy ott minél előbb férjhez mehessen. Úgy a XVI., mint a XVII. században az udvarlás csakúgy történt, mint ma. Mindkét századból maradtak ránk szerelmeslevelek. Tudjuk azt is, hogy a főúri udvarokban nagy keletjük volt a virágénekeknek és a szép táncnótáknak. Olyik szerelmes ifjú még másokkal is íratott ilyeneket a választottja számára.

A főúri udvarokban a menyegző mindennapi dolog volt. Érdeemes megemlítenünk, hogy a lányokat, a szülők megkérdezése nélkül, az a főúri család adta férjhez, akinél nevelkedtek. A szülőknek csak a megtörtént eljegyzést s a menyegző napját hozták tudásukra.

A XVI. és a XVII. században gyakori volt az olyan házasság is, amit látatlanban kötöttek. Azaz, hogy a vőlegény és a menyasszony előzőleg nem is látták egymást. Néha a lányokat már születésük első évében eljegyezték. Enyinghi Török Ferencnek a lánya például már születése után mint Nádasdy Ferenc mátkája szerepel. Zrínyi Miklósnak (a költőnek) a felesége: Draskovich Mária már gyermekkorában Frangepánnak volt a jegyese.

A leánykérésre mindig valamelyik előkelő s nagytekintetű urat választották, hogy a kérés fogatosabb legyen. Fiatalember vagy lányos apa erre a tisztre nem volt alkalmas. A fiatalember ugyanis gyakran a maga számára szerezte meg a lányt. A lányos apa pedig a maga lányát szokta volt kommandálni.

Ha a leánykérés szerencsésen megesett, hozzáláttak a hozomány megállapításához. A hozományt akkor becsületes magyar szóval jegyruhának hívták. Aztán írásba foglalták, mennyit móringol az asszony a férj esetleges halálakor.

Ha az idő és a mód engedte, a kézfogást, a gyűrűváltást, az esküvést és végül az egyházi áldást külön tartották, s mindegyikre külön hívták meg a vendégeket. Talán innét van az a régi szokás, hogy a lakodalomra négyszer hívták meg a vendégeket. Mikor Bejczy alispánt csak

egy levéllel hívták lakodalomra, 1751. december 6-án ezt írta Batthyánnak: Régente négy levéllel hívtak menyegzőre; akit kétszer híttanak, az oda nem ment; azért efféle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek!

A XVI. és XVII. században az igazi házasságkötés otthon, a lakodalmas háznál történt. Ha a kézfogás, gyűrűváltás és esküvés megtörtént, a feleket mindenki házastársaknak tekintette. Az egyházi esküvés azonban még csak ezután következett. Ezt azonban csupán a már megkötött házasság megáldásának tekintették. Innét van, hogy igen gyakran a lakodalom már jóval az egyházi áldás előtt megtörtént. Csak például említjük, hogy Forgách Imre a lakodalomra hívó levelében maga írja, hogy a gyűrűváltás, esküvés és az elhálás megtörténvén, a menyegző ekkor és ekkor fog végbemenni.

Rákóczi Ferencnek nővére: Juliána 1691-ben ment nőül Aspremont grófhhoz. Ez év nyarán Aspremont gróf mindenünnen kapja a gratulációkat megtörtént házasságához. Pedig az egyházi esküvés ekkor még nem történt meg. Kollonits kardinális csak a következő év január 31-én jelenti, hogy már az egyházi esketés is megtörtént.

Amint ez adatok világosan mutatják, az igazi házasságkötés és az egyházi áldás közt nemegyszer hosszú idő telt el.

A lakodalomra hívó levelek olykor maguk is elárulják, hogy a házasság megkötése nem a templomban, hanem otthon történt! Épp ezért a lakodalmat nem az egyházi áldáskor, hanem a kézfogáskor és esküvéskor tartották. Viczay Sándorné Hagymássy Orsika írja 1624. július 24-én lakodalomra hívó levelében, hogy Éva nevű leányát Eszterházy Pál légrádi főkapitánynak ígérte örök házastársul. „Mely házasságnak megerősítésére kézfogásuk napját augusztus 11-ére” tűzte ki. Mivel pedig - írja - az ilyen dolog az atyafiaknak és egyéb jóakaró uraknak jelenlétével szokott végbemenni, kéri, hogy a szokásos lakodalmi vacsorán s másnap az ebéden Batthyány uram a feleségével és gyermekeivel együtt jelenjen meg.

Ilyen és hasonló meghívó százával áll rendelkezésünkre. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lakodalomra hívó leveleket okiratnak nemigen tekinthetjük. Számtalan esetben ugyanis (külső okok miatt) a lakodalom már előbb megtörtént, vagy később esett meg, mint ahogy azt a meghívó levélben olvassuk. Sárkány Antal írja például 1551-ben: „A menyeköző napját mikorra tették volt - az napnak előtte két héttel lett meg az menyeköző... Azért még az menyeközőhívás is nem úgy volt, az mint kellett volna.”

Zrínyi György 1568. november 23-án hármaskodalmra hívja a királyt és ismerőseit. Levele szerint Zrínyi Orsika Perényi Jánossal, Zrínyi Borbála Thurzó Elekkel és Zrínyi Margit Homonnai Dragoth Miklóssal köt házasságot. A hármaskodalmi menyegző - írja Zrínyi - január 9-én megy végbe Monyorókeréken.

Bár Zrínyi György újabb levelet nem bocsátott ki a lakodalom ügyében, mégis tudjuk, hogy a hármaskodalmi menyegző nem történt meg. Zrínyi Orsika ugyanis 1570-ben tartá menyegzőjét Bánffy Miklóssal (tehát nem Perényivel), s Thurzó Elek nem Monyorókeréken s nem is január 9-én, hanem Bajmócon, január 17-én ülte lakodalmát.

A lakodalomra szóló meghívók legnagyobb része egyazon kaptafára készült. A legtöbbje azt írja, hogy az napon vacsorára, másnapon ebédre várják a meghívottakat. Néha azonban keneteljes hangon írt meghívókkal is találkozunk. Bethlen Péter és Illésházy Kata lakodalmára például az öreg Bethlen valóságos erkölcsi prédikációval hívta meg ismerőseit, írván emigyen: „Mivel ez világ és az emberi nemzet megtartására, terjedésére isteni bölcsességtől rendeltetett állapotok közül majd a legszükségesebb, tündöklőbb és nagyobb erejű az szent házasságnak rendi, úgymint az melyből mind az paradicsomi fegyhetetlen életnek némienemüképpen megmaradott szikrácskája kifénylik s mind az gyarlóságtól származó némely indulatok meg-

akadályoztatnak és nemcsak ez világi emberi társaság, de a menyei győzedelmes gyülekezet is sokasodik. Melynek mint szent dolognak szeretetire az keresztyén embernek igyekezni úgy kívántatik, amint hogy az emberi társaságnak megtartására a szent rend egyáltalában szükséges” stb. (1632.)

Miután több oldalon imígyen elmélkedett, a meghívó végén aztán jelzi a lakodalmi vacsorát s a másnapon való ebédet.

A lakodalomra hívó levélre természetesen válaszolni kellett. Ha az illető megígérte eljövetelét, az örömszülők hálálkodva köszönték, hogy „szerelmes leányuknak derekasan keresztyénül egybenszerköztetésekor” jelen kíván lenni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. és a XVII. században az urak a királyt is mindig meghívták a lakodalomra. A király aztán arany- vagy ezüstserleget küldött ajándécul, s képviseltette magát a menyegzőn.

Amíg a menyegzőhívás imígyen folydogált, otthon készültön készültek a lakodalomhoz. Megválasztották a koszorúslányokat, a főnyoszolyó-asszonyt és vicéjét. Aztán fölkerítették a legkiválóbb urak egyikét feleségével együtt a főgazdai és főgazdasszonyi tiszt viselésére. Vőfélynak és táncosztónak mindig a legjobb táncos ifjút tették meg.

A kastélyokban pedig fontak, szőttek, varrtak és hímeztek. Az aranyprémmel cikornyázott ingvállak, patyolatkendők, az aranycsipkés előkötők, a paszománnyal hányott mentécskék, a gyöngyös beretromok stb. erősen készültek. Nagy költséggel és különös gonddal készítették a menyasszony jegyszoknyáját. Sok dolgot adott az úgynevezett felimegek készítése. Ezeket selyemmel és aranyfonállal hímezték, a gallérjukat és az ujjukat pedig aranycsipkével cifrálták. A hazai szokás szerint a menyegző alkalmával ilyen drága felimegeket osztottak szét a férfiak között. Az egykorú levelek gyakran ejtenek szót erről a szokásról. Nádasdy Tamás írja például Szluny Anna lakodalma előtt: „Számptalan üngöket kell adni a számptalan vendégnek.” (1559.) Zay János a nővérenek lakodalma előtt szintén sürgette az ingek készítését, írván: „Immár erre idején kell gondot viselni, hadd varrnának öngöket; mert avval sok késedelem leszen s minden ember rajtam praktikál.” És Zayné nemsokára jelenté: „Azmi ingek itthon vannak, immár arannyal betölttettem, de selyem nincsen, kivel fel kellene varrni.” Ugyancsak ő azt is megírja, hogy kacuka, hosszú suba kell a menyegzős lányoknak.

Homonnai uram még női rokonait is ösztökélte az ingek varrására, mikor lakodalma, vagyis tisztessége napja közeledőfélben volt. Zrínyi Dorkának például imígyen írt volt: „Mivel pediglen hogy ide az mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyegzőben inget kell osztani: kívántatik az, hogy akkorra egynéhány inget csináltassunk jóidején olyanokat, hogy kikkel meg se csúfoltatnánk; mert azokkal idegen országból urak és főemberek lesznek.”

A férfivendégek közt tehát drága, hímezett ingeket osztottak szét, miket akkor mellény helyett hordottak. A lányok majd mindenütt koszorút (pártát), az asszonyok pedig gyűrűket kaptak. A koszorúk avagy párták nemritkán aranyfonállal kötött gyöngyökből készültek. A gyűrűket jobbra készen vették külföldön, leginkább Velencében.

A menyegzős nép jobbra együtt indult a lakodalmas házhoz. Török csaták, szabad hajdúk és haramiák kóboroltak mindenfelé, s a menyegzős népnek nemritkán fegyverrel kellett utat nyitni. Bizony megesett, nem is egyszer, hogy egyik-másik gavallér sebekkel borítva érkezett a lakodalmas házhoz. De az ilyesmi senkit vissza nem tartott! Valami ellenállhatatlan vágy vonzotta az ifjút és az öreget egyaránt a lakodalomra. Tudjuk jól, hogy jámbor eleink nem voltak idegenek a víganlakástól; a boritalnak is szívesen ereszkedtek. De mégsem ez, hanem a tánc csábította őket a menyegzőkre. Soha a táncnak nagyobb keletje nem volt, mint a hódoltság korában; soha annyit nem ropták a táncokat, mint ekkor. A lakodalom előtt még a vén em-

berek is gyógyígtatták köszvényes lábukat, hogy egyet-kettőt ugorhassanak. A vén Batthyány bánt 1562-ben már ágyra veté a köszvény, de mégis készülődött a Mérey-kisasszony lakodalmára. „Adnék kétszáz forintot - írja -, ha Mérey uram leánya menyegzőjén táncolhatnám! De nemigen kezdtem készen állni hozzája!” Batthyány Ferenc még súlyos betegsége idején is azon törte a fejét, hogy Czobor Imrének ő lesz a leánykérője, s a lakodalmán a menyasszony lesz a táncosnője (1625). Minden nagyobb lakodalom után folyt a kérdezősködés, ki mit és kivel táncolt? Országh Magdolna írja például 1564-ben Zrínyi lakodalmáról Thurzó Erzsébetnek: „Arról is tudakozik kegyelmed, ha én ott kegyelmed egészségeért táncoltam volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik szebb volt, azt kegyelmed egészségeért táncoltam. Az másikat magamért. Mindazkettőt pedig a vőlegénnyel táncoltam.” Ehhez még hozzáteszi, hogy a főmenyegző péntekre esvén, a pénteknek tisztességet adtak, s így az asszonyok sok cipellőt nem szaggattanak el a táncban.

A hódoltság korában főasszonyaink házasították el a szolgálóikat is, adván nekik párnára és szekrényre való pénzt. Aztán a lakodalmat is kiszolgáltatták. S a lakodalmon az urak is részt vettek és táncoltak is. Megegett akárhányszor, hogy holmi szegény szolgálóleánynak gróf volt a vőfélye, s igen hatalmas urak táncoltak a lakodalmán. Ezt a demokratikus szokást a külföldi írók, kik nálunk megfordultak, csodálattal emlegetik.

A táncon kívül a régi lakodalmaknak egyik vonzó szokása volt az énekesek és a muzsikások alkalmazása. Vigasságos énekek nélkül a lakodalom meg nem eshetett. (Sok ilyen régi lakodalmi ének maradt ránk.) Bizony a lantosokat sem tolták ki az ajtón a lakodalmas házból! Sőt, mézes pogácsával csalogatták oda. Bethlen Gábor fejedelemről tudjuk, hogy nem valami jó lábon állott Eszterházy Miklóssal, de azért a lakodalmára mégis elkérette annak híres hárfását.

Ami magát a lakodalmat illeti, az (amint tudjuk) vacsorával kezdődött. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy 40-50 asztalnál szorongtak a vendégek. A rendet a zöld pálcás főgazda és a vicegazdák tartották fenn. Az első pohárköszöntést a főgazda tartotta a násznagyra és az új házasokra. Aztán egyik köszöntés a másikat követte. A poharat mindenkinek fenéig kellett ürítenie. A vacsora után kezdődött a táncosztó vőfély szerepe. Ő rendezte a táncot. Az első táncot a násznagy járta a nyoszolyóasszonnyal, a másodikat a vőlegény a menyasszonnyal, a harmadikat a vőfély a kis nyoszolyóval.

Miután a szokásos táncokat mind eljárták, a menyasszony visszavonult, fehérbe öltözött s haját lebecsátotta. Aztán visszatérve járta a násznaggal a menyasszony táncát. Erre elbúcsúztatták a szülőitől, s a vőfély több ifjúval egyetemben az úgynevezett fáklyatánc kíséretében a hálózba vitte a menyasszonyt s átadta a vőlegénynek.

A szülői hatalom ugyan nagyrészt már akkor megszűnt, mikor a leányt megmátkásították, de a végleges elválás mégis a menyasszonytánc után történt. Ettől kezdve már a vőlegény volt az ura és parancsolója.

Másnapon az ebéden az új asszony már főköttében jelent meg a férjével. Elhalmozták őket köszöntéssel és ajándékkal. Ebéd után ismét folyt a tánc, amíg meg nem fáradtak.

Szokás volt nálunk, hogy a főúri lányok jegyszoknyájukat a menyegző után valamelyik egyháznak ajándékozták. Nem kicsi dolog volt ez, mert a jegyszoknya néha ezrekbe került. Értjük tehát, miért folyt olykor verseny az egyházak között egy-egy szoknyáért. Csak például említjük, hogy Batthyány Ádám generális leányának lakodalmakor többen kérték a menyasszony szoknyáját. Jakusith Franciska nagyszombati apátnő például imigyen írt volt Batthyánynak: „Az édes kisasszony emlékezetiért az menyasszony szoknyáját adja nagyságod az mi szent-

egyházunkhoz... Hogyha az édes kisasszony menyasszonyszoknyáját más szentegyházhoz ígérte volna nagyságod, bár csak az alsó szoknyájára tegyen méltóvá minket.”

Mivel egy-egy hatalmasabb főúrunk lányának a lakodalmán rengeteg sok ember jelent meg, s mivel sokat ettek-ittak és sok ajándékot kaptak: egy-egy ilyen menyegzőnek a kiszolgáltatása egész vagyonba került. A hatalmas Báthory György írja leányának, Báthory Erzsébetnek lakodalma előtt, hogy lehetetlen az országgyűlésre felmennie: mert a lakodalmi készülődések mindenét fölemésztik! Zrínyi György Kristóf nevű fivérének kiházásítása alkalmával szintén azt írja, hogy teljesen pénz nélkül van; mert nagy pompát kellett kifejtenie!

A RÉGI DIÁKÉLETBŐL

A XVII. század iskoláiról, azoknak reguláiról és tanításmódjáról sok mindent tudunk. Az iskolai életről is maradt ránk egy és más. Azonban a diákjaink társadalmi életéről, küszködéséről, vakációzásáról, ide-oda vándorlásairól vajmi keveset tudunk. Pedig a diákélet mindig érdekes volt. Így tehát minden adatocska, ami e téren ismereteinket bővíti, egyúttal érdeklődésünkre is számot tarthat.

Más formájú ma már a tanítás; más formára ütötték az iskolákat is, de azért sok minden megvan, ami századokkal előtt is elevenséget és vidámságot kölcsönzött az iskolai világnak. Bizony a mi diákjainknak a fejében harmadfél-száz év előtt is forgószél járogatott. Szerették a tréfát, a csintalanságot; örömet indultak a tilalmasra, s ha egymás közt voltak, ugyancsak ütögették a tüzet a tiltott pipákba! Aztán ki volt boldogabb, mint a diák, mikor egy-két napi vakációhoz jutott? Farsangoltak is ilyenkor eleget, mert hát a vakáció akkor is flastrom volt a szegény diákok szívére. Nem csoda tehát, hogy ágon ülve lesték az ilyen napokat! Azt sem kell hinnünk, hogy a tanuláson nagyon törték volna magukat! A latin és görög grammatika forgatása akkor sem volt a legédesebb foglalkozás! Isten a megmondhatója, hány diák mondta ez átkozott tudományra, hogy fogas ebnek való a csontrágás, s nem úri diáknak! A baj csak az volt, hogy a skólamesterek ugyancsak kegyetlen emberek voltak! A fegyelem ellen vétkező és hanyag diákokat nemcsak szóval, hanem fenyítéssel is zabolázták. Bizony nem egynek a farát ajándékozták meg holmi kemény pálcákkal, hogy jobb észre hozzák. Aztán akinek a fenyíték nem használt, azon hamarosan kiadtak, mint a patai szűrőn.

Mindez az iskolában forgott emberek szemében nem egészen ismeretlen dolog. Az alábbi levéltári adatok azonban új oldalról világítják meg a XVII. századi diákéletet.

Nemes ifjaink a XVII. században vagy a főurak udvaraiban nevedtek, vagy pedig az akadémiák és főiskolák városokban tanultak. Mondanunk sem kell, hogy a főurak udvaraiban is skólamesterek oktatták az ifjakat. Az iskolai regulák azonban itt sem igen nyomták őket. A katonák közt forgolódhattak. A nemes lányokkal is társaloghattak és táncolhattak. Kijárt nekik a ruházatjuk. Az asztalukra naponként bort is kaptak, mégpedig elegendőt. A legtöbb magyar udvarban a diákok naponként három meszely bort és két fehér cipót kaptak asztalukra. A Németújvárotti nevedő udvari diákok például 1644-ben 1916 pint bort és 5110 cipót fogyasztottak el. Rohoncon ugyanennyi bor járt a diákoknak. A nemes lányok és leányasszonyok valamivel kevesebb bort kaptak. De hát azért ők is eleget fogyasztottak. Hiszen, hogy többet ne mondjunk, Rohoncon 1644-ben huszonhét kisasszony és leányasszony evett naponként az uraság asztalán.

Ha az ifjakat a hazai vagy a külföldi városok iskoláiba küldték, a főuraink gyermekei nem konviktusokban, hanem künt a városban laktak. A szülők ugyanis a bevett szokás szerint házat béreltek az ifjak számára, s hazulról adtak melléjük cselédséget; sőt az élelmicikkek jó részét is hazulról küldték nekik. Mikor például a Batthyány fiúk Sopronban tanultak, sok minden mellett még hatvan tyúkot is vittek magukkal. Az ilyen diákháztartásnak feje a prefektus volt, aki rendesen az egyházi rendhez tartozott. Ennek dolga volt az erkölcsi vezetés. Aztán következett a preceptor vagy a pedagógus. A sáfár, a gazdasszony, a lovász, a fullajtár, a csatlós s más efféle szolganép sem hiányzott. A főúri diákok ugyanis paripáikat is magukkal vitték. Hiszen tudott dolog, hogy például Grácban és Bécsben ifjainknak sok játékban kellett részt venniük, s az udvar körül is többször kellett forgolódniuk. Zrínyi Miklós (a költő) és

Zrínyi Péter a XVII. század elején Grácban (akkor Grécnek mondták) tanulván, rendes udvartartással dicsekedhettek. Mikor később Bécsben tanultak, oda is szükséges személyzettel és paripákkal mentek. Aztán az udvar körül is forgolódtak.

A dunántúli főurak úgy a XVI., mint a XVII. században jobbra Grácba küldték fiaikat. Akkor ugyanis e város lakói és a magyarság között szorosabb kapcsolatot teremtett a török ellen való védekezés. Dunántúli főuraink majd mind leveleztek a gráci urakkal. Gyakran megfordultak Grácban. Hiszen nem egy magyar úr szolgált akkor Stájerország zsoldján a magyar végházakban, s így gyakran kellett Grácba menniök.

Tudott dolog, hogy Grácnak nagyhírű iskolája volt, melyet még a külföldiek is örömmel kerestek föl. Több főherceg is lakván e városban, a diákok között az uralkodóház is képviselve volt. Akkor még az uralkodóház tagjai nem éltek oly elzárkózott életet. Az ifjú főhercegek Grácban a magyar úrfiakkal játszottak, lovagoltak s gyakran együtt is étkeztek velük.

Ezek és hasonló körülmények teszik érthetővé, miért kereste fel Grácot annyi magyar diák. Mondanunk sem kell, hogy e diákok legtöbbje előbb már a hazai iskolákon is töltött egy-két évet.

A vitéz főgenerális: Batthyány Ádám, akinek az udvarnépe az ezeret meghaladta, a XVII. század derekán fiait a soproni jezsuiták jó hírű iskolájába küldé. A bevett szokás szerint házat bérelt számukra, s főtisztelendő Magnovith János uram vezetése alatt a szükséges személyzettel és cselédséggel útnak indította.

A házuk és a gazdaságuk vezetője Pongrácz uram és az ő derék hitestársa volt. Jó magyarok, de kálvinisták voltak az istenadta. Ez sehogyan sem volt a prefektusnak, főtisztelendő Magnovith János uramnak az ínyére. A leveleiben panaszkodik is Batthyány grófnak Pongrácz uramra, s pápistát követel a helyére. Egyszer amiatt emel kifogást, hogy Pongrácz uram a prédikátorral babonáztatja magát betegágyában. Máskor meg azt is neki rója fel bűnül, hogy szolgálója a diákok házában „majdnem meggyermekezik”.

Az ilyes dolgoktól megválva, Magnovith uram minden erejével rajta volt, hogy a kis grófok házat jó rendben tartsa, s hogy velük a tudományt megkedveltesse. Ez utóbbi dolog azonban nemigen sikerült neki. Hiába hangoztatta, hogy milyen tanult és tudós emberek voltak a grófi ifjak szülei és ősai; hiába dicsérte a latin nyelv szépségét! A kis grófok azt tartották, hogy mit használ a vaknak, ha elei láthattak, vagy a némának, ha atyja ékes beszédű volt? És csak úgy ímmel-ámmal tanulgattak. Magnovith uram levelei szerint gyakran fogta el őket a fejfájás, amit már abban az időben is iskolai betegségnek hívtanak. Aztán mód nélkül kedvelték a vakációt és a különféle szórakozást. „Felfordult most az világ - írja ilyenkor Magnovith uram -, sokkal jobban irtóznak az jótól, hogy sem mint az gonosztól.”

Batthyány gróf természetesen nem valami nagy örömmel hallotta, hogy a fiai nem lelkesülnek a tudományokért. Nemcsak nekik, hanem Magnovith uramnak is dorgáló levelet írt, s az ifjak részére megszorította a kihányó pénz küldését. Ez már aztán a főtisztelendő prefektusnak sem tetszett. Tehát fordított egyet a szekéren, s megírta a grófnak, hogy a gavallérok „már nem fölöttébb idegenek az tanulástól”. Majd meg imigyen engesztelgette az apa haragját: „Annyi fogamatja lett az velek való munkálkodásomnak, hogy az tanuláshoz jobb ízzel és kedvvel nyúlnak, hogysem mint annak előtte!... Az farsang farkán két napi mulatságot méltó engedni nekik.” (1651.)

Elégké kedvre hangolván imigyen az öreg grófot, Magnovith uram érkezettnek látta az időt, hogy néminemű kéréssel is előálljon. Magnovith főtisztelendő úr nagyon szerette a borocskát, s megírta a grófnak: „az iskolai gondoknál is nagyobb fogyatkozásunk az, hogy nagyságod oly szűken küldi ide az borokat. Rossz korcsmai borokra szorulunk, mely után tíz napig koplal

az ember! Ha szinte olykor valamely emberséges embernek egy böcsületes itallal gazdálkodnék is az ember, az is nagyságod böcsületire volna. Tehát több bort küldjön nagyságod”. (1651.)

Néhány nap múlva (január 17-én) a főtisztelendő prefektus már jelentette a grófnak, hogy a borok megérkeztek. „Az magunk részét - írja - alkalmas helyben, pincénkben telepítettük. A jezsuita atyáknak szánt borokat a klostromba küldöttük. Igen kedvesen vették, s nem tudván másképpen meghálálni, legottan az úrfiak böcsületjéért holnapra az egész oskoláknak napestig való rekreációt engedtek, és az úrfiakat böcsületes ebédjökre hívták.”

Batthyány gróf ugyanezen alkalommal abrakot is küldött a fiai lovainak.

Magnovith uram jámbor erkölcsű lováról azonban megfélekezett. A főtisztelendő úr tehát a maga paripája számára is kért abrakot; mert - úgymond - kengyelfutó inasokra nem lehet bízni az úrfiakat; jómagának kell őket kísérnie!

Úgy látszik, hogy a prefektus úr nem szívesen böjtölt. Jómaga és az úrfiak számára ugyanis felmentést kért és kapott püspökétől. Az újévi ajándék már ez időben is divatban lévén, Magnovith uram előre megírta a grófnak, hogy főembernek való posztóból öltözetet kér újévre.

A kis grófok udvartartásában borbély nem lévén, betegség alkalmával a főtisztelendő prefektus úr kúrálta a gyermekeket. A kúrálás persze a kor szokása szerint történt. Mikor például Palkó grófnak a feje fájt, a főtisztelendő úr (mint maga írja) a szokott purgációt adta neki. Kristóf grófnak állkapcáján fluxus indulván meg, Magnovith uram bizonyos füsttel illette a kis gróf állát. Ez - írja - holnapig elmulasztja a daganatot.

Magnovith uram nem lévén megelégedve a fiúk preceptorával, mást keresett. A nagyszombati jezsuiták ajánltak is neki egyet. „Emberséges magyar legény - írja az ajánlottról -, Petheő nevű. Kilencedik oskoláját végezte és sok időtől fogva Révay úrfiak mellett preceptorkodott. Csakhogy tovább is akarna tanulni, úgy kívánna az úrfiakhoz jönni, hogyha az úrfiak esztendőre Grécbe vagy Bécsbe, vagy más akadémiás helyre mennének, ahol ő maga is többet tanulhatna. Mostani helyén nincs elég tekintete az ifjak előtt, s nem segítheti őket a kompolásban.”

Hogy a kis Batthyány grófok nagyobb kedvvel tanuljanak, a prefektus úr jó diákot is keresett melléjük. Talált is több ilyet, s megírta az öreg grófnak, hogy az ittvaló diákok között hármat talált az úrfiak szolgálatjára alkalmasat. Az első: Séllyey Palkó, syntaxista. Ez jó friss inas; deákul, magyarul, horvátul és németül tud, pápista, jó tanuló és szép kezeírása vagyon. A második: Balogh János, ez is jó nemes ember fiacskája. Mostan Káldy Péter fia mellett vagyon; az úrfiakkal egy oskolába jár, jól tanít, jól ír s tud is emberhöz böcsülettel szólni. A harmadik is pápista, de ennek már köteles szolgálatja vagyon.

Bár Magnovith uram nemegyszer emlegette, hogy koporsójáig viszi a Batthyány grófokhoz való kötelességét, az első kínálkozó alkalommal végleg búcsút adott nekik. Zsírosabb egyházi álláshoz jutván, otthagytá a prefektusi hivatalát, s azontúl egy vakarítást sem írt. Az érsek a helyébe Borsiczky György nevű papját küldte a Batthyány fiúkhoz. Magnovith uram az új prefektusról ezt írta volt gazdájának: „Tudós ember, vele tanultam a hatodik oskolát; akkor is becsületesen tanult.”

Borsiczky csak igen rövid ideig viselte az új tiszteletet. A helyét Vasdinnyey Balázs foglalta el. Az új preceptor pedig Szerényi András uram lett. Ezekkel és a megfelelő cselédséggel indultak a Batthyány-fiúk 1651 tavaszán Grácba. Aztán több éven át ott forgolódtak az iskolákon. Mivel itt igen sok magyar úrfival találkoztak, s mivel az udvar körében is gyakran

mutatkoztak, a tanulással nem sokat bíbelődtek. Kristóf úrfinak különben sem volt ínyére a tanulás. Vasdinnyey Balázs uram 1651. november 27-én meg is írta Batthyány generálisnak, hogy Kristóf úrfi szívesen mulat a Grác országbeli urakkal, de a könyvekkel nem sokat verekedik. „Az preceptornak azt mondja, hogy nem tanulni jött ide, csak rekreálni magát!”

Gondolhatjuk, hogy az efféle híradás nemigen jólesett Batthyány generálisnak, aki - bár egész életén át hadakozott - szerette a könyveket s támogatta a tudósokat. Hiszen tudjuk, hogy némelyik éven két-három könyvet is nyomtattatott.

Az 1653. évben Thököly István arra kérte Batthyány generálist, venné a fia mellé Abaffy Andrást, „az ki szolgálván ökegyelmének, háta megett tanulván, jövendőben is vehesse öcsém-uram szolgálatjának hasznát”. Abaffynak - írja Thököly - „máris alkalmas deáksága vagyon; mivel Nagyszombatban pátareknél jártatta iskolában az apja”.

Nem tudjuk, Batthyány elfogadta-e ez ajánlást. Abaffy ugyanis nem szerepel a Batthyány-fiúk leveleiben.

Az 1654-ben Czobor Eugénia Grécben akarván a fiát iskoláztatni, Batthyánynét kérte meg, adna alkalmatosságot az útra. „Az gyermek - írja - csak harmadmagával leszen; portékája nem sok... Amint mondják, az ki hol bízik, ott késik.”

Ez időben Vasdinnyey Balázs lévén a fiúk mellett, gyakran tudósítja Batthyány generálist az előforduló dolgok felől. Egyik levelében például nadrágot kér az úrfiak és az inasok számára: „mert nincs több, mint amit hordanak s az már kopott. Egy pár papucs és pacsomag is kell nekik”.

Az 1654. április 21-én az egyik Batthyány fiú (Kristóf) a küldött csizmákat köszöni meg apjának. Amint írja, a pompás sarkantyúk nagyon tetszenek neki. „Lovam - írja - jól viseli magát. A herceg úrfiak kihíttanak minket magukkal Ekenpergre vacsorára. Jól megnyargaltam az lovat. A herceg úrfiaknak is tetszett. Igaz, hogy nem igen megyek rajta iskolába, hanem ha rekreációm vagyon, akkor kimegyek mindenkor rajta.”

Ugyanez évben Kelcz György uram jelenti Grácból, hogy az úrfiak és a cselédek fehér ruháinak mosása ügyében Batthyány generális parancsa szerint jár el. „Nem lesz lopás a ruhában - írja -, mert attól veszünk kenyeret is, akinél mosatunk. Addig nem merek mosatni, míg nagyságod jóvá nem hagyja... Szénánk kevés s fánkka sem érjük be.”

A magyar ruhában, sarkantyús csizmában járó ifjak - amint a jelentésekből kitűnik - néha parázs verekedést csaptak a német diákokkal. Az efféle ellenségeskedés gyakran járhatta, mert sokszor kellett az úrfiak számára ruhát küldeni. Az 1656-ban Sellyey Pál írja Batthyány generálisnak, hogy az úrfi számára bélelt süveget küldessen. „Eléggé vonogatják - írja - a német úrfiak!”

Az 1655. év február 5-én maga Pál úrfi írja Batthyány generálisnak, hogy más lovat küldjön, mert az itt levő igen bokrossá lett. „Engemet - írja - előbb, hogysem innend elmennék, valami gyalázatban ejtenének, s mikor néha vagy csak mellettem elmennek is, imígy-amúgy nagy büzzel szólónak. De én sem magokkal, sem gráciájukkal, sem pedig az ő haragiokkal semmit sem gondolok, viselvén előttem is nagyságod hozzám való atyai kegyelmes gráciáját.”

Ugyanezen év tavaszán Vasdinnyey Balázs az úrfiak és az inasok számára csizmát kér. „Az Pál úrfinak megparancsolá nagyságod és az preceptornak, hogy míg alámennénk, tanulna valamit. Kristóf úrfi nem tanul; csak a muzsikát tanulja.”

A következő (1656.) év őszén Batthyány Ádám generális az ifjú Barkóczy Zsigmondot is Grácba küldte iskolába. A derék Séllyey Pál vitte őt oda. Amint a kísérettel együtt szerencsésen megérkezett, azonnal írt Batthyáynak. „Az útnak rosszasága miatt - írja - noha későn, de jó egészségben érkezünk fel s a városon kívül két egész nap megszellőztetének bennünket, s azután két ízben való esküvésem után úgy eresztének be.”

Bár alig, hogy Grácba érkeztek, Séllyey uram máris pénzt kért, s a gazda számára kőst. Hogy Batthyányt kedvre derítse, még egy kis háborús hírral is kedveskedik neki, írván: „Itt nagy híre vagyon, hogy az magyarországi király személye szerint akarna táborba szállani, de mely felé legyen szándékjok, nem tudják.”

Mivel pedig a kis Barkóczy fiút is Batthyány gondozta, tehát minden ügyes-bajos dologban hozzá fordult a kis diák. Az 1656. évben például több ízben kért pénzt. Egyik ilyen alkalommal írta volt: „Valami kevés költséget küldjön kegyelmed; mert néha iskolában, néha kongregációban kérnek; pedig egy pénzem sincsen.”

A következő év tavaszán ismét pénzt és egyebet sürgetett. Ravaszul megfogalmazott levelében e kérését ily formában adta elő: „Atyám uram önagysága örömet akarná idevaló tanulásomnak böcsületes, híres, neves végbe való vitelét... Az minemű ruházatot adott nagyságod velem ide feljövetelemtől, az alkalmasan megváltozott rajtam, annyira, hogy amaz magas respektust félretevén, szégyenlek benne járni nagyságodra nézve. Igazán írom nagyságodnak, hogy mások előtt majd merő csúff (így!) és nevetség vagyok, melyet mind örömet elszenvednék, ha az nagyságod böcsületiben nem járna... Nékem bizony a nyárra dolmány, mente, süveg s költség kívántatik... Hérics Gyurkó inasomról is gondoskodjék nagyságod.”

És Batthyány generális küldözgette hazulról a ruhaneműeket, pénzt, élelmet s Isten tudja mi mindent. Mi minden kellett Grácban az ifjaknak, nehéz volna felsorolnunk. Hiszen még a borbélyt is hazulról küldték Grácba, hogy az ifjak haját lenyírja. Legalább Vasdinnyi Balázs 1654-ben ezt írta Batthyány generálisnak: „Kérem nagyságodat, hogy az borbélyt nagyságod küldje föl; mivel az úrfiaknak igen nagyok a hajai.”

Azok a főúri gyermekek, akik nem Grácban, hanem Bécsben járták az iskolákat, épp oly udvartartással indultak útnak, mint a Batthyány fiúk. Koháry István fiai a XVII. század derekán Nagyszombatban kezdték iskolai pályájukat. Innét aztán Bécsbe mentek. Ők is vittek magukkal paripákat, inasokat, lovászt, gazdasszonyt, sáfárt, no meg, akit először kellett volna említenünk, preceptor is. Bécsben a szállásért 660 forintot fizettek évenként. Hatalmas összeg volt ez abban az időben! Tehát bizonyos, hogy a Koháry fiúknak Bécsben ugyancsak nagy lakásuk lehetett! A számadások szerint a fiúk vöröskarmazsin, sarkantyús csizmában, narancsszínű mentében, meggyszínű dolmányban jártak. A lovak számára az abrakot és a szénát Bécsben vették. A gazdasszony kántorpénzül (negyedévre) 225 forintot kapott. A mester hol őt, hol négy forintot kapott fizetésében. A számadások között ilyen tételek is szerepelnek: „mivel Istók kinőtt az köpönyegiből, vettem egy vég leányabát 6 frt. 75 kr.”, „Istók magának és mesterének vett két pár szép kést, gyöngyházast” stb.

A fiúk még Bécsben tanultak, mikor édesatyjuk a harcon elesett. Ekkor fekete ruhát csináltattak és hazajöttek. Bécsből Pozsonyig a preceptor és a fiúk útiköltsége egy forint és öt pénzre rúgott.

Családi levéltáraink sok-sok ily adatot tartalmaznak, melyek olykor élénk világot vetnek a főúri fiúk külföldi iskoláztatására. Eddig íróink azt hitték, hogy a kor szokása szerint a magyar főurak fiai is a konviktusokban tartattak. A fentebb közölt adatok azonban egészen mást mondanak. Főuraink gyermekei a XVII. században fejedelmi módra egész udvartartással indultak külföldre s nem az intézetekben, hanem bérelt házban laktak.

ZRÍNYI MIKLÓS EMLÉKEZETE

1

Mondják, hogy a nagy tehetségek csak csodálatot keltenek bennünk. A nagy jellemek azonban már erkölcsi érzésünkre hatnak. A közjónak áldozó, a nemzetükért élő férfiak pedig hálára és szeretetre indítanak.

Zrínyi Miklós egyesíti magában a lángészt a páratlan jellemmel és a legideálisabb hazafisággal. Mint író, mint államférfiú és mint hazafi egyaránt olyan, amilyent az Isten egy nemzetnek ad, hogy jobb észre hozza. Őt tehát a magyar nem csupán csodálja, nemcsak hódol neki, hanem szereti szíve egész melegével, mint a magyar nemzet jó szellemét. Igen, ő szeretetet gerjeszt minden magyar szívében, mert a saját szívében kibeszélhetetlen szeretet lángolt nemzetéért és hazájáért. A nemzeti érzés ereje egyéniségét teljesen betölti, s minden gondolatát, minden eszméjét és tettét ennek rendeli alá. Horeb csipkebokra nem égett jobban, mint az ő szívében a haza- és a fajszeretet. Harsány szava - mint a bérci szél zúgta egykoron ellenségeinknek: Ne bántsod a magyart! És küzdött, mint a nemzeti becsület védője. És csatázott tollal és karddal, hogy az elhült magyar szívet s a kihalt lelkesedést új életre keltse. A kiapadhatatlan forrás, amelyből mindent merített, a honszerelem volt, mely, mint a borostyán indái a tölgyet, mint a lágy moha a fatörzset, át- és átfogta őt. S mintha egyedül belé szállt volna a nemzet jobb lelke, a férfias elszántságnak, a nemes ihletettségnek oly lélekemelő példáját adá, arany elméjének oly gyöngygondolatait szórá, hogy szaván ma is megmozdulhatna, ma is szívet kaphatna a nemzet.

Sajnos! kora mégsem értette meg szavát; a magyarság mégsem indult utána. Nagyra törő lelke tehát szárnyaszegetten vergődött. A meg nem értés kínos tudata gyötörte. Szenvednie kellett övéinek szenvedését; túrníe saját megaláztatását; siratnia szép álmai eltűnését. Lassan-lassan reménye is halófélben volt. S ez az elhaló remény hazája szebb jövőjében volt a legfájóbb seb, amit életében kapott.

Korának a bűne, hogy a legnagyobb magyar szellemek egyikének magasztos szózi megértő keblekre nem találtak. A kölcsönös gyűlölködés és az erkölcsi süllyedés jele, hogy a megpróbáltatás súlyos napjaiban a leghivatottabb vezér követőkre nem talált. Ez Zrínyinek a tragikuma. S ez a tragikum kelti minden magyarban a fájdalmat, mikor e lángelelkű férfiú életével foglalkozik.

És Zrínyinek szíve kihült anélkül, hogy célját elérte volna. De vajon kisebbíti-e ez Zrínyi nagyságát? Vajon az ő hibája-e, hogy a szeretet és a megértés nem kaphatott erőre a gyűlölködés ez országában?

Az ember századának a fia akkor is, mikor küzd ellene. S ha százada meg nem érti, annyi előtte a gát, amennyi a vágy. Zrínyi küzdött haláláig. Minden tehetségét, vagyonát, meggyőződését s vérét hazája javára fordította. Nem számításból, nem hiúságból tette, hiszen magára sohasem gondolt. Csak hazájának és nemzetének élt. Ezeknek áldozott, ezeknek a jövőjéért aggódott mindvégig. Pályáját tehát magasztosan futá végig, s ez maga fölér a sikerrel. Hiszen az államférfiút naggyá nem csupán a siker teszi. A siker néha sír és nem siker. Nagyságát politikájának iránya és értéke mutatja. Ez az ő igazolása; ez az igazi nagyság hőmérője.

Zrínyinek mint államférfiúnak nagysága is ebben rejlik. Politikájának iránya és értéke nemzeti létünk föltétele volt. S ha célját nem is érte el, etikai nagysága örökké élni és hatni fog.

Elfásult, önző világ járta nálunk, mikor a magyar Hannibálnak nevezett Zrínyi Miklós szemét lehúnyta. Nem csoda hát, ha e szomorú korszak a legnagyobb fiát is hamar elfeledte. S ez a feledés nagyon sokáig tartott. Zrínyi Miklós csak másfél század múlva támad föl újra. Szegény, de lelkes magyar írók támasztják fel. Ők ássák ki e nagy kincsünket a feledés mélyéből; ők adják vissza nemzetének. S akik ezt teszik, lelki gyönyörűséggel eltelve cselekszik. A legelsők egyik, Kazinczy Ferenc, Zrínyi egyik ismeretlen munkáját olvasván, a küldőnek így köszöni meg az élvezetet: „Életem legszebb órái közé tartozik az, melyben az általam annyira szeretett Zrínyinek ezt a munkáját olvashatám.”

S azóta hányan szóltak így Zrínyiről, s hányan kiáltották Kazinczyval: „Mely magyar szív és mily tiszta, mily józan gondolkodás!” Hányan és hányan kutattak Zrínyi nagy elméjének emlékei után. S minél több ilyent hoztak napfényre, annál fényesebbé lett előttünk az ő szelleme. Rajta is teljesült, hogy a gyémántot saját porával lehet legfényesebbé tenni.

Most, hogy munkáinak és leveleinek javarészét ismerjük, most látjuk csak, hogy mennyi szellemi kincsünk volt temetve. Csak most mondhatjuk el igazán, hogy az elmúlás nála is új élet kezdete lőn: a halhatatlanságé.

Nem is halhat meg az, kit nemzete szeret. S ki érdemli meg azt jobban, mint Zrínyi Miklós? Ki van közelebb a magyar szívéhez? Ki az, kit könnyebben megért a magyar lélek?

Nincsen századában senki, akiben nemzetünk elhunyt jeleseinek szelleme úgy élt és úgy rezgett volna tovább, mint Zrínyiben. Erkölcsi és szellemi nagyság ő, s amellett nemzetének leghívebb fia, aki a sötétségben világosság, a viszálykodásban békítő szellem, az erkölcsi süllyedésben az eszményi virtus megtestesülése, a magyar becsület védője, a magyarság igazi génusza volt.

2

Vannak írók, akik azt hirdetik, hogy Zrínyi Miklós Pázmány Pétert és Esterházy Miklóst választotta példaképül. Ha ez igaz volna, akkor Zrínyi nagyon messze esett a példaképeitől. Esterházy jó magyar volt ugyan, de mint nádor az udvar politikáját követte. Zrínyi ellenben azt tartotta, hogy méreg és veszedelem fekszik a bécsi ígéretnek édessége alatt! Esterházy tiltotta a török ellen való harcot, Zrínyi pedig állandóan hadakozott ellene. Esterházy Zrínyi Miklóst már fiatal korában bevádolta a haditanácsnál, Zrínyi pedig egyik levelében elítéli Esterházy politikáját. Esterházy korholja és kicsinyíti Bethlen Gábort, Zrínyi ellenben magasztalja. Esterházy törhetetlen híve volt az udvarnak, Zrínyi meg a nemzeti királyságért lelkesedett.

Ilyenformán vagyunk Pázmány Péterrel is. Hogyan is választhatta volna őt példaképül az a Zrínyi, aki egész életén át a vallási türelmet hirdette, s még a törökről is megírja, hogy nem a vallása, hanem a hódításai miatt küzd ellene. Hogyan követhette volna Pázmányt Zrínyi, akit a protestánsok fővédőjüknek tartottak, aki a két felekezetnek kijelenté: „Én más valláson vagyok, de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem az én sérelmem. Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék együtt a hazát!”

Zrínyi nem térít, nem üldöz senkit. Türelmes mindenkivel szemben. Ő az emberekben először az igaz magyarságot, az önzetlen hazafiaságot kereste. S ha valakiben ezt megtalálta, nem nézte a hitét. Így lett az ő legbizalmasabb és sírig hű barátja Vitnyédy, a buzgó lutheránus. Így közeledett ő a protestáns Wesselényi Pálhoz. Így mondotta Rákóczi Györgyöt „a legjobb magyarnak, aki él az ég alatt”. Tudjuk, hogy Zrínyi a csatáiba mindig magával vitte udvari papjait is, de természetesnek találta, hogy seregében prédikátorok is legyenek.

Vajon az efféle dolgokat Pázmánytól tanulta-e? Nem. Zrínyi tettei és írásai olyanok, hogy nincs kortársai közt, akivel őt összehasonlíthatnók, nincs, ahová sorozhatnók.

Honnét meríthette tehát a lelkesedést, a bizalmat; kitől kölcsönzött eszméket, ha egyszer annyira elütött kortársaitól?

Zrínyi maga megmondja, de meg az írásai is elárulják, mi hatott rá legjobban, micsoda titkos erő készítette őt folyton arra, hogy ne az árral, hanem az ár ellen ússzék.

Amint tudjuk, elődei a magyar szent koronának hű tagjai, nemzetüknek hasznos fiaik s vitéz katonái voltak. A szigetvári hősben nemzeti vértanú is került ki. A költő édesatyja, Zrínyi György bán, politikai hitvallását imígyen adja: *„Az, mi az Magyarországot és annak koronáját illeti, nekünk minden eleink az Magyarország koronájához hallgattanak és az magyarországi igazsággal éltenek eleitől fogva. Azon országért vérek hullásával sokat próbáltanak; szegény ősrünk érette is hala... Édes hazánknak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háládatlan fiaik!”*

A Zrínyi-család tagjai négy nemzedéken át a török ellen való harcoknak vezetői voltak. A vitézi szellem fiúról fiúra száll köztük, s a családi hagyomány nemzedékről nemzedékre viszi az elődök emlékét. E szellemi átfűződés szakadatlanul életben tartja az elődök szellemét az utódok számára. S a hivatás atyáról fiúra száll, s a hivatás birtokában küzd mindegyikük a török ellen.

Családi örökség volt a Zrínyiek közt a zenének és a dalnak a szeretete. Zrínyi György maga írja le, mennyire kedvelte muzsikáit és énekmondóit. Magyar szokás szerint mindegyik Zrínyi-fiú megtanulta a lant kezelését. Tudjuk Zrínyi Miklósról, hogy már gyermekkorában játszott a lanton, s mint diák szabad óráinak unalmát kobzolásal üzte el. Bizonyos, hogy költői tehetségének fejlődésére ez a körülmény nem maradt hatás nélkül. Gyönyörűsége volt a zenében és a dalban, tehát maga is próbált ilyeneket alkotni.

Zrínyi Miklós még gyermekorban volt, mikor hőslelkű atyját és anyját elveszte. Mint árva gyermeket, hű rokona: Batthyány Ferencné Poppel Éva vette szárnyai alá. Ez ideális lelkű és nagyműveltségű nő egészen haláláig anyai szeretettel csüggött a Zrínyi árvákon. Nemcsak nevelte, hanem mód nélkül szerette is őket. Bizonyos, hogy Zrínyi Miklós fogékony lelkébe ez a derék protestáns asszony csöpögtette az emberszeretetet s a vallási türelmet. Hiszen ő maga a legszebb példáját adta a szeretetnek és a vallási türelemnek.

Hogyne oltotta volna ezt be olyanannyira szeretett „fiába”, Zrínyi Miklósba?

Hősrünk egy ideig aztán a jezsuiták gráci, bécsi és nagyszombati iskoláiban forgott. Jövő fejlődésére ez iskolák csekély hatással voltak. Az ő lelke nem olyan táplálék után sóvárgott, amilyent itt osztogattak. És kereken kijelentette, hogy Nagyszombatban nem tanul tovább, hanem külföldre megy. Kívánságát a király teljesíté, s Zrínyi felövezte magát az olaszországi útra. Tapasztalatokkal gazdagon jött haza. Megtanulta Petrarcától, hogy a szép és dicső tettekre, valamint a jeles művek alkotására fordított idő az életben örömet szerez, s az ég útját megnyitja.

Kortársai, tanulmányaik befejezése után, az udvarlásra, a táncra, az ivásra és pipeskedésre adták magukat. Zrínyi Miklós ellenben csak most kezdett igazában tanulni. Halomszámra hozatja a könyveket. Hat nyelven olvas és ír. Lelkének gyógyszerára a könyvtára lesz. Itt álmodozik, itt gondolkodik, itt emelkednek lelkében a tettvágy hatalmas ingerei. Teremtő fantáziája lassan-lassan kijelöli neki az irányt, melyen jövő célja felé közeledhetik.

Zrínyi maga írja, hogy legelőször is hazánk történetét olvasgatta, s lelkét boldogsággal tölté el azon idő tanulmányozása, melyben nagynak és szabadnak látta nemzetünket. Akaratlanul is magukkal ragadják őt megdicsőült hőseink. Lelküknek árnyai - úgymond - nem hagyják aludni, mikor kívánná az álmot; nem engedik pihenni, mikor keresné a nyugodalmat. Még álmában is ezekkel álmodik, s hallja hívó szózatukat: „Ne aludgyál; ne keresd a gyönyörűséget! Látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk? Kövesd az mi nyomdokunkat; ne szánd fáradságot, ne szánd véredet, ne szánd éltedet!”

És Zrínyi hallgatott az ősök ez intő szózatára. Lelkét eltölti az a gondolat, „hogy a hazaszerető úrnak, legfőképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, ami kedves, ami alkalmas, hanem micsoda jobb és hasznosabb hazájának”.

A magyar történelem tanulmányozása után a latin és görög klasszikusok olvasásához fogott. Ezek munkáiból azon örökérvényű igazságokat jegyezte ki, amelyekre egy hadvezérnek és egy államférfiúnak múlhatatlanul szüksége van. Aztán az olasz reneszánsz nagy íróinak műveivel kezdett foglalkozni. Behatóan tanulmányozta Macchiavelli korszakalkotó műveit. Bizonyos, hogy az olasz nemzeti eszme előharcosának, a nemzeti hadsereg és a nemzeti függetlenség e lelkes hívének nagy hatása volt Zrínyire. S bár Macchiavelli az erkölcsi romlottság színében mutatkozik, Zrínyi sok eszmét átvesz tőle, de ezeket a maga eszményei gondolkodásához és céljához idomítja. Ha a nemzeti egység hívei követhették Macchiavelli tanácsait, miért ne követhette volna Zrínyi? Hiszen ha valahol, úgy nálunk folyt igazában a létért való küzdelem; nálunk kellett az államot védeni, az egységet megteremteni.

Miután Zrínyi mindazt a szellemi kincset megszerezte, amire a jövő pályáján szüksége volt, mint maga írja, szíve megbátorodott, akarata megerősödött, lelke felemelkedett. Aztán tántoríthatatlan állhatatossággal egy nagy cél kivitelének kezdé életét szentelni.

A nemzetet akarta kórálmból fölrazni, hogy egyesült erővel, megértéssel és lelkesedéssel fölvegye a küzdelmet ellenségeinkkel, és szabaddá tegye Magyarországot. Az Istent kérte, hogy szívet, bátorságot, egyezséget teremtsen közinkben, a hazánkhoz való szeretetet plántáljon szívünkbe. A porban heverő magyar nevet csak így emelhetjük föl; hanyatló hazánkat csak így menthetjük meg, a török iga alól csak így szabadulhatunk meg.

Zrínyi Miklósnak szent meggyőződése volt, hogy a magyar nemzetnek saját erejével kell fölszabadítani az országot; mert ha mások üzik ki a törököt, a magyarságra elnyomatás és rabság vár. A jövő igazolta, hogy Zrínyi helyesen vélekedett.

A fölszabadítás nagy eszméjét, ezt a szent célt Zrínyi beszötte napjainak minden gondolati közé. Ezért élt-halt. Ennek a célnak áldozta tehetségét, vérét, vagyonát; ezért túrt, szenvedett; ezért töltött számtalan álmatlan éjet. E cél, e nagy eszme adta kezébe a tollat, s ezért lett íróvá is.

Jól tudván, hogy egymaga nem elegendő e nagy cél kivívására, közös munkára, áldozatra hívja nemzetét. Érzi, hogy szenvedélyeket kell költeni nemzetében. Tehát a hamuban rejlő szikrát igyekszik lánggra lobbantani. A nemzetélet folytonosságát kísérvén szemével. A múlt érdemeit és lelkesedését állítgatja szembe a jelen hibáival és közönyösségével. Rájön, hogy ha az élőkben az elhunyt jeleseink jobb szelleme él és uralkodik, a szellemközösség egységet,

megértést teremt, s a nemzet életét hosszabbítja. S mindezt a magyar szívnek bűbájos szókkal, meggyőző erővel és lelkesedéssel adja elő. Egyik kezében a kard, a másikban a lant és a toll, mely csatlakozásra hívja honfitársait.

Minden szava olyan, mint az idegből lőtt nyíl, mely a vérig hatol. Nem is szavak ezek, hanem szívből fakadt érzések, természetes nyilatkozatai az ő nagy szellemének.

Nemzete sorsáért aggódván, lelke minden veszélyt nagyobbak lát és nagyobbak hirdet, s minden nehézséget kisebbnek. Ostorozza honfitársait, hogy megutáltassa velük a nemzeti bűnöket; de azért nagy célja kivitelére magyart kíván maga mellé. Ezernyi tanáccsal szolgál kedves nemzetének, hogy el ne hagyja magát a veszedelem napjaiban. S minél több vészfelhő tornyosul az ország elborult egén, Zrínyi szava, Zrínyi kiáltása annál hatalmasabb lesz. „Szegény magyar nemzet - kiáltja egyik művében - annyira jutott-e ügyed, hogy senkinek ne keseredjék meg a szíve romlásodon? Hogy senki utolsó halállal való küszködéseden egy biztató szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, íme kiáltok, íme üvöltök: hallj meg engem élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz. S imé tudománt teszek előtted nagy Isten, mindent, akit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől!”

Hősünk mintha csak érezte volna, hogy a szívekig ható szózat, az események megriasztó hatalma föleszmélésre ébreszthet ugyan, de kitartó lelkesedést vajmi ritkán teremthet; ezért más módon is hatni akart nemzetére. Tudta, hogy a nemzeti hiúságot dicsőséggel lehet fölkelteni; érezte, hogy dicsőség övezte vezérre van az országnak szüksége. Tehát véres harcokat folytatott a török ellen. S győzelemről győzelemre vezette hív csapatait. Mindig kisebb erővel támadta az erősebb ellenséget, és mindig sikerrel. A régi magyar hadakozási módot követte, mely teljesen alkalmazkodott a török harc módjához. A terven mindig sokáig gondolkozott, de aztán villámgyorsan cselekedett. A titoktartás s a véletlen támadás nagyban előmozdította sikereit. Ezek nélkül bizony seregével együtt nem egyszer veszedelembbe került volna. Egyik támadása alkalmával maga írja: „Minden fundamentuma ennek a dolognak az hamarságon áll és az titkon; ha egyikben ezek közül fogyatkozás esnék, semmi jót nem várhatunk belőle.”

Másik ilyen alkalommal írja Batthyány generálisnak: „Isten segítsen mindnyájunkat jó szerencsére. Kérem kegyelmedet, ne jelentse kegyelmed senkinek ezt a titkot, mert egy lábíg odaveszhetnénk.”

Zrínyi hadi dicsősége gyorsan emelkedvén, a külföldön is csodálni s magasztalni kezdték. Neve félelmes lett a török előtt. Közmondássá vált, hogy odamegyen a török, ahol Zrínyi Miklóst nem tud. Maguk a törökök mondogatták, hogy „*Zrínyi a császár, ők mástól nem félnek, csak Zrínyitől!*”

S vajon honfitársai miként fogadták ezt? Sajnos! nálunk Zrínyinek több irigye támadt, mint jóakarója. A rettenetes ambíció - írja Vitnyédy - olyanokat is generálisságra ösztökélt, akik nemcsak ellenséget, de még holt ebet sem láttak!

Az udvar is gyanús szemmel nézte Zrínyi emelkedését, ezernyi gáncsot vetett neki s „nem engedte neki a dicsőségre leendő jó alkalmatosságot”. S akadtak nálunk, akik csúf intrikával és hazug besúgással még növelték az udvar gyanúját. Nem újság ez nálunk. Aki mást nem örömet lát a dombon, a völgynek taszigálja, mikor módját leli.

„Sohasem hittem volna - írja Batthyáynak -, hogy ennyi nemjóakaróim legyenek Magyarországon, holott én, mindennek szolgálni igyekszem. Immár egynéhány helyt jóakaróimnál behazudtak, az kiben mind sem búsulok annyit mint azon, hogy kegyelmedet is, közel való

atyámfiaát s az kiben legtöbbet bíztam és bízom is, tökélytelen s hazug nyelvekkel elidegeníteni akarják tőlem.” E levelet aztán a rágalmozójára tett ezen nyilatkozattal fejezi be: „Bizony, ha száz mérföldre leszen is, de megkeresem s megbizonyítom, hogy hazudott, mint az eb.”

Azok, akik Zrínyi Miklós életét az efféle rágalmakkal megkeserítették, még akkor sem hagytak neki békét, mikor amúgy is bánatba merült. Mód nélkül szeretett felesége halálos ágya mellett virrasztott, s Batthyány Ádám még ekkor is rút levélben támadta őt. S a nagy férfiú haragszó helyett bánatosan feleli neki: „Azminemű szerencsétlenségbe vagyok most, szerelmes feleségem az éjjel meghalván, inkább vigasztalást várnék kegyelmedtől, hogysem ily rút levelet. Az Isten megveri azt, aki oka ennek a mi háborúságunknak... Isten az bizonyosságom, hogy soha az kegyelmed ebének nem vétettem. De ha vétettem, kész vagyok eleget tenni, kegyelmedet meg is követni. Ne illessen tehát édes bátyámuram annyi bosszúsággal, gyalázatos levelekkel, főképpen most atyámfiaától mily nehezen kell szenvednem, az kitől jót várnék, mikor a feleségem halála miatt vagyok nagy búban.”

„Hiszen - írja más alkalommal - azért vagyunk keresztények, hogy egyik az másik nyavalyáján meginduljunk.”

Bizonyos dolog, hogy az efféle dolgok Zrínyi nagy szívébe gyötrelmet vetettek. Nemcsak elkomorodik, de állandó szomorúság ül a lelkére. A búbánatot lakóul fogadja a szívébe. Míg kortársai a tánc és a vígan való lakás gyönyörűségének adják magukat, ő fogadást tesz, hogy nem táncol, s bornemissza lévén, a mulatozásokban nem vesz részt. Mikor rokona farsangolni hívja őt, szomorúan feleli: „Mivelhogy én bornemissza vagyok, az táncról is fogadásom vanon, nem vélem, hogy vigasztalhatnám kegyelmeteket. Sőt talán bánkódásra matériát adnék.”

De bár erősen hajlott a búskomorság felé, tettereje sohasem csökkent. Tovább is dolgozott, írt, lelkesített, küzdött és áldozott, hogy a meglankadt magyarságot a maga dicsőséges cselekedeteivel felébressze. Óriási összegeket költött a haza védelmére, s jövedelme jórészt hadi kiadásaira költ el. Saját bevallása szerint egyetlen hadjárata 50 000 tallérjába került. Hogy irigyeit és ellenségeit elnémítsa, megalázta magát, kért, könyörgött még olyanoknak is, akiknél neki még az árnyéka is különb volt. Közös munkára, az egyenetlenség eltávolítására buzdított mindenkit. S jómaga tűrt, mint Jób. S ha igaz, hogy a lángelméjűség természetes képesség a tűrésre, akkor Zrínyi a legnagyobb lángelmék közé tartozik, mert tűrni ugyancsak tudott. S volt is mit tűrnie, nemcsak az udvar, hanem honfitársai részéről is.

Akadnak nálunk elegenden, kik merő irigységből hamis híreket terjesztettek róla. Az 1641. évben például Zrínyi megverte a törököt, de ellenségei itthon és Bécsben is azt hirdették, hogy Zrínyit súlyos vereség érte. „Bécs - írja Pálffy nádor - rakva volt avval, hogy gróf Zrínyit a török megverte és az érsekújvári hostátot fölégette. De hogy mindezek külömben vannak, Istennek legyen nagy hála.”

Nem is idegenek, hanem magyarok híresztelték, hogy a törökök megfizették Zrínyit, azért nem foglalta el Pécs várát! S mindezt tudta Zrínyi, s mégsem hagyott föl a küzdelemmel és a jóreménységgel. Ő szegény hitte s remélte, hogy a fenyegető veszedelem megszünteti nálunk az egyenetlenséget és a kölcsönös gyűlölködést. De ebben a reményben is csalatkoznia kellett. Nemzeti átkunk nekünk az egyenetlenség és a gyűlölködés, mely minden nagy emberünk útját tövissel rakta meg. Méltán kiáltja az egyenetlenségről: „Oh, rajtunk való nagy veszély! Oh, minden előmenetelünk hasznainak, gyönyörűségének, fő és igazságos állapotunknak megfosztó eszköze!”

S míg itthon látnia kellett az örökös egyenetlenséget, gyűlölködést és ármánykodást, azalatt az udvar és a bécsi kormány részéről méltatlanság méltatlanság után érte. „Engem - írja Zrínyi - eléggé exerceál az udvar bosszúsággal. Csaknem azt mondhatom, sem velem, sem nálam nélkül nem lehetnek német szomszédim. Ha békességet tartok a törökkel, az is rossz; ha felbontom, az is baj!”

Mint sok nagy államférfiúnak, úgy Zrínyi Miklósnak is éreznie kellett, hogy míg ő az egyik oldalon egyedül áll, addig a másikon az egész világ szembefordul vele. Értjük, ha a nagy férfiú lelke ilyen viszonyok közt búba borult. Értjük szomorú kiáltását: a magyar fátum alászállott, ez az Isten akaratja. „Hanem azon panaszkodnám a szerencsére, hogy evvel az ingéniummal, evvel a hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásának seculumjában helyzetetett engemet és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz és nem fordította volt orcáját ötölök, hanem rettenetessé tette volt azoknak, akik most unalommal néznek reánk és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talán akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinatiójából dicsőséges foglalatosságokat és ez is az magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, de sérénységgel.”

Időjártára a sors mindég több és több keserűségre adott néki okot; mindég újabb és újabb gyötrelmet vetett nagy szívébe.

A nádorságra törekedett, hogy hazájának használhasson, s a papok ligája Lippay érsekkel a tehetetlen Wesselényi mellé állott, aki az udvarnak és a bécsi kormánynak főhajtó szolgálja lett.

S talán szembeszáll véle Zrínyi? Tán ellensége lett Wesselényinek? Nem. Meghajlik a változhatatlan tény előtt, s keresi az alkalmat, hogy Wesselényi nádorral együttesen dolgozhassék a haza javára.

Minél világosabban látta Zrínyi az udvar és a bécsi kormány magyarellenes politikáját, annál erősebbé lett benne a hit, hogy Magyarország csak mint nemzeti királyság boldogulhat. És szeme, lelke Erdély felé fordul, ahol még a magyar uralkodott. Onnét várja a felkelő napot. „Az Isten engedje - úgymond - hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra!”

A virradat - sajnos - nem köszöntött be. Sőt Erdély is elbukott. Montecuccoli veszni hagyta Erdélyt Magyarország nagy részével. S a gögös olasz hozzá még a magyarság szidalmazásával, a magyar haditudomány kicsinylésével próbálta meg eljárása igazolását. A megtámadott magyar becsület védelmére Zrínyi áll ki. Bátor szívvel és mesteri módon védelmezi nemzetét. A metsző gúny, a szellemes és találó vágás, a meggyőző erő, amely e védelem minden sorát áthatja, Zrínyi lelkéből fakadt. Olvasásánál az embernek az idegei ma is megfeszülnek; vére forr és szíve dobog. S szinte érti, hogy Zrínyiben itt a nemzet gényusa szólalt meg!

Zrínyi lelki szenvedése nehéz napjaiban több munkát is írt, melyeket azonban csak leghívebb barátainak adott oda olvasásra. Szerénysége nem engedte, hogy nyilvánosságra bocsássa azokat, bár hű barátai aranybetűkkel akarták kinyomatni.

Ha e munkákat mélyre ható szemmel olvasgatjuk, Zrínyi Miklós nagy szelleme, mély politikai belátása és józan ítélete ragyogó színben tűnik fel előttünk. Éles szeme látta a török birodalom hanyatlását. Bölcs előrelátással megjövendöli a spanyol örökösödési háború kitörését, s az európai státus fölfordulását. Érti s állítja, hogy ha nem magunk erejéből szabadulunk fel a török járom alól, elnyomatás lesz a részünk. A nemzeti hadsereget tartja a nemzeti állam alapjának, s az adót az erejének. Hirdeti a nemesség megadóztatását, s lelke sejtve kiáltja nemzetének, hogy csak saját magában bízhatik.

Zrínyi, amint saját otthonát magyar Athaenasszá tette, úgy az országot is minden tekintetben emelni akarta. Miért ne lehetne - kiáltja - minékünk is oly előremenetelünk, mint másoknak? Az első magyar emberek egyike volt ő, aki a kereskedést s főleg a tengeri kereskedelmet az ország érdekében sürgette. Maga járt elől jó példával, s élénk kereskedést űzött Velencével mindaddig, míg a bécsi kormány ebben is meg nem akadályozta.

Zrínyi Miklós nagyon jól látta, hogy a bécsi kormány hazánkat szegénnyé igyekezett tenni. A tehetetlent és a nyomorultat ugyanis könnyen lehet pórázon vezetnie. Ezért hazánk szerencsétlenségét az udvar bizalmatlanságában és a tanácsadók gonoszságában látta. „Ha - írja - a mi urunknak alattvaló magyar nemzethez való diffidentiait nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz tanácsok, kik között mind német s magyar vagyon, de rossz; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bír másképpen a magyarral, hanem mikor nyomorult; ha viszont nemzetünket annyi kétségben bajonfogva nem húznák és ha ugyan akarátja ellen is régi jó állapotra fel igyekeznének emelni; kész volna a dolog, örülhetne a kereszténység.”

Zrínyi munkáiban seregével akadnak efféle eszmék. Senki nála jobban nem ismerte nemzetének aspirációit, jó tulajdonságait és hibáit, s így az ő gondolatai nem is vesztek el értéküket sohasem.

Ha Széchenyi István olvashatta volna Zrínyi munkáit, csodálkozva tapasztalta volna, hogy eszméiből mily sokat hirdetett Zrínyi öelötte két századdal; s milyen sok olyasmit megjövendőlt, ami hamarosan beteljesült.

Rokonlélek volt mindkettő, s a szív mártírja lön mindkettő. Zrínyi Miklós utolsó éveinek szenvedései nagyon hasonlítanak a nagy Széchenyiéhez. Amint Széchenyinél az önvád kínzó eszméje, úgy Zrínyi Miklósnál a saját személyének mortifikálása lesz a szenvedések forrásává. Utolsó éveiben Zrínyi Miklóst is elfogta a búskomorság; sőt olykor a kétségbeesés is kínoztta. Sőhajtva kiáltja ő is: „Minden szerencsétlenségnél feljebb való az, hogy lássa az ember nemzetének, hazájának utolsó szenvedelmét!”

S mikor a török sereg birtokai felé közeledett, elszánja magát a halálra. „*Mindenkitől elhagyva - írja akkor -, minden ótalomtól megfosztva, nagy szívvel várom annak a nagy szentenciának exekúcióját, melyet a fátum reánk kimondott... Örömmel adok hálát Istennek, ha énrajtam kezdődik el az utolsó romlás. Kisebb keserűségemre leszen, hogyses ha mind látnám előttem veszni ezt a dicsőséges nemzetünket.*”

Kiadott és kiadatlan levelei hirdetik, hogy Zrínyi ez időtől fogva állandóan a halállal foglalkozott. Nagy lelkét teljesen elfogta a bánat. Az önfeláldozás készsége elhatározássá vált benne. Hív barátai nagyon féltik, s mód nélkül aggódnak miatta. „Őrizzétek - írja Vitnyédy - őrizzétek édes lölkem barátom önagyágát. Ha önagyága él, mindnyájan élünk önagyágával, ha egyideig szerencsétlenséggel is, de ezután ad Isten szerencsét!”

A sors, mely oly mostoha volt hozzá egész életén át, megtagadta tőle a hősi halált. Híre és neve még egyszer szárnyra kél egész Európában. Az 1664. évi dicsőséges téli hadjáratában három várat, három palánkot, Pécs városát elfoglalta, s az eszéki nagy hidat porrá égette. Negyven ágyúval, rengeteg zsákmánnyal és rabbal tért vissza. Az egész külföld örvendett e fényes sikernek, s az uralkodók a pápával egyetemben elhalmozták Zrínyit kitüntetésekkel.

Montecuccoli ellenben e fényes sikerű hadjáratot is sétalovaglásnak mondotta. Zrínyinek magyar irigyei pedig azt hirdették, hogy csupán néhány juhaklot foglalt el, s a török megfizetvén őt, Pécs várának ostromával felhagyott.

Az utolsó diadal és az utolsó rágalom így követte egymást. Aztán Zrínyi nemsokára elment szíve-lelke gyötrelmeit pihentetni. Akkor költözött el az élők közül, mikor az országnak legnagyobb szüksége lett volna vezető kezére.

Korának süllyedését mi sem hirdeti jobban, mint a részvétlenség, mellyel az ország Zrínyi halálát fogadta. Az egykori gyászvers szerint alig akadt, aki megsiratta őt.

Leslie grófnak és másoknak leveléből tudjuk, hogy Zrínyi Miklósnak halála Bécsben nem keltett nagyobb feltűnést, mint egy közönséges ember halála.

S talán az utókor hálával cserélte föl a hálátlanságot? Ó nem, Zrínyit nemzete hamar elfeledé. Csak a jelenkor szolgáltatott neki igazságot. De virág most sem borítja sírját, emlék most sem hirdeti tetteit. Pedig három század múlt el már születése óta. S vajon lesz-e olyan idő, mikor Zrínyi Miklós nevének kimondásakor minden magyar magasztos arcot ölt, s áldva áldja a nagy férfiú emlékét?

ZRÍNYI ÁDÁM

Zrínyi Miklós, a költő és a hadvezér szellemi és lelki nagyságát mód nélkül emeli az a nagy szerénység, mely tetteiben és írásaiban lépten-nyomon megnyilatkozik. Ő, aki korának legjobb és legnagyobb magyarja volt, keveset tartott magáról. De remélte, hogy fia majdan meghaladja az ő igyekezetét szegény hazánkért. Hitte, hogy fia egykoron „zengőbb trombitával éneklí a magyar vitézségét és erős karját.”

Mikoron fia születése előtt megírta volt testamentumát, abba is bevette e jellemző sorokat: „Ha fiaim lesznek, kegyelmes urainknak: Magyarország királyainak s oly nagyon sújtott hazánknak hasznos és hű fiai lesznek. Családunknak pedig ékességére, díszére, a szomszédoknak s a jó barátoknak vigaszára váljanak.”

A nagylelkű apa ezen forró óhaját egyetlen fia, Ádám, nagyon is ismerte. S vajon olyan volt-e élte pályája, amely méltó volt elődeiéhez?

Az irodalomtörténetírók olyanokat írnak Zrínyi Ádámról, amik miatt az ember orcája megpirul. Szécsi Károly például a Zrínyi Miklósról szóló nagy munkájában ilyeneket ír: „a legnagyobb magyarnak és a fájára legbüszkébb hősnek szerencsétlen sarja elnemzetietlenedett, katonává, osztrákká lett... Löblnek érezte magát s nem Zrínyinek és a Löblekkel kívánt porladni.”

Mások aztán azt is ráfogták Zrínyi Ádámra, hogy magyarul sem tudott!

Ilyenformán írnak Zrínyi Miklósunk feleségéről: Löbl Mária Zsófiáról is, és megállapítják erről a derék asszonyról, hogy képtelen volt gyermekeit helyes irányban nevelni!

Igazságot akarunk szolgáltatni, s kijelentjük, hogy mindaz, amit Zrínyi Miklós nagylelkű és szentéletű feleségéről és Zrínyi Ádámról imigyen írtak, szemenszedett valótlanság.

Löbl Mária Zsófia asszonyt védelmeznünk nem kell. Hiszen amit róla férje: Zrínyi Miklós írt kiadott és kiadatlan leveleiben, az maga fényes cáfolata íróink vádaskodásainak.

Löbl Mária Zsófia grófnő fennkölt gondolkodású, mély vallásossága nő volt. Kimondhatatlanul szerette gyermekeit, s híven ragaszkodott férje emlékéhez. Megtanult magyarul, s szép magyar levelek maradtak ránk tőle. Férje halála után gondoskodott róla, hogy a nagy hőst külföldön is magasztalják. Halotti beszédeket mondatott s munkákat íratott róla. Fiatal s dúsgazdag özvegy volt, kinek kezét sokan kérték, de haláláig Zrínyiné maradt. Nem ő pörlekedett Zrínyi Péterrel, hanem ez utóbbi igyekezett Zrínyi Miklós árváit vagyonukban megkurtítani. Mikor az özvegy tovább már nem tűrhette ezt, a királyhoz folyamodott. Folyamodásában azt írja, hogy bármennyire megrövidíti is Zrínyi Péter őt és gyermekeit, pörbe nem szállhat véle, mert nem akarja, hogy a dicsőséges Zrínyi név efféle pörben szerepeljen! Zrínyi Miklósné egész életén át bőkezű asszony volt, s úgy emlegették őt, mint a szegények és az ügyefogyottak legnagyobb támogatóját. Végrendeletében - a többi között - nyolcvanezer forintot hagyott egy kollégium alapítására Varasdon.

De szóljunk a fiáról: Ádámról. Ne higyük, hogy nem tudott magyarul. Sajatkezűen írt pompás magyar levelei rejtőznek a családi levéltárakban. Rokonaival sohasem levelezett másképpen, mint magyarul. Zala megye gyűlésein mint főispán ugyanezt a nyelvet használta. Nem volt soha osztrák, s nem is lett azzá! Leveleiben világosan megírja, hogy nagynevű édesapjának

dicsőséges példáját kívánja követni, s harcol szegény hazájáért és királyáért! S amit írt, azt meg is tette. A harc mezején halt hősi halált.

Meg kell jegyeznünk, hogy Zrínyi Ádám nem volt s nem is lehetett osztrák katona. Akik ezt ráfogták, azokat tévútra vezette Zrínyi Ádám vicecolonellusi címe. Ő ugyanis a Caprara-ezred alezredese volt. Ám ebben az ezredben ő nem szolgált. Maga Zrínyi Ádám megírja, hogy Caprara generális őt nagyon szerette, s ő is ragaszkodott hozzá. Így jutott Zrínyi Ádám az alezredesi címhez Caprara ezredében. Azonban a valóságban neki magasabb katonai rangja volt. Mint magyar zászlósúr, a saját bandériumát vezette a nagy török háborúban. Emellett Muraköz és Légrád főkapitánya volt, s mint ilyen, a saját magyar katonáival portyázott a török ellen. Alább látni fogjuk, hogy Zrínyi Ádám a nagy háborúban mindig a maga bandériumát s nem a Caprara-ezredet vezette.

Íróink szerint „Zrínyi Ádám Löblnek érezte magát s a Löblekkel kívánt porladni”. Ezt a merész állítást arra alapítják, hogy Zrínyi Ádám édesanyja mellé kívánta magát temettetni. De hát bűn-e ez? Hiszen Zrínyi Ádám másfél éves volt, mikor édesatyja meghalt, őt tehát alig ismerte. Édesanyja volt a mindene, aki még a szellőtől is óvta őt. Csáktornyan nem akarta magát eltemettetni, mert Zrínyi Péter kivégzése után a vár felét lefoglalták, s úgy ide, mint Zrínyi Péter egyéb jószágaiba császári katonaságot helyeztek. És ezek a katonák és tisztjeik itt hallatlan dolgokat műveltek. Maga Zrínyi Ádám írja 1679-ben a királynak, hogy magtárát feltörték és kirabolták; Csáktornya várában a saját családi lakosztályának ajtajait fejszékkel zúzták be. Tisztjeit ütötték-verték.

Valamivel később Zala megye hivatalos tanúvallomások alapján jelenti, hogy a fiskus és Zrínyi Ádám sürgetésére kihallgatta a tanúkat a császári katonaság kihágásai ügyében. Hogy minők voltak e kihágások, arra elég lesz megemlítenünk, hogy Varga János tiszttartót megköztözték (more Turcico ligaverunt) és Marchese Spinola addig botoztatta őt, amíg teste olyan fekete lett, mint a holt szén. (Corpus ipsius adinstar mortui carbonis nigrum fuerit.)

S ez a kegyetlen botozás azért történt, mert Varga János nem küldött idejében szekeret a katonaságnak.

A császári katonaság hallatlan brutalitását és erőszakoskodását nem bírván elviselni, Zrínyi Ádám otthagya Csáktornyát, és bérbeadta birtokait.

Sok baja volt néki a Zrínyiek sírját őrző pálosokkal is. Ezek folyton pörrel támadták őt, s olyanokat követeltek tőle, ami meg nem illette őket. Bár így állott a dolog, ő nagyobb összeget hagyott a csáktornyai pálosoknak, hogy édesatyjáért és őseiért miséket mondjanak.

Hogyha mindezt észbe vesszük, hogyha ismerjük azokat a gazságokat és hallatlan kegyetlenkedéseket, amiket a Csáktornya és a fiskális jószágok császári katonasága művelt: akkor természetesnek fogjuk tartani, hogy Zrínyi Ádám ott kívánt pihenni, ahol édesanyja és egyik nővére aludták örök álmukat. A Zrínyiek különben nem idegenek Bécsben. Palotájuk volt ott.

Tudott dolog, hogy Lipót császár és tanácsosai miként bántak el a kivégzett Zrínyi Péter családjával. Gondolhatjuk, hogy e véres tragédia nagy hatással volt Zrínyi Ádám neveltetésére is. Édesanyja, aki egyúttal főgyámja volt, állandóan rettegett egyetlen fiáért. Minden törekvése odairányult tehát, hogy az uralkodó haragját valahogy magára ne vonja. Mindamellett fiát nem Löblnek, hanem Zrínyinek nevelte. A Zrínyi név szent volt a jó asszony szemében, s azt akarta, hogy a fia méltó legyen nagynevű apjához. Ebben segítségére voltak a gyámok: Sennyey István veszprémi és Pálffy Tamás egri püspök, meg Zichy István. Nem az iskolában, hanem édesanyja udvarában tanult meg Zrínyi Ádám magyarul. Prágában - ahol iskolázott - aligha tanulhatta volna meg nyelvünket.

Édesanyja halála után Ádám úrfi neveltetésébe Lipót császár is beleszólt. Pötting Özséb grófot nevezte ki Ádám úrfi teljhatalmú gyámjává és kurátorává. Valószínűleg ez a Pötting vitte aztán a fiatal Zrínyit Prágába. Lehet, hogy Lipót császár parancsára történt ez. Annyi bizonyos, hogy ez időtől fogva Zrínyi Ádám iskoláztatása oly módon folyt, mint II. Rákóczi Ferencé. Prágából ő is csak császári engedéllyel távozhatott.

Míg ő Prágában tanult, birtokait dúlták, fosztogatták. Chikuliny és Pavesich még a jobbágyságait is föllazították, akik aztán Zrínyi tisztjeit is meg akarták gyilkolni. A franciskánus és a pálos barátok meg erővel elfoglaltak bizonyos birtokrészeket. E bajokhoz járult még egy csomó pör.

Ilyen viszonyok voltak Zrínyi birtokain, mikor ő maga jogi továbbképzése ügyében külföldre kíváncszott. Személyesen jelent meg Lipót császár előtt, aki igen kegyesen fogadta őt, s az elhagyatott árvának védelmet ígért. Rövid idő múlva másodszor is megjelent az uralkodó előtt, s újra panaszkodott ellenségei ellen, akik birtokain hallatlan dolgokat művelnek. Együttal arra az időre, míg ő külföldön lesz, minden ügyében moratóriumot kért.

Ugyanekkor írásban kért arra is engedélyt, hogy Prágából távozhassék, s hogy a löweni egyetemen folytathassa jogi tanulmányait.

Az udvari kamara Zrínyi Ádám kérésének teljesítését ajánlotta. Azonban Lipót császár nem könnyen ment a dologba.

A jóváhagyás csak a moratóriumra vonatkozott. S ezt is csak az év végén kapta meg Zrínyi.

A külföldi egyetemre való utazás dolgában 1679. december 7-én intézett kérdést az udvari kamara a magyar kancelláriához.

Zrínyi Ádámnak azon igyekezete, hogy Prágából szabaduljon, összefüggésben volt gyámjának és gondnokának: Pötting grófnak halálával. Ez a gyám, úgy látszik, mit sem törődött Zrínyi birtokaival. Csakis így történhetett, hogy valóságos ázsiai állapotok uralkodtak ottan. Ezt még maga Lipót császár is megsokallta, s Pötting halála után, Zrínyi kérelmére, Batthyány Kristófot nevezte ki gyámnak és gondnoknak. És szigorúan meghagyta neki, hogy a muraközi tarthatatlan állapotok ügyében minél előbb intézkedjék.

Kiment-e Zrínyi Löwenbe, mikor és meddig volt ott - erre nem tudunk felelni. Semmiféle följegyzést nem sikerült ez ügyben találnunk. Csak annyi bizonyos, hogy Zrínyi Ádám 1680-ban nagykorúsítását kérte, s ezt még ez évben meg is kapta. Eszerint alig tizenkilenc éves korában már maga intézhette az ügyeit.

Sajátságos, de jellemző dolog, hogy Zrínyi Ádám, akit osztrák katonának és magyarul nem tudó ifjúnak mondanak, egyetlen folyamodását, fölterjesztését vagy levelét sem írta német nyelven. A bécsi kormányzásoknak és a királynak (magyar szokás szerint) latinul írt, rokonainak és barátainak pedig magyarul. Hogy már fiatal korában hazáját szerető és érte küzdeni akaró ifjú volt, nem nehéz megbizonyítanunk. Nézzük csak legbizalmasabb környezetét. Batthyány a gondnoka, nemes Kozma István a prókátora, Vigy János az ügyvivője, Récsy János a jószágigazgatója, Balogh Gáspár (híres vitéz!) a legkedvesebb kapitánya, Darabos, Tánczos János, Varga Pál, Kis János, Kovács János stb. a fővitézei. Alig volt tizenhét éves, mikor Erdélyt bejárta, s Apafi fejedelemnek több napon át vendége volt. A nagy Zrínyi Miklós fiát látták benne, s mindenütt ünnepelték. Maga Zrínyi Ádám ez alkalommal nagy lelkesedéssel írt Apafi fejedelemről és udvaráról.

Tizenhárom évvel később újra megfordult Erdélyben. Ekkor Teleki Mihályt - akit már régebben ismert - nem látogathatván meg, levélben köszöntötte, s megígérte, hogy húsvétra meglátogatja.

Teleki válaszában örömeinek adott kifejezést, hogy Zrínyi Ádám meglátogatja őt, az a Zrínyi Ádám, aki az örökméltó s tiszteletre legméltóbb Zrínyi Miklósnak el nem korcsosodott fia. Én - írja Teleki - a többiekkel együtt örökhírű atyjának szolgája, alig várom, hogy legkészségesebb szolgálatomat stb. följánlhassam nagyságodnak.

Zrínyi Ádám atya példáját óhajtván követni, a hadipályára szánta magát. Mint édesatyja, ő is küzdeni akart hazájáért. Valamint édesatyja, úgy ő is már kora ifjúságában megkezdé a harcot. Még nagykorú sem volt, muraközi vitézeivel máris többször próbált szerencsét. Tudott dolog, hogy a Zrínyiek Légrádnak és Muraköznek örökös főkapitányai voltak. Ennek tartotta magát Zrínyi Ádám is. Mikor vitéz kapitánya, Balogh Gáspár a törökök egyik támadását visszaverte, Batthyány Kristóf kerületi generális harag néven vette, hogy az ő beleegyezése nélkül harcolni mernek. Zrínyi Ádám igen szelíd hangon és udvariasan felelt Batthyáynak, de Balogh Gáspár kapitányt igyekezett megvédeni. „Az excursio - írja - defensive lett s Darabos légrádi kapitány jelenté is ezt kegyelmednek.”

Zrínyi udvarias (magyar) levelére Batthyány gorombán vágott vissza: „Balogh Gáspár uramnak tett írásom végett mit írjon kegyelmed, megértettem, mely iránt nem vala semmire is szükséges, hogy kegyelmed énnekem írjon: mert semmi directiója nem lévén kegyelmednek kezem alatt levő vitézlő renden! Azonban jó néven bizony nem vehetem kegyelmedtől s föl sem veszem, hogy mindjárt is ily hurogtatva ír reám, öreg bátyjára kegyelmed. Meg is ismerszik az udvariatlanság, hogy nem régen jött ki az iskolából kegyelmed. Az mi az kapitányságot illeti, kit igen idétlenül emleget kegyelmed, nem ismerhetem én kapitánynak kegyelmedet. Nem láttam felőle sem az őfelsége, se méltóságos haditanács dekretumát. Más bírósága alatt vagy az még”. (Ti. a légrádi főkapitányság.)

E levél sértő hangja mód nélkül bántotta az önérzetes Zrínyi Ádámot. Nem csoda hát, ha édesapja szellemében felelt Batthyáynak. Levelét Újudvart (Nova Curia) írta, ahol oly szívesen tartózkodott édesatyja. A fiatal Zrínyire oly igen jellemző levél így hangzik: „16. augusztusán költ levelének tenorját nem kevés szívem sérelmével értettem; mivel nem ismerem kegyelmedhez írt levelemnek, hogy csak egy bötüjével is kegyelmed autoritását megsértettem volna, holott az én és az én eleimnek régi igazságokról és jó rendtartásokról s nem másról írtam vala kegyelmednek, az mely írásomat kedves Bátyámuram gonoszra kegyelmed nem is magyarázhatja, mivel még ez ideig nem tanultam azt, hogy valamely jóakarónak, annyival inkább atyámfiának böcsületes jó hírét-nevét megsérteni igyekezném. *Az mi pedig az engem illető örökös itt való kapitányságomat illeti, az nem idétlen; mivel az az én eleimnek jó magokviseléseért és szegény hazánk s az egész kereszténység mellett nem szánt kiontott vérükért érdemes hív szolgálatjokra nézve régen és következendőképpen énnekem még az anyám méhében őfelségétől örökösen adatott, az melyet kegyelmed tőlem el nem idegeníthet, se pedig abból többet, mint az kegyelmed elei, eziránt magának nem vindikálhat. Az én emberim, kik az én javaimból élnek, jobban hozzám, hogysem máshoz kötelesek. (Darabos-hoz kérdést nem tettem, de ha tettem volna is, joggal tettem.) Vagyon Istenemben reménységem s el is hittem, hogy én őfelségének, az én kegyelmes uramnak leszek olyan szolgája, mint Darabos uram, s talán külömb is!... Kegyelmedtől azért, kedves Bátyámuram, hogy annyira levelében kárpáljon és iskolámat szememre hányja - kiben kegyelmes uram őfelsége és hazám szolgálatjára tanultam -, nem érdemlettem s föl sem veszem kegyelmedtől.”*

Bár Batthyány generális támadásának az volt a célja, hogy a fiatal Zrínyit visszatartsa a törökkel való harctól, mit sem ért el támadásával. A lelkes ifjú ugyanis mindig több és több katonát szerzett; azokat maga fizette s maga táplálta. Így aztán egyedül ő rendelkezhetett hadinépével. Ennek a lelkesedésnek és áldozatnak soha vége nem szakadt. Hivatalosan jelentik Zrínyi Ádámról, hogy a *saját érdekével és a saját hasznával keveset törődván, minden*

erejével és fáradhatatlanul a közjó előmozdítására törekedett. Nem a hasznot, de a tisztességet kereste. A haza védelmére állandóan sok katonát tartott a saját költségén.

Hát nem azt bizonyítja ez is, amit maga Zrínyi Ádám is hirdetett, hogy ő öröklékezetű édesatyja példáját kívánja követni?

Már a nagy háború kitörése előtt Zrínyi Ádám a maga bandériumát hadilábra állította. Maga a nádorispán írja 1682. október 20-án Batthyány generálisnak: „Értem gróf Széchy Péter és Zrínyi Ádám urak bandériumainak kegyelmed mellett való létit. Én nem bánom, legyenek ott.”

Az 1683. évtől kezdve Zrínyi majdnem állandóan hadakozott. De *sohasem vezetett császári katonaságot*, hanem mindig a saját hadinépével vonult a táborba. Derék katonaság lehetett ez, mert a császári generálisok versenyeztek azon, hogy melyikük seregéhez csatlakozzék Zrínyi Ádám. A dunántúli magyar generálisnak persze rosszul esett, hogy Zrínyi a bandériumával nem az ő seregét növeli. Ezért írta 1684-ben Batthyány Zrínyinek: „Értem a haditanácstól, hogy kegyelmed alattvalóival general Leslie mellé álljon. Ennekem nem kevés praejudiciu-momra cselekedett édes öcsémuram, mert Légrád az én generálisságom alá való.”

Bizonyos dolog, hogy Zrínyi Ádámnak nagy anyagi áldozatába került seregének fizetése és ellátása. De ő emiatt sohasem panaszkodott, fizetést sem kért. Az is bizonyos, hogy *Zrínyi Ádám a vallási türelem dolgában is édesatyjára ütött*. Nem háborgatta alattvalóit, sőt miatta nyugodtan terjeszthették az új hitet. Katonáinak jó része protestáns volt. S mikor Lipót császár idején megkezdtek a vallási üldözést, ő a katonáinak fogta pártjukat. Az 1683. évben például Légrádból írja Sárkány István, hogy a prédikátor eltávolítása miatt 480 katona elment. Zrínyi és Rabatta gróf azonban visszashállították őket azzal az ígérettel, hogy prédikátorukat visszahozhatják. Rabatta vállalta magára, hogy Bécsben kieszközli erre az engedélyt.

A bécsi kormányshékek s maga az uralkodó is látván az ifjú Zrínyi Ádám harci készségét és hadisikereit, egymás után halmozzák el őt kitüntetésekkel. A király kinevezi magyar kir. főlovászmesternek, kamarásnak és tanácsosnak. Majd meg a Zala megyei főispánságot is reá ruházza. Az 1684. év tavaszán pedig légrádi fizetéses főkapitánynak nevezi ki.

A légrádi kapitányság miatt Batthyány Kristóf ismét összeszólalkozott Zrínyi Ádámmal. Ugyanis 1684. év tavaszán a dunántúli vitézlő rendnek megparancsolta a táborra való szállást. Légrádra is küldött ilyen parancsot, mégpedig nem Zrínyi Ádámnak, hanem Sárkány István kapitánynak. Zrínyi mód nélkül rossz néven vette Batthyánytól ezt a hatalmaskodást. S bár udvarias hangon, de határozottan tiltakozott a légrádi és muraközi katonaság ügyébe való avatkozás ellen.

Amint látjuk, Batthyány Kristóf folyton gáncsot vetett, folyton kellemetlenkedett Zrínyi Ádámnak. Mintha csak ismétlődött volna a szertelen és érthetetlen gáncsoskodás, amivel Batthyány Ádám keserítette meg egykor szegény Zrínyi Miklósnak életét.

Zrínyi Ádám szerencsére nem volt haragtartó. Hamar megbékélt, mint édesapja, és szívesen fogadta, ha Batthyány jó tanáccsal szolgált neki.

Mikor például szép magyar levélben megírta Batthyánnak főispáni kinevezését, s tudatta véle, hogy az installációt Újudvaron akarja megtartani, Batthyány élénken ellenezte ezt a tervet. „Vettem - írja - kegyelmed levelét, melyben írja kegyelmed, hogy őfelsége az mi kegyelmes urunk az nemes *Szala* és *Sümeg* vármegyei főispánságot kegyelmednek conferálni és kegyelmedet azzal condecorálni kegyelmesen méltóztatott. Az installatiója eddig való haladásának adván bizonyos okot kegyelmed, hanem most terminált kegyelmed Újudvarra, a Muraközben lévén kegyelmednek a méltóságos haditanácstól is oly parancsolatja, hogy tisztí

szerint Légrádon s Muraközben contineálja magát kegyelmed. Örvendek azért az őfelsége eziránt kegyelmedhez mutatott szép kegyelmén és gratiáján. Szívem szerint kívánván, hogy Isten kegyelmednek mind több méltóságos promotiókat is engedjen, s mind pedig, hogy *ezen megírt tisztnek viselésében is maga méltóságos házának és édes hazájának örömeire és hasznára szerencsésen sok időig vezérelje*. Hanem az mi az nemes vármegye gyűlésének praefigált helyét illeti (ezt úgy írom kegyelmednek, mint kegyelmed igazán jót kívánó atyafia), akárki indulatjából vagy tanácsából hajlott erre kegyelmed, hogy az mostanság nem az régi szokott gyűlésnek helyére, aki penig régenten azért választatott volt, hogy az nemes vármegyéknek alkalmatosságára való közhely, hanem Muraközben terminált kegyelmed, nem igyekezett az javára kegyelmednek, hanem kárára és becsületinek sérelmére.”

Ezután megírja még, hogy a nemesek nehezen mennének oda. S újból hangoztatja, hogy Légrád és a muraközi végházak az ő generálissága alá valók! Majd imigyen fejezi be levelét: „Minekokaért én javallom kegyelmednek, hogy minekelőtte mind a fő és nemes rendektől s mind végbeliectől zúgolódás támadjon, kegyelmed mások tanácsából meg ne induljon, hanem tartsa meg az régente szokott gyűlésnek helyét. Ezzel tartsa Isten kegyelmedet sokáig kedves, jó egészségben szerencsésen.”

Zrínyi Ádám jónéven vette ugyan Batthyány e levelét, de a légrádi és a muraközi főkapitányság dolgában nem engedett. Ezentúl is ő maga vezette katonáit a nagy török háborúban.

Egyébként az 1684. év őszén külföldre utazott. Mi volt ez utazás célja, nem tudjuk.

Ez évben halt meg Széchy Péter, az utolsó Széchy. A fiskus lefoglalta hagyatékát. Valamikor már Zrínyi Ádám édesatyja is érvényesíteni igyekezett jogait a Széchyek jószágaira. Most Zrínyi Ádám, mint a Széchyek közel való atyafia is lépéseket tett, hogy Felső-Lindvát, Muraszombatot és Szécsiszigetet megkapja. „Én - írja Zrínyi Ádám - már Széchy Tamás halála után törvényes és kétségtelen utóddá lettem. Azonban Rabbi István személynök az én imádott atyámat: Zrínyi Miklóst (Széchy Tamás Magdolna nevű leányának fiát) kizárta Muraszombat birtoklásából. De ugyanő az ítéletben Felső-Lindva és Szécsisziget felosztását rendelte el. Széchy Dénes fiai mit sem törődve ez ítélettel, az atyámnak ítélt jószágokat erővel elfoglalták. A Széchy-család kihalta után a fiskus a hazai törvények nyílt megsértésével mindent lefoglalt a kamara számára. Én ez ügyet személyesen előadván őfelségének, kegyesen meghallgattattam. És őfelsége íratott a kamarának az érdekemben. De a kamara engem semmiről sem értesített.”

A bevett szokás szerint a becsi udvari kamara minden kitelhető módon ellene volt, hogy Zrínyi Ádám nagyanyai örökségét megkapja. A magyar udvari kancellária azonban támogatta Zrínyi követelését, s több ízben fölírt érdekében.

Az udvari kamara azonban semmibe sem vette Zrínyi jogait. „Sem ő - írja a kamara -, sem édesatyja nem tudta kimutatni, hogy a követelt jószágoknak birtokában is lettek volna. Helyesen tenné a gróf, ha efféle dolgokkal nem állna elő.”

Az efféle dolgok nem tarták vissza Zrínyi Ádámot attól, hogy a háborúban teljes erejével ne küzdjön a török ellen. Szükség volt rá; mert a nádor hiába sürgette Bécsben a magyar katonaságnak nagyobb számban való fogadását. A derék Somogyi Ferenc írja erről Batthyány Kristóf generálisnak: „Palatinus uram megunván az sok hejában való sollicitálást e helyen, elmegyén innét (tudniillik Bécsből); *mert ez kevély nemzet nem gondol szegény magyarral.*”

Ilyen körülmények között szerencse volt, hogy akadt néhány Zrínyi-féle főúr, aki bandériumával a táborba sietett.

Mint mindig, úgy ez évben is, Zrínyi Ádám vitézül küzdött. Ifjú életével mit sem törődve rontott a veszedelembé. Mivel mindenütt megállta a helyét, a nevét és tetteit mindig sűrűbben kezdték emlegetni. Különösen a törökök közt terjedt el a híre. Érdekes megemlítenünk, hogy a nagyvezír még a Konstantinápolyba jövő követektől is kérdezősködött Zrínyi Ádám után. Baló Mátyás (Apafi követe) Drinápolyból jelenté, hogy a nagyvezír ilyen kérdést intézett hozzá: „*Hát Zrínyi oğlu, Batthyány oğlu felől mit írnak, mit hallottak felőlök, hol vannak s mit csinálnak?*” „Azok - felelé Baló Mátyás - igen dél felé s messze vannak Erdélytől.”

De nemcsak a törökök, a mieink is eleget emlegetik Zrínyi Ádámot, mégpedig dicsérőleg.

A nádorispán, a bán, a magyar és a császári generálisok ez időben írt levelei nem egyszer foglalkoznak Zrínyi Ádám személyével. És soha mást nem írnak, mint dicséretes dolgot.

Az 1686. év hadjáratára vonatkozó irodalomban nem találkozunk Zrínyi Ádám névvel. Pedig bizonyos dolog, hogy ő is részt vett bandériumával e harcokban, s valószínűleg Buda ostromában is. Zrínyi Ádámné ugyanis maga írja, hogy férje a táborban van. Június 20-án ugyanő 300 akó bort küld férjének a táborba.

Még mielőtt a táborba ment volna, február 25-én levelet kapott Batthyány Ádámtól, aki a király rendeleteit küldé meg neki és a zágrábi érseknek. E királyi rendeletek meghagyták a légrádi prédikátorok elűzését. Zrínyi Ádám ezúttal is kimutatta, hogy a vallási türelem dolgában is atyja példáját követi. Március 1-én megírta Batthyánynak, hogy e rendeletet nehéz lenne végrehajtania. Okos embereknek kéne ez ügyben tanácskozni, s az ügyet békességesen elintézni.

Az 1687. évben ismét a táborba vonult Zrínyi Ádám. Mivel maga élelmezte magát s talán tisztjeit is, sokszor kellett passust kérnie élelemszállításra. Ez évben is - a többi közt - hajón szállítottatott magának élelmicikkeket, zabot, rajnai és olasz borokat stb.

Ez évi harcairól közelebbi adatokat nem sikerült találnunk.

Érdekes megemlítenünk, hogy Zrínyi Ádám a megyei ügyek intézéséről sem feledkezett meg. Többször megesett, hogy a megyegyűlésre még a táborból is hazajött. A látogatásait különben rendesen akkor végezte, mikor a harc szünetelt. Ilyenkor fölkereste rokonait és jó ismerőseit. Az 1688. év január havában Batthyányi is fölkereste Rohoncon, de nem találta ott. Francsics Zsigmond írta volt aztán néki:

„Gróf Zrínyi Ádám uram önegysága ajánlván szeretettel való szolgálatját, maga is akarta volna ugyan, ha kegyelmedet Rohoncon érheti vala, mindazonáltal az mit most elmulasztott, másszor helyrehozza önegysága.”

Ugyanezen évben, mielőtt Zrínyi a táborba vonult volna, itthon portyázgatott a török ellen. Ő maga írja ez alkalommal: „Ami a csatákat illeti, az én embereim untalan és szüntelen, muraköziek és légrádiak odaki vannak, vigyázván, ha mi nyelvet foghatnának.”

A következő hónapban Zrínyinek már ismét a táborba kellett vonulnia. Szükey János jelenti április 8-án Batthyány Ádámnak: „Méltóságos generál Caprara uram önegysága parancsolta gróf Zerény Ádám uramat önegységát maga mellé. Légrádi, kottori s muraközi népével indul.”

Íme, Zrínyi Ádám nem mint a Caprara-ezred alezredese, hanem mint magyar zászlósúr a maga katonaságával indult a táborba akkor is, mikor Caprara oldala mellett kellett küzdenie! Ha ő osztrák katona lett volna (ahogy irodalomtörténetíróink állítják), ezt aligha tehette volna.

Ugyanakkor, midőn Zrínyi a táborba készült, a nádorispán emlékiratban arra kérte a királyt, hogy *a török ellen küzdő s immár számottevő magyar csapatok élére magyar generálist, magyar vezért helyezzen*. S erre a vezéri állásra a legkitűnőbb s a legérdemesebb magyar fő-

tiszteket ajánlotta. Ezen ajánlottak között volt Zrínyi Ádám is, akinek ekkor már országos híre volt.

Vajon a nádor ajánlotta volna-e őt magyar fővezérnek, ha csakugyan „osztrák katona” lett volna? Alig hisszük.

Az 1688. évi hadjárat eredményéről főbb tisztjeinknek számos kiadatlan levele áll rendelkezésünkre. Ezek között különös figyelemre méltók Draskovich Jánosnak a harctérről írt levelei. Szeptember 6-án írja például Batthyány Ádámnak: „Nem kétlem kegyelmed is vette az én levelemet, melyben megírtam kegyelmednek, hogy Kosztaniczát, Dubiczot, Jeszenoczot az pogány birodalmából Isten ő szent felsége kezünkbe adta légyen. Gradicskot pedig és Bányalukát a török maga fölégette. Ez napokban megint feles rácság gyűlvén egyben, egy Novi nevű várat vett meg a töröktől, melyet az rácok bán uram kezében adván, maga embereit - úgyszintén Zrin várában is pro praesidio helyeztette be ökegyelme. Hallatik azonban, hogy fölül említett Bányalukánál a mieink az törökkel megütközhvén, az ellenségben feles esett el, noha az mieink közül is vesztek alkalmasint. Mi is megint rövid nap alatt, együtt Karlóczi generális urammal bé fogunk mennünk, hogy az minemű várak, úgymint Buzin, Bihács, azonkívül többek is az Kuppá és Unna közt vannak, pogány birodalmából megszabadítsuk.”

Draskovich János gróf, aki sűrűn írogatta az efféle leveleket, igen jó viszonyban volt atyafiával: Zrínyi Ádámmal. Gyakran megemlékezik róla. Egymás közt is leveleztek. A következő évi táborozás alkalmával ő jelenti például Batthyány Ádámnak: „Zrínyi Ádám uram *Nissáról* költ levelét vettem e napokban, melyben írja, hogy idő múlva haza gyün és meglátogat bennünket.”

E sorok mutatják, hogy Zrínyi Ádám 1689-ben még a tél elején is Nissában volt.

Amint látjuk, a nagy török háborúban Zrínyi úgyszólván sohasem hiányzott a császári hadseregből. Pedig jól tudjuk, hogy magyar főtisztre nézve ez ugyancsak kellemetlen volt! Hiszen a magyar tiszteket ott lenézték, mellőzték, sőt igen gyakran sértegették is. S ha mégis ott maradtak, annak egyedüli oka az volt, hogy hazájuk felszabadításáért ők is küzdeni akartak!

A táborban való tartózkodás Zrínyire nézve azért volt tűrhető, mert többen a császári generálisok közül nagyon kedvelték őt, a bátor, szolgálatkész és minden ízében gavallér fiatal főtisztet.

Különben, hogy milyen szemmel nézték a magyarokat, arra bizony nagyon szomorú adatokkal rendelkezünk. Csak például idézzük itt a szemtanú Radonnay Mátyás püspök e sorait: „mely károknak okai némely fő német tisztviselők és commandantok; *mivel a magyar és horvát vitézid rendet kergetik és böcstelenítik, s ha mit magyar és horvát rendben való vitézlő rend nyér, torkon verve elvonják tőle*”.

Amíg Zrínyi Ádám nagy áldozattal, saját maga tartotta katonaságával végig küzdötte a nagy csatákat, távolléte alatt Muraköz szegény népét, no meg a Zrínyi-birtokokat dúlták és fosztogatták. Tették pedig ezt a császári katonák.

Valóban! A szegény muraköziekről is el lehetett mondani, amit Nagy Ferenc vicegenerális írt a szomszédos Zalaság népéről: „Oly szegényen vannak, hogyha az haláltól kellene is magokat megváltaniok, egy garast elő nem tudnának adni.”

Amikor Zrínyi Ádám késő ősszel vissza-visszatért a táborból, ugyancsak elég dolga akadt otthon. Egyrészt Kanizsa több évig tartó blokádja, másrészt meg saját jobbágyainak megrendítő állapota sok gondot adott neki. És ő nemcsak írt a szegénység ügyében, hanem cselekedett is.

Nagyon okos és figyelemre méltó volt azon tette, hogy *Muraköz védelmére érdemes hajdúkat és szabad huszárokat telepített*, akiket aztán katonai szolgálatra kötelezett. Ezen bölcs intézkedésben is nagynevű apjának a példáját követte, mert már Zrínyi Miklós kezdte meg a *szabad legények* telepítését.

Zrínyi Ádám a Mura partjára telepített hajdúk és szabad huszárok ügyében külön szerződést kötött a fiskusjóságok igazgatójával és Zala megye magisztrátusával. Eszerint ő a telepeseket mind szabadosokká tette, s nekik földeket osztott. A szerződés szerint a huszár a telkétől évenként két forintot és négy menyétet, a hajdú egy forintot és két menyétet fizetett. A telepéseknek fácánra s más madárra vadászniuk, a Murában, Drávában és a „Themabá”-ban aranyat mosniuk nem szabad.

A szerződés külön szól azokról a szabad legényekről (libertini szabad legény denominati), akiknek földjük nincs, s csupán lakóházuk van.

Mind e telepítés, mind a sok katona tartása Zrínyi Ádámnak temérdek pénzébe került. Még a kormányzések is magasztalva emlegették ekkor az ő nagy áldozatkészségét a közjó előmozdítása körül.

Áldozatkészsége azonban súlyos terheket vont maga után. Nagy kölcsönöket kellett birtokaira fölvenni, hogy katonáit fizethesse.

Az utolsó hadjárat, melyben Zrínyi Ádám részt vett, az 1691. évi hadjárat volt. Mint mindig, úgy ez alkalommal is halálmegvetéssel küzdött. Az Eszék vidékén vívott véres csatában aztán hősi halált halt. A nagy győzelemben neki is része volt ugyan, de a győzelmet ifjú életével fizette meg.

Amit még életében többször hangoztatott, hogy tudniillik édesatyja példáját követve, hazájáért és királyáért fog küzdeni, szó szerint teljesítette. Igen, követte és teljesítette a jeligéül választott szavakat: „*pro deo, fide et rege!*” Tehetségét, vagyonát s végül életét is e célnak szentelte.

A huszonkilenc éves korában hősi halált halt Zrínyi Ádám már 1686 tavaszán, tehát huszon-négy éves korában megírta végrendeletét. Folytonosan életveszedelemben forogván, biztosítani akarta ifjú neje jövőjét. Kisebb hagyományok kivételével tehát mindenét feleségére hagyta. Zrínyi Ádám hitte, hogy a király megerősíti végrendeletét. Hiszen a közjó érdekében sokat tett, hazájáért és királyáért küzdve halt meg, tehát nem gondolhatta, hogy érdemeit semmibe sem veszik. Pedig így történt. A magyar kamara 1691. augusztus 25-én jelentette be Zrínyi halálát azzal a kívánsággal, hogy a boldogultnak minden ingóságát és ingatlanát konfiskálni kell!

Érdemes megemlítenünk, hogy mint valamikor édesapja, úgy ő is azt írta első végrendeletében, hogy minden pompa nélkül egyszerűen helyezték koporsóját az édesanyjáé mellé.

A magyar és a bécsi kormányzések az uralkodóval egyetemben Zrínyi Ádám eleste után a Zrínyi-családot férfiágon kihaltak nyilvánították. A hivatalos iratok kivétel nélkül Zrínyi Ádámot mondják az utolsó Zrínyinek. Pedig ez valótlan állítás, mert hiszen a kivégzett Zrínyi Péternek egyetlen fia élt még. Az igaz, hogy e szerencsétlen és büntelen ifjú sötét börtönben sínylődött; de a hűtlenség bűnét sohasem tudták rábizonyítani. Hitvány gyanú alapján fogták el, s ítélet nélkül börtönbe vetették, ahol húsz évig szenvedett, ahol megőrült s úgyszólván elrothadt.

Ennek a daliás ifjúnak tragédiáját még ma is mély homály fedi. Történetíróink ugyanis csak annyit írtak róla, hogy a király élete ellen tört! Merő képtelenség az ilyen állítás. Hiszen Zrínyi János hűséges híve volt a császárnak. Ott sürgölődött a prágai udvarban. Harcolt a kurucok ellen és sikeresen dolgozott a diplomácia terén. Maga Lipót császár 1682-ben *szilárd és szeplőtlen* hűsége jutalmául kivégzett apja birtokait százezer forintnyi értékben visszaadni rendelte.

És ugyanez a császár egy évre rá (1683. május 2-án) elfogatja Zrínyi Jánost, és örök tömlőcre vetteti.

Az, hogy Zrínyi János a császár élete ellen tört volna, nevetséges rágalom. Elfogatása bizonyítással más okból történt. Talán nem csalatkozunk, ha a szerencsétlen ifjú balsorsát a konstantinápolyi követi jelentéseknek tulajdonítjuk.

Már az 1682. év végén a császári residens azt jelenté Bécsbe, hogy Zrínyi levelet írt a portára, s késznek nyilatkozott háromezer emberrel Thökölyhez csatlakozni.

A következő (1683.) év elején Khuniz Kristóf rendkívüli követ írja Bécsbe, hogy Thököly értesítette a nagyvezért Zrínyi gróf átpártolásáról. Zrínyi ugyanis megígérte, hogy Thökölyhöz csatlakozik.

Ez a követi jelentés április 1-én érkezett Bécsbe, s Zrínyi Jánost május 2-án hurcolták a tömlőche. Tehát valószínű, hogy a konstantinápolyi hazug jelentések okozták Zrínyi vesztét. Pedig neki, szegénynek, soha eszébe sem jutott, hogy Thökölyhöz csatlakozzék.

Zrínyi János örök tömlőcre vettétvén, holtnak nyilvánított. A bécsi felfogás szerint tehát Zrínyi Ádám halálával férfiágon kihalt a Zrínyi nemzetség.

De ha így állt volna is a dolog, a kamara a hazai törvények szerint akkor sem konfiskálhatta volna Zrínyi Ádám ingóságait és ingatlanait, mert hiszen élt még ifjú özvegye, s végrendeletében őt tette általános örökösévé. És az ifjú özvegy - amint maga írja - anyának érezte magát.

Zrínyi Ádám - amint tudjuk - *Lamberg Mária Katalint* vette nőül, s vele igen boldog életet élt. E főúri hölgynek édesapja magyarországi birtokos volt. A Lambergék, mint ilyenek, később magyar indigenatust is kaptak. Mária Katalin kitűnő nevelésben részesült. Több nyelven írt és beszélt. Reánk maradt írásaiban eszességének és műveltségének számtalan jelét találjuk. Volt érzéke minden iránt, ami szép és jó. Zrínyi Ádámhoz tiszta és igaz szívet viselt, s gyakran még a táborba is követte őt. Nem csoda tehát, hogy Zrínyi Ádám minden írásában a legnagyobb szeretettel szólt „az ő szerelmetes és édes feleségéről.”

Nem tudjuk s nem is sejtjük, hol sajátította el Zrínyiné a magyar nyelvet, s hol tanulta a magyar törvénykezés módját? Annyi bizonyos, hogy pompásan írt magyarul, s úgy idézgette a magyar törvénycikkeket és az országgyűléseket, hogy bármelyik prókátornak is becsületére vált volna.

Dicséretére szolgál a jó asszonynak, hogy átérezte a szegény nép szenvedését, s nemegyszer írt a szegény, üldözött muraközi nép érdekében. Hogy mit mívelt itt a császári katonaság a Zrínyi-család tragédiája után, arról kötetet lehetne írni. Mielőtt a kincstár Zrínyi Péter birtokait kézre kerítette volna, az odaküldött császári katonák mindent elraboltak. *A tisztek, kik az odaküldött katonaságot vezették, két hónap alatt kétezernégyszáznyolcvanhat akó bort ittak meg Zrínyi pincéjéből.*

A Zrínyiek legfényesebb várkastélya Kralievickán állott. Ezt a művészi kincsekben gazdag főúri kastélyt a császári katonaság teljesen kirabolta. Az Olaszországban készült szobrokat, a márványoszlopokat, sőt a márvány-pádimentumot is hajókra rakták és elvitték. A konfiskálásra odaérkezett kamarai tisztviselők aztán a puszta falakon kívül egyebet nem találtak ott.

Hogy a szegény muraközi nép mit szenvedett a császári katonaságtól, nehéz volna felsorolnunk. Zrínyi Ádámné a maga szemével látta a könnyel áztatott Muraköz pusztulását, s több ízben írt e föld lakóinak érdekében. 1688. október 14-én például a maga és távollevő ura nevében Batthyány generálist kéri, hogy mentse meg a sokat szenvedett muraközi szegénységet az exekuciótól. Szép magyar levelét aztán így fejezi be: „Adom kegyelmed értésére, hogy én holnap Buda felé indulok az uram ökegyelme után, onnét Felső-Magyarországba - még magam sem vagyok benne bizonyos.”

Zrínyiné úgy ezen, mint többi levelét is imigyen írta alá: Mária Katharina gróf Zerényné. Német nyelven írt levelei végén pedig ezt olvashatjuk: Maria Katharina Gräfin von Zerény.

Zrínyi Ádám a nagy török háborúban folytonosan életveszedelemben forogván, már 1686. tavaszán megírta végrendeletét. Ekkor még a huszonnegyedik életévét sem töltötte be. Mindenét a feleségére testálta, akiről remélte, hogy a Zrínyi nevet az ő halála után sem teszi le. Még a végrendelet megírása előtt Zrínyi úgy is gondoskodott feleségéről, hogy több birtokot íratott reá, és sajátkezű aláírásával ellátott üres lapokat (charta bianca) adott neki. E lapok közül Zrínyiné többet föl is használt. Az egyikkel például tízezer forintnyi kölcsönt szerzett magának.

Zrínyi Ádám a maga és elődei érdemei fejében bizton remélte, hogy a király megerősíti végrendeletét.

Ezeket az érdemeket a kormányzések is eléggé hangoztatták. De amikor Zrínyi huszonkilenc éves korában hősi halált halt, feledve volt minden érdeme, s mit sem adtak végrendeletére. A kamara elrendelte Zrínyi összes ingó és ingatlan vagyonának az elfoglalását és összeírását. Érdemes megemlíteni, hogy a Zrínyi javak konfiskálását először is a magyar kamara elnöke és tanácsosai sürgették.

Az özvegy, a magyar törvényekre hivatkozva, tiltakozott ezen erőszakos elfoglalás ellen. „Szegény boldogult férjem - írja - még el sincs temetve, végrendelete még föl sincs bontva, a kamarai tisztviselők máris erőszakkal foglalnak el mindent. A magyar törvények szerint az ingóságok az özvegyet illetik. De még én különben is anyának érzem magamat! S úgy bánnak velem, mint valami szolgálóval! Én semmit sem kérek magam számára, ami a magyar törvények értelmében engem meg nem illet, de az én szegény uram nagy érdemeket szerzett, a közszolgálatban halt meg. Mért lenne hát nekem rosszabb sorsom, mint a magyar nemes asszonyoknak, akik birtokban maradhatnak, míg férjük nevét viselik. Mi lesz az én születendő gyermekemmel?”

Az egyedüli hatóság, amely az özvegynek pártját fogta, a magyar udvari kancellária volt. Maholányi János e kormányzék nevében kemény hangon kel Zrínyiné védelmére. „Úgy bánnak a szegény özvegygel - írja -, mintha Zrínyi Ádám a hűtlenség bűnében marasztaltatott volna el.”

Zrínyi Ádám birtokainak bérlői: Androcha és Boro a kancelláriával egy időben kijelentették, hogy a konfiskálást és az összeírást nem tűrik, s ha kell, fegyverrel is ellenállanak. És ők meg is akadályozták munkájukban a kamarai kiküldötteket. Mivel a Zrínyi-Frangepán birtokra vonatkozó okleveleket Zrínyi Ádám Mohi Simon hadbíró gondjaira bízta, az udvari kamara ezek kiadását követelte. Ám Mohi Simon is kereken megtagadta az írások átadását.

Ezenközben az udvari kamara elnöke részvétét fejezte ki Zrínyiné előtt férjének gyászos, de dicsőséges halála alkalmából. „Szívből óhajtjuk - írja az elnök úr -, hogy a Zrínyiek nagynevű családja Isten kegyelméből tovább is viragozzék.”

Az udvari kamarának ez a szokatlanul udvarias hangja csak mézesmadzag volt. A nevezett kormányshöz ugyanis alig várta, hogy Zrínyi Ádám birtokait megkaparinthassa. Fölírt öfelségéhez, s arra kérte, hogy Zrínyi Ádám végrendeletét semmi szín alatt meg ne erősítse. Aztán elrendelte a Zrínyi-javak összeírását. Ez megtörténvén, az egész hagyatékot 884 616 forintra becsülték. Mivel az özvegy birtokában Zrínyi Ádám aláírásával több üres lap volt, az udvari kamara követelte, hogy a királyi ügyek igazgatósága ezeket elkobozza.

Mondanunk sem kell, hogy az udvari kamara ez ügyek intézésében a magyar törvényeket semmibe sem vette. Hiába hivatkozott ezekre az özvegy: hiába állott elő Zrínyi Ádám érdemeivel, az udvari kamara semmibe sem vette. A magyar törvényeknél sokkal többet ért a protekció! Amint az özvegy ezt vette elő, fáradozása egyszerre sikert aratott.

Lipót császár 1691. október havában elrendelte, hogy Zrínyiné egy évig megmarad férje javainak birtokában, s amit már konfiskáltak, azt is vissza kell neki adni.

E meglepő intézkedés egyrészt a Lamberg család befolyásának, másrészt Zrínyiné azon jelentésének az eredménye volt, hogy ő anyának érzi magát. Maga Lipót császár azt írta volt Zrínyinének, hogy erre az intézkedésre az özvegy iránt érzett különös részvéte bírta.

Zrínyiné a neki engedélyezett évet arra használta, hogy minél többet biztosítson magának a Zrínyi-hagyatékából. E törekvésben jó segítője volt Pillan Mihály jószágigazgató. Az udvari kamara, amint neszét vette az özvegy mesterkedésének, azonnal értesítette az uralkodót. Lipót császár aztán 1691. december 14-én tudtára adta az özvegynek, hogy semmit sem szabad elidegenítenie, s ha e parancsát még egyszer megszegi, mindenét elveszik. „Te - írja a császár - Rakovecz és Verböcz összeírását fegyveres erővel akadályoztad meg! Borzinicát és Szalanicát tízezer forinton átengedted a Draskovichoknak és az Erdődieknek. Ezt tetted a tizeddel és a hegyi joggal is. Az effélét tovább tűrni nem fogjuk.”

Letelvén az esztendő, az udvari kamara hozzáfogott a Zrínyi-javak elfoglalásához. Zrínyinének az ingóságokon kívül ötvenezer forintot ajánlott föl. Az özvegy ez összeget keveselvén, végre százezer forintban egyeztek meg.

Lipót császár 1692 tavaszán elrendelte, hogy a Zrínyiek tengeremelléki összes birtokát el kell adni. „*Nagyon kell most a pénz*” - írta a császár. Nehogy a birtok magyar kézre kerüljön, az uralkodó jóváhagyásával a *belső ausztriai kamarának* engedték át ötszázezer forinton. Magyarország testéből tehát kiszakították ezt a szép részt. Lipót császár azonban nagy kegyesen megengedte, hogy a magyar kamara alkalomadtán visszavásárolhassa.

Csáktornyát *Hercules Josefus Ludovicus Turinetti, Marchese de Prie et Puncalery* vette meg. Ő fizette ki Zrínyi Ádám özvegyének a százezer forintot. Az özvegy ekkor már letette a Zrínyi nevet. *Flanchina* báróhoz ment nőül.

A Zrínyiek hatalmas birtokai tehát idegen kézre szálltak. Magyarországnak és a délvidéknek - le egész a tengerig - legerősebb bástyája Ausztria körmei közé került. Magyarország sem a birtokból, sem az eladási árból nem kapott egy fillért sem. Hogy erre a birtokra már régen fájt a bécsi kamarának a foga, kitűnik abból az erőszakos harcból, amelyet Zrínyi Miklós (a költő) ellen folytatott, hogy Bucharai kikötőjét és vidékét jó szerrel vagy erőszakkal elfoglalja. Kivégeztették Zrínyi Pétert és társait, hogy óriási vagyonukat elfoglalhassák. Zrínyi Ádám halála után kihaltak nyilvánították a családot, hogy a még megmaradt birtokrészt is elkobozhassák. Hiszen élt még és mondhatatlanul szenvedett az ártatlanul bebörtönzött Zrínyi

János, aki haláláig nem tudhatta meg, miért került a tömlőcbe. Zrínyi Péter felesége (Frange-pán Katalin) - az asszonyi rendnek egyik legkiválóbb alakja - megőrült és meghalt ugyan, de leányai: Zrínyi Judit és Zrínyi Hajnalka apácázárdában kegyelemkenyéren éltek. Édesapjuknak és anyjuknak óriási vagyonából ugyan a legkegyelmesebb császár évi háromszáz forintot rendelt nekik, de ezt sem kapták meg. Zrínyi Miklósnak (a költőnek) Kata nevű leánya szintén élt még, s a karmelita-apácák közt Colomba néven szolgált istenének. A Zrínyi-leányok közül csak Ilona élt szabadon. De ő is a száműzetés kenyerét ette Törökországban.

Ilonának gyermekei: Rákóczi Ferenc és Júliánka tiltakoztak ugyan a Zrínyi-javak elkótyavetyélése ellen, de tiltakozásukat semmibe sem vették.

Íme, egy nagy család, hatalmas és érdemes nemzetség, amelynek tagjai a királyért és a hazáért éltek és haltak, ilyen sorsban részesült attól az uralkodóháztól, amely neki oly igen sokat köszönhetett. Vajon ki nem látja a Zrínyi család tragédiájában azt a sorsot, amit a Habsburgok Magyarországnak juttattak?

EMBERVÁSÁR

A XVII. század alkonyán vagyunk. A félhold és a kereszt kétségbeesett küzdelmei vulkáni erővel folynak. A halálnak oly bő aratása van, hogy a ledöntött sorokat asztagba sem bírja rakni. A búzamezőket gaz és gyom veri föl; ekés emberek helyett rothadó holttestek tarkítják azokat. És a kegyetlen harc, a vad pusztítás évről évre megújul, a nagy sírom-rívom újra és újra fölhangzik. A hadakozó felek messze rúgják maguktól az irgalmat és az emberséget; könnyebb a gyémántban, mint ezekben lágyságot találunk. Egyiket a diadalmámor, a másikat a kétségbeesés haragja és elszántsága tüzei a föld és az ember pusztítására. A kereszt azonban diadalról diadalra jár. Eladdig nem hallott győzelmek babérai övezik a keresztény hadsereget. A diadalmámor egész Európát elfogja. Zúgnak a harangok mindenfelé; örülnek és vigadnak az emberek mindenütt. Csak nálunk némák a harangok, csak nálunk szótlanok az ajkak! A mi földünkért folyik a harc, a mi országunk szabadul föl a török iga alól, és széles e földön az örömmel nyoma sincsen; a mámor senkit el nem fog. Olvasgatjuk az egykorú leveleket, lapozgatjuk a kicsinyek és nagyok írásait, egyik százat a másik után, de hasztalanul keressük bennük az öröm megnyilatkozását. Mélabús hang rezgi át valamennyit; aggodalom, hazafiúi bánat és a jövőtől való rettegés szólal meg a legtöbbször. Mire fordul a sorsunk, mivé leszünk? - kérdi mindannyi. És a feleletet megadta a császári hadsereg. Hisz a szemükkel látták, a lelkükben érezték, mint forrasztják a győzők a láncokat a szabadságunk és lelkiismeretünk megszorítására.

Nagy dolgok közösek a nagy bajokkal. Másfél évtizedig két hatalmas sereg pusztította a hódoltságot: a török és a császári sereg egyaránt e szerencsétlen föld zsákmányolásából élt. Ali maradt aztán nekünk? Pusztaság, néptől üres megyék, városok és falvak hamuja. Mint az igen megszedett szőlő, olyan volt a föld, s még erre is idegen gazdákat kerestek.

Hogy a hódoltság népének a java ekkor pusztult el, csak a vak nem látja. Hiszen másfél évtizeddel előbb még a Konstantinápolyba utazó császári követ maga jelenti Bécsbe, hogy Váctól Pécsig mindenütt jómódú és népes falvakat talált, s jól művelt földeken és kerteken át ment mindenütt. A nagy háború után mindennek csak a hamva maradt meg. De elpusztult, elvérzett még valami, amire a történetíróink eddig ügyet sem vetettek. Értjük a nálunk megtelepedett, hozzánk szokott és jórészt a mi szokástörvényeinkkel élő végbeli törökséget. Minden (magyar és török) forrásunk ezt a népet a törökség színének-javának mondja. Bármily politikai szempontból latolgatjuk tehát az eseményeket, ezen végbeli törökség pusztulását sajnálnunk kell. Hiszen nélkülök nemzeti fölkeléseink sohasem sikerültek volna. Bujdosóink, politikai üldözötteink csak ököztünk találtak menedéket. Aztán ezt a földet ők is úgy szerették, mint jómagunk. Eltanulták a szokásainkat és a törvényeinket; megszerették a mi életmódunkat és nyelvünket, s bizony nem sok idő kellett volna ahhoz, hogy velünk teljesen osztályosokká legyenek. Csak lapozgassuk a XVII. század végén írott török leveleket, majd tapasztalni fogjuk, minő húrokat pengetnek azok! Mintha csak a magyar szívhez ajzották volna föl a lantot, oly szívhez szólóan hangzik minden szavuk. Magyarul írvák e levelek, magyar hang, magyar észjárás szólal meg bennök, s maguk az írók csupa magyar nevű emberek. Nem furcsa világ volt-e az, mikor a leghatalmasabb basák egyike Kanizsai Farkasnak írja magát? Nem csodálkozunk-e azon, hogy a jóra való török vezérek Börzönczey Ibrahim, Kanizsai Sipos Ali, Nagyfogú Mehmet, Csonka Szolimán, Borbély Ahmet, Puskás Jusszuf, Kalmár Ali, Kovács Omér, Hadfy Husszain, Bátori László, Cigány Izmael, Csikvári Árpád, Fördös Omár, Nagylábú Mehmet, Csipás Ali, Pécsi Ibrahim, Czackay Szulfikár, Sörfőző

Mehmet, Sugár Husszain, Bivaly Ibrahim stb. névre hallgatnak? S ki tudná megmondani, hány száz és száz ilyen magyar nevű és magyarul író török vitéz neve maradt reánk?

Balítélet alá senki se vegye, de mi jól meggondolván ügyünknek mind elejét, mind utolját, csapásnak tartjuk a végbeli törökség kiirtását. A jó segítőnek mi mindig nagy szükségiben voltunk, s az osztrák elnyomás ellen való küzdelmünkben a törökön kívül más segítőnk nem akadt. S ha politikából támogatta is a küzdelmünket, ügyünkön mégis nagyon sokat lendített, s így már csak ezért is megérdemli a jó emlékezetet. De tett ő sok egyebet is, amitől az igaz magyarban ma is megpezdül a vér. Illő dolog tehát, hogy megemlékezzünk a végbeli törökség végéről, mert hiszen történeti műveinkből csak annyit tudunk róluk, hogy voltak és nincsenek.

Bécs felmentése után a török ellen kétféle módon folyt a harc. Nagy és véres csatákat vívtak s amellet a török végházakat is ostromolták. A nyílt csatákban jobbra az iderendelt török és tatár seregek harcoltak, a várakban ellenben a magyarországi végbeli törökök küzdöttek. A mezei seregek távolról sem voltak olyan veszedelemben, mint a végbeliek. A körülfogott várakból ugyanis senki sem menekülhetett. S ha az őrség meg is adta magát, akkor is rabságra vetették. Szóval, a magyarországi török végbeliek az ostrom közben vagy hősi halált haltak, vagy rabbá lettek. Más út a számukra nem akadt. De ha akadt volna is, ők a vitézi halált többre tartották, mint a gyáva megalkuvást. És küzdöttek. És drágán adták az életüket. Egyik-másik végházukat két évig is védelmezték. A krónikák legendákba való hőstetteket jegyeztek föl a végbeli törökök küzdelméről. A túlnyomó erő ellen azonban mégsem boldogultak. Jó részük hősi halált halt, a maradék népség pedig az asszonyokkal és a gyermekekkel együtt rabságba esett. Ezeket láncra vetették és a császári várak tömlőceibe hányták. Aztán alig egy-kettő látta viszont a hazáját. A legtöbb vagy a börtönben pusztult el, vagy a rabszolgakereskedők kezére került. A vitézek és a gyöngé nők hasztalan vártak kegyelemre, a győzők megfásult szívét irgalomra nem lágyíthatták. Az ő rabságukon, az ő siralmukon senkinek a szíve nem fájt. Elpusztultak, nyomorultan elvesztek mindannyian, úgyhogy a végbeli törökségből, ebből a félig-meddig magyarrá vált kemény nemzetségből hírmondó sem maradt. Hogy a „legszenstesebb császár”-nak a szeretet vallásában növekedett népe hogyan bánt a rabságba esett török vitézekkel és török nőekkel, arról elmondunk egyet-mást.

Ismeretes dolog, hogy a törökök régi jó szerencséje 1683-ban fordult balra. Ez időtől kezdődik az ő szenvedésük. Már 1683-ban, de különösen a következő években seregesen estek rabságba. Egyik-másik végházunk annyira megtelt török rabbal, hogy nagy részének annyi hely sem jutott, ahova fejét lehajthatta volna. Az 1684-ik évben Batthyány Kristófnak írják Győrből: „Hozton hozzák az török rabokat. Már hétszáznál több vagyón, s ma még ötszázat várunk! Majd többen lesznek magunknál!”

Komárom és Pozsony vára is így telt meg török rabbal. S megszámlálhatatlan sokat cipeltek magukkal a külföldi tisztek is.

Mivel évről évre több és több török rab került a császáriak kezére, a régieken igyekeztek minél hamarabb túladni, hogy az újaknak helyet szoríthassanak. Az 1686-ik évben például Komáromba 600-at, Győrbe, Pozsonyba és Bécsbe is igen sokat küldöttek. Ezeket a rabokat császári vagy kamarai törököknek hívták (Kameral-Türken), mivel a kincstár rendelkezett velük. Ezeken kívül természetesen minden valamire való tisztnak megvoltak a maga rabjai, akiket láncra fűzve vagy valamelyik végházba, vagy a birtokukra küldöttek. Bár a régi végbeli törvény úgy szólott, hogy az elfogott basák, szandsákbégek és bégek a királyt illetik, a külföldi főtisztek e törvényt magukra nem, hanem csak a magyarokra nézve ismerték el kötelezőnek. Ha tehát a magyar vitézek fogtak főtörököt, azoktól elvették: a császári tisztek azonban maguknak tartották, akár basa, akár bég, kihaja (udvarmester), muezin, hasznadar (fizetőmester,

kincsszámláló), vagy kavas basi (testőrdrabant) volt is az illető török rab. Ilyen módon a kincstárt nagyban károsították. Ezért már 1687-ben elrendelték, hogy a végházakba csakis kamarai törököket szabad befogadni. A főtisztek tehát ott nem tarthatnak rabokat. Ezenkívül a király azt is elrendelte, hogy a haditanács passzusa nélkül török rabokat senki sem szállíthat. Mindez csak írott malaszt maradt. Maguk a fővezérek és a generálisok ugyanis ügyet sem vetettek a királyi rendeletekre. Így a savoyai herceg 1687-ben három előkelő törököt, Badeni Lajos a simonytornyai béget, Aspremont generális Kirpárt, Durmis Jahiát és a török lovasság generálisát (Therhala olajbéget) tartotta Győrött. Hoffkirchen generális meg Chiazibi főfizetimestert a komáromi tömlöcben. Ezenkívül ide-oda küldözgették azokat a rabokat, akikkel sarc dolgában már megegyeztek. Így például Aspremont generális egyszerre nyolc főrabját küldé a határra: Kreutz báró pedig Murat agát bocsátá el 1100 aranyért. A láncra fűzött török rabok ide-oda cipelése tehát szakadatlanul tartott.

Mivel a háború miatt a főtiszteknek nemigen volt módjukban a rabjaik élelmezése és ruházása, hamar túladtak azokon. A hazai és a külföldi kereskedők - jó nyereség reményében - nyakra-főre vásárolták a török rabokat, kiket aztán az olasz emberkereskedőknek adtak el. Győrött nemcsak egyes kereskedők, hanem társaságok is akadtak, melyek az emberkereskedést nagyban űzték. Nem róhatjuk ezt föl nekik bűnül, mert hiszen csak a kincstár példáját követték, mely a rabszolgakereskedésben és az embernyúzásban előljárt. Módjában állott, mert hisz neki volt legtöbb rabja. Hogy a kincstár mi módon bánt a szegény török rabokkal, a hivatalos írások alapján itt adjuk. Tudjuk, hogy a XVII. század végén nagyon szűk idők jártak. A kincstár még a saját katonáinak sem igen adhatott kenyeret és ruhát, tehát még kevesebbet juttathatott a raboknak. Ezeknek a szegényeknek tehát rettenetes sorsuk volt. Rongyos ruhában, sötét tömlöcben, vasra verve éheztek. Még a napvilágra sem bocsátották őket, hanem éjjel-nappal a zsúfolt tömlöcben kellett szenvedniük. Aztán éhezttették őket, hogy nagyobb váltságot ígérjenek. S ha az éheztetés nem használt, kínra vették őket, vagy somfabottal mindaddig ütötték, míg fájdalmukban oly összeget nem ígértek, amit soha meg nem adhattak. A bécsi tömlöcben lévő török aknaásókról (saferekről) 1687. június 12-én a haditanács maga jelenti, hogy teljesen mezítelenek, s mivel egy idő óta élelmet sem kaptak, kínjokban áttértek a keresztény vallásra! A győri és komáromi tömlöcökbe meg pincékbe zárt török raboknak is ilyen sorsuk volt, ha nem rosszabb. Itt ugyanis még az élelmezési tisztek is nyereszkedtek rajtuk, nem csoda aztán, ha a szegények úgy hullottak, mint a legyek. Igyekeztek is, hogy minél előbb túladjanak rajtok. Általában tizenegy osztályba sorozták őket. Aztán megkezdődött a vallatásuk, kinek miye van otthon, összefogdosták a budai zsidókat is (akik ismerték a török rabokat), hogy felvilágosítással szolgáljanak. Ha sok faggatás és kínzás után sikerült a sarcban megállapodniuk, a rab azontúl naponként egy adag kenyeret és hetenként két font húst kapott. Az ijesztgetéssel és kínzással az egyes török vitézek sarcát mód nélkül sikerült fölverniök. A bécsi ispotályban őrzött kihája bég sarcát például 30 000 tallérban állapították meg, s a szegény betegnek „folytonos könyörgésére” csak ekkor engedték meg, hogy napjában a szabad levegőt is élvezhesse. Erdődy Miklós bán huszárjai elfogván a banyalukai basakeháját, a bécsi udvar elrendelte, hogy a sarcát negyvenezer aranyra verjék. Jól fog ez esni - írják hivatalosan - az üres kincstárnak. Az elfogott basa azonban kijelenté, hogy hétezer forintnál többet nem adhat, akárhová viszik, akármilyen bilincsbe verik is. Ígérni ugyan többet is ígérhet, de megfizetni nem bírja. Erdődy bán erre azzal a kérdéssel fordult a haditanácshoz, veresse, kínoztassa-e a basát, hogy többet ígérjen?

Az előkelő törökök sarcának ilyen határtalan fölcsigázása balul sült el. Törökországban ugyanis egyszerűen megtiltották a váltságdíjak kivitelét. Szobieszky lengyel király például az Esztergomnál elfogott basától ötvenezer forint értékű sarcot követelt. A fogoly basa mindenét pénzzé tette, hogy imigyen a szabadságát visszanyerhesse. Azonban mikor a sarc már együtt

volt, a dívánülő vezérbasák megtiltották a pénznek az országból való kivitelét. A szegény rab basa aztán még hat év múlva is a lengyel király tömlöcében sínylődött.

A kisebb sarc megfizetése semmi akadályba sem ütköztet, ha a rabok a váltság dolgában megegyeztek, hitlevél és megfelelő kezesség mellett útra bocsátották őket, hogy a sarcukat összekoldulják. Nálunk azonban akkor a hadas idők miatt az utak nagyon bizonytalanok voltak, s így a hazafelé tartó rabokat majd mindig kifosztották, és mezítelenre vetkőztetve bocsátották tovább. Ugyanez történt velük akkor is, midőn a sarcukkal visszatérőben voltak. Emiatt 1687-től fogva a rabokat katonai kísérettel (convoyval) bocsátották el. A császári katonákat azonban a portyázó török és tatár lovasok rendszeren levágták. Így hát egész kis sereget kellett a rabok mellé adniok, hogy bajuk ne essék.

A végházakban rabul esett török vitézeknek csak igen kis része tudott sarcot fizetni. A legtöbbször ugyanis magyar földön volt a birtoka és ingósága, ezt azonban a végházuk elfoglalása után mindannyian elvesztették. Így tehát a legjobb vitézek is csak koldusszámba mentek, és sarcul egyetlen fillért sem adhattak. A kincstár ezeket 15-50 tallérjával árulhatta. A jó török vitézek tehát jóval olcsóbban keltek, mint a szarvasmarhák. A kincstár azonban még így is eleget nyert rajtuk; mert hisz a hadi rendelkezés szerint a katonáknak egy-egy török fejért vagy élő törökért csak három forintot fizetett.

Bár Európa minden országából jöttek a rabszolgakereskedők, a kincstár részéről a kínálat mégis nagyobb volt a keresletnél. Hogy tehát a rabjain túladhasson, olasz kereskedőket kellett Bécsbe és Magyarországra csalogatnia. Az olaszok az erős török vitézeket a kereskedelmi hajókra vitték evezősöknek, itt ugyanis az efféle rabszolgákat igen jó áron vásárolták. Jöttek is velencei, florenci, trieszti stb. kereskedők, akik százával vették a török rabokat. 1687. március 10-én például, a haditanács jelentése szerint, Härtl komáromi élszmester az ott lévő 546 török rab legtöbbjét eladta nekik.

Alig, hogy Härtl túl adott a komáromi rabokon, Eszék elfoglalása után ismét nagy sereget küldtek Komáromba. Mivel ugyanekkor olasz rabszolgakereskedők érkeztek Bécsbe, a haditanács 1687. október 25-én valamennyi török rabot Bécsbe rendelte. És a szegény, kimerült s félig meztelen törököket hajókra rakták, s Komáromtól Bécsig maguknak kellett evezniök, hogy ott - mint a barmokat - vásárra vigyék és dobra üssék.

Ugyanez évben Fideli János nevű olasz kereskedő harmincforintos átlagos áron a győri török rabokat vette meg. Aztán jobb ruhába bújtatván őket, az olasz partokon rabszolgáknak adta el. Az udvari kamara ez év december 23-án Pozsonyból is küldött 159 törököt Triesztbe. A rosszul ruházott szegény raboknak a nagy hidegben gyalog kellett a hosszú utat megtenniök. Még arra is sajnálták a pénzt, hogy szekereket szerezzenek alájok. Nem csoda aztán, hogy útközben sokan megfagytak és meghaltak. Akik az út fáradalmait megbírták, egytől egyig eladták. Jól útvén ki a vásár, a horvát-szlavón várakban őrzött rabokat is a velencei és florenci piacra küldték, hogy „Őfölsége kenyerét hiába ezek se egyék”.

Az udvari kamara Triesztben maga is alkalmaztatott török rabokat evezősöknek. De a hajókon oly embertelenül bántak velük, hogy a nehéz munkát tovább nem bírták. A kamara tehát visszarendelte őket, hogy a váraknál kényszermunkára alkalmazza. Az agyongyötört emberek azonban útközben jórészt elpusztultak, vagy - amint akkor mondták - elhullottak.

Mivel még mindig akadt török, aki el nem kelt, a bécsi kormányzások 1687. november 28-án meghagyták Hochburg győri élszmesternek, hogy az utolsó és haszontalan török rabokat fizetés fejében adják oda a magyar tiszteteknek! Olyanokat azonban, akikért pénzt remélhetne, ne adjon nekik!

Íme - amíg a háború tartott -, így folyt évről évre az emberkereskedés. Ha a hivatalos írások be nem számolnának az eladott emberek árával, el sem hinnők, hogy a tizenhetedik század végén, a „legszebb császár” jóváhagyásával - a szeretet vallásának gyalázatára - ilyen embertelenséget üzhessenek. De hát minden szabad annak, akitől minden kitelik.

Íme, így pusztult el a magyarországi törökség. Végnek bizony nagyon szomorú vég ez! Ki tudná megmondani, mennyi tragédia játszódott le, mennyi könny fakadt ez években? Valóban kegyetlenebb sors, gyászosabb pusztulás alig jutott valaha részül vitézeknek, mint a mi derék végbeli törökeinknek. Mint vitézek, mint hősök mázsaszámra várhatták volna az ellenféltől az emberséget, de bizony latszámra sem jutott nekik. És a rövidlátású bécsi uraknak a világért sem jutott eszükbe, hogy eljárásuknak oly helyen adják meg az árát, ahol vélve se vélnék. Hiszen a törököknek is fölös számmal voltak rabjaik, mégpedig jórészt németek, s ha kedvük tartja, bosszút állhattak volna.

Kollonits püspök volt az egyedüli, akinek a német rabok eszébe jutottak. 1867. január 3-án kelt levelében előadja, hogy ő az ajándékba kapott és vásárolt török rabjaival - Mezger budai jezsuita és Radonay apát segítségével - német katonákat váltat ki a rabságból. Okosabb lenne - írja Kollonits -, ha a kincstár is ezt tenné, s nem árulgatná a rabjait 15-50 tallérjával.

Kollonits befolyásának köszönhetjük, hogy a kamara a török gyermekeket nem adatta el, hanem a szülőktől elszakasztván, megkereszteltette. Persze nem minden pap gondolkozott úgy, mint Kollonits. Valekovits István pesti és budai plébános meg a társai, például, nyugodtan kereskedtek a rabokkal. 1687. május 26-án Valekovits maga írja, hogy ezer aranyért negyven jeles török rabot adott át a kamarai felügyelőnek.

Az elfogott törökök között a legjobb sorsuk még az iparosoknak volt. Tudjuk, hogy a hódoltságban a törökök több oly iparágat űztek, amit még a művelt Nyugaton sem ismertek. A karmazsin- és a szattyánbőr készítésének módját például a Nyugaton hiába igyekeztek elsajátítani, semmire sem mentek. A magyarországi török várak és városok elfoglalásakor azonban sok ily ember került fogságba, akiket Bécsbe vittek, hogy ott a bőriparosokat megtanítsák a karmazsin és a szattyán készítésére. Az elfogott mesterek azonban azt vallották, hogy Pécs körül csak szattyánt és kordovánt készítettek. A vörös karmazsint Adrianopolban, a sárgát pedig Caisarban készítik. Bécsben azonban a szattyánt sem tudtak előállítani, mert hiányzott a szükséges anyag.

A szattyánkészítéshez ugyanis mandrács (wohlmuet blie), vadalmalevél és diterja bragi (török áfonya) kellett. Ez utóbbi volt a legfőbb dolog. Áfonya ugyan Ausztriában is akadt, de annak nem vehették hasznát. Tehát Buda, Pécs és Veszprém környékéről kellett hozatni, ahol a kitűnő minőségű diterja bragi bőségesen termett.

Az élelmes győri jezsuiták is szereztek szattyán csináló török rabokat. Sokáig azonban nem örülhettek a jeles mestereknek, mert 1687. január 24-én meghagyták nekik, hogy valamennyit azonnal Bécsbe küldjék, mert ez a császár óhajtása.

LIPÓT CSÁSZÁR ÜZLETEI

Jobbjaink lelkéből ritkán szállt annyi fohász az ég felé, asszonyaink szeméből alig hullt annyi könnyharmat alá, mint a Wesselényi-féle szövetkezés idején. Szenvedés, bánat és keserűség özönével szakadt akkor a magyarságra! Siralomra fordult állapotunk. Ágas-bogas családjaink fejei a császár vasán tömlőben szenvedtek; asszonyaik iastul-fiaitul téltova bujdosnak, s alamizsnából tengették életüket. Hiszen testig-lelkig mindenük odaveszett, s csak a búbánat maradt korlátlan tulajdonuk. Jajkiáltás hallszik mindenfelé, s akinek tigristől nincs születése, a szenvedés láttára irgalomra lágyul. De fönt Bécsben nem hallják az elnyomott magyarság sóhajtását. Könnyebb volt a gyémántban lágyságot keresni, mint Lipót császár szívében kegyelmet.

Szó ami szó, de bizony kevés politikai mozgalom hozott az országra olyan csapást, mint a Wesselényi-szövetkezés. Ennek az úgynevezett „összeesküvésének” politikai részét töviről hegyire ismerjük már. Sajnos! íróink a gazdasági és pénzügyi részét még nem méltatták eléggé. Pedig, ha mélyre ható szemmel vizsgáljuk e kor írott emlékeit, akaratlanul is azt látjuk, hogy ezúttal a magyar vagyon, a magyar tulajdon ellen indítottak irtó háborút. Emberben nem is volt sok a veszteségünk. De pénz, kincs és föld dolgában rémítő volt a csapás. Az udvari kamara üres kincstára színültig megtelt a koldusbotra juttatott magyar családok javaiból. Jutott azokból mindenkinek. Még a császárné is remekbe készült násfát kapott - a kivégzett Nádasdy gyémántjaiból. Csak a magyar kincstárnak nem juttattak azokból semmit sem: a magyar vagyon, a magyar kincs mind Bécsbe vándorolt.

Mivel a Felvidéknek úgyszólván egész vezető magyarságát kiforgatták vagyonából, s mivel a konfiskált birtok javarésze idegen kézre került, nemzeti és nyelvi szempontból is mérhetetlen volt a csapás. Csak például említjük, hogy a tokaji hegyek jól fizető szőlői majd mind a fiskus részére jutottak. Legértékesebb kiviteli cikkünk itt termelt, tehát az udvari kamara gondoskodott róla, hogy a szőlősgazdákat rebelliseknek nyilváníttassa.

Tömerdek embert vetettek tömlőbe csupán gyanú alapján. Akiket elfogni nem sikerült, azokat megidézték, s mivel nem jelentek meg, elítélték s vagyonukat elkobozták. A tömlőre vetett nemes urak ügyében legelőször is azt vizsgálták, mije van. Hogy bűnös-e, vagy nem, az mellékes volt. Hiszen elég bűn volt akkor az is, hogy valaki magyarnak született. Fontosabb volt ennél annak megállapítása, mit lehet tőle elvenni? És a vádlottaknak mindenét elkobozták már az ítélet kimondása előtt!

Tudott dolog, hogy az elfogott nemes urakat Bécsben, Pozsonyban és Lipótvárott tömlőcözték be. A legtöbbje jószágos főember volt, de azért bizony csak zabkenyéren éltek. Az udvari kamara meghagyta, hogy a magyar urak 30 krajcáros ebédet kapjanak. Úgy látszik, hogy ezt a csekélységet is sokallta, mert nemsokára 15 krajcárra redukálta az ebéd költségét. Mivel kenyérré és egyébre négy krajcár ment föl, a szorosan vett ebédre csak 10 krajcár jutott. Wühle András volt az a vendéglős, aki a bécsi magyar raboknak főzetett. Ez a jó ember írta volt az udvari kamarának: „Gondolják meg az urak, minő ebéd lehet az, amit 10 krajcárból kell előállítanom! S ha legalább ezt a pénzt megkaphatnám, de idáig egy fillért sem utaltak ki nekem!”

Amíg a nemes urakat imigyen koplaltatták, addig a birtokaik s ingatlan javaik elkobzására kiküldött jelentéktelen alakoknak szabad asztaluk volt s havi 500 forintot kaptak!

A legtöbb rab másfél évig ült a tömlőben. A „császár vasa”, no meg a gyalázatos ellátás annyira elcsigázta volt őket, hogy bármire is készek voltak. Nem is annyira a maguk, mint inkább földönfutó családjuk érdekében arra is ráadták magukat, hogy a császártól kegyelmet könyörögjenek.

Lipót császár keresztény uralkodó volt, s így a kegyesség vele született. Adott is elég sok embernek gráciát. Mégpedig jobbra olyanoknak, akikben amúgy sem találtak bűnt. De hát őfelsége a gráciát nem mérte ám ingyen! Drága portéka volt az, s igen gyakran egyet jelentett a koldusbotra jutással.

A császár kétféle kegyelemlevelet osztogatott. Az egyiket „Versöhnungspatens”-nek hívták. Ez volt a drágább. A vádlott és a kamara hosszú alkudozás után kötötték meg az efféle egyezséget, aztán a császár rádörgöltette öreg pecsétjét. Rákóczi Ferenc például négyszázezer forintot fizetett a Versöhnungspatensért. Akinek kevesebbje volt, arra kevesebbet vetettek ki. Roth János például csak tízezer forintot fizetett a császári patensért.

A közönséges kegyelemlevél jóval olcsóbb volt. Az ilyet többnyire azok kapták, akiket teljesen ártatlanoknak találtak. Ennek a gráciának az ára 300 forint volt. Ez ugyan nem nagy összeg, de az elfogottak között azért alig akadt, aki megfizetni tudta volna. Hiszen ingó és ingatlan vagyonukat már előbb elkobozták, s így a rajtuk levő ruhájukon kívül egyebük nem volt. Ezért megható folyamatokban könyörögnek a „legkegyelmesebb uralkodónak”, engedné el nekik a császári grácia díját; mert lehetetlen ennyi pénzt előteremteniök. Nagy nyaláb ilyen folyamat van kezünkben. Mély fájdalom és keserűség szólal mindegyikből, de azért hiába keressük rajtuk a kedvező elintézés. Eszerint szegény rab urainknak a császári grácia csak édes maszlag volt, mely jómagukat is meg családjukat is egyaránt sújtotta.

Minden jel arra mutat, hogy egy csomó ártatlan embert csak azért tartottak 1-2 évig tömlőben, hogy az udvari kamara minél több pénzt csikarhasson ki tőlük. Hiszen akadt köztük több olyan, aki szabadulása fejében bármire kész volt. A szegény Sembery Ferenc írja például, hogy másfél évig raboskodott Lipótvárott súlyos bilincsekben. Aztán Pozsonyba vitték. Bár teljesen ártatlannak találták őt, a kamara mégis követeli rajta a császári grácia díját. Honnét fizessem - írja szegény ember -, hiszen mindenemet elvették. Még annyim sincs, hogy a gyermekeimet táplálhatnám!

Benkeházy Andrást ugyanez a sors érte. Ő maga írja a császárnak: „Mindenemet elvették. Szegény családom a legnagyobb nyomorúság közt küszködik. Miből fizessek, mikor a rajtam lévő rongyokon kívül nincs egyebem.”

Sándor István is ilyenformán járt. „Engem - írja -, az eke mellől hurcoltak el és 140 napig ültem a tömlőben. Bár teljesen ártatlannak találtak, mégis fizetnem kell. De honnét teremtem elő a pénzt?”

Komjáthy Zsigmond, Kubinyi László, Újfalussy Zsigmond, Szemere László, Soós György, Dobay Gábor, Sárossy Sebestyén és Török János együttesen írják a császárnak: „Másfél évig a legnagyobb szenvedések közt vasra verve ültünk a tömlőben. Végre az isteni gondviselés felségednek lelkét irgalomra lágyította. Imigyen engedelmet kaptunk, hogy Bécsben bizonyíthassuk ártatlanságunkat. Ez meg is történt. Ártatlanoknak nyilvánítottak bennünket, de azért fizetnünk kell! Pedig tudott dolog, hogy semmink sincsen. Mindenünket, még bútorainkat is elvették. Nyomorult családuknak még alamizsnául sem adtak semmit. Éheznek és szenvednek ők most is. Egykoron való jólétünknek már csak az emlékezete él bennünk, s most fölséged részére fejenként 300 forintot kell fizetnünk a grácia fejében. Keresztény uralkodóhoz illő, hogy könyörüljön a nyomorultakon, kiknek a rajtuk levő ruhán kívül nem maradt

egyebük. Alázatosan esdve könyörgünk felségednek, engedje el a 300 forintot, vagy legalább birtokunk egy részét adassa vissza!”

Szentkirályi Albert írja, hogy mint diákot az iskolából hurcolták el. Nyolc hónapig ártatlanul szenvedett a tömlöcben. Ezüst szablyáját és lovát eladta, hogy rabtársain segítsen. Egyebe nincs s nem is volt. A grácia árát tehát megfizetni nem tudja.

Medgyessy Andrást is az iskolából hurcolták el. Maga írja, hogy tollával kereste szegényke kenyerét. Házacskáját és szőlőjét elkobozták. Családja azóta koldulásból él. „Ha - írja - éhenhalok, ha a rajtam lévő ruhát is eladom, a grácia árát megfizetni akkor sem bírom!”

Szentmiklóssy György Pozsonyban és Bécsben raboskodott. Őt is büntetlennek találták. A császárhoz írt folyamodásában „Isten irgalmára és Krisztus sebeire” kéri öfelségét, engedné el a rárótt bírságot, s bocsássa őt haza nyomorult családjához és sokat szenvedett gyermekeihez.

Semsey György másfél évig raboskodott. Ekkor, mint ártatlant, elbocsátották ugyan, de reá is kirótták a grácia díját. „Miből fizessem - írja ő -, hiszen még ártatlan feleségemnek és gyermekeimnek vagyonát is elkobozták, s a szegényeknek idáig a jó ismerősök alamizsnáiból kellett élniök.”

Dobay Gábor is másfél évig ült, aztán mint teljesen ártatlant elbocsátották. A császárhoz intézett folyamodásában ő is a grácia díjának elengedését kéri: „Fölséged lábai előtt könyörögök - írja a szegény ember -, elégedjék meg fölséged eddigi szenvedésemmel s ne juttasson koldustáskára.”

Kökényesdy György írja, hogy őt Rosály várában feleségével és gyermekeivel együtt elfogták, aztán már a megidézés előtt elítélték, s minden birtokát, ingóságát elvették. Azért könyörög, hogy legalább kölcsönképpen adjanak neki száz tallért szegény családjá számára.

Rákóczi Ferenc, mint tudjuk, óriási összegen váltotta meg magát. Mivel a császári gráciát megfizetni nem tudta, szekereken vitette Bécsbe a család régi kincseit, s ezekkel fizetett. A császári kommisszió jelentése szerint Rákóczinak fistulája lévén a lábán, s amúgy is rossz egészségi állapotban lévén, „a világ szempontjából” okosabb volt őt pénzbírságra ítélni. Attól - mondja a kommisszió -, hogy gyermeki legyenek, úgysem kell tartani.

Az udvari kamara emberei, no meg a császári biztosok, mint a véredek, úgy szaglászta azok után, akiktől volt mit elvenniök. A gaz Abelé 1671. augusztus havában maga írja, hogy Fáy Lászlónak, Lessenyei Nagy Mihálynak s másoknak vagyoni állapotát kikutatván, ezeket pénzbírsággal sújtotta. Ebből is láthatni - írja -, hogy én a kincstár érdekét szemmel tartom.

Kiszimatolták azt is, hogy az özvegy nádorispánné kincseit négy nehéz ládában a körmöci franciskánusok kolostorában őrzik. Szeptember 27-én az udvari kamara aztán elrendelte, hogy erős katonai kísérettel azonnal Bécsbe szállítsák a nehéz ládákat.

És mentek a szekerek seregesen Bécsbe, s vitték oda, amit jámbor eleink századokon át gyűjtöttek és megőriztek. Az udvari kamara világosan elárulta, hogy most a magyar vagyon ellen foly a háború. A magyaroknak - írja - nem lesz ezentúl pénzük, s így majd a békeség után sóvárognak!

A hivatalos kimutatás szerint 1671. január 28-ától április 25-ig Rottal Felső-Magyarországból 157 főembert és nemes urat idéztetett meg. E 157 úrnak a javait azonnal konfiskálták. Másodszorban 102 olyan urat citáltatott, akiknek javait előzetesen nem foglalták el. Ezeken kívül volt még 47 olyan úr, akiket megidéztek ugyan, de nem jelentek meg. Ezek többnyire elmene-kültek, vagy a tömlöcben haltak meg. A javaikat természetesen ezeknek is konfiskálták.

A pozsonyi kamara kimutatása szerint (július 7-én) a megidézett, de meg nem jelent urak közül 64-et elítéltek. Ezek közt szerepel Lónyay Anna fejedelemsasszony, Petróczy István, Bagossy László, Wesselényi Pál, Szuhay Mátyás, Gyulaffy László, Szilágyi Gáspár, Szinnyey Ferenc, Kemecey György, Nemessányi Bálint stb.

Az elítéltek és a pénzbírság fejében szabadon bocsátottak helyébe folyton újabb és újabb embereket hoztak a tömlöcbe. Hogy mibe vették akkor a magyar életet és a magyar vagyont, azt könnyű elgondolnunk. Elég leszen ennek megvilágítására Wagner von Wagenheim császári kommisszáriusnak és társainak felterjesztését idéznünk. Újfalussy Zsigmondnak - írják - 20 000 forintnyi vagyonát elfoglaltuk. Valahogy talán azért megél, hiszen a grácia kezében vagyon. Bezzegh István is elveszte vagyonát, de talán nem hal éhen. Kátay Ferenc nyakas kálvinista, tehát okosabb dolog, ha a vagyona öfelsége kezén van, mint az övé. Igen takarékos ember, tehát majd csak megél valahogy. Földváry Mihály is kálvinista, vagyona nincs, a törököket jobban kedveli, mint a katolikusokat. Jó lesz őt halálra ítélni. Bory Györgynek javait konfiskáltuk. Ezt is ki kell végezni. Bartakovics Jánosnak konfiskált javai 20 000 forintot érnek. Gráciát kapott. Valahogy majd megél birtoka nélkül is.

Mivel az elfogottaknak és megidézetteknek legnagyobb része ártatlan volt, a vagyont olyanoktól ragadták el, akik büntetlenül szenvedtek, s a hibájukon kívül üzettek a kétségbeesésbe. S amíg ők koldusbottal kezükben kereshették az alamizsnát családjuk számára, addig a vádlók, a kamarai tisztviselők és a taksálásra kiküldött biztosok fejedelmi módon éltek és szabadon loptak. Még Bécsben is, ahová a lefoglalt kincseket szállították, nagy értékű dolgok tűntek el. Hogy többet ne mondjunk, a kivégzett Nádasdy ezüstműiből egy negyedakós aranyozott ezüstkancsó, öt nagy ezüstserleg, hat nagy ezüst tál stb. tűnt el. A kivégzett Zrínyi Péternek kastélyából majd mindent elloptak, s még a márványoszlopokat is elvitték. Szemere Lászlónak konfiskált birtokát százezer forintba becsülték. Ezenkívül ingóságait is elvitték. Akinek az elfogottak közül nem volt vagyona, annak feleségétől vették el, amiye volt. Fügedi Nagy András, Reviczky Miklós, Bocskay István, Semsey György stb. maguk is birtokosok voltak ugyan, de azért feleségük ingó és ingatlan vagyonát is konfiskálták. Nagy Ferenc feleségének még a bútorait is Bécsbe vitték. S így járt Bocskay István báróné is. Ezt a derék asszonyt hozzá még el is ítélték, pedig semmi bűne sem volt. A felsőmagyarországi nemesek ezért együttesen folyamodtak Bocskaynéért az uralkodóhoz. Valamennyien jótállottak érte, sőt kezeseket is hajlandók voltak érte állítani.

Érdemes megemlítenünk, hogy még a holtakat is törvény elé idézték. Újhelyi János például már a Wesselényi-féle szövetkezés előtt négy évig súlyos betegségben az ágyat nyomta, s az idézés előtt meghalt. Betegsége miatt semmiben sem vehetett részt, de azért konfiskálták birtokát!

És az ártatlanoknak nyilvánított, de mindenükből kifosztott férfiak és asszonyok megrázó kérvényei seregesen jöttek Bécsbe. A legtöbben csak a császári grácia díjának az elengedését kérték - de hiába. Hídy György és Szentiványi Mihály uraimékkal együtt a szegények hiába hangoztatták, hogy „ahol semmi bűn nincsen, ott büntetés sem lehet”, bizony büntették az ártatlanokat is, mégpedig súlyosan.

És a minden támogatástól megfosztott emberek újra és újra könyörögtek. Folyamodásaiknak se szeri, se száma. Seregével találhatók ezek a bécsi udvari kamarai levéltárban.

Jellemző, hogy a császári gráciáról szóló írásban szó sincs a fizetésről. De öfelsége azért nagyon is jól tudta, hogy a szegény fölmentetteknek fizetniük kell! Hiszen ő maga rendelte ezt így!

Csak például említjük, hogy Lipót császár Báthory Zsófia kérésére Kazinczy Péternek, Csathó Albertnek, Hedry Boldizsárnak, Apagy Mihálynak, Petrikovics Mihálynak, Halapi Lászlónak, Gombos Imrének és Borsoló Andrásnak is kiállította a kegyelemlevelet. Ebben egyetlen szó sincs a fizetésről. Lipót császárnak van azonban egy másik rendelete a kamarához, melyben meghagyja, hogy a nevezett hét ifjúval tárgyaljanak a fizetés dolgában, s az eredményről értesítsék őt. Erre aztán az udvari kamara olyan összeget vetett a hét fiúra, melyet azok megfizetni sehogy sem tudtak.

Az elfogott rabok között sokan voltak, akik két évnél is tovább ülték a tömlöcöt. Ezek már nem kaptak sem Versöhnungpatenst, sem gráciát, hanem jelentékeny nagyságú kaució mellett bocsátották szabadon, de úgy, hogy mindenüvé egy fegyveres muskatéros kísérte őket, aki aztán éjjel sem távozott mellőlük. Ily módon szabadult ki a börtönből Fáy László 1672. február havában. A császár ugyanekkor Ketzer Andrást is kibocsátotta pozsonyi tömlöcéből, de keményen meghagyta, hogy a muskatéros éjjel-nappal mellette legyen. Szobonyák Istvánt ugyanilyen módon csak három hétre bocsátották ki. Ghillányi Jónásnak és Éliásnak még kauciót is kellett letenniük, mikor a tömlöcből kibocsátották.

Rengeteg pénz, kincs és érték vándorolt így a bécsi udvari kamara kincstárába. Magyar emberektől szedtek el mindent, de Magyarország abból egy fillért sem látott. Aztán tömérdek konfiskált birtokra kerestek új gazdát. Akadt is ilyen elég. Sajnos! a legtöbbje idegen volt. A Felvidéken aztán sok helyütt elnémult a magyar szó. Sok régi nemesi kúria helyét fű és gaz fogta föl. S miért kellett annyi ártatlan embernek ősi házáét és birtokát elvesztenie? Nem először s nem is utolszor esett meg, hogy a bécsi kormány a politikát használta fel arra, hogy üres pénztárát megtöltse. Imigyen sikerült a magyarságot is gyöngítienie, no meg elegendő pénzmagot is szereznie. Gyöngék voltunk, könnyen mívelhetett rajtunk hatalmat.

S akik a mieinket mindenükből kifosztották, a zsákmányon szépen megosztottak. Jutott abból mindenkinek, de legtöbb Lipót császárnak és kincstárának. S a „szentséges császár” sok-sok embernek juttatott abból, amit „üzletei útján” imigyen szerzett. A császárné és rokonai drága ékszereket kaptak. A brandenburgi örgrófnak és a szász választófejedelemnek a kivégzett Nádasdy pincéjéből kétszáz akó finom bort küldött. A máriacelli templomnak átengedte azt, amit Nádasdy még életében e templomnak szánt. Lipót császár tudván azt, hogy Nádasdynak nagyszerű vadaskertjei voltak, a szép dāmavadakat, gímeket, szarvasokat stb. összefogdostatta és a saját vadaskertjébe vitette. Szóval a bőkezű császár a kivégzetteknek vagyonából magának és másoknak is bőven juttatott. Csak azokról feledkezett meg, akik árván és támasz nélkül maradtak. Zrínyi Péternek - mint tudjuk - roppant birtokai s nagy értékű ingóságai voltak, de a kolostorba zárt leányainak a császár csak évi 300 forintot rendelt, de a szegények még ezt sem kapták meg. A kivégzett Zrínyi özvegyét Würzburg Károly vitte Judenburgba. A szegény asszony betegen és megőrülve érkezett oda. Würzburg arra kérte az udvari kamarát, hogy a súlyos beteg mellé cselédet és szakácsnét adjanak. De kérésére semmi válasz sem érkezett.

Szomorúan kell megállapítanunk, hogy magyar emberek is akadtak, akik részt kértek a kivégzettek javaiból. Forgách Ádám generális például a szerinte rebellis Rákóczi, Bocskay vagy Hidvéghy birtokait kérte a császártól, hogy aztán annál hívebben szolgálhasson neki.

A MAGYAR EMBER SORSA

Nemzetes Nagy László György uram, a volt Zrínyi- és Frangepán-javak, valamint más hatalmas jószágok kormányzója, nagy úr volt a maga idejében. Négy szép kúriája, nagy gazdasága párját ritkította a Muraközben; aztán polcos hivatala után is volt mit aprítania a tejbe. Lelkes és értelmes gazda hírében állott, aki a török kiűzése után a pusztai területeket benépesíteni igyekezett. Bár nagy összegek forogtak a kezén, nem követte I. Lipót főbb pénzügyi tisztviselőinek példáját, akik - mint tudjuk - idegen erszény körül egerésztek, s rengeteg pénzt sikkasztottak. Nagy László György uram híven és becsületesen szolgált; még az udvari kamara is tisztelettel emlegette nevét, s elismeréssel szólt működéséről. Ellensége azért bőven akadt. Nincs mit csodálkoznunk ezen. Magyar ember volt, s a császári katonaság gyűlölte őt. Mivel neki kellett az udvari kamara rendeleteit végrehajtania, más ellenségei is akadtak. A bécsi udvar és a kormányzások elrendelték, hogy a Nagy László György kezelte óriási területen a lakosság annyi adót fizessen, mint mennyit békességes időben a töröknek fizetett. Ez elviselhetetlen tehernek látszott most a nagy háborúban, s nagy volt mindenfelé a zúgolódás és az elégedetlenség. Az elégedetlenek között a legnagyobb lármát Radonay Mátyás pécsi püspök csapta. Ez a jeles férfiú azelőtt kapitány volt. Mivel csak a neve volt magyar, a kurucok ellen is küzdött. Rabbá esván, a kurucok két évig tömlöcben tartották őt. Kiszabadulásakor aztán olyan átkokat szórt a szegény kurucokra, hogy orcápirulva olvassa az ember ma is.

Radonay püspök évenként ezer forintot volt köteles fizetni a kincstárnak. Ökigyelme azonban megtagadta a fizetést, sőt a jobbágyoknak is megtiltotta, hogy a kamarai tisztviselőknek a tizedet megadják. Mivel Nagy László György az adót mégis behajtotta, Radonay püspök vad gyűlölettel fordult ellene. Följelentésében elmondja, hogy Nagy Lászlónál elvetemültebb embert, nagyobb rablót nem ismer. Nem adminisztrátor ő - írja tovább -, hanem a fiskuszjószágok elrablója, a szegények és az árvák nyomorgatója, a zsidók és az eretnekek támogatója, aki a legnagyobb zsiványokat teszi tisztviselőkké. Eretnek kapitányokat nevez ki. Ő maga pompás bandériummal jár, s pompás asztalt tart.

Mondanunk sem kell, hogy mindez szemenszedett rágalom. Nagy László György nem nevezhetett ki tisztviselőket, még kevésbé kapitányokat. Nem támogatta az eretnekeket, mert hiszen jómaga buzgó katolikus volt. Nem járt soha bandériummal, a szegényeket nem nyomorgatta, hanem támogatta.

Radonay püspök nem elégedett meg a följelentéssel, hanem magának Nagy László Györgynek is írt volt. Hogy minő hangon írogatott a püspök, arra elég leszen leveléből néhány sort idéznünk:

„Isten térítsen meg, kevély, pogány eb! Most látod, hogy minden dolgod hamisság, tolvajlás, álnokság, pusztítás és szegény éhelholt embernyomorgatás és vérszopás. Kutya! gyüvel holnap Heténben magad, nem német vitézekkel, meglátom, miképpen mégy egyházi jószágra? Hollók, ebek eszik testedet ezután is; mert egy csepp vér nincs benned igaz. Elpusztítottad Muraközt, Horvátországnak nagyobb részét. Megírtam mind Magyar-, mind Horvátországnak, Bécsben is, minemű eb vagy. Ha eddig pap nem löttem volna, hollóknak adtam volna eddig testedet. Püspökségi és egyházi jószágoknak békét hagyj, mert tavali ármányos hajdúid után bizony általkísértetlek a Dráván... Valamennyi tisztviselőt tettél, mind kicsapatom, magadat pedig - bízom Istenben - kevés idő alatt a törvény fölakasztat!”

Nagy György e rágalmakra csak ennyit felelt: „Szerencsétlen püspök.” Aztán vizsgálatot kért maga ellen. De nem őt, hanem a püspököt fogták vizsgálat alá. Emellett a király Radonayt keményen megdorgálta „paphoz és püspökhöz nem illő, orcátlan írásai” miatt. (1688. június 28.)

A püspök ellen folytatott vizsgálat aztán azzal végződött, hogy Radonayt letartóztatták, s a király helyébe Matusseket nevezte ki pécsi püspöknek.

Nagy László Györgynek Radonay püspöknél veszedelmesebb ellenségei is akadtak. A magyargyűlölő császári tisztek voltak ezek, akik Radonay hamis vádja szerint Nagy György urammal egy követ fűjtak. Ilyen badarságot alig írt valaki abban az időben. Hiszen tudott dolog volt, hogy a császári tisztek gyűlölettel viseltettek minden magyar nemes iránt. S ez a gyűlölet sok emberünknek okozta vesztét. S ami vérünk annyi jelesével megesett azokban a vad időkben, azt Nagy László uram sem kerülhette el. Meggyilkolták s kirabolták. Nem szegénylegények, nem is kenyér nélkül szűkölködő bujdosók, hanem az uralkodó kegyével dicsekvő főtisztek. Szomorúan jellemzi azon idöket s viszonyokat, hogy ez az eset nem is vert föl valami nagy port. Megrendítőbb, vérlázítóbb jelenetek elvonták a figyelmet Nagy László esetéről, noha ez is megkapó példája lehetne annak a hihetetlen eljárásnak és oktalan gyűlöletnek, mellyel a császári katonaság meg az udvari kamara részéről a magyar embernek saját hazájában találkoznia kellett.

Makar János András báró, Kollonits Lipótnak, az udvari kamara elnökének kegyeltje, mint horvát ezredes szolgált I. Lipót seregében, ötszáz horvát és rác lovasból álló ezredét maga verbuválta össze, s maga gondoskodott ellátásáról. Ezt a gondoskodást úgy kell értenünk, hogy a katonái prédából éltek. Ha a föld népe nem jól tartotta őket, nemcsak mindenét elvették, de még ráadásul kínra is vetették. Makar katonái - írja Szerennyéssy Miklós harmincados Eszékről - lehetetlenné teszik a gazdálkodást. A gradiskai császári élelmező tárházakat fölgyújtották; a szirácsi udvarbíró halálra üldözték, s csak nagy nehezen menekülhetett előlük Pozsegába. A gradiskai és a cserneki udvarbírákat nem engedik, hogy tisztükben eljárjanak. A katonák a kenyeret nem fogadják el a paraszttól, pedig ilyen jó kenyér csak a főnemesek asztalán látható e vidéken! Az élelmezési tisztek nem mernek házaikból kijönni, mert egyikük élete sincs biztonságban.

Mivel Makar báró ilyen atyai módon gondoskodott katonáiról, az udvari kamarától évenként húszezer forintot kapott. Ez összeget Nagy László György uramnak kellett előteremtenie, s Makarnak átadnia. Vajmi nehéz munka volt ez! Makar ugyanis nem sokat törődött azzal, van-e pénz, avagy nincs-e, hanem követelte a magáét akkor, mikor eszébe jutott. S Nagy Lászlónak sokszor az éjjelt is nappallá kellett tennie, hogy a kívánt összeget előteremtse. A bokros gondok s az örökös izgatottság a munkás ember egészségét teljesen aláásták. Az 1694. év január 8-án engedelmet kapott, hogy egészsége helyreállítása céljából Bécsbe mehessen. Noha rendkívüli havazások voltak, mégis azonnal indult muraszerdahelyi kúriájából. Sok fontos íráson kívül több ezer forintot is vitt magával, hogy az udvari kamarának átszolgáltassa.

Amint Makar báró neszét vette a dolognak, kilencedmagával azonnal Nagy László után indult, hogy elrabolja tőle a pénzt. A hosszú úton, mint valami véredek, nyomról nyomra követték és üldözték a beteg embert. Végre a kőszegi határban utolérték Nagy László kocsiját, s a vitéz Makar báró hátulról három lövéssel leterítette a derék embert. Erre rárohantak a halálosan megsebesített jószágigazgatóra, s kirabolták őt. Még drága téli ruháját is levonták róla, s lovait is elhajtották.

Kőszeghy Mihály, Kőszeg város nótáriusa épp arra tartván, megtalálta a vérbe fagyott Nagy Lászlót, s kocsijára emelvén, bevitte a jezsuiták kolostorába. Itt mindent elkövettek megmentésére, de hiábavaló fáradság volt. Nagy László György, miután végrendeletét tollba mondta, a következő napon kiszenvedett.

Vagyonát majdnem teljesen közcélra hagyta. Muraszerdahelyi birtokát a zágrábi káptalannak rendelte, hogy az Szerdahelyen Szent László király tiszteletére templomot emeljen. Belicei kúriáját a csáktornyai pálosoknak hagyta, akik - mind tudjuk - a Zrínyiek családi sírboltját őrizték. A kőszegi jezsuitáknak, amiért templomukban sírhelyet adtak néki, száz aranyat rendelt. Balogh Ferencnek, kedves íródeákjának főlovát hagyta, azonkívül száz forintot és néhány hordó bort. Kőszeghy Mihály, aki őt az országútról fölszedte s ápolta, azt az aranyos kopját kapta, melyet Batthyány Ádám generális adott egykor Nagy Lászlónak rettenhetetlen bátorsága és vitézsége jutalmául, összes vetését s gabonáját porcióként az elnyomorodott szegény parasztoknak hagyta. Könyvtárát és fegyvereit rokonainak: Malik és Lukácsy Pál gyermekeinek hagyta. Ezeken kívül kisebb-nagyobb összegeket hagyott még több templomnak és kolostornak.

A végrendelet elkészítésével egy időben arról is gondoskodott a haldokló Nagy László, hogy az udvari kamarát gyors lovasok értesítsék az ő sorsáról és arról, hogy muraszerdahelyi házában huszonötezer forint kincstári pénz van, melynek biztonságba helyezése az udvari kamara dolga.

Köztudomásra jutván Kőszegen Nagy László végrendelkezése, nagy pompával és tisztelességgel temették el. Sírja fölé márványtáblát helyeztek, s aranybetűkkel örökítették meg a nagy emberbarát nevét.

Ezalatt Makar báró és társai, keveselvén azt a pénzt, amit Nagy Lászlótól elraboltak, muraszerdahelyi házára törtek. A házban ekkor csak Máliknének (Nagy Zsuzsinak), Nagy László nővérének lánya tartózkodott. Ő vezette agglegény nagybátyjának a háztartását. Mikor a betörő katonákat látta, segítségért kiáltott, s útjukat állta. A vitéz Makar báró azonban megköztette, s aztán megbotoztatta a bátor lánykát! Azután, mivel a kulcsokat a lánykától semmi fenyegetéssel sem tudta kicsalni, fejszét ragadott, s összehasogatta a szekrényeket. Az írásokat a padlón szétszórta, a lepecsételt pénzeszsákokat meg Nagy László négy lovára rakatta, s embereivel együtt diadalmasan távozott. Két zsák pénzt feleségének, Schaffmann Mária bárónőnek gondjaira bízott, a többi magával vitte. Távozása előtt azonban kijelentette, hogy még visszajön, s Nagy László házáat fölgyújtja! Makar felesége az ura példáját követvén - a tanúk vallomása szerint - szintén megjelent a kirabolt házban, s ami arany- és ezüsttárgyat talált, magával vitte.

Makar és társai már jó messze jártak, mikor hazaérkezett a boldogult Nagy László hű lovászmestere. Amint meghallotta, mi történt, úgy ahogy volt, lóra kapott, és a rablók után száguldott. Utolérvén őket, kopját hajította Makarra, de nem találta őt. A báró úr erre visszafordulván, így kiáltott a lovásznak: „Tanulj meg, gyermek, kopját hajítani.” Erre átszúrta a szegény lovászt.

Eközben a magyar kamara hivatalosan is értesítette az udvari kamarát a rablógyilkosságról, s Makar példás megbüntetését követelte. Bár nagy összeg forgott kockán, az udvari kamara csodálatos közömbösséggel vette a jelentést, és semmit sem tett Makar és társai kézrekerítése ügyében. A magyar hatóságok azonban nem hagyták abba a dolgot, sürgették a vizsgálatot, s követelték, hogy ezer forintot tüsszenek ki annak, aki Makart élve vagy halva kézre keríti. Ennek sem lévén foganatja, a magyar kamara Bassinszky Péterrel lefoglaltatta a gyilkosnak jószágait, valamint házáat is, melyből a feleségét öt gyermekével együtt kiűzte.

A magyar kamarának és a királyi fiskusnak sürgetésére végre két hónappal a gyilkosság után, 1694. február végén biztosokat küldtek a Muraközbe az ügy megvizsgálására. Együttal utasították Kéry Balázst, Nagy László György hivatali utódját, hogy játsszék kezére a biztosoknak. Polczer György, a vasvári káptalan tagja, Miletics Pál és Málík János légrádi harmincados voltak a királyi biztosok. Ők írják aztán február 27-én az udvari kamarának, hogy amint Muraközben megkezdtek a vizsgálatot, rájuk rontottak, s fogva a csáktornyai várba cipelték őket. Útközben a katonaság és a csőcselék folyton gyalázta őket, *huncutnak, pernahajdernek* nevezték őket s halállal fenyegették. Kiszabadulván a börtönből, ebédhez hívták őket a horvát urak és a tisztek. Az ebéd alatt is őket gyalázták, s kényszeríteni akarták, hogy a gyilkos Makar egészségére igyanak, s mikor ezt nem tették, kiütötték a poharat kezük-ből s vadul ordították: *Vivat Makar! bene ficit quae fecit, sed vos estis rebelles et falsarii inquisitores!* (Éljen Makar! jól tette, amit tett; de ti vagytok a lázadók, ti csaló vizsgáló-biztosok!)

A királyi biztosok - mint maguk írják - Kéry Balázstól kértek védelmet, de ő kereken megtagadta azt. Ez a Kéry Balázs ugyanis egy követ fűjt a gyilkos Makarral. Az egyik biztosnak, Málíknak a felesége: Nagy Zsuzsi írja, hogy leányát nem adhatja férjhez, mert Kéry Balázs halállal fenyegeti őket azért, mert férje: Málík vezeti Makar ellen a vizsgálatot. Maga Málík pedig azt jelenti, hogy Kéry Balázs nem röstell a gyilkosokkal ebédelni! Makar - jelenti Málík - itt grasszál Légrád körül. Miután a rablott pénzből kielégítette a zágrábi káptalant, *a zágrábi püspök felmentette őt a gyilkosság vádja alól!* S ez a fölmentés - írja Málík - akkor történt, mikor én az uralkodó második rendeletét előmutattam Makar üldözésére. Kinevettek engem, s azt mondták, hogy Makart sohasem fogjuk el, míg Turn-Valsesin gróf kommandáns nem akarja. A tisztek előre értesítik őt a veszedelemtől. Maga Makar halállal fenyeget minket, s nagy befolyású patrónusaival dicsekszik. Nem fél ő - úgymond - senkitől, nyugodtan éldegél itt öt-hat évig is. A légrádi vitézek azt mondják, hogy ők már elfogták volna Makart, de a generális nem rendelte el. Makar részt vett a varasdi gyűlésen is!

Szerennyésy is ilyenforma jelentést küldött Bécsbe. „A horvátok - írja - isznak a gaz Makar egészségére, s a rácok is ezt teszik, mert a kutyák kénytelenek a farkasokkal ordítani. Ha Makar esetét büntetlenül hagyják, kinek az élete biztos itt?”

Március hó 2-án jelentik, hogy Batthyány generális kiadta a parancsot Makar elfogatására. Aki élve vagy halva kézre keríti őt, ezer tallér nyomja a markát. Makar Horvátországba vagy Velencébe menekülhetett. Legalább ezt jelentik róla.

Makar báró bízván Kollonits Lipótban és egyéb hatalmas pártfogóiban, menedéklevelet (*salvus conductust*) kért a császártól, hogy hazajöhessen, s a hadiszék előtt tisztázhassa magát. A császár parancsára a magyar kancellária március 20-án ki is állította számára a *salvus conductust*.

Az udvari kamara még jobb érzéssel viseltetvén Makar iránt, az eltűnt nagy összegeket nem rajta kerestette, hanem lefoglaltatta Nagy László egész hagyatékát, sőt biztosíték gyanánt sógorának: Málíknak a vagyonát is zár alá vétette. Pedig a királyi biztosok Nagy László számadásait a legnagyobb rendben találták. Ilyen körülmények között Nagy László nemes szándékai, miknek végrendeletében adott kifejezést, nem valósulhattak meg. Az érdekeltek semmit sem kaptak. A kőszegi jezsuiták még a temetés költségeihez sem bírtak hozzájutni.

Makar felesége: Schaffmann bárónő ismervén férjének hatalmas pártfogóit, folyamodott öfelségéhez, kérvén őt, hogy férjének nagy érdemeire való tekintetből adatná vissza lefoglalt javait. A bárónő kérése hamarosan meghallgatásra talált, s az udvari kamara ajánlatára birtokai jó részét visszakapta.

Eközben elérkezett a Makar-féle rablógyilkosság tárgyalási ideje. Bár az előzményekből mindenki sejthette, mi lesz a vége, mégis kíváncsian néztek a tárgyalás elé. Ám a tettesek közül egyet sem fogtak el, önként meg egy sem jelent meg, tehát törvényt nem is ülhettek. Különben is, a haditanács és a kamara Makar érdekében az egész ügy revízióját rendelte el.

Az udvari kamara a második terminust 1694. november hó 16-ára tűzte ki, s meghagyta Batthyány Ádámnak és a királyi fiskusnak, hogy Kőrmenden tartsák meg a tárgyalást.

A királyi ügyek igazgatója, a magyar kamara és a fiskus igen élesen kikeltek ez intézkedés ellen. A tárgyalást szerintük megint nem lehet megtartani, mert a bán a tetteseket még mindig nem fogatta el. A fiskus kijelenti, hogy az iratokat nem kapta meg, s a kancellária *csak föltételesen* szólította őt (Horváth Simonchich Jánost) fel, hogy a tárgyaláson részt vegyen. Ki lesz a tárgyaláson a vádló, senki sem tudja. A tettesek - írja Horváth Simonchich - jómódú birtokosok, s részt vettek Nagy László meggyilkolásában és háza kirablásában. Az udvari kamara a vizsgálat nagy halmaz iratát csak akkor küldte le, mikor azok átnézése már lehetetlenség. *Ha az udvari kamara Makar bárót jelölte volna ki vádlónak, s engem vádlottnak, akkor sem fogadhatnám el a kitűzött terminust!* Ha pedig én volnék a vádló, akkor a tárgyalás idejét én tűzöm ki a bírakkal. Aztán Makar bárót nem szabad közönséges gyilkosnak tekinteni, mert ezeket rabolt, s hitvány lázadó, kinek fejét és vagyonát kell venni! A revíziót az udvari kamara és a haditanács ravasz módon olyan időre tűzte ki, amikor a fiskus - másutt lévén dolga - nem jelenhetik meg.

Így állván az ügy, a bécsi kormányzók jónak látták a törvényes tárgyalás mellőzését. A haditanács 1694. november 24-én átírt az udvari kamarának. Példátlan cinizmussal jelenti, hogy Makar báró és Nagy László György között *volt valami eset!* Ez ügyben - írja - Batthyányt és Berge gróf kanizsai kommandánst bízta meg, hogy Makar mentségeit és ártatlanságának bizonyítékait meghallgassák, s ide felküldjék!

Tehát Makar báró bűnössége már szóba sem került. Csak az ártatlanságára vonatkozó bizonyítékokat kellett kihallgatni! A haditanács és az udvari kamara szemében egy derék magyar ember meggyilkolása és kirablása nem ment bünszámba, csak holmi eset volt az! Még a kincstár károsodása sem bántotta e két derék kormányzékot. A fődolog az volt, hogy Makar és vad katonái tovább is pusztíthassák a magyar vagyont, s továbbra szolgálatra készen álljanak ellenünk.

Ez volt az igazság és a törvény sora I. Lipót alatt. Ilyen volt a magyar ember sorsa saját hazájában.

JEGYZET

Takáts Sándor életművéből azoknak a tanulmányoknak, cikkeknek egy részét gyűjtöttük ebbe a kötetbe, amelyek a török hódoltság korának magyar viszonyaival foglalkoznak - a XVI. és XVII. század életével.

Bár Takáts Sándor megállapításait - mint erre az előszóban is utaltunk - az újabb történeti kutatások igazolták, bizonyos elvi és adatbeli tévedéseire is fény derült azóta. Néhol kisebb tévedéseket vét - például Balassinak tulajdonít olyan verseket, melyekről az újabb irodalom-történeti kutatások kiderítették, hogy Rimaytól származnak. Nem akartuk a kötetet vitatkozó jegyzetekkel elhalmozni, mint ahogyan bizonyos idegen kifejezésekhez és adatokhoz sem írtunk jegyzetet (az érdeklődő olvasó megtalálja magyarázatukat az idegen szavak szótárában vagy bármelyik lexikonban, történelmi kézikönyvben, ha magából a szövegből ki nem derül az értelmük). Úgy véltük, hogy így, jegyzetek nélkül is kibontakozik a könyvből az, aminek megírása Takáts Sándor célja volt: a magyarországi török hódoltság korának tudós regénye.

Az írásokon néhol rövidítettünk, ott, ahol túlságosan sok példát, adatot sorolt fel az író, vagy nagyon is részletesen, a fiatal olvasó számára vontatottan ismertetett bizonyos tényeket. A rövidítéseknél - különösen a terjedelmes Thúry-tanulmány esetében - felhasználtuk Klaniczay Tibor *Végvári vitézek - szegénylegények* című gyűjteményének szövegközlését.

Azoknak az olvasóknak, akiket alaposabban érdekel a kötetben tárgyalt kor, a következő Takáts-köteteket ajánljuk figyelmükbe: *Régi magyar asszonyok*, *A török-magyar bajviadalok*, *Rajzok a török világból I-III.*, *A régi Magyarország jókedve*, *Régi magyar kapitányok és generálisok*, *Magyar nagyasszonyok*, *Emlékezzünk eleinkről*, *Szegény magyarok*, *A török hódoltság*.

-&-